

Джордж Фрост Кенън

**СЪДБОВНИЯТ СЪЮЗ
ФРАНЦИЯ И РУСИЯ ПО ПЪТЯ
КЪМ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА
НЮ ЙОРК 1984**

превод Живко Войников, 2026

СЪДБОВНИЯТ СЪЮЗ. ФРАНЦИЯ И РУСИЯ ПО ПЪТЯ КЪМ ПЪРВА- ТА СВЕТОВНА ВОЙНА

автор Джордж Фрост Кенън

**издателство „Пантеон букс“
(PANTHEON BOOKS) Ню Йорк, 1984.
превод Живко Войников (2026)**

**The FATEFUL ALLIANCE.
France, Russia, and the Coming of the First World War.
by George F. Kennan
PANTHEON BOOKS New York, 1984.**

СЪДЪРЖАНИЕ

НЯКОЛКО ДУМИ ОТ РЕДАКЦИЯТА	– 4
ВЪВЕДЕНИЕ	– 5
Глава 1. ПОЛИТИЦИ И ЛИЧНОСТИ, 1890 Г.	– 11
Глава 2. ПОВРАТНИЯТ МОМЕНТ НА 1890 Г.	– 23
Глава 3. МАНЕВРИТЕ В НАРВА	– 37
Глава 4. „СЪРДЕЧНОТО СПОРАЗУМЕНИЕ“	– 48
Глава 5. ЧАСТНИТЕ ТЪРСЕНИЯ	– 61
Глава 6. РАЗГОВОРИТЕ ПРОДЪЛЖАВАТ	– 71
Глава 7. КРОНЩАД	– 82
Глава 8. СКРИТИТЕ ВРЪЗКИ	– 97
Глава 9. ВОЕННАТА КОНВЕНЦИЯ – част I	– 112
Глава 10. ПРЕДВАРИТЕЛНИТЕ ПРЕГОВОРИ	– 128
Глава 11. ВОЕННАТА КОНВЕНЦИЯ – част II	– 139
Глава 12. ПАНАМА И МОРЕНХАЙМ	– 157
Глава 13. ПРИЕТАТА КОНВЕНЦИЯ	– 174
Глава 14. ПОСЛЕДСТВИЯТА	– 193
ЕПИЛОГ	– 201
ПРИЛОЖЕНИЕ (документи)	– 210
СЪКРАЩЕНИЯ	– 221

НЯКОЛКО ДУМИ ОТ РЕДАКЦИЯТА

В това завладяващо изследване за Европа преди Първата световна война, Джордж Фр. Кенън използва житейския си опит в дипломацията и историческото си образование, за да открие как Европа, която в края на XIX век гледа към бъдещето със сила и увереност, се оказва въввлечена в ужасите на Първата световна война.

Той доказва, че тенденциите, довели до войната са неконтролируемата надпревара във въоръжаването, целенасочеността на нарастващия и все по-специализиран военен професионализъм, стремежът към пълна победа породен от емоционалните сътресения на съвременния национализъм и неспособността на иначе способните военни лидери да разберат значението на съвременната война, и днес представляват също толкова сериозна историческа опасност.

Първоначалният фокус на Кенън е специфичен: Как Русия и Франция се споразумяват през 1894 г., че в случай на дори частична мобилизация от страна на Тройния съюз, те незабавно ще предприемат враждебни действия срещу него (доп. пр. и най-вече срещу основната сила в този съюз Германия). До отговора на този въпрос той постига чрез подробен анализ на ситуацията в Европа в края на XIX век, и какви грешки във визията са допуснати.

Чрез поэтапен анализ на формирането на руско-френския съюз, Кенън разкрива вътрешните механизми на дипломатическия свят по онова време и живо описва малкия, но забележителен кръг на главните герои – руснаци и французи, главните действащи лица в разгръщащата се драма, прелюдия към катастрофата. В основата на техните действия той открива нарастващите отклонения и недоразумения, които имат толкова трагична роля в развитието на Западната цивилизация, оттогава до днес. Той ни показва тези мъже, изправени за първи път пред бурното развитие на военните технологични възможности до степени, надвишаващи способността им да ги използват рационално.

И описва военния естаблишмънтът се занимава с хипотетични военни вероятности, откъснати от всякакъв политически контекст и натоварени със задачата да разберат как войните могат да бъдат „спечелени“ на всяка цена, а не как да бъдат избегнати или ограничени.

Кенън демонстрира как неоправданото предположение, че войната е неизбежна, в крайна сметка се превръща в нейна причина и как масовите емоционални импулси на национализма, често замъгляват истинските национални интереси.

Това, което той твърди толкова убедително и го доказва, е неспособността на иначе интелигентните хора да възприемат изначално саморазрушителния характер на войната, ако се води между големите индустриални държави на епохата.

Джордж Фр. Кенън, е носител на наградата „Пулицър“ и Националната награда за книга, автор на около петнадесет книги за Съветския съюз, ядрения

въпрос и дипломатическата история. Той е основател и председател на Академичния съвет на „Института Кенън за авангардни руски изследвания“ и съпредседател на Американския комитет за разбирателство „Изток-Запад“.¹ Той е почетен професор в Института за авангардни изследвания в Принстън.

Pantheon Books, Ню Йорк

Също от Джордж Фр. Кенън

Американска дипломация, 1900-1950.

Реалностите на американската външна политика.

Съветско-американските отношения 1917-1920 .

Том I: Русия излиза от войната.

Том II: Решението за интервенцията.

Русия, атомът и Запада.

Съветската външна политика, 1917-1941.

Русия и Западът при управлението на Ленин и Сталин.

Как да справим с комунистическия свят.

Мемоари 1925-1950.

От Прага след Мюнхен: Дипломатически документи 1938-1940 г.

Демокрацията и студентската левица.

Маркиз дьо Кюстин и неговата „Русия през 1839 г.“

Мемоари 1950-1963.

Замъглена опасност: Актуални реалности на американската външна политика.

Упадъкът на Европейския ред създаден от Бисмарк.

Ядрената заблуда: Съветско-американските отношения в атомната епоха.

ВЪВЕДЕНИЕ

Този труд, представлява втората част от замисленото задълбочено изследване на съюзническите отношения между Русия и Франция в периода от 1894 г. до разпадането им през 1917-1918 г.

Първата част на това изследване, публикувано през 1979 г. от *Princeton University Press* под заглавие „Упадъкът на европейския ред създаден от Бисмарк“, е посветена на постепенното разпадане на по-ранните близки отношения между Русия и Германия през 80-те години на XIX век, които са много близки до отбранителен съюз.

Вниманието към тази тема е неизбежно, защото упадъкът на тесните руско-германски отношения е предпоставка за установяването на политическа и военна близост между Русия и Франция. Настоящият труд, разглежда събитията от 1890 г. с оттеглянето на Бисмарк и неуспеха на германците да подновят последния си договор с Русия, и проследява преговорите между френското и руското правителство, до подписването на френско-руския съюз през 1894 г.

¹ Организация, целяща разбирателството и контактите между САЩ и СССР, а по-късно и с Руската федерация.

Третата част, която все още предстои да бъде написана, ще разкаже историята от 1894 г. до пълния крах на съюза в суматоката на Руската революция и последвалото оттегляне на Русия от Първата световна война през 1917-1918 г.²

Вниманието е привлечено към тази тема от изводите на автора, породени от по-ранните му изследвания върху първите месеци на съветско-американските отношения през 1917 и 1918 г.

Най-важният от тях е осъзнаването, колко безкрайно нещастно, предимно за Русия, но не по-малко за Франция и останалата част от Западна Европа, се оказва това сближаване между двете страни и съюзното им участие в големите западноевропейски конфликти от първите години на XX век.

Така намесата на тези две сили, в локалният конфликт избухнал на Балканите през 1914 г. прерасна бързо до мащабите на общоевропейска война. Участието на Русия в тази голяма война, идващо след скъпоструващия и неуспешен конфликт с Япония през 1904-1905 г., фатално прекъсва приспособяването на нейната социална и политическа система към изискванията на модерната епоха и има водеща роля в предизвикването на Революцията с всичките ѝ съдбовни последици както за Русия, така и за света като цяло.

За Франция, събития от 1917-1918 г., бележат тъжния край на този съюз, някога замислен с толкова големи надежди за победа и слава. Сега тя е изоставена в момента на максимална трудност, тъй като Русия вече е извън играта, но след измъчената победа, се оказва невъзможно да се изгради траен европейски мир, поради което 15 години по-късно, Франция се изправя сама, първоначално без ефективен съюзник, срещу хидрата на една озлобена, истерично управлявана и изключително могъща Германия!

Да се отбележи крайната разлика между големите надежди и очаквания, които са вложени в създаването на съюза, и бедствията, с които той завършва, означава да се запитаме какво тогава се обърква, какво не е очаквано, защо такава развръзка не е предвидена, какви са грешките във визията, които довеждат до толкова драстична грешка в преценката, и какво причинява тези грешки.

Внимателното проучване на стъпките, довели до сключването на Алианса и вдъхновили неговото култивиране в продължение на около 23 години, ще ни разкрие капаните, които дебнат държавниците, опитващи се да гледат твърде далеч в бъдещето и да се справят с далечни и въображаеми вероятности чрез средствата на военния съюз.

Дали настоящия труд, представящ сравнително пълно и фактологично проследяване на процесите, чрез документите отразяващи подготовката и договарянето на съюза, ще отговори на този въпрос, читателят ще трябва да прецени.

Разбира се, това не е цялата история. Има предходен разказ за етапите, през които по-ранните руско-германски отношения постепенно се разпадат. И в крайна сметка, ако късметът и силите ми позволят, ще има и следващ разказ, споменат по-горе, за това как съюзът се развива и укрепва в десетилетията непосредствено след сключването му.

² Третата и най-интересна част, не е написана от автора и не е издадена, защото насочва вниманието си към други исторически въпроси и за съжаление, не завършва своята интересна трилогия. (б. пр.)

Авторът се надява, че от съвкупността на тези изследвания ще очертае ясно разбирането на някои от многото погрешни стъпки и погрешни схващания, чрез които една далновидна и уверена Европа от XIX век, премина през две световни войни, и днес е изправена пред ужасните обърквания и опасностите на ядрената епоха.

Нека си припомним, че 90-те години на XIX век, са свързани с големи научно-технически нововъведения. Това е епоха на бързи промени и основни промени в обикновения живот. Свещите и газените лампи, започват да отстъпят пред електрическото осветление. Епохата на ръкописните ноти и доклади на посланиците в дипломатическата кореспонденция, отстъпват мястото на телеграфа, телефона и пишещата машина. Първите написани на пишеща машина дипломатически документи започват да се появяват точно по времето, когато е сключен френско-руския съюз. Епохата на конските карети и дългите железопътни линии, скоро ще бъдат успешно конкурирани от автомобила и двигателите с вътрешно горене ще навлизат все повече. Ще се появи новото революционно превозно средство – самолета. Но всички тези нововъведения естествено намират веднага приложение във военната промишленост, подобрявайки мобилността на войските (доп. пр. и многократно увеличават поразяващата мощ на огнестрелното оръжие и особено на артилерията, появяват се и нови видове оръжия за масово поразяване, които променят облика на войните).

В ежедневиия живот, буржоазния редингот на официалното и дипломатическо общество от XIX век, вече е на път да отстъпи пред късото сако и меката шапка, които навлизат в началото на новия XX век.

Нека се опитаме да си представим, как всички тези новости повлияват върху основните актьори в драмата? Тези връзки са трудни за демонстриране; но със сигурност имат голямо значение.

И още по-значими са индивидуалните черти на характерите на самите актьори, тези които ги отличават от държавниците от по-ранните и по-късните периоди.

В началото на 90-те год. на XIX век, от активния политически живот постепенно със смяната на поколенията, слизат онези личности като Бисмарк, лорд Палмерстън (доп. пр. ще добавя още Дизраели, Гладстон, Андраши, Горчаков) и старият германски император Вилхелм I, носители на старата атмосфера от началото и средата на XIX век. В много отношения тези личности носят много от характеристиките на XVIII-тия. Тези, които ги наследяват, се различават по не така видим на пръв поглед, но поразителен начин. Повечето от тях, вкл. неангличаните, можем да определим като „викторианци“, в смисъл, че са по-малко уверени в ценностите си, по-съзнателни, по-подражателни, по-отдадени на своите роли, отколкото своите предшественици.

Тези качества въздействат на техните политически преценки и реакции, белязани от интерес към сложното, косвеното, прекалено финото, загатващото и най-вече към претенциозното, вместо грубата, понякога брутална, но обикновено елегантна и впечатляваща лекота на техните предшественици, да стигат до същината на нещата.

Докато членовете на по-старото поколение са ръководени в своето социално и официално поведение от маниерите на XVIII век – ясни, образовани,

безкомпромисни, твърди в отстояването на исканията си, поведението на техните наследници от края на XIX век изглежда в сравнение с тях, несигурно, театрално, преувеличено, винаги с тревожен поглед към зрителите. Здравословното самочувствие на техните бащи и дядовци, чрез което се справят, фаталистично и добродушно, с постоянните слабости на човешката плът, сега отстъпва пред лицемерието, в които на привидността на добродетелта се отдава по-голямо значение отколкото на нейното реално притежание, а отклоненията от нея, сексуални или финансови, са все по-тревожно прикрити, следователно и по-болезнени.

Това е епоха на чести и жалки провали и в двете отношения – епоха на безпомощни, трагично завършващи тайни връзки, подобни на „Ана Каренина“, и мъчителни финансови затруднения, резултат от претенциите на несигурни мъже и жени, самотни, уязвими и понякога отчаяни, в своите лични светове на грях или финансов крах, но повечето от тях са безмилостно критични към другите, които се озовават в същите затруднения.

И всичко това се наслаждава, върху прекалено сложните социални претенции на това време. Старите твърди и установени аристократични структури на обществото се разпадаха под въздействието на индустриалната революция, към все още неоформените нови структури, основани единствено върху материалното богатство, а не върху произход, при това резултат от често внезапно, нестабилно, несигурно богатство, затова тези парвенюта са обхванати от тревожна несигурност, и зад външната им показност, се издава във всеки един момент, вътрешната им несигурност.

Много от дипломатите и държавниците (по-малко в Русия, отколкото другаде) страдат от тези импулси, чувствайки необходимостта да демонстрират начин на живот, който всъщност не могат да си позволят, намиращи се между спокойната щедрост на земевладелската аристокрация, към която не принадлежат, и претенциите на богатата нова буржоазия, на чиято показност, не могат да съперничат.

Това не е особено здравословна епоха, за представителите на висшето общество, герои върху сцените описани в този труд. Повечето от тях обичат да си угаждат, подвластни на сексуалните увлечения, но физически изнежени. Твърде често официалните костюми в които са облечени, не са им удобни и им стягат на наедрелите шкембета. Цигарата вече се налага като моден обществен порок; много хора, включително и членове на кралските и императорски семейства, пушат ужасно много – и плащат цената за това. Туберкулозата, която не прави разлика между богатство и раса, вилнее сред тях; и нейните опустошения, подобно на другите инфекциозни болести (за които все още няма медицинско решение), поразяват младите дори по-жестоко от старите. Смъртта е повсеместно явление, и то не само сред възрастните.

Здравето, при тези обстоятелства, е важна тема на разговори и кореспонденция. Широко се вярва, че състоянието на благосъстоянието на човек зависи в качеството на въздуха, който се диша, водата, която пие, и лечебните бани, които посещава. Затова се обръща основно внимание на курортите, с техните разнообразни лечебни води, и се разчита много на тях. Така посещенията там

отнема много време, внимание и разходи за онези, които имат средства за този вид развлечение и лечение.

Читателят трябва да знае, преди да се впусне в нашата история, че двете столици Париж и Санкт Петербург, в които се развива по-голяма част от действието, по онова време са средища на огромен разцвет на културата, изкуствата и литературната, да не говорим за научно-техническата дейност, и сравнено с тях, преговорите между държавниците и дипломатите, провеждащи се при голяма секретност в техните строго охранявани канцеларии, са отразени в едни неясно написани, безцветни и мрачни дипломатически документи.

По това време Париж е истински котел от естетически и интелектуални импулси, които се появяват, пламтят, кипят, залязват, отстъпват на други, но всеки оставя своя отпечатък върху следващите периоди. По думите на френският художник-теоретик Морис Дени, във визуалните изкуства настъпва „*la grande bourrasque des environs de 1890*“ (голямата буря на 90-те години на XIX век), и със сигурност представлява най-голямата изява на разнообразни творчески дейности, случвали се някога едновременно и на едно място в съвременния Западен свят. Не е по силите и компетенциите на автора да го опише цялостно. Същото може да се каже в малко по-малък мащаб, за литературата и музиката. Балзак вече е починал; Мопасан, публикувайки през 1890 г. последния том от своите разкази, и е огорчен и изпаднал в творческа криза. Но Зола, Пиер Лоти и Морис Бар са в разцвета на силите си. Нови имена – Клодел, Пруст, Анатол Франс, все още са на заден план. Сен-Санс е в разцвета на популярността си. Вагнер е забранен от сцената на Парижката опера; но музиката му се слуша и с голям интерес навсякъде другаде в столицата.

По това време излиза на мода руската музика, отразяваща нарастващия ентузиазъм на парижката публика към всичко руско. Римски-Корсаков и Чайковски наскоро са представени при отбелязването в Париж на стогодишнина от революцията, през 1889 г.: първият представя произведенията на няколко руски композитори Глинка, Мусоргски, Бородин; а вторият - няколко собствени. И преди края на 1890 г., партитурата на балета „Спящата красавица“ на Чайковски и неговата новокомпозирана „Дама пика“ се играят на парижките сцени.

Петербург не е Париж; но и тук, особено като добавим и втората руска столица Москва, е вълнуващо време. Литературата остава водещата руска форма на изкуство. Толстой, великият писател, изчезва; но Толстой, моралистът, сега се разгръща, в плен на нова отдаденост, на която ще е подчинен до смъртта му.

През 1890 г. току-що се появява първата от неговите моралистични пиеси, „Силата на мрака“ (която предизвиква неодобрението на Александър III). Сега той работи върху „Плодовете на Просвещението“.

Антон Чехов, уморен от живота си като хуморист, писател на разкази и доста неохотен участник в социалния живот на руската литературна общност, точно тогава се впуска в онова странно покаятелно пътешествие през Сибир до отдалечения остров Сахалин, което ще отбележи повратна точка в живота му; и в този изящно проникателен и чувствителен дух вече зреят семената, които ще се реализират в великите пиеси от 1895-1904 г., реализирани на сцена от свежите млади таланти на Станиславски и Московския художествен театър, ще рево-

люционизират драматургията и сцената не само в Русия, но и в Западна Европа.

Музиката в Русия през 1890 г. също получава голяма жизненост. Антон Рубинщайн, освен че дирижира и свири в целия Петербург, отново и за последен път, става директор на голямата Петербургска консерватория, която самият той основава. Чайковски е в разцвета на творческите си сили. Четири години преди преждевременната си смърт той създава едни от най-хубавите и зрели си произведения. „Спящата красавица“ има руска премиера само година по-рано (на частна генерална репетиция, на която присъствала императорската двойка в дворцовия театър в Царское село).

Операта „Дама пика“, завършвана от композитора в Рим, е на път да се появи. Мусоргски и Бородин, вече на са между живите; но творчеството им едва сега разкрива пълния си потенциал и е оценено от руската публика.

През същата 1890 г. Римски-Корсаков и Глазунов завършват партитурата на недовършената опера на покойния Бородин „Княз Игор“.

Светското изкуство е сравнително нова черта на руския живот; но по това време в Петербург и Москва, съществува плеяда от съвременни художници, от различни и бързо променящи се школи, които, с подкрепата на своите забележителни търговски покровители, дават на руското художествено изкуство най-великия му век след този на великите иконописци от по-ранните векове.

Със сигурност може да кажем, че Петербург, в онези години от началото на 90-те год. на XIX век, е пред прага на онази необичайна експлозия от художествена и интелектуална дейност, която бележи живота му през малкото оставащи години от царската епоха – експлозия, толкова блестяща и поразителна, че сега тя блести за историка като някакъв необясним небесен обект, внезапно проблясващ върху иначе мрачното небе на руската история.

Трудно е да се установи връзката на всичко това с историята, която ще бъде разкрита в този труд. Документите, като правило, не я разкриват. Но връзка има, колкото и трудно да е да се определи. Самотните актьори в тази дипломатическа драма все пак са хора от своето време. Те живеят в същите тези столици. Не е възможно да не са напълно ненаясно или безразлични към всичко, което се около тях. Но те са заети мъже. Техните дипломатически отговорности обикновено изискват работа на пълен работен ден. Отговорностите са големи; и някой трябва да ги носи. Така че те се борят, както ще видим, в един различен свят от този на художниците, писателите и музикантите. Това е техният професионален свят – свят на дълга. И ако са трогнати или обезпокоени от културната лудост на времето, няма какво да направят по въпроса. Всичко това е техният личен живот. Те са длъжни да го държат настрана от служебните си задължения. За мнозина от културната интелигенция, и особено за по-младите, тези велики разцвети на гения в изкуствата се представят като безкрайно обнадеждаващи начала, врати към нов свят на чудеса и очаквания.

Разкриват се нови хоризонти, отхвърлят се стари правила, откриват се нови начини за творческо себеизразяване. Това е началото на нова епоха; и кой знае кой би могъл да предскаже до какво може да доведе всичко това?

Ще е учудващо, ако историкът, поглеждайки назад към живота от онова време и събитията от следващия век, определи тези надежди за основателни.

Очевидно не може. Годишите около 1890 г., исторически погледнато, представляват само прелюдия към голямата трагедия.

От 470 000 момчета, родени във Франция през 1890 г., половината са обречени или да срещнат ранна и болезнена смърт в Първата световна война, или да излязат от тази касапница осакатени или ранени. Цяло поколение от онези, които по това време са млади родители, някой ден ще се изправят пред ужасната скръб и отчаяние, които бъдещето ще им донесат.

Подобна ситуация съществува и в Русия, с добавената характеристика, че почти всички хора, родени през 1890 г. в образованите и по-привилегировани класи, са обречени не само да видят разрушената цялата общественно-социална рамка, която е реализирала семействата им в това, което са били, но и самите те ще понесат смърт, лишения, потисничество или емиграция в последователните ужаси на световната война, революцията, гражданската война, и след това в ужасите на последвалата безмилостно враждебна диктатура. Това се отнася не по-малко за онези, които един ден ще станат художници и писатели, отколкото за милиони други.

И всички тези бедствия от периода 1914-1924 г. скоро ще бъдат последвани от още нещастия: политическите провали на междувоенния период; възходът на германския нацизъм, втората световна война; разделянето на европейския континент; и по-нататъшното разпадане на европейското общество в обръкването на технологичната революция от средата на XX век. Наистина, последните години на XIX век, както и да са изглеждали нещата тогава, не са щастливо време за раждане.

Глава 1. ПОЛИТИЦИ И ЛИЧНОСТИ, 1890 Г.

Преди да се обърнем към събитията, които ще бъдат разказани, нека разгледаме накратко ситуациите, които преобладават в двете столици към началото на 1890 г.

Във Франция кризата на „буланжизма“ вече е отминала. Изборите през 1889 г. бележат края на кратката и бурна политическа кариера на генерал Буланже. Самият той заминава в изгнание. И само след няколко месеца, ще се самоубие на гроба на любовницата си в Белгия.

Но ако неговото лидерство и личност вече са изчезнали от политическата сцена, вълната от патриотично чувство, която го издигна на гребена на вълната, изобщо не е затихнала. Тя става по-силна от всякога, и сега служи като обединителна точка за френските политически сили, които дотогава са разделени от дълбоки идеологически разделения.

От страна на Републиката, сухият позитивизъм, който бележи подхода на „опортюнистите“ към проблемите на Франция през 70-те и 80-те години на XIX век, приковавайки вниманието към наболените вътрешни проблеми като секуларизацията на образованието, отстъпва мястото, на мътен и емоционален ентузиазъм за възстановяване славата на Франция.

Войнственият секуларизъм - яростната омраза към ултрамонтанистското римокатолическо влияние, под което вървяха толкова много политици „опортюнисти“, сега е подложен на ерозия.

За по-младите членове на републиканския изборителен електорат целият този конфликт губи своята привлекателност като проблем. И съответно отношението на Църквата към Републиката също започва да се променя. През ноември 1890 г. кардинал архиепископ Лавиджири, в реч, произнесена в епископската му резиденция в Алжир, призовава френските католици да се откажат от принципната си опозиция срещу институцията на Републиката. Това е първата стъпка към т. нар. „обединение“ – движение за помирение между Църквата и Републиката, предопределено през следващите години да раздели монархистката и клерикалната опозиция и да накара части от тях да намерят обща кауза с някогашните си опортюнистични противници въз основа на споделения патриотичен плам, споделен ентузиазъм за демонстративното възстановяване силата и величието на Франция.

За тези дълбоки течения на френските настроения, в които натрупаните разочарования от двете десетилетия, изминали от Франкфуртския договор (1871 г.), сега намират своето освобождаване, нямат фокусна точка, която да има по-висока символична стойност от мечтата за френско-руския съюз.

Ако постоянното и очевидно успешно развитие на френските въоръжени сили започва да осигурява реалистична основа за тези копнежи, то концепцията за съюз с Русия осигурява необходимото символично допълнение.

Какъв по-фин символ от този може да има за превръщането на Франция отново във велика сила не само в собствените си очи, но и в очите на външния свят? И какво по-красноречиво потвърждение, че Франция вече не е сама, че има и други, включително една от най-великите и най-могъщи империи в света, които жадуват за нейното приятелство и подкрепа?

За френската общественост всичко това отговаря на дълбоко належащата нужда. Това е успокоение. Това е възстановяването на изгубеното чувство за идентичност, чиято увереност в собственото величие е разклатено от поражението през 1871 г. Какво, при тези обстоятелства, би могло да има по-дълбока емоционално-политическа привлекателност, от мисълта за съюз с великата и могъща Руска империя?

Какво може да се поддаде по-лесно на необуздано, безкритично, открито приемане? В тази мисъл има не само надежда, но и оформянето на ново национално съзнание и консенсус. Тук отново, както толкова често в историята на съвременните демократични общества, неловките смущения от вътрешни конфликти, идеологически и политически, ще намерят своето сублимиране (или поне така изглежда) в преследването на външната слава.

Това е политическата почва, от която ще израснат най-важните елементи на френското държавно майсторство през следващите четири години. Нито едно от проявленията на френската политика не е напълно разбираемо за потомството, освен ако не се вземат предвид този настроения.

В Русия ситуацията е съвсем различна. Тук няма такива неща като вътрешна политика. Няма парламент, нямаше електорат, няма министър-председател, няма кабинет. Имаше само цар и неговите главни министри: на финансите, на външните работи и на войната. И в личностите, заемащи тези длъжности, за разлика от ситуацията във Франция, има голяма стабилност. Двама от титулярите – министрите на външните работи и войната, са на посто-

вете си от началото на царуването на Александър III. И ще останат там до неговия край.

Третият, министърът на финансите, е на поста четири години. Към 1890 г. му остава само още около две; но по това време е здраво на поста си.

Годината 1890 не бележи голяма промяна. Всички тези мъже са консервативни фигури. Каквито и да са вътрешните им чувства, те са част от режим, който е в процес на подкопаване на повечето либерални реформи от периода на Александър II. Този режим се характеризира с нечувствителността си към случващото се около него в развитието на руското общество и най-вече с липсата на контакт и отчуждението си от студентската младеж и културната интелигенция като цяло.

Но такова е състояние на нещата през цялото царуване на Александър III. То не се различаваше през 1890 г. от която и да е друга година. И дълбоко неблагоприятните му последици няма да се проявят значително, в следващите 10 – 15 години. А Петербург изглежда като сцена на монументална политическа стабилност.

Това поставя въпроса за личностите. Те ще бъдат представени, когато се появят на историческата сцена, която предстои да се разгърне. Но в руската ситуация, двете водещи фигури - цар Александър III и неговият външен министър Николай Карлович Гирс, са на постове си още от 80-те години на века и ще останат там през целия период на преговорите и окончателното сключване на френско-руския съюз. Към 1890 г. те изглеждат като постоянни фигури от руската страна на отношенията. Затова няколко специални думи за тях няма да са излишни.

Фигурата на Александър III е позната от множество исторически източници и трудове. Този огромен, тежък, мълчалив мъж, често сравняван с бик или вол е висок, едър и брадат, човек с огромна физическа сила, но затворен, необщителен, рядко посещаван от други, рядко виждан публично, а когато е виждан, винаги е в униформа. Често е обвиняван в мързел, флегматичен темперамент, безразличие към обкръжението си, и „бичи инат“. Във всичко това има известна истина, но този повърхностен поглед далеч не прониква в сложността на тази необикновена личност. Той е необщителен, затворен, склонен да се уединява в различните си дворци и няма навика да опознава и да се информира останалата част от Русия от личните си наблюдения или от широки лични контакти с други хора. Александър всъщност не е толкова безразличен към случващото се в цялата му империя, колкото обикновено се предполага; той просто предпочита да научава за него в уединението на двореца си, чрез докладите на водещите си министри. А по въпросите на вътрешната политика, той е дълбоко консервативен реакционер. През цялото си царуване той носи комплекса от убийството на баща си през 1881 г. И има твърдото убеждение, че това и другите поли-

тически убийства от този период, нямаше да се случат, ако баща му и приближените му, не бяха се справили с либералните и радикални политически течения от предходните десетилетия. Той е решен да не прави същата грешка. Той наказва безмилостно това, което вижда като опити за сваляне на династията или за подкопаване на имперската система.

Но до момента, в който започва този разказ, той проявява силен интерес към външните работи; и където личната му чувствителност не е твърде силно ангажирана, преценките му по тези въпроси не са лишени от проникателност и здрав разум. Неговата чувствителност, неговите симпатии и антипатии, реакциите му към това, което той виждаше като обида към личността или към авторитета му, са изключително остри. Веднъж раздразнени, те не се успокояват лесно. Александър III предпочита да не участва лично и най-вече публично в изпълнението на руската външна политика. Не харесва публичните изяви. Отвращава се от мисълта да говори пред каквото и да е събрание. Никога не подписва нищо лично, ако може да го избегне. Оставяше всичко това на своите министри. Той е напълно наясно със своята власт и отговорност. Водещите министри, му докладват лично всяка седмица, през по-голямата част от годината.

Той е педантичен в приемането им, слуша внимателно какво имат да кажат, взема решения и им дава заповеди, когато прецени, че е дошъл подходящият момент; но оставя на тях изпълнението им. Донякъде той е лично несигурен – качество, което не бива да се бърка с липсата на готовност да отстоява собствената си власт. Просто обича да си има работа с познати лица и не обича да се среща с нови. Поради тази причина сменя министрите си много рядко, понякога дори ги оставя дълго след периода на най-голямата им ефективност. Но никога не им позволява, нито дори на членовете на собственото му семейство, да забравят кой е царят и какво означава това.

Многобройните велики князе, които са част от неговото семейство, някои са по-възрастни и с голямо самочувствие, но се научават да уважават авторитета му. И все пак в обкръжението му има определени личности, към чиито мнения е особено чувствителен и с които се страхува да спори. Когато те не са съгласни помежду си и му дават противоречиви съвети, той (като много други абсолютни владетели) се колебае, отлага и или действа хитро. Не обича драматичните лични спорове и конфликти и се стреми да ги избегне. Въпреки цялата си сила и самочувствие за авторитет, той притежава странната черта на уклончива срамежливост (или лукавство?), поради която избягва колективните дискусии от всякакъв вид, общува с министрите си само поотделно, взема решенията си насамо и ги оповестява по начини, които изключват възражения или контрааргументи. В уединения си дворецов живот, достъпен за малцина външни хора, Александър е л обкръжен от приятната си и красива датска съпруга, императрица Дагмар (на датски), или Мария Фьодоровна (на руски), дъщеря на датския крал Кристиан IX и сестра на бъдещата кралица Александра Английска. Много по-общителен човек от съпруга си, тя несъмнено иска да води поотворен и общителен живот; но няма друг избор, освен да се подчини на желанията на царя и се възползва максимално от това. Тя никога не се намесва открито в правителствените дела; но има начини да упражнява влиянието си зад кулисите; силно емоционално от личните ѝ реакции към отделни хора и

най-вече изпитваща ненавист срещу Германия и лично срещу Бисмарк, заради поражението на Дания в пруско-датската война от 1864 г., всъщност е вредно. Бащата на съпруга ѝ, цар Александър II, въпреки че не е приятел на Бисмарк, изпитваше голямо уважение и привързаност към своя вуйчо, германския кайзер Вилхелм I, с когото има родствена връзка (сестрата на кайзера е майка на Александър II). Той приема сравнително близките отношения с Германия като нещо естествено произтичащо от монархическата солидарност и общия интерес от поддържане на наследствената монархия като основа на всяка правилна политическа система. Той естествено наблюдава със смесени чувства, както и много други в Европа, бурното издигане на Бисмарк и позицията на Прусия в Централна Европа, което след френско-пруската война от 1870 г., доведе до създаването на новата Германска империя (II Германски Райх).

Но той няма емоционални предразсъдъци срещу Германия. Френската република, създадена едновременно с Германския Райх, е далеч по-малко приемлива.

Във всичко това синът му, Александър III, има различно мнение. Той споделя личното уважение на баща му към почтения кайзер Вилхелм I, но изпитва съмнения през цялото си царуване дали кралете на Прусия наистина имат законното право на имперската титла; и гледа на имперска Германия с подозрителна неприязън, която нараства все повече с напредването на царуването му. Тази му склонност, е насърчавана от съпругата му и другите датски роднини (особено майката на Дагмар, кралица Луиза Датска), които не могат да забравят поражението от 1864 г.

Освен това, изпитва и ревност към Бисмарк заради различните му успехи, военни и политически, и особено негодувание срещу ролята му на Берлинския конгрес. Александър III изпитва и лична неприязън срещу влиянието, което различните чиновници от балтийско-германски произход, оказват в политическото обкръжение на баща му, и предизвикват у сина, склонност да гледа на всичко германско с отвращение.

И накрая, има инстинктивно лично недоверие и антипатия към новия германски кайзер Вилхелм II, чувства, които ще се засилят в началото на 90-те години на XIX век.

Александър III също е силно антиавстроунгарски настроен. Произходът на това отношение е сложен. Със сигурност и може би най-важно е влиянието на бившия му учител и наставник, страховития „обер-прокурор“ на Руската православна църква, Константин Петрович Победоносцев. Той е много силно повлиян от негодуванието си срещу подкрепата на Виена за католическото духовенство в окупираната от Русия част на Полша.

Също имат значение спомените на Александър за собствения му опит като офицер в руската армия по време на Руско-турската война от 1877-78 г., и усещането, че австроунгарците, вместо да подкрепят политическите цели на Русия в тази война, използват в своя полза нейните политическите и военни затруднения.³ Към това се добавя и убеждението, че австроунгарската обструкция е

³ Това категорично е руски комплекс. Основната вина за обтягането на отношенията с Австро-Унгария, има глупавата политика на Александър II, Горчаков и панслависта фанатик Игнатиев, който

причината за последващия провал на руските усилия да превърнат бившата турска провинция България в надеждна руска марионетна държава след войната.

Предвид тези нагласи към Германия и Австро-Унгария, е ясно, че Александър III не е изпитва ентузиазъм за подновяване „съюза на тримата императори“ (Германия, Австро-Унгария и Русия), който има толкова важна роля в дипломатията на баща му.

Вече е невъзможно, да се търси съпричасността му, като е при баща му, към солидарността между трите империи срещу революционните тенденции на времето.

Въпреки че уважава другите двама императори суверени, Франц Йосиф и Вилхелм I (последният умира през 1888 г.), той не изпитва нищо друго освен подозрение към съответните им канцлери, премиери и външни министри или, в случая с кайзер Вилхелм I, към внука му и действителен наследник Вилхелм II.

Така нар. славянофили, чиито балкански амбиции са една от причините за войната с Турция и нейния изход, към 90-те години, са наследени от ентузиазирани хора, които могат да бъдат определени като експанзивни руски националисти, ревнуващи другите велики европейски сили, жадни, подобно на много други националисти от онази епоха, за разширяване славата и мощта на собствената си страна. Тази форма на национализъм е по-малко обвързана с съдбата на династията Романови като такава, отколкото с тази на Русия като политическа/културна (и отчасти религиозна) единица.

Германските и други западноевропейски консерватори често твърдят, че руският национализъм съдържа определени революционни тенденции и последици. И донякъде са прави: в крайна сметка това движение, ще доведе до гибелта на династията и империята. Но този аргумент не прави впечатление на Александър III.

Той споделя империалистическите цели на панславистите и техните националистически наследници⁴ към Балканите и Югоизточна Европа. Те включват стремежа за придобиване на Проливите от Турция, което ще гарантира на Русия възможността за свободното плаване на руския черноморски флот и ще възпрепятства достъпът на военните кораби на други сили в Черно море.

Именно тази мечта има много важна роля в разпалването на войната с Турция.⁵ Тя постоянно присъства, като фактор, в последвалата руска политика

не включва обещаните придобивки за Виена в Санстефанския договор. Всъщност Русия си вкарва автогол, заради късоголадата си глупост! (б. пр.)

⁴ Авторът не е много точен, славянофилите от времето на Александър II прерастват в панславистите при Александър III и Николай II, като непрекъснато засилват влиянието си, а руският национализъм е неразличим от панславизма, който е неговата идеологическа основа, с допълнение на православния фундаментализъм. Това е един вид имперски национализъм, и подобен ще видим в Англия, в схващанията на Роудс доразвити на теоретична и практична основа от Алфред Милнър и неговите ученици от движението „Кръглата маса“ за британския имперски национализъм, който надхвърля Англия, има са цел да обхване Британската колониална империя с нейните доминиони и да включи дори САЩ, въз основа на английския език, британската протестантска култура и начин на живот. Нито в Австро-Унгария, нито в Германия има подобно нещо. (б. пр.)

⁵ Тук авторът греши, войната с Турция няма нищо общо с Проливите, които изобщо не стоят на дневен ред в руската политика при Александър II. И точно поради тази неподготвеност, когато се

спрямо Балканите и Турската империя. Но тук Русия се сблъска с дълга поредица от неуспехи и разочарования; и придобиваме впечатлението, че до 1890 г. ентусиазмът на царя за тази кауза е отслабнал дотолкова, че престава да бъде непосредствена мотивация за неговата политика. Разбира се той не се отказва от идеята, но смята, че нейното осъществяване не е въпрос на близкото бъдеще, а дългосрочна перспектива, която ще се осъществи автоматично от победата в обобщевропейска война на великите сили, в чиято неизбежност, малцина тогава се съмняват.

Николай Карлович Гирс, министър на външните работи на Александър III, от 1882 г., е висококвалифициран дипломат от кариерата, най-опитният и способен държавник на своето време в Европа, след Бисмарк. Неговата компетентност се основава на богат предишен опит с руската политика на Балканите и в Западна Европа, включително не само от службата му като дипломат, но и по-късната му дейност като ръководител на Азиатския отдел (департамент) на руското външно министерство, а след това като заместник-министър на външните работи през 70-те години на XIX век.

Като характер Гирс е скромен, тих, съвестен и честен човек. Той няма знатен произход и не е богат, няма позиция в двора или във висшите светски кръгове на руската столица. Затова е подценяван от хората в тези среди, някои от които му завиждат на позицията му и със злорадство интригуват срещу него. Но той изпълнява вярно задачите си, въпреки многото негативни критики и силни интриги, да бъде отстранен. Всъщност скромността му, заедно с опита и способностите му, е причината царят да го задържи на министърския пост, в добро и лошо, до края на собственото си царуване; защото отдалечеността на Гирс от висшето светско общество на Петербург го държи далеч от клюките и интригите на столицата; а неговата почтеност и липса на политически амбиции, дават увереност на царя, че докато Гирс е там, с важният пост на външен министър няма да се злоупотребява за недостойни цели.

Много по-възрастен от него, с 25 години (Гирс е роден през 1820 г., а Александър III през 1845 г.), Гирс не е в отлична физическа форма, въпреки че е работоспособен до 1890 г. Но здравето на Александър също започва да показва неблагоприятните последици от заседналият си начин на

отдава възможността руската армия да ги окупира заедно с Константинопол, императорът и обкръжението му се уплашват от реакцията на Англия, защото заради собствената си глупост, не се възползват от Германия. Стремелът към Проливите ще има основно значение в сключването на съюза с Англия и за разпалването на ПСВ, но по времето на Николай II. (б. пр.)

живот, затлъстяването и многото пушене. Към 1890 г. и след това, двамата показват признаци на понижена работоспособност и умора, което води до увеличаване на безразличието. Високият емоционален тон и деликатната способност за маневриране, които характеризират руската дипломация само преди 3-4 години, вече не са толкова очевидни. При царя това се проявява с вечното недоволно настроение, продължаващото недоверие към австроунгарците и острата неприязън, току-що спомената, към новия германски император Вилхелм II.

При Гирс, близостта му с господаря император е нарушена от напрежението през последните години. Той вече не се радва на доверието, което царят му оказва по-рано. Твърде често той се чувства задължен да се противопоставя или да възпрепятства националистическите импулси, особено антигерманските и антиавстроунгарските, на които царят е подвластен и които се засилват с времето.

Предпочитаните от Гирс концепции за руската външна политика, както ще видим скоро, започва да се разбиват. През останалите години от живота на царя и неговия собствен, той ще продължи формално да стои начело на кораба на руската външна политика, но само за да я води, доколкото може, сред опасни плитчини и течения, в които, ако зависи от него, никога не би я вкарал.

Поради тази причина, вече няма онова постоянство и твърдост на поведението, които е проявявал в по-ранните години. Сега той е човек, блъскан от ветровете на неблагоприятната съдба; и се люлее според тези ветрове. Няма избор.

Годината 1890, е белязана от още едно голямо събитие - оттеглянето на Бисмарк, което води до важни промени в международния живот на Европа. Александър III и Гирс ще направят всичко възможно според своите виждания, за да се справят с тези промени и начинът, по който го правя, е голяма част от предмета на този труд.

Справедливо е да отбележим, че през 1890 г. никой от тях не е съвсем същият човек, какъвто е само няколко години по-рано. Ето защо, не може да очакваме от тях чудеса.

Царят и Гирс не са единствените „постоянни фигури“ във френско-руските отношения. Има още двама, чиито роли в осъществяването на съюза са толкова доминиращи и чиито имена ще се появяват толкова често в нашия раз-

каз, че ще се запознаем с тях още в началото. Това са двамата генерали, единият френски, а другият руски, за които създаването на този съюз е дело на живота им: от френска страна, Раул льо Мутон дьо Боадьофр; и от руска - Николай Николаевич Обручев.

По компетентност, интелигентност и всъщност по всички качества, които са му необходими за

успешна военна кариера, Боадьофр се откроява сред водещите френски военни фигури на своето време. Най-видният му покровител през ранните години на

службата му е генерал Антоан Шанзи, командвал корпус във френско-пруската война, после губернатор на Алжир от 1873 до 1875 г. Боадьофр, тогава на 30 години, е служи в щаба на Шанзи и през цялото това време. Когато Шанзи става посланик в Русия през 1879 г., той взема Боадьофр като помощник-военен аташе. Оттогава нататък Боадьофр, въпреки че минава през различни длъжности, никога не губи интереса си към Русия, към руската армия и към възможностите за френско-руско военно сътрудничество.

Неговите началници също вижда този интерес или не са безразлични, към изключителните му качества на офицер, за ролята, която ще има, когато започнат сериозните дискусии с руснаците. След смъртта на Шанзи през 1883 г., кариерата на Боадьофр се радва на силната подкрепа на генерал Мари-Жозеф дьо Мирибел, който също е бил военен аташе в Русия. Когато Мирибел през 1890 г. става първият началник на новосъздадения независим Генерален щаб⁶, именно Боадьофр взема за свой заместник. Когато Мирибел се пенсионира през 1894 г., Боадьофр заема мястото му като началник на Генералния щаб.

Някои от документите на Боадьофр са възпроизведени изцяло в публикуваната поредица „Френски дипломатически документи“ и на други места. Други остават в личния архив на потомците му, и имам възможността да се запозная с тях. Така си изградих ясна и подробна представа за Боадьофр, като военен дипломат. Това е сериозен, почтен, всеотдаен и висококвалифициран офицер, човек с изтъкнато поведение, упорит, но тактичен, отлично квалифициран за най-високите задачи на военнощабната работа и преговорите.

Франция е щастлива, че в този решаващ момент разполага с човек с такива качества. Но френското предпочитание към разделяне на личното от професионалното, се отнася и за Боадьофр.

Историята на по-късната афера Драйфус го показва ужасно объркван и не по-склонен от някои други водещи военни фигури да позволи честта на армията да бъде оспорена в името на справедливостта към един-единствен човек.

Но всичко ще се случи няколко години по-късно; нито една грешка унищожава стойността на цял живот.

За годините преди 1895 г. имаме пред себе си само тази впечатляваща неинформирана фигура на достоен, трудолюбив, тих и упорит, навсякъде уважаван висш щабен офицер.

Известна представа както за строгата отчужденост, така и за впечатляващия характер на генерал дьо Боадьофр може да се получи от яркия портрет, нарисуван от Пруст (в неговия „Жан Сантьой“)⁷ – портрет на генерала, докато се изкачва по стълбите сред зяпащи тълпи, за да се яви като свидетел на процеса срещу Зола (по делото Драйфус) през 1897 г.: „Най-забележимото нещо у него беше високият килнат цилиндър. Той вървеше бавно и величествено с офи-

⁶ Още от 1874 г. съществуваше структура, наречена „Генерален щаб“, която беше подчинена на кабинета на военния министър, но тя не разполагаше с независимост и не се ползваше с престиж. Едва реформата от 1890 г. създаде за първи път независим генерален щаб, сравним с този, който вече съществуваше в Германия.

⁷ Галимар, 1952, стр. 122–125.

церска осанка. От време на време спираше. Не беше в първа младост, и по лицето му се бяха появили първите тънки бръчици. Погледът му беше съсредоточен но от време на време леко премигваше и подръпваше мустака си с ръка, след като свали ръкавицата си. Изглеждаше много спокоен и напълно небрежен. ... Докато минаваше, зяпачите вдигаха шапки и той отвърщаше учтиво на поздрава като човек от много висок ранг, като някакъв висш църковен сановник, и за да не събуди завист, се стараяше да я обезоръжи чрез изисканите си маниери“.

Така Пруст описва човекът, който ще води от името на Франция, преговорите за френско-руския съюз.

Съвсем различен човек е партньорът на Боадьофр от руска страна: Николай Николаевич Обручев. Роден във военно семейство, останал сирак на 8-годишна възраст, той е настанен в пансиона за военни сираци в Царское село. Оттогава нататък, до женитбата му през 1860 г. или около това време, армията е неговото семейство и неговия дом. Но неговата кариера далеч не е обикновена военна. Фамилията Обручеви е известна със своите либерални, понякога дори радикални интелектуалци. Братът на Николай е революционер, заточен по едно време в Сибир. Племенницата му, е сред първите жени, приети през 70-те години на XIX век, в Медико-хирургическата академия, полувоенска институция, но по онова време общоприето е считана за истинско огнище на студентски радикализъм. Малко след това тя се омъжва за известния професор по физиология И. М. Сеченов, който също не е политически консерватор.

Самият Николай Обручев скоро развива научен интерес към военната история и в края на 50-те години на XIX век, вече с чин полковник, е назначен във Военната академия като професор по военна статистика. Там той основава първото военно-научно списание в Русия, „Военный сборник“. След това прави грешката да привлече към списанието не кой да е, а известния революционен литературен деятел Н. Г. Чернишевски, чиито политически изяви, водят до ареста и изгнанието му. Това стоварва върху Обручев сериозни политически проблеми и той напуска Русия за година-две, начин на благосклонното началство да го държат далеч от погледа на руската полиция, докато вълнението около този епизод утихне.

Обручев заминава за Париж, където той следва различни видове образование и запознава се и жени за френската си съпруга, госпожица Берг, собственичка (по наследство) на скромен, но красив замък близо до Бержерак в Дордон.

След завръщането си в Русия в началото на 60-те години на XIX век, Обручев продължава да бъде военен учен и педагог, като много скоро става началник на Комитета за военно образование към Императорския генерален щаб.

Неговите способности, очевидно изключителни, скоро са признати от способния и политически либерален военен министър на Александър II, генерал Дмитрий Александрович Милютин, който е предшественик на Обручев на професорската длъжност във Военната академия и е една от най-интересните и впечатляващи личности в официалното обкръжение на Александър II.

Покровителството на Милютин е позволява на Обручев да възстанови репутацията си, след гафа с Чернишевски, и да възобнови успешно военната си

кариера. Обручев служи в Руско-турската война, първо като командир, а след това като старши щабни офицер на Кавказкия фронт.

През 1881 г., когато Александър III се възкачва на трона, той е назначен за началник на Генералния щаб, пост, който запазва в продължение на близо две десетилетия. Твърди се, че не е било лесно да се убеди силно консервативният Александър III да разреши това назначение за човек с толкова необичайна и либерална история като Обручев.

Особено неблагоприятно е за царя, че Обручев е приятел на генерал Милютин и се ползва с неговото покровителство. Александър III не го харесва изобщо и веднага след като се възкачва на трона през 1881 г., незабавно го сваля от поста военен министър. Но дълбоко консервативният наследник на Милютин, генерал Пьотър Семьонович Вановски, не може да посочи кандидат за поста началник на Генералния щаб, който дори да се доближава до Обручев по интелигентност, познания по военна теория и общи способности. И тъй като, Вановски, се ползвал с доверието на Александър III, успял да убеди скептично настроения монарх, да назначи на този пост генерал Обручев.⁸

Отново, както в случая с Боадьофр, личността на Обручев остава загадка за историка. Единственото негово изображение, достъпно за автора (фототграфия на рисунка), показва високо чело и хладни, интелигентни очи, гъстите мустаци и големи бакенбарди, модерни по онова време.

Германците, които очевидно знаят малко за него, освен че е профренски настроен, признават способностите му, но го подозират в най-лошото.

Ако е имал добри приятели в Петербург, летописите не разкриват кои са те. Очевидно изпълнява задълженията си вярно и с отличие, защото е на високата си военен пост през цялото управление на Александър III.

Участието му в преговорите за съюза с Франция го показва като човек с висока интелигентност и компетентност, умело насочващ кораба си, обикновено зад кулисите, към пристанището, до което иска да го доведе, никога не привлича публичност или внимание към собствената си личност, но винаги присъстващ и ангажиран в решаващите моменти.

Боадьофр и Обручев, в най-чистия смисъл на думата са партньори. В рамките на съответните си военни учреждения те са офицерите с най-сериозен и дългогодишен интерес към развитието на френско-руските военни отношения.

Познават се поне от 1879 г., когато за пръв път присъстват като гости на военните маневри на съответната страна. Френската съпруга на Обручев осигурява незаменима социална връзка не само между двамата, но и между висшите кръгове на двете военни учреждения. Домът ѝ в Петербург е гостоприемно отворен за френските офицери в руската столица. Боадьофр посещава Обручеви много пъти в замъка им в Дордон. Когато двамата генерали са разделени географски, както обикновено се случва, г-жа Обручева води кореспонденцията между тях от името на съпруга си, вероятно защото той не е владеел толкова добре писмено френския език. Без тази лична връзка между двамата мъже и без

⁸ Ванновски, е възрастен и много почтен генерал, който през 1890 г. отпразнува 50 години служба, е сред малкото хора, които се ползват с много голямо доверие на Александър III, и можеше да му казва неща, които царят не иска да чуе.

сътрудничеството, което тя прави възможно, е трудно да си представим как някога щеше да бъде постигнат френско-руският съюз.

Обручев обича да посещава замъка в Дордон. Обикновено прекарва там отпуските си в края на лятото и началото на есента. Там в крайна сметка се пенсионира. Старата къща и до днес стои, вече пуста, под грижите на наследниците в семейството (друга госпожица Берг, която си спомня, че е познавала генерала от детството си).

Инициалите N и O все още се виждат върху каменните емблеми над вратите. Портрет в цял ръст на великия чичо все още виси в една от всекидневните. А сред петте рисуванни панела в трапезарията, украсени с руски сцени, изпълнени с маслени бои, има едно копие на доста лош портрет от „придворен художник“ на Александър II, обграден от придворни, стрелящ по мечка от разстояние около метър, което колкото и несъответстващо да изглежда, е нарисувано от самия генерал. И заедно с няколко стари снимки и други любопитни предмети, намиращи се в чекмеджето на бюрота, изглеждат единствените осезаеми реликви във Франция на човек, който повече от всеки друг, освен неговия „аналог“, Боадьофр, е архитектът на най-прочутия и най-съдбовен съюз на страната.

Боадьофр и Обручев, ще станат мишени на онези язвителни карикатури, които ще се появят, най-вече в Германия и Русия, след Първата световна война, карикатури на безмилостните, брутални милитаристи, които, заедно с кръвопийците капиталисти, уж са довели невинна Европа до ужасната касапница на войната.

Какво може да се каже в тяхна защита? Тези двама мъже не са създали армиите. Те не могат да убедят съответните си правителства да се откажат от тях, дори и да са искали. След като съществуват, тези армии трябва да бъдат комплектовани и командвани. Ако тези мъже не бяха заемали постове, които заемат тогава, естествено други, може би по-малко квалифицирани, по-малко отговорни, вероятно дори по-малко хуманни, щяха да го направят. Дали това щеше да е по-добре?

Боадьофр споделя изцяло съзнанието и гордостта от националната идентичност, които са белег на епохата. Той обича страната си. Вярваше в нейното първостепенно значение и всъщност в нейната незаменимост като компонент на европейската цивилизация.

Счита въоръжените ѝ сили за съществен фактор в изпълнението на историческата ѝ мисия. Той не осъзнава, а и не може да осъзнае, както и милиони други европейци, абсурдните щети и страдания, които ще последват след сблъсъка на армиите на големите индустриални сили в модерната епоха.

Много от същите неща биха могли да се кажат и за Обручев. Но освен това, той е човек, който чрез семейните си връзки е изложен на пълната трагедия на нарастващия конфликт между руската имперска власт от XIX век и либералната интелигенция, която не може да намери в тази власт отдушник за своя идеализъм, желанието си да бъде полезна, страстната си решимост да изкорени социалните несправедливости, върху които руската власт се крепи толкова векове. Може спокойно да се предположи, че Обручев, споделяйки с Милютин тъжното признание, че по тяхното време Русия няма да има парламентарни инсти-

туции, чрез които да се преследват подобни идеали, също споделя мечтата на Милютин да използва руската армия като образователна сила, училище за гражданство, мост за преодоляване на социалните бариери, тигел за изливане на ново национално съзнание. Това не е недостойна мечта. И Боадьофр, и Обручев са деца на своето време. И двамата са лично почитени и добронамерени. И двамата заслужават да бъдат съдени, ако трябва да ги съдим, по стандартите на тяхното време, а не на нашето. Бедствията, последвали дейността им, не могат да бъдат приписани единствено на тях. Трябва да се задълбочи много повече от професионалните ангажименти на тези или на други двама души, за да открием корените на европейските трагедии на XX век.

Глава 2. ПОВРАТНИЯТ МОМЕНТ НА 1890 Г.

Нека се върнем за момент към 1881 г., когато Александър III се възкачва на трона след убийството на баща си. Преговорите вече са в напреднал етап по това време, всъщност почти са приключили между трите империи от Централна и Източна Европа: Германската, Австро-Унгарската и Руската, за подновяване на техния съюз. Неподготвен за отговорностите, които така внезапно му се стоварват, и нерискувайки да поставя под въпрос желателността на споразумение, което е толкова напреднало към завършване, Александър III позволява на Гирс (тогава заместник-министър на външните работи, но вече носещ отговорностите на външен министър и скоро щеше да получи длъжността) да завърши преговорите. Гирс прави това договорът е окончателно подписан на 18 юни същата година. Това е договор, който постановява, че ако някоя от трите сили се включи във война със сила извън съюза, другите две ще спазват неутралитет, благосклонен към тази от трите, която е влязла във война. Основният смисъл на споразумението е, че ако Русия влезе във война с Англия, германците и австро-унгарците ще стоят настрана, и няма да помагат на британците, а ще имат поведение благоприятно за руснаците. Ако по подобен начин, Германия се окаже отново във война с Франция, другите две държави - руснаците и австроунгарците, няма да помагат на французите и ще имат поведение благоприятно за германската кауза. Това задължение от руска страна изключва самата идея за френско-руски съюз; защото Русия не може едновременно да обещае на германците, че няма да окаже помощ на Франция в следващата френско-германска война, и въпреки това да обещае на французите да им се притече на помощ като съюзник в същата ситуация. Този договор, известен впоследствие като „*Dreikaiserbund*“, в превод на английски (и на др. езици) „Съюз на тримата императори“, е сключен за период от 3 години, но е подновен за още 3 години през 1884 г. Той е държан в строга тайна по време на периода на валидността му и известно време след това.

Когато вторият тригодишен период изтича, през юни 1887 г., царят не желае договорът да бъде подновен за трети период. По това време (1885-86 г.) той претърпява сериозни неуспехи и затруднения в политиката си спрямо България. За тези неуспехи той обвинява (без никакво основание) германците и особено австроунгарците. Под натиска на Гирс, който иска да поднови старото споразумение в сегашния му вид, той неохотно се съгласява, че задължението за

неутралитет може да бъде продължено по отношение на германците; но в случая с австроунгарците не иска и да чуе.

Резултатът е, че през юни 1887 г. е сключен двустранен руско-германски договор, който да замени „*Dreikaiserbund*“, известен по-късно като „*Rückversicherungsvertrag*“ (Договор за презастраховка). Този документ отново обвързва Русия с неутралитет в случай на друга война между Германия и Франция, но с едно важно изменение. Докато „*Dreikaiserbund*“ задължава страните да спазват неутралитет, независимо от причините за войната, в която едната или другата от подписалите страни може да участва, Договорът за презастраховка ограничава това задължение до война, в която другата страна не е агресорът. Това означава, че ако Германия нападне Франция, руснаците няма да бъдат задължени да спазват неутралитет; и същият принцип трябва да се прилага, ако Русия нападне Австро-Унгария. Ако Франция нападне Германия, задължението на Русия ще се прилага; и същото, ако Австро-Унгария нападне Русия (доп. пр. което е немислимо и изцяло хипотетично).

Договорът за презастраховка, също сключен за тригодишен срок, изтича през пролетта на 1890 г., точно по време на пенсионирането на Бисмарк.

Бисмарк естествено държи, той да поднови и със сигурност е ще вложи всичките си усилия, това да стане, ако е на поста си. Гирс също е за подновяването му и е очаква уверено това да се случи. Дори царят ще се съгласи, по настояване на Гирс, с подновяването му, но без никакъв ентусиазъм.

Но след пенсионирането на Бисмарк, новият германски канцлер, генерал Георг Лео фон Каприви, под влиянието на известния сив кардана, и високопоставен служител в германското външно министерство Фридрих фон Холщайн и на няколко други висши служители, убеждават кайзера, че договорът не трябва да бъде подновен; и е оставен да изтече без последствия.

Заедно, оттеглянето на Бисмарк и изтичането на Договора за презастраховка настъпва фундаментална промяна във взаимоотношенията между основните европейски сили. Само че тази промяна тогава не е видна за обществеността и за повечето държавници и дипломати на континента, защото те не знаят за съществуването на договора, пазен в най-строга тайна. Но оттеглянето на Бисмарк е важно събитие, и поражда усещане за несигурност в целия континент. И много хора, дори без да знаят нищо за Договора за презастраховка и неговото изтичане, инстинктивно осъзнават, че пътят вече е отворен за мащабни промени в цялата структура на отношенията между великите сили.

Нека първо погледнем позицията на самата Германия. Холщайн и неговите приятели настояват за изоставяне на тази последна договорна връзка между Германия и Русия, защото я намират за обезпокоителна за другите задължения на Германия и не виждат голяма стойност в нея. Германия има и други договорни отношения, за които да мисли. Тя има Троен съюз, който я обвързва с куп сложни и объркващи ангажименти към Австро-Унгария и Италия. Тя има таен двустранен отбранителен договор с Австро-Унгария, сключен още преди втория съюз на тримата императори. Тя дори има отбранителен договор, също

напълно таен с Румъния. Бисмарк, който е архитектът на всички тези ангажменти, знае как те се вписват заедно и е уверен в способността си да гарантира, по време на криза, че договорът за презастраховка няма да влезе в конфликт с останалите. Неговите наследници, лишени от пълното разбиране на логиката на неговата политика, не са толкова сигурни или поне така твърдят, че могат успешно да изпълнят този сложен баланс. Те видят в договора за презастраховка „политическа бигамия“. И ако някой от тези договори трябва да бъде пожертван, за да се възстанови политическата добродетел на Германия, то това е именно договора за презастраховка.

Това става по няколко причини. На първо място, договорът изтича, и те могат да се освободят от него, без да се налага да го денонсират, защото не го харесваха, нито го искат.

За тях е очевидно все по-силното въздействие върху възгледите и поведението на царя на антигерманската националистическа насоченост, на руската журналистика, печат и официално обществено мнение. Предвид широкото влияние, което тези кръгове упражняват сега, те смятат Русия за напълно ненадежден партньор. Ако договорът бъде подновен, руснаците могат да разкрият съществуването му по всяко време и така да злепоставят Германия в отношенията ѝ с другите си съюзници, както и с Великобритания. Последната вероятност много обезпокои Холщайн и неговите сътрудници. Те възлагат големи надежди на развитието на англо-германските отношения, дори мечтаеха за евентуален съюз между двете сили. Те смятат, че това не само ще им даде увереност срещу евентуална подкрепа на Англия за Франция при френско-германска война, но ще гарантира, че английската мощ ще бъде използвана срещу Русия в Пролите и по цялата чувствителна средноазиатска граница на Русия.

Такъв натиск, разсъждават те, ще отклони вниманието на Русия от западната ѝ граница и в Петербург няма да имат никакво желание нито да се намесват в бъдеща френско-германска война, нито да поемат каквито и да е официални задължения към французите. В това те виждат по-добра гаранция срещу сключването на френско-руски съюз, отколкото във всяко официално руско обещание за неутралитет, каквото е предвидено в договора за презастраховка.

Тази гледна точка, която не е лишена от логика, се различава от възгледите на Бисмарк. Той е не по-малко запознат от всички останали за тенденциите в руското обществено мнение, които правят Русия по-малко надежден партньор за Германия, отколкото беше в по-ранните години. Той познава Русия по-добре от всеки друг. Дори е бил в Петербург пруски посланик през началото на 60-те год. на XIX век. Той наблюдава нарастващите антигермански тенденции в руската дипломатия също толкова внимателно и със същата загриженост, колкото всеки друг. И е напълно наясно, че в руското обществено мнение има силни елементи, особено сред военните, които подкрепят изоставянето на връзката с Германия и сключването на съюз с Франция, и това го притеснява най-силно. Но Бисмарк е достатъчно мъдър и благоразумен, за да осъзнае, че колкото и слаба, незадоволителна и ненадеждна да е съществуващата връзка, реализирана в договора за презастраховка, между Германия и Русия, тя има важни предимства и не бива да се изоставя, преди да се появи задоволителна алтернатива. Да се изостави това, означавало да остави Русия напълно изолирана и да я под-

тикне да търси другаде съюзнически партньор, който при съществуващите обстоятелства може да бъде единствено Франция.

Германия се нуждае от връзката с Русия, за да запази преговорната си тежест със съюзниците Австро-Унгария и Италия. Без тази връзка Германия става доста зависима от тях; защото тогава те са в позиция да заплашват Германия, ако тя не се вслуша в желанията им, със същия вид изолация, която самият Бисмарк успешно налага на Франция в продължение на много години. Връзката с Русия е необходима, като средство за възпиране на тази сила от съюзяване с Франция, и като противовес на договорните отношения на Германия с Австро-Унгария и Италия, гарантирайки, че те няма да се превърнат, както често се случва с съюзническите отношения, във форма на изнудване на едната страна към другата. И в двете съображения, събитията от последвалите години ще докаже, че Бисмарк е прав.

Преговорите за френско-руски съюз последват веднага след прекратяването на руско-германската връзка. И произтичащата от това зависимост на Германия от Австро-Унгария като единствен съюзник, без когото самата тя ще изпадне в пълна изолация, се оказва решаващ фактор за развитието на събитията от последните дни преди избухването на войната през 1914 г.

Големите надежди, възложени от Холщайн върху развитието на отношенията с Великобритания, оттеглянето на Бисмарк съвпадна тясно с окончателното приключване на преговорите, започнати по негово време, между Германия и Англия, целящи отстъпването на Германия, от Англия на стратегически важния остров Хелголанд, разположен пред устието на река Елба в Северно море, в замяна на отстъпки, направени от Германия на Англия по колониалните проблеми на Източна Африка.

Това развитие достави голямо удовлетворение на Холщайн и неговите сътрудници, които виждат о важна стъпка по пътя към съюз с Англия. В техните очи то допълнително намалява стойността на всяка връзка с Русия. Но по същия начин то тревожи французите и руснаците, въобразявайки се, че ги заплашва с призрака на англо-германски съюз; и засилва желанието им да се погрижат взаимно за собствената си сигурност.

Оттеглянето на Бисмарк съвпада и с промяна в кабинета във Франция, която ще бъде от голямо значение за бъдещето на отношенията с Русия. Промяната е завръщането на премиерския пост на видния ляво-либерален републикански политик Шарл дьо Фрейсине и поемането на външните работи от малко по-консервативния юрист и парламентарен депутат Александър Рибо. Няма френска биография на нито един от тези мъже (изглежда, че французите не са многобройни с биографии на своите републикански държавници) и в нито един от случаите не е лесно да се намери подробна биографична информация; но и двамата са по свой начин забележителни личности и е редно да се каже по една дума за всеки от тях.

В десетилетието след политическия крах и смъртта на опортюнистическия политически лидер Леон Гамбета през 1882 г., Фрейсине заема централна позиция във френския политически и парламентарен живот.

До 1890 г. той е три пъти министър-председател и четири пъти външен министър; освен това от 1888 г. е военен министър. Той ще продължи да заема поста във военно министерство, съчетавайки го с премиерския пост, дори след гореспоменатата реорганизация на кабинета през 1890 г.

Роден през 1828 г. в протестантско семейство в Южна Франция, Фрейсине учи инженерство в известния Политехнически университет в Париж и завършва там с отличие. До края на живота си остава по своите интереси, начин на мислене и най-близки колегиални отношения по същество „политехник“. Като инженер интересите му са изключително широки. Те са съсредоточени в строителството и експлоатацията на железопътните линии, но включват и редица области, свързани с общественото здраве и градското развитие: канализацията, водоснабдяването и замърсяване на въздуха.

Трудолюбив и ученолюбив, човек на фактите и цифрите, свикнал да си пише домашните и да се запознава задълбочено с фактическите аспекти на всеки проблем, с който се сблъсква, той не само е изтъкнат инженер в технически смисъл, но и проявява подчертан талант за организиране и управление на инженерни предприятия, особено свързаните с публичния сектор. Работата му в широк спектър от такива дейности, му предоставя тесен контакт с много личности от търговския и финансовия свят, военните кръгове и гражданската държавна бюрокрация.

Навлизането на Фрейсине в политическия живот, става едва когато навършва 50 години. Той дължи вдъхновението и насърчението за тази промяна на Гамбета, с когото е свързан за кратко по време на френско-пруската война. С помощта на Гамбета той е избран в Сената през 1876 г. (и ще остане сенатор до 1920 г.). Това е началото на политическата му кариера. Не всеки инженер е добър политик или добър бюрократичен администратор. Фрейсине скоро се показва изключително компетентен и в двете отношения.

Към манипулирането на френските парламентарни фракции той прилага същата студена и пресметлива прецизност, с която е свикнал да се занимава с инженерните проблеми, и подходът работи много добре. За кратко време той се превръща, според авторът на статията за него в енциклопедията „Ларус“, в „*Vhomme iridispendable de toutes les ministerielles*“ (незаменим човек от всички министерски комбинации). И успехът му в правителствената администрация не е по-малък. Той е не само роден бюрократ, но и талантлив майстор сред бюрократите и голям познавач на криволичещите канали, официални и неофициални, чрез които в лабиринта на френската правителствена бюрокрация човек може да свърши работа. Като администратор той е хладен, съсредоточен, волев и безмилостен, началник, чиито заповеди не се избягват лесно, страховит конкурент на съперниците си със същата власт. Физически Фрейсине изглежда любопитно: слаб, хилав, но жилав дребен мъж с голяма глава, гъста преждевременно побеляла коса (която му печели прозвището „бялата мишка“), мек глас и спокойни стоманени очи. Не е топъл човек. След смъртта на скромната си съпруга през 1887 г., той сякаш няма значим личен живот,

енергията и страстите му, каквито и да са, са погълнати от професионалните и официалните му ангажименти, а за скромният му дом се грижите единствената му дъщеря.

Ако е имал наистина близки приятели, наличните данни не го разкриват. Слабоемоционален, той има и малко врагове. Той е обитател на парижката политикюрекратична джунгла, която е като негов втори дом. Той се чувства уютно там, без съмнение; Но се движи с безличната предпазливост на опитно животно, без да обвинява своите събратя за това, което са, признавайки ги за верни на природата си, както той е на своята, но винаги предпазлив към онези, които могат да бъдат опасни. Във всяко друго двуного, активно на политическата сцена, той вижда или евентуален съюзник, чиито интереси понякога могат да съвпадат с неговите, или потенциален съперник, когото трябва да следи внимателно, но в повечето случаи и двете. Така той оцелява, но и процъфтява, както малцина са успявали преди него. На вътрешната френска сцена Фрейсине несъмнено е ценен актив за страната си. По въпросите на икономическото развитие, както у дома, така и в колонииите, той е полезна фигура, смел там, където смелостта го изисква, предпазлив там, където смелостта можеше да бъде опасна. Той се чувства у дома си във всички постове които е заемал: министър на обществените работи, проектант на основния план за развитието на френския транспорт, и архитект на парламентарните комбинации.

Единственото място, където не се чувства като у дома си, въпреки четирите мандата като външен министър, е Ке д'Орсе. За традиционните тънкости на външната политика, основани не на канали на установена власт, а на хлъзгави течения на лични и институционални взаимодействия между великите сили, талантите му не са ефективни. За уменията и хитростите, чара, такта, интуицията, *habitude du monde*, на все още предимно аристократичните членове на френската дипломатическа служба той има толкова слабо разбиране, колкото и уважение към техните личности.

Те живееха в свят, различен от неговия и такъв, към който той не изпитва много чувства. Трудно му е да се ориентира в системата на взаимодействие, където няма ясни и установени линии на властта, където човек не може да командва, а трябваше да разбира, да умилюва и да се преструва на лично приятен за другите, за да получи тяхното сътрудничество. И никъде тези ограничения на визията не се проявяват по-болезнено в годините преди 1890 г., отколкото във френско-руските отношения, където Фрейсине многократно посяга с груба и непохватна ръка. Но до 1890 г. тези недостатъци започват да се компенсират в очите на руснаците от впечатляващото представяне на Фрейсине във военното министерство. Той въвежда ред, стабилност и увереност във висшите ешелони на офицерския корпус след бурното и обезпокоително преминаване през военното министерство, на своя предшественик, генерал Жорж Буланже. За пръв път създава истински генерален щаб, сравним с този, който германците вече имат. И прави много, за да издигне армията до позиция на числена мощ и превъзходство в обучението и въоръжението, което я прави достоен конкурент на тази на германския съсед. Всичко това впечатлява руснаците, особено военните лидери, които са добре запознати с промяната.

Сега настъпва значителна промяна и в самия Фрейсине. Когато в по-ранните години той е пренебрегвал и злоупотребявал с френско-руските отношения, политическият климат е различен и тогава той е на цивилна длъжност. Сега Франция е обзета от нова вълна от шовинистичен ентузиазъм, черпейки сила от укрепването на френските въоръжени сили, за което самият той, като военен министър, прави толкова много. С осъзнаването, че Франция става все по-привлекателна като съюзник в очите на другите сили, нараства и интереса към съюза с Русия; и никъде този интерес не е по-силен, отколкото във висшите военни кръгове, с които Фрейсине, като военен министър, е в тесен контакт. Следователно и той вече добре осъзнава необходимостта от подобряване на отношенията си с руснаците. Той осъзнава политическия кредит, който може да спечели всеки, който може да се представи като успешен пропагандатор на по-тесните френско-руски военни връзки, и е наясно, че официалната му позиция на премиер и военен министър му дава уникалните възможности да играе именно тази роля в общественото ползрение.

Следователно той имаше всички стимули и предимства за активно участие в развитието на военните отношения на Франция с Русия в новата „пост-бисмарковска“ епоха.

Все още има трудност, която трябва да бъде преодоляна в спомените на царя за по-ранното поведение на Фрейсине. Чувствителността на Александър III е особено раздразнена от безцеремонното и обидно отстраняване на популярния френски посланик генерал Феликс Апер от поста му в Петербург, извършена от Фрейсине.

Епизодът не е забравен, особено от самия Александър, който е много злопаметен за подобни неща. Онези от висшите руски офицери, които са най-заинтересовани от съюза с Франция, са наясно с това; и съжалявайки, се поставят да преодолеят тази злопаметност на царя.

Самите те нямаха пряк достъп до него; но спечелват на своя страна руския военен министър, генерал Вановски, който е стар и доверен съветник на Александър III. Вановски успява през следващите година-две да убеди царя да остави настрана омразата си, и да позволи на подчинените му да общуват поверително с Фрейсине по въпроси, свързани с военните отношения между двете страни.

Още по-важно от поемането на премиерския пост от Фрейсине през пролетта на 1890 г. е изборът на Александър Рибо за поста външен министър в новия кабинет. В продължение на близо четири десетилетия, от края на 70-те години на XIX век, до последната година на Първата световна война, Рибо е видна и уникална фигура на френската политическа сцена. Надарен с високи интелектуални способности, той е добре образован в класическите и хуманитарните науки (превел е голяма част от речите на Демостен; и дори в моменти на големи сътресения в политическия си живот, чете латински по един час всяка сутрин). Завършва с отличие право. Преди да се включи в политическия живот, работи като адвокат, съдебен заседател и съдия. Избран през 1878 г. от родния си район Сен Омер за делегат в Националното

събрание, той ще остане депутат в продължение на много години – дори през ХХ век, като накрая става сенатор през 1909 г. Той е отличен парламентарист; и именно тук, а не в суматохата на националната партийна политика, се чувства като у дома си. Той притежава изключителни способности като парламентарен председател, дори въвежда нов стил на ораторство, по-малко пищен и по-малко обременен с класически цитати, по-трезв, по-прост и директно насочен към разглежданата тема. Много висок, леко прегърбен, с високо чело поради оплешивяването си, но иначе с гъста коса на слепочията и тила (Морис Барес дори споменава, че имал *tete de pianiste*, глава на пианист), той винаги е впечатляваща и изтъкната фигура на подиума на парламента.

Рибо се отличава със своята голяма и широко призната почтеност, качество, което контрастира рязко с много от фигурите в неговата политическа среда по онова време. Учтив и помирителен в официалните контакти, той никога не търси популярност, постоянно е сдържан в личните отношения и рядко, ако изобщо някога, е търси благоразположението на другите по причини, свързани с политическа целесъобразност. Той несъмнено притежава самочувствие и амбиция, без която никой не се издига в една демократична система; но това не е безмилостната амбиция на властолюбивия парвеню.

Почти няма врагове, но и близки политически сътрудници, той през цялата си кариера остава юрист и парламентарист, отколкото партиен политически лидер. Не че е изцяло „независим“ в политиката. Неговата непоколебима привързаност към принципа на републиканско-демократичното управление го предпазва от съюзяването с партиите на десницата, докато вроденият му консерватизъм го държи настрана от радикалната левица. Следователно той намира най-подходящото си (макар и не винаги удобно) място на умерения фланг на либералния „Център“, смътно описван по това време като лагера на „Опортюнистите“. Тук той се радвал на всеобщо уважение, дори и от най-ревностните си политически опоненти. Обикновено е призоваван за високи изпълнителни длъжности в моменти на необичаен външен стрес или опасност, само за да се окаже отхвърлен, понякога съвсем несправедливо, в настъпилата стагнация на политическите спорове и маневриране.

Както в случая с много видни французи от онзи период, Рибо пази личния си живот като много личен. Съпругата му е родена в САЩ, дъщеря на чикагски banker. Бракът на родителите ѝ е разтрогнат след сензационен бракоразводен процес в едно от предградията на Чикаго. И малката дъщеря заминава в Париж от баща си и е отгледана в модерен интернат за млади момичета във Фонтенбло. По времето, когато се омъжва за Рибо, тя е доста красива жена. По това време тя е скъсала всички връзки със САЩ (никога повече не е посещава родината си) и е напълно асимилирана във френското общество.

Назначаването на Рибо за външен министър през 1890 г. бележи истинското му навлизане в „светлините на прожекторите“. В следващите години той има пет мандата като министър-председател, освен че заема и министерски постове. Отново е външен министър в трудната военна 1917 г.

Когато поема новия си пост през 1890 г., той е сравнително нов в проблемите на дипломатията. Има обширни познания за Англия и САЩ, поради дългогодишния му интерес към английското право. За Германия знае много

малко, а за Русия (където никога не е бил) почти нищо. Можем само да предположим, че Русия се е появява на неговия хоризонт, както и пред толкова много други французи, само като голяма военна сила, тясна връзка с която ще да послужи за освобождаването на Франция от унижителното положение на дипломатическа и военна изолация, в което се намираше от 1871 г. насам.

При други условия, Рибо ще предпочете значително засилване на отношенията с Великобритания. Но отношенията им по това време все повече се помрачават от колониални съперничества, да не говорим за различията в темпераментите. Рибо сам ще се убеди, че усилията му за подобряване на отношенията в тази посока, ще се провалят още през първите му месеци на Ке д'Орсе, особено по египетския въпрос, където интереси на двете страни все повече се сблъскват. Тези разочарования естествено засилват интереса му към възможността за по-тесни отношения с Русия.

Към 1890 г. на Ке д'Орсе няма друг човек, който да съчетава интереса към френско-руските отношения с такава енергия и способности, както Рибо.

Емил Флуренс, лично незначителен човек, който е френски външен министър през 1887-88 г., също е много отдаден на стремежа за руски съюз и прави всичко възможно, за да го насърчи; но поради своята неопитност и непостоянство, той настоява за каузата толкова несръчно, че нанася повече вреда, отколкото полза. Неговите наследници в периода 1888-1890 г. (Рене Гобле и Йожен Спюлер) са безлични хора, и не се интересуват особено от руския съюз, проявявайки нежелание и плахост за да го преследват.

С идването на Рибо в министерството на външните работи всичко това се променя. Предвид широките правомощия на френското президентство в областта на външната политика, трябва да споменем тогавашния президент Сади Карно. За разлика от своя предшественик, скептичния и разочарован Жул Греви, когото той заменя през 1887 г., Карно проявява жив интерес към възможността за съюз с Русия и прави всичко по силите си, за да подпомогне проекта. Неговата роля в това начинание рядко е публично активна; всъщност едва ли е така, но преговорите и сключването на съюза се пазят в строга тайна и това е изискване, което Карно внимателно спазва. Но влиянието му зад кулисите не е

маловажно. Първоначалното му одобрение за формирането на кабинета на Фрейсине, с Рибо като външен министър, е повлияно от убеждението му, че те могат да постигнат по-голям напредък към този съюз, отколкото е бил постигнат от техните предшественици.

И в следващия период, както ще видим, Карно, осъзнавайки силното отвращение на царя към появата на нови личности в деликатния процес на комуникация между правителствата, ще използва влиянието си, за да гарантира, че двамата Фрейсине и Рибо ще бъдат задържани на постове си възможно най-дълго, дори когато обстоятелствата могат да доведат до тяхното отстраняване.

В следващите години Карно, естествено, няма да участва активно в преговорите с руснаците. Това е задачата на министрите. Но той ще бъде запознат на всеки решаващи етапи от вземането на решение и реакцията му неизменно ще бъде в подкрепа на усилията. И тримата Фрейсине, Рибо и Карно, споделят на-

пълно общото усещане на образованата френска общественост от онова време, че успешното развитие на френските въоръжени сили, до ниво поне формално равностойно на германското, дава на Франция нов престиж и предоставя възможността да води по-уверена и широкообхватна външна политика, отколкото е възможно през 70-те и 80-те години на XIX век. Те са наясно, че френската общественост силно подкрепя съюз с Русия. И осъзнават политическия кредит, който ще получи всеки, който осъществи постигането на тази мечта. Това им дава общата цел; но и стимул за съперничество, защото очевидно единият от тях да получи повече кредит от другия. Това важи особено за Фрейсине и Рибо. Политическите им отношения не винаги са от най-добрите в по-ранните години. И Фрейсине едва ли е човекът, който ще пожертва политическото предимство заради импулсите на колегиалното другарство. Това съперничество ще има своя ефект, по време на тяхното сътрудничество, не върху целта, която преследваха, а върху пътищата и методите, по които я преследват. В тази ситуация френският натиск за по-тясна връзка с Русия е упражняван с нова сила след идването на власт на комбинацията Фрейсине-Рибо през пролетта на 1890 г. Излишно е да се пита дали усилието е вдъхновено от отбранителни или нападателни съображения. Двете понятия не са лесно разделими, но съюзът с Русия трябва да бъде постигнат. Те искаха да се поставят във военна позиция, от която да могат с увереност да наблюдават изхода от всеки сериозен конфликт с Германия, независимо от причината за възникването му, и това изисква съюз с Русия.

През всички тези години преразглеждането на унизителния Франкфуртски договор, с който Германия запечата победата си над Франция през 1871 г., остава върховна и неотклонна цел на френското държавно мислене.

Има и такива по-трезвомислещи, които смятат, че ако руският съюз бъде постигнат и френската политика достигне необходимата тежест, самочувствие и авторитет, тогава ще се намери мирен път за преразглеждането на договора.

Тъжно задължение на историка е да констатира, че повечето влиятелни хора във Франция, както и в Европа, приемат възможността за общоевропейска война като неизбежна в крайна сметка. Те не знаят как ще започне тя; това зависи от конкретните обстоятелства, невъзможни за предвиждане в момента. Но тъй като тази война е неизбежна, трябва да се планира и да се подготвим за нея. И само малцина осъзнават, че това планиране и подготовка, които сега започват в цяла Европа, ще направят тази война неизбежна, независимо дали наистина е такава при други обстоятелства. В по-широкия спектър от взаимодействия между подозрение, намерение, опасение, предвиждане, неразбиране и оставка, въпросите за нападателната или отбранителната мотивация губят своята яснота и значението си. Силите, които водят Европа към война, с а по-дълбоки и по-сложни от всякакви прости нападателни или отбранителни намерения.

В първите месеци на съвместното управление на Фрейсине и Рибо не може да направят много, за да насърчат руския съюз. Рибо е силно притиснат от многобройните скрити задължения на поста си. А опитният (но донякъде безличен) френски посланик в Петербург, Антоан дьо Лабуле, предупреждава да не се отива твърде далеч и да не се бърза. Царят, твърди той, не е подготвен за това. Попадайки в полезрението на обществеността, всяко френско-руско спо-

разумение, само ще укрепи Тройния съюз на Германия, Австро-Унгария и Италия, който скоро трябва да бъде подновен. И това, според посланика е двойно по-неприятно, защото има сериозни перспективи, ако участниците в Тройния съюз, не се стреснат от сензационно френско-руско сближаване, те изобщо да не го подновят. Накрая Лабуле посочва деликатния въпрос за необходимостта от парламентарно ратифициране на всяко френско-руско споразумение. Френската конституция, според него, не позволява сключването на такива договори единствено от изпълнителната власт, без консултация и съгласие със законодателния орган. Това изключва секретността, за която руснаците ще настояват. И ако не са достатъчно сигурни по този въпрос, е малко вероятно изобщо да се съгласят на какъвто и да съюз. Обстоятелствата, следователно, не са благоприятни за предприемане на активни стъпки през първите няколко седмици от съществуването на новия френски кабинет.

Имаше обаче една малка стъпка, която може да се предприеме, за да се направи благоприятно впечатление на руското официално мнение; и френското правителство незабавно я предприема.

В продължение на години постоянна ябълка на раздора между френското и руското правителство е толерантността, проявявана от френските власти към руски революционери емигранти, установили се в Париж и продължаващи оттам да провеждат своята престъпна дейност и особено да подготвят терористични актове, срещу представители на руското правителство. Тези хора, често нарушават френските закони в хода на политическата си дейност, френските власти предприемат действия срещу един или друг от тях; но рядко са сериозни. Неведнъж хора, които руското правителство иска да бъдат екстрадирани в Русия като обикновени престъпници, получават от французите статут и привилегии на политически бежанци и им е позволено, за голямо раздразнение на царя, или да продължават дейността си безнаказано, или да напуснат Франция невредими.

През май 1890 г. френската полиция, действайки по заповед на новия министър на вътрешните работи Констанс, внезапно се намесва срещу цяла група руски терористи, хваща ги „на местопрестъплението“ при изготвянето на взривни вещества, предназначени за терористичен акт. Те са арестувани и изправени пред съда. Въпреки че това е отговор на конкретно искане от руското правителство (без съмнение по-добре информирано от самите французи за това какво правят тези хора) и следователно не е изцяло френска инициатива, руската реакция е мигновена и ентусиазирана. Върху царя ефектът е изключително благоприятен и траен.

Руският министър на вътрешните работи, действайки по заповед на царя, незабавно прави официално посещение при френския посланик в Петербург, за да изрази благодарност. Подобни стъпки са предприети и в Париж. Руският посланик там, барон Артур Моренхайм, човек, който никога не пропуска възможността да си припише заслуги, веднага заяви, че едва по негово настояване френските власти са предприели окончателното действие; и успява да се доближи допълнително до вниманието на царя. Но това не накърни царската признателност за направеното от французите.

В началото на 90-те години, това не е единственият начин, по който френските лидери се преструваха, че помагат на руското правителство. През 1888 и 1889 г. френският кабинет се съгласява да съдейства на руското правителство, по негово искане, за разработването на нова пехотна пушка, използваща патрони с бездимен барут – иновация, която има важни военни предимства, както в отбраната, така и в настъплението. Французите предоставят на руснаците за проверка и проучване образец от новата пушка „Lebel“, която разработват по това време, но и разрешат на правителствения завод за боеприпаси в Шателъро да произведе за руснаците първите половин милион бройки, от руската версия (на Мосин), разработена върху основата на френската нова пушка. Тази стъпка изисква решение на ниво кабинет; и с вземането на това решение французите ясно показват на руснаците, че разглеждат действието като първа стъпка към по-широко сътрудничество във военната област. Естествено ролята на Фрейсине, като военен министър, е голяма.

Френските държавници през 1890 г. имат предвид, че през предходната година и половина, френски банкери са отпуснали четири големи заема на Русия, което ѝ позволява да конвертира в изгодни за нея условия голяма част от външните си дългове. Мотивацията за тези операции от банкерите е естествено финансова и търговска, а не политическа, сделките са подкрепени и насърчаване от френското правителство; и за поне един от банкерите (датско-парижният Емил Хоскиер), политическите симпатии са имат роля както за френската инициатива, така и за руския отговор. Предвид всички тези жестове, френските държавници демонстрират, че многократно и доброволно се стремят да услужат на руското правителство и печелят политически кредит, от който в даден момент ще се възползват. Това заслужава внимание; защото ще се прояви в нетърпението, което французите ще проявят в по-късните фази на отношенията, с честите увъртания и измъквания на руската политика.

Рибо и Фрейсине имат малка възможност през първите седмици на новото правителство на Фрейсине да се възползват от този кредит; но той е силно заложен в съзнанието им и никога не се съмняват, че ще дойде време, когато ще го използват с добър ефект при по-широки и по-важни преговори.

В Русия реакцията на събитията от пролетта на 1890 г. е по-сложна. Пенсионирането на Бисмарк, премахва от политическата сцена една страховита съперническа фигура, чиито успехи предизвикват в Русия негодувание, която само завистта може да предизвика. За шовинистично-националистическите кръгове на руското обществено мнение Бисмарк отдавна е очевиден източник на всяко зло и е обект на много остра реторика. Но понякога дори в същите тези кръгове, неохотно се признава, че Бисмарк е човек, с когото поне знаеш къде се намираш и какво да очакваш; докато младият кайзер Вилхелм II, който сякаш е поел много от неговите правомощия, е театрален, суетен и изключително непостоянен човек и не вдъхва подобно доверие. Напротив, той само събуждаше нови тревоги, невиждани досега.

Що се отнася до изтичането на договора за презастраховка: само шепата хора в Русия, между 5 и 10, знаят за неговото съществуване. И само те знаят за прекратяването му. За тях основният ефект от изтичането му е просто да ги лиши от формалната гаранция, която договорът досега им е предоставял, че в

случай на война с Англия, Германия няма да се намеси срещу тях. В очите на царя изчезването на тази гаранция не е голяма загуба. Като първият от царете, който проявява сериозна загриженост за руското обществено мнение (в неговия случай, за националистическите настроения, особено във висшия двор и семейните кръгове), Александър III живее в постоянна тревога, че ако съществуването тайният договор с Германия стане известен, ще го изложи на критика от на националистите. Изтичането му го освобождава от това безпокойство; и той е напълно готов за това, да се откаже от допълнителната сигурност, която договорът осигурява.

От висшите военни, само двама Вановски и Обручев, са осведомени за съществуването му. Те не виждат никаква причина да се страхуват от германско нападение срещу Русия, дори в случай на руска война с Англия. Самите те са сигурни и смятат, че германците също са толкова наясно, че ако Германия реши да подкрепи британците в нападение срещу Русия, французите веднага ще нанесат удар към Елзас-Лотарингия и тогава германците ще се изправят пред войната на два фронта, която всякак се стремят да избегнат.

Чувствайки се защитени от реалностите на ситуацията, руските военни лидери не виждат голяма нужда от запазване на официалното уверение за германски неутралитет.

Единственият човек във висшите правителствени кръгове, за когото оттеглянето на Бисмарк и изтичането на договорните отношения с Германия, създава сериозна загриженост, е Гирс. Добре осъзнавайки опасностите, които всяко голямо военно участие, дори номинално успешно във военен смисъл за Русия, е опасно предвид нейното несигурно вътрешно състояние, и той оценя връзката с Германия заради ограниченията, които тя налага на германците; но и на царя, а чрез него и на разгорещените глави в самия руски елит.

По тази причина той вижда в изолация, в което Русия изпада след като договора не се поднови, опасности, невидими за повечето от останалите. Гирс няма голямо доверие в това как много руснаци ще използват „свободата на действие“, която оттеглянето на Бисмарк сега им позволява. Спомняйки си Кримската, и Руско-турската война, той не подкрепя руските империалистически цели на Балканите или в Проливите. Балканите са регион, където е прекарал голяма част от младите си години, регион, чиито проблеми разбираше по-добре, от всеки друг в дипломатическите среди; и не вижда какво може да спечели Русия от каквото и да е забъркване в тукашните неясни и сложни дела.

Той не одобрява подвизите на различни руски генерали в Средна Азия. Осъждаше проявите на шовинистичен плам, с които тези подвизи са посрещнати в популярния руски печат. И съжалява особено за допълнителното и не нужно напрежение, което те оказваха върху англо-руските отношения. Той добре знае, че ако Русия, се съсредоточи върху собствените си вътрешни работи и следва политика на сдържаност, няма от какво да се страхува както от Англия, така и от Австро-Унгария. Той поддържа тези възгледи през целия период на Бисмарк, осъзнавайки много добре, че Бисмарк няма намерения спрямо Русия и е загрижен само да държи Русия настрана от западноевропейските спорове, а Германия – от балканските. В последното той и Бисмарк всъщност се бяха разбрали. Но как щеше да бъде отсега нататък, с оттеглянето на Бисмарк, с оче-

видните промени в германската политика от неопитния и непостоянен млад кайзер, със собствената политика на Русия, откъсната от договорната котва към Германия, която я държи стабилна в продължение на около девет години, и с колебливата преценка на царя, сега оставена на милостта (според Гирс) на всеки военен авантюрист и шовинистичен бунтар, който може да получи достъп до него: всичко това е въпрос, който изпълва Гирс с ужас и предчувствие.

Той няма нищо против Франция. Той желае на тази страна всичко най-добро. Той дори вижда ценност в по-тесни френско-руски отношения, които да послужат за съдържащо влияние върху вече относително ненадеждната и непредсказуема Германия. Но той осъзнава фундаментална несъвместимост между френските и руските цели. Той знае, че Франция, няма никакъв интерес да подкрепя руските цели на Балканите, както и Русия да воюва за връщането на Елзас и Лотарингия. И се опасява, че един пълноправен военен съюз с Франция, освен че ще се основава на това фундаментално разминаване в целите, ще раздели Европа на два враждуващи военни лагери и ще отвори пътя за всички онези диви и авантюристични тенденции в руската политика, исканията за военни действия на Балканите и другаде, на които той успешно се противопоставя в продължение на близо десетилетие, но с малък успех, и големи усилия за запазване на поста, влиянието си, което се отразява и на здравето му.

Защото неспокойните годините от 1885 до 1888, когато Гирс е принуден да защитава политиката и позицията си срещу мощните и безскрупулни атаки от руските вестници и правителствените институции, той губи своя ентузиазъм и настъпва известно охладняване на отношенията му с царя. Твърде често, както вече отбелязахме, той е принуден да обтяга тези отношения, като възпира Александър III да се движи в шовинистична посока, подтиквани от други хора, в които се вслушва. В тези неясни съперничества между слугата и господаря, Гирс се възползва и от внушителната фигура на Бисмарк: от опасностите да му се противопостави, от предимствата да го държи официално на своя страна. Сега този аргумент, за тайно злорадо удовлетворение на царя, вече не съществува ; и Александър, при тези обстоятелства, се възползва от по-голяма свобода да подкопава външния си министър, да слуша по-често и по-свободно противоположните съвети, да насърчава провеждането чрез други канали на политика, за които знае, че Гирс няма да я одобри, и за това не го информира, държейки го в неведение.

Но Александър няма намерение да се отърве напълно от Гирс. Опитът на министъра е твърде ценен; свалянето му от политическата сцена ще предизвика нежелани тълкувания; няма никой, подходящ да го замести.

Въпреки, че по въпросите на външната политика той все още е най-мъдрият и здравомислещ ръководител, който Русия притежава (може би с изключение на Ламздорф), от 1890 г. нататък ще виждаме руския външен министър уморен и отслабен, частично изолиран, вече не винаги напълно информиран, водещ губеща битка както срещу напредналата си възраст и физическата форма, така и срещу тенденциите в руското официално обществено мнение, в които той не вижда нищо друго освен проблеми, объркване и крайна трагедия.

Глава 3. МАНЕВРИТЕ В НАРВА

В продължение на цели пет месеца след първоначалния отказ на Германия през март 1890 г. да поднови Договора за презастраховка, Гирс не иска да се откаже от надеждата, че може да убеди Берлин да промени решението си. На няколко пъти той разговаря дълго и сериозно с германския посланик, генерал Лотар фон Швайниц (мъдър и много опитен човек), по въпроса.

Той призна пред Швайниц (31 март), че царят няма интерес от подновяването на договора. „Негово Величество“, каза Гирс, „никога не е имал голям интерес към договора, но аз имам и имам основателни причини за това.“⁹

И в по-късен разговор между двамата (14 май) Гирс обяснява каква е една от тези причини. „Не искам да се хваля“, му каза Гирс, „но знаете, че аз представям последната инстанция, от която зависи настоящата руска политика. Утре този стол, на който седя, може да бъде зает от друг човек; и за тази вероятност искам да оставя след себе си нещо като обвързващ ангажимент.“¹⁰

Ханс Лотар фон Швайниц

Швайниц едва ли има нужда да му се обясняват причините на Гирс да желае някакъв вид писмен ангажимент от германците. Той познава добре тези причини и споделя възгледите, на които те се основават. В депешата си, обобщаваща дискусията с Гирс от 31 март, той описа как изглеждаше европейската ситуация в този момент в очите на Гирс: „трите централни сили (Германия, Австро-Унгария и Италия), свързани с публично известни договори; Англия, постоянно привличана към по-тесни отношения с Германия; ентусиазмът на френската висша класа за реваншистка война е срещу Германия, е донякъде смекчена само от безпогрешното желание на френския народ за мир (с внушението, че Франция с подобно разположение е по-приемлива като съюзник на Русия); Австро-Унгария, освободена от строгия, но благосклонен контрол на принц Бисмарк, свободна да преследва собствените си империалистически цели на Балканите; и от друга страна Русия, сега съвсем сама, лишена от споразумение с Германия или с когото и да било друг, уязвима за всякакви изкушения“. Швайниц, е принуден да пази позициите си в Берлин, се старее да не се свързва директно с този възглед за европейската ситуация; но няма съмнение, че го споделя. Той дори го доразвива, като посочва, че централноевропейските съюзници на Германия (имайки предвид Италия) имат определени връзки с Англия, които самата Германия е насърчава. И продължава, отбелязвайки, че при тези обстоятелства „никой не бива да се изненадва, ако той [Гирс] потърси привързаност другаде [освен с Германия]“. Той подчерта този последен момент, дори още по-директно, когато докладва за разговора им от 14 май: „Гирс, има основателни причини да се върне отново към искането за писмено споразумение от някакъв вид, което да

⁹ *Grosse Politik*, vol. 7, no. 1370, p. 14. Dispatch of Schweinitz, April 3, 1890, reporting his talk with Giers of March 31.

¹⁰ *Grosse Politik*, vol. 7, Ibid., no. 1372, p. 18. Report of talk with Giers of May 14, 1890.

има възпиращ ефект и да лиши руското правителство от възможността да се съюзи с Франция във военен съюз, за постигане на определени общи цели.”¹¹

Предвид тези доклади на Швайниц е невъзможно да се каже, че германското правителство не е справедливо предупредено, че нератифицирането на договора може да бъде началото на процес, водещ до френско-руски съюз.

Депешата на Швайниц от 3 април, описваща разговора с Гирс от 31 март, предизвиква във висшите кръгове на германското външно министерство, много

Вилхелм II в 1890 г.

смаяни и възмутени меморандуми от лица, които се противопоставят на подновяването на споразумението. Приведените причини са твърде многобройни, за да бъдат изчерпателно разказани тук. Най-важните вече бяха споменати в Глава 1; но има и редица други, много от които гениални и добре аргументирани. Това, което поражда днес историка (с предимството на ретроспекцията), е малкото внимание, което е обърнато във всички тези германски документи на централния момент, за който Швайниц намеква: че при липса

на някакъв документ от рода на изтичащия договор, Русия ще се насочи да търси съюз с Франция. Само в два случая германският канцлер Каприви изглежда е повдигнал този въпрос в многократните инструкции, които е дал на Швайниц, като му е наредил да продължи да се противопоставя на подновяването на договора. Позовавайки се на аргумента на Швайниц, че договор в този смисъл ще осигури поне неутралитет на Русия през първите седмици след избухването на френско-германска война, Каприви пише, че това има малка стойност; защото германците ще трябва да държат значителна част от армията си на руската граница. Отвъд това, твърди той, съюз с Франция е безполезен за Русия, защото това, от което руснаците наистина се интересуват, е да атакуват Турция, за да получат контрол над Проливите, а за тази цел съюз с Франция не им дава никакви предимства.

Лео фон Каприви

Само може да се удивляваме на пълната липса на реализъм в тези твърдения. Правилността на първото от тях, отричането на възможността да се държи Русия бездействаща през първите седмици на европейска война се опровергава от голямото и централно значение, което французите скоро ще отдадат в преговорите за съюза на принципа на „незабавната и едновременно мобилизация“. Това им се струва като самата същност, жизненоважният принцип на всеки френско-руски съюз – характеристиката, без която подобно споразумение няма никаква стойност за тях. Ако

едно германско-руско споразумение не направи нищо повече от предотвратяването на незабавната руска мобилизация в случай на конфликт между Франция и Германия, то опорочава в очите на французите цялата стойност на всяко политико-военно споразумение между Франция и Русия.

Второто наблюдение на Каприви, че Русия не се интересува от съюз с Франция, защото това не улеснява руското завладяване на Проливите, е още по-удивително. Неоспоримо е, че някакъв вид руски контрол в Проливите, да-

¹¹ Пак там.

ващ на Русия силата да предотвратява преминаването през тях на чуждестранни военни кораби, е дългогодишна цел на руската политика. Но да се вярва, че Александър III е воден от решимост или намерение да предприеме ранна война срещу Турция за осъществяването на тази цел и че въпросът за съюз с Франция е разглеждан от него, само от гледна точка на полезността му за постигане на тази цел, означава сериозно погрешна представа за руската политика, да не говорим за характера на царя. Проблемът с Проливите вече не е фундаментален фактор в отношенията на Русия нито с Германия, нито с Франция.

Всъщност Гирс многократно предлага да пропусне всяко споменаване на този въпрос във всеки подновен договор за презастраховка, ако това ще улесни нещата за германците, въпреки че старото споразумение наистина включва клауза, по силата на която германците гарантират на руснаците свобода на действие в тази посока.

Както и да е, германците твърдо отстояват отказа си да подновят договора или да обмислят нещо, което да го замести. И ето как стои въпросът, когато в началото на юни 1890 г. Гирс заминава за обичайната си лятна отпускателна в Финландия. С това разговорите по темата неизбежно приключват.

През 1889 г. царят посещава Берлин, за да отвърне (с най-голямо неохота) на посещението, което младият германски кайзер му е направил предходната година. В Берлин двамата императори изглежда са стигнали до неясно разбирателство (със сигурност резултат от инициативата на кайзера), че Вилхелм II ще дойде в Русия следващото лято, за да присъства на годишните големи маневри. Те трябваше да се проведат от 18 до 22 август в или близо до Нарва, на брега на Финския залив, до историческата руско-естонска граница.

Царят щеше да бъде много щастлив да забрави този разговор и да остави идеята за подобно посещение да избледнее в забрава; но кайзерът изключително привързан към подобни случаи, изобщо не е така настроен. Следователно няма какво да се направи, освен да бъде поканен на маневрите.

Нарва е малък град близо до мястото, където река със същото име се влива в морето, не е селище, подходяща за нещо толкова грандиозно като имперска среща на върха. В града има само две по-големи сгради. Едната е на добре познатите текстилни фабрики Кренхолм, едни от най-големите в света по това време, огромен комплекс от мрачни тъмни каменни сгради, на брега на реката. Другата е вилата на богатия секретар на Държавния съвет на империята, А. А. Половцов, зет на собственика на мелниците (банкерът, барон Щайглиц).

В подготовката за маневрите и императорската среща на върха, вилата и двете крила на мелниците са превърнати в помещения за императорските приеми, като палми и други тропически растения са донесени от Крим, за да оживят обстановката.

Тъй като Нарва няма подходящо пристанище, е уредено кайзерът да пътува с бойния крайцер „Хохенцолерн“ с ескорт на втори военен кораб, да пристигне в пристанището Ревел (днешен Талин) на същия южен бряг на Финския залив, на около 125 мили западно от Нарва. Той пристига на 17 август, позирайки величествено на мостика на своя флагмански кораб, облечен в руска генералска униформа, която царят някога му е дал. Той и неговата свита са посрещнати на кея от двамата братя на царя, великите князе Владимир и Алексей

(последният тогава е министър на флота), които закарват германските гости с влак (цялата железопътна линия е под охрана на армията по време на маневрите) до Нарва, където царят ги приема. След това прекарват четири дни в или около Нарва, в разговори, приеми и наблюдение на маневрите, след което двамата императори и техните свити отива в Петерхоф. Тук се състоя последна гала вечеря, след която на 23-ти кайзерът отпътува от близката военноморска база в Кронщад.

Така почестите са оказани, в съответствие с обичаите на деня. И когато посещението приключва, всички са уверени, че отношенията между двамата монарси, са преминали отлично. Някои от германците дори се поздравяват, че царят е изглеждал все по-весел и спокоен по време на посещението. Те го отдават, на чара и непринудеността на кайзера. (Въпреки всичките си недостатъци, той притежава тези качества) Но тези, които изказват това мнение, не познават мрачните емоционални дълбини на характера на Александър III.

По-скоро той е бил весел, радвайки се, че досадното за него посещение, ще приключи скоро.

Но някои чуждестранните кореспонденти, отразяващи посещението, остават с впечатлението, че посрещането на немския братовчед на царя, преминава в подчертано хладна и формална обстановка. Официално това посещение трябва да бъде лично между двамата монарси; но присъствието на германския канцлер, генерал Каприви, ясно показва, че са обсъждани и политически въпроси. Царят, опасявайки се от различията които има с Гирс, по въпроса за подновяването на договора, първоначално заповядва на министъра си, да не идва в Нарва. И му казва, че ще е достатъчно да се срещне с германската група само по време на краткия им престой в Петерхоф.

Но присъствието на Каприви прави това невъзможно. Каприви е германският външен министър и канцлер.¹² Трябваше да присъства и неговия руски колега. Така че Гирс все е извикан в Нарва, дори само за да присъства на посрещането на германската група. Там, както по-късно в Петерхоф и Петербург, освен че прави формално и много кратко посещение от учтивост на кайзера, той успява да поговори малко с Каприви за проблемите на руско-германските отношения; но царската заповед му забранява да повдига въпроса за подновяването на договора. Междувременно царят води свои собствени политически разговори с кайзера. След края на посещението той веднага вика Гирс и му предоставя възможност да се възползва и от тези разговори. Резултатът от разговорите между монарсите е задоволителен. Германците приемат формалната незаконност на режима на княз Фердинанд в България (нещо много скъпо за царя) и обещава, поне косвено, да не го подкрепят. Те уверяват руснаците, че политиката им по отношение на Проливите ще се основава стриктно на съществуващите договори от 1856 и 1871 г. (Деликатният въпрос за тълкуването на тези договори, по който руснаците и британците не са съгласни, по взаимно съгласие, тактично е избегнат.) Най-важното от всичко е, че германците постоянно повтарят, че дори да не са склонни да подписват ново споразумение (това, настояват те, няма да бъде разбрано, ако стане известно, нито от техните централноевропейски съюзници, нито от германската общественост), политиката

¹² От времето на Бисмарк, двете длъжности се сливат. (б. пр.)

им спрямо Русия не се е променила. Посещението преминава по-добре от предишното през 1888 г.; но австроунгарският шарже д'афер в Петербург, граф Алоис Лекса Ерентал, имайки солиден опит предупреждава правителството си, че това няма да има осезаем ефект върху подозрението към Германия, което преобладава във влиятелните руски кръгове.¹³

След заминаването на кайзера и виждайки във външно приятелската атмосфера, с която преминава, последната слаба възможност да получи някакъв

подписан документ от германците, в отчаянието си Гирс прибегва до малка хитрост. Той съставя резюме на основните точки, по които е разговарял с Каприви и тези на царя с кайзера, и вижда че двете страни проявяват някакво съгласие. След това той изпраща този документ, като мемоар (паметна записка), на руския шарже д'афер в Берлин, граф Михаил Муравъов¹⁴, с инструкции да го покаже на Каприви и да поиска потвърждение за неговата точност.¹⁵ Тъй като германците в Нарва твърдят, че е невъзможно да подновят договора но това не означава, че има промяна в политиката им спрямо Русия, и тъй като тази политика, дока-

то договорът е в сила, включва обещание да останат неутрални пред нападение срещу Русия от друга сила, несъмнено Гирс смята, че ако представи на царя с някакво официално потвърждение, че това наистина (дори косвено) все още е германска политика, той ще разполага с нещо, въз основа на което ще може да твърди, че сключването на военен съюз с Франция, за разлика от умерено политическо сближаване с тази страна, е ненужно.

Изглежда вероятно и германците, по-късно са напълно убедени, в това, че Гирс е помолил и Муравъов, когато показва този мемоар на Каприви, да го накара да изготви писмено, дори само като подпише документа, потвърждението си, че съдържанието му, правилно представя германските възгледи и германската политика. Муравъов е инструктиран да не разкрива, че предложението е дошло от Гирс.

На 8 септември той се среща с Каприви. Показва му документа на Гирс и му предлага да го подпише или по друг начин да посочи писмено потвърждението си, че това е правилно обобщение на дискусиите.

Реакцията на Каприви може да се види от два документа от онова време. Единият е меморандум, съставен от Каприви след срещата и изпратен до Швайниц в Петербург. В придружаващата инструкция до Швайниц, Каприви обобщава (много кратко и схематично) основните точки от документа на Гирс и след това добавя: „Граф Муравъов добавя молбата, като идваща лично от него, да потвърди писмено, че ми е прочел този документ на глас и че съм запознат със съдържанието му. Въпреки че можех да направя това с чиста съвест, от-

¹³ Austrian archives, P.A. X, box 92. Russland, Berichte 1890. Dispatch, Aehrenthal to foreign office, September 10, 1890.

¹⁴ Ще бъде министър на външните работи в периода 1897 – 1900 г., след него (след смъртта му) министър става граф Ламздорф. (б. пр.)

¹⁵ Текстът на този документ изглежда не е публикуван никъде.

казах да направя каквото и да било писмено потвърждение, посочвайки, че г-н Гирс да се задоволи с устно изявление от моя страна.¹⁶

Това лаконично изявление на Каприви едва ли дава истинския смисъл на разговора. Има и доклад на Муравъов за разговора; и германският канцлер е много по-изричен: „Ами, това ми се струва напълно безполезно.“ Каприви е цитиран тук да казва: „Напълно съм решен да не пиша нищо писмено. Бяхте инструктирани да ми прочетете депеша, за която съм съгласен, че възпроизвежда много вярно политическите възгледи, обменени между г-н Гирс и мен. Вие го направихте. Но да ви се обръщам с нещо подобно писмено? Не. Нямам политическата сила на Бисмарк, но съм лоялен и можете да разчитате на нашата лоялност, която никога няма да ви подведе“.¹⁷

Когато Муравъов възразява на това твърдение, като казва, че предложението е негово, Каприви отговоря доста лукаво: „Знам го добре. Господин Гирс никога не би могъл да ви задължи да го поискате от мен, тъй като често съм му казвал, че категорично отказвам да му дам каквото и да е писмено потвърждение, по нашата дискусия по политическите въпроси...”

Муравъов съобщи, че Каприви, приключвайки разговора, е използвал случая да му подчертае още веднъж това, което кайзерът се е опитал да внуши на царя по време на разговорите им в Нарва: че Германия има сериозни вътрешни проблеми, с които в следващия период ще трябва да се справи сама; и кайзерът желае преди всичко да разреши тези проблеми, а не да се впуска във външни авантюри да търси славата на своето царуване.

Тези изрази на мирни намерения са прави по свой начин и съвсем искрени от страна на кайзера, който, въпреки че обичаше да се хвали с военната сила на Германия, всъщност не иска тя да бъде използвана в една опустошителна война между велики сили. Но (както Каприви би трябвало да знае, защото Швайниц многократно подчертава в своите депеши) тези изрази не задоволят нуждата на Гирс от нещо по-конкретно, в писмена форма – нещо, което да ангажирало не само наследниците на Каприви, но и тези на царя и Гирс, за продължаването на неотдавнашните отношения. С това доста отчаяно, и напълно неуспешно усилие Гирс изчерпва всички възможности, за да избегне военния съюз с Франция, съюз, в който не вижда нищо друго освен разделянето на Европа на воюващи лагери и вероятността от евентуална голяма война става сериозна. Липсата на каквато и да е гаранция за германски неутралитет в случай на британско или австроунгарско нападение срещу Русия означава, че тя се намира в състояние на пълна военно-политическа изолация, лишена дори от близки съюзници и уязвима за австроунгаро-германско нападение, дори за такова, към което може да се присъединят и британците. Гирс се съмнява във вероятността за подобно развитие на събитията; но по такива въпроси военното въображение, както той добре знаеше, винаги е трескаво активно. Военните са длъжни да твърдят, и в това царят ги подкрепя, че подобна ситуация на уязви-

¹⁶ *Grosse Politik*, no. 1612, pp. 352-353.

¹⁷ *Serge Goriainov*, "The End of the Alliance of the Emperors," *American Historical Review* 23 (January 1918): 324-349. Преди революцията Горяинов е архивист на руското външно министерство.; той е подготвил тази статия въз основа на материали от тези архиви.

мост е опасна. Няма друг избор, ще твърдят те, освен да се намери изход от тази изолация, и единствената възможност е споразумение с Франция?

Гирс се надява, без особена увереност или ентузиазъм, че новите отношения с Франция могат да се ограничат до определени чисто отбранителни договорености, които не изключват в по-далечна перспектива възраждането на подобни отношения с Германия; защото той вярва, както и Бисмарк, че тайни отбранителни задължения могат да се поемат по отношение на повече от една друга сила, дори когато последните не са в добри отношения помежду си, което не е равносилно на измама или предателство за която и да е от тях.

Но това е много слаба надежда; и като изобщо я поддържа, Гирс пренебрегва, може би се е преструвал, че е принуден в отчаянието си да игнорира, инерцията на военното съревнование, която скоро заличава разликата между нападателни и отбранителни мотиви и води всички страни, колкото и мотивирани да са, безмилостно до евентуално прибегване до въоръжена сила.

С това обречено на неуспех отчаяно усилие, Гирс иска да спаси последните остатъци от руската връзка с Германия и това се вижда от историка, от други дискусии, провеждани в Петербург по същото време, за които външният министър нищо не знае. В средата на лятото на 1890 г. (около 20 юли), месец преди посещението на кайзера, Гирс казва на френския посланик Лабуле да предаде лична покана от царя на генерал Боадьофр да присъства на годишните военни маневри в Красное село, и на маневрите до Нарва. Тази покана вероятно е предложена от Обручев и военния министър, след като са знаели, че кайзерът вече е обявил и да доведе със себе си в Нарва не само Каприви, който същот е висш офицер, но и двама други висши офицери. Присъствието на Боадьофр на маневрите е желано като противотежест на това на германските генерали, за да не се заблуди обществеността, че се обмислят някакви руско-германски военни преговори. По-късно Лабуле твърди, че идеята за поканата до Боадьофр е негова и царят е подкрепил неговото предложение, няма основания да се съмняваме, че идеята е подсказана на Лабуле от френския помощник-военен аташе, полковник Луи Мулен, близък на Обручев. Предложението има ефект.

Поканата е изненада за френското правителство. Фрейсине веднага осъзнава важността на жеста (дори го надценява) и действа енергично. Боадьофр е незабавно извикан от отпуската си в Миди и е изпратен в Петербург, където пристига на 8 август, точно навреме, за да присъства на церемонията по откриването на маневрите в Царское село. В следващите дни руската императорска двойка показва подчертано внимание и учтивост към Боадьофр. Това веднага се забелязва от различни служители и придворни в царското обкръжение. Те бързо усещат промяна в политическата атмосфера и отразяват това впечатление в поведението си. Един от резултатите, че германският посланик Швайниц е третиран с такава необичайна студенина и резервираност, че се отказва да остане още едно денонощие в Царское село и веднага се връща в Петербург, напълно разбирайки, както останалите, какви са последиците от присъствието и отношението към Боадьофр. През следващите две седмици Боадьофр ежедневно се среща с Обручев, Вановски и в деня на заминаването на кайзера, с царя.

Той записва резултатите от тези разговори в дълъг доклад, датиран на 27-ми, части от който са публикувани във „Френски дипломатически докумен-

ти“.¹⁸ Но Боадьофр умишлено не уточнява кой от тези трима събеседници, е казал съответните изявления, цитирани в доклада. Но, където не е конкретно ясно, може да се предположи от съдържаните на изявленията. Така докладът, разказва за първите сериозни и оторизирани разговори между френски и руски висши офицери и самият цар, за изискванията и възможностите за военен съюз, което е от голямо значение.

От формулировката на този документ става ясно, че Фрейсине, изпращайки Боадефр в Петербург, го инструктира „да се опита най-накрая да установи какво точно ще направят руснаците, ако ни бъде обявена война и в какви граници може да разчитаме на тяхната помощ“.

Боадьофр започна разговорите си, като заявява пред руснаците, донякъде нелогично, че силата на френските въоръжени сили вече да е такава, че да позволи на Франция да „гледа спокойно на всички вероятности“, но външната помощ все пак е необходима. Такава помощ, е също толкова необходима и желателна, както за този който я дава (Русия), така и за този който я получава. Изходът от френско-пруската война от 1870-71 г., означава значително влошаване на сигурността на Русия. Тази сигурност ще бъде още по-отслабена, ако Франция претърпи второ подобно поражение.

На това руснаците отговорят (според разказа на Боадьофр), като подчертава, че първото нещо, което са изяснили на кайзера по време на посещението му, е че Русия няма да позволи на Франция да бъде нанесена вреда и съществуването на силна Франция са необходими за европейския баланс на силите. След това руснаците повдигат въпроса дали същото е вярно в обратната посока, предвид променливите френски правителствени договорености. С други думи, могат ли да са сигурни, че Франция винаги ще застане до Русия (доп.пр. независимо от честата смяна на правителствата)?

Боадьофр потвърждава още по-енергично готовността на французите да воюват, ако нямат почтена алтернатива. И подчертава тезата си, като още в началото изразява готовността на Франция да приеме принципа на едновременно мобилизация на двете сили. Не е нужно да посочва, каза той, че това изключва всякаква възможност, германците да насочат цялата си мощ само срещу Русия; Защото е ясно, че изправени пред мобилизация и на Франция, германците ще бъдат принудени да задържат много голяма част от силите си на западната си граница (защото французите няма да пропуснат възможността за реванш) да ги използват и там. И казва, че дори да не е упълномощен да предложи това официално от страна на правителството си, но е сигурен, че то ще бъде готово да подпише официална военна конвенция, ако този принцип за едновременно мобилизация е изпълтен. На това неговият събеседник (вероятно в този случай Вановски) отговаря, с въпрос, дали не е по-добре просто да остави това като устно споразумение, без да се пише или подписва нищо. „Конвенция, веднъж написана и подписана, няма да се пази в тайна“, казва събеседникът. „Мисля, че е по-добре и за двамата ни да ограничим това до мълчаливо споразумение.“

¹⁸ DDF, vol. 8, no. 165, pp. 234-240. Excerpts from communication, Boisdeffre to Freycinet, August 15/27, 1890.

Без да се спира повече на този разговор, Боадьофр продължава в доклада си, като описва руската гледна точка (тук очевидно цитира Обручев) за ситуацията, която може да възникне в случай на голям конфликт, ангажиращ силите на Тройния съюз. Това в не е окуражаващо от френска гледна точка. Обручев смята, че може да се очаква германците да започнат първоначална офанзива срещу Русия или срещу Франция и засега да преминат в отбрана срещу другата страна. Ако първоначалната офанзива бъде предприета срещу Русия, ударът ще бъде нанесен от север (т.е. от Източна Прусия) срещу Бялосток, като целта е да се разделят руските армии. Руснаците предлагат да противодействат на тази стратегия, като се оттеглят и възприемат политика на изгорена земя, стремейки се единствено да задържат голям триъгълник южно от Варшава. От този триъгълник като зона за разполагане, те незабавно да започнат атака срещу Австро-Унгария. Ако, германците предприемат първоначалната си атака срещу Франция, руснаците предлагат да предприемат незабавна собствена атака, но отново, пак срещу Австро-Унгария, а не срещу Германия. И техният съвет към французите за тази вероятност е: първо преминете в отбрана; откажете се от Нанси; оттеглете се към силните си крепости (Вердюн, Тул, Епинал и Белфор); и оставете германците да притъпят зъбите си в опит да атакуват тези редути. След като германците отслабят настъплението си, руснаците вече ще са разгромили австроунгарците, и двете сили, французи и руснаци заедно, ще видят какво могат да направят, за да победят сега отслабените и изолирани германци.¹⁹

Боадьофр категорично възразява, срещу този поглед върху ситуацията. Но Обручев отстоява за позицията си, акцентирайки върху необходимостта от предварително унищожаване на австроунгарската военна мощ, преди да се съсредоточат върху германците.

В доклада на Боадьофр няма никакви податки, че тези конкретни разговори са довели до някакво съгласуване, на очевидно противоположните мнения. Все пак, това е само предварителен разговор.

Казаното от Обручев очевидно не се харесва на това, което Фрейсине и Рибо искат да чуят. Но Боадьофр, обобщавайки разговора, се старае да покаже, че отразеното в руските изявления не е изцяло обезкуражаващо. Той е убеден, пише той, че Александър III няма да повтори грешката, направена от баща му през 1870-1871 г., че позволи Франция да бъде смазана, докато Русия безучастно наблюдава.²⁰

¹⁹ Читателят ще забележи колко поразително този отговор отразява дълбоко вкоренена тенденция в руската стратегическа мисъл: концепцията за примамване на врага дълбоко в собствената територия, за да отслабва чрез удължаване на комуникационните си линии и проблемите със снабдяването, както и да го изтощава увеличавайки го все по-навътре на собствена територия и нанасяйки изненадващи удари. След това, когато врага е отслабен и с паднал боен дух, да се премине към контраатака. Тази концепция е приложима само за огромна страна като Русия, която винаги може да оттегли временно в дълбочината на своята необятна територия. Така руснаците са воювали през Средновековието. Концепцията е използвана отново с успех, срещу Наполеон. Тя е ще бъде използвана отново в голям мащаб във войната с Хитлер.

²⁰ Очевидно Боадьофр е забравил за Кримската война и ролята на самозвания им император в нея. Това руско поведение е пасивното руско отмъщение. Освен това Русия печели с отпадането на кланузите на Парижкия договор за руския флот и от унищожаването на „кримската коалиция“. (б. пр.)

„Вярвам“, пише той, че ако днес избухне война без никаква провокация от наша страна, Русия ще се мобилизира. Вярвам в това още повече, защото царят ще направи това не за нас (към които неговата привързаност е ограничена), а единствено в интерес на самата Русия. Освен това, руснаците не са напълно сигурни, дълбоко в себе си, че няма да са първите, които ще се включат в подобна война, и изобщо няма да са недоволни, ако ни видят въввлечени. Царят има много честен, твърд и миролюбив темперамент. Може би няма много идеи, но по същата логика има твърда представа какво иска и като цяло вижда нещата съвсем правилно. При това положение вярвам, че днес бихме могли да разчитаме на неговата помощ и това е най-важното. Жалко е, че той предпочита настъпление срещу Австро-Унгария, а не срещу Германия; но важното е, че Русия ще влезе във войната, ако бъдем нападнати; и силно вярвам в това“.

В допълнение към тези наблюдения по основния въпрос, който му е възложено да изясни, Боадьофр споменава още два-три интересни момента, от посещението му.

Той настоятелно призовава руснаците, да продължат енергично с укрепването на Либава (Либава, Лиепая в Латвия), пристанище което не замръзва на морския бряг на днешна Латвия, вместо да разполагат балтийския си флот в Кронщад, в началото на Финския залив, който замръзва в продължение на няколко месеца в годината, и флотът лесно може да бъде затворен от превъзходящия го германски флот в случай на война. Парите за това вече са отпуснати, както той разбира; и настоятелно призовава руснаците да се заемат бързо и енергично със строителните работи. Този въпросът за това докъде да се стигне в създаването на голяма военноморска база в Либава, е въпрос, който ще се появи скоро в по-остра форма поради необходимостта да се направи избор между Либава и Мурманск като основна база за руския флот.

Преди края на маневрите, Боадьофр е приет на аудиенция както от руския, така и от германския император, във втория случай, по изрично искане на кайзера. В доклада на Боадьофр не се споменава нищо за аудиенцията при царя.

Барон Борис Нолде обаче, който изглежда е видял повече документи, отколкото е цитирал в книгата си²¹, пише, че царят е силно впечатлен от разговора с френския генерал за военния напредък на Франция и за голямата ѝ финансова мощ. Това са фактори, които предизвикват уважение у почти всеки в онази викторианска епоха, когато парите и военната сила са върховните ценности; и твърдението на Нолде, че царят е впечатлен от тях, се потвърждава от различни твърдения, приписвани на Александър от онези, които разговарят с него през следващите месеци.

Очевидно е, че въпросът за френската форма на управление е обсъждан и от царя както в разговора му с Боадьофр, така и в разговорите му с германския кайзер; но резултатът от тези разговори е неясен. В германските и австроунгарските кръгове веднага се разпространяват слухове, че Боадьофр се е опитал да убеди Александър в желателността за възстановяването на монархията и царят

²¹ Boris Nolde, *L Alliance franco-russe: Les Origines du systeme diplomatique d'avant-guerre* (Paris: Droz, 1936).

е изразил предпочитание към завръщането на Орлеанската династия. Реалността изглежда е съвсем различна.

Боадьофр изглежда е впечатлил царя с разказите си за истинското състояние на нещата във Франция; и няма съмнение, предвид някои от по-късните изявления на Александър, че той е разбрал от генерала, че роялистите всъщност нямат политическо бъдеще, и е силно успокоен относно качествата на републиканска Франция като възможен партньор в съюз.

Що се отнася до разговора му с кайзера, Боадьофр казва в доклада си, че германският монарх е изключително учтив и миролюбив. Но разказът му е доста незадоволителен, и е объркал, дори в едно изречение, забележките на кайзера, с наблюденията, за които се твърди, че са направени от кайзера и Каприви към руснаците.

Той цитира и двамата, които „противно на прецедента“ не са поискали нищо под формата на свобода на действие срещу Франция; и позоваването му, че такива искания не са отправени по този повод, като нещо необичайно и безпрецедентно, е показателно за неразбирането му, преувеличението и изопачаването на германската политика, което по това време е типично за френското официално мислене.

Никога, нито тогава, нито през последните години, германците не са искали от руснаците свобода на действие за ново нападение срещу Франция. Всъщност, текстът на договора за презастраховка, сключен през 1887 г., оставя на руснаците пълна свобода да предприемат каквито и да е действия, които пожелаят, в лицето на подобна вероятност.

Не е лесно да се оцени точното значение на тези френско-руски разговори от лятото на 1890 г. Те представляват първата сериозна стъпка в посока към съюза. Прави впечатление, че този ход е направен под носа на германците, по време на официалното германско посещение на кайзера и канцлера в руската столица. Разбира се, това са само предварителни проучвания, но те доближават основните участници осезаемо до целта за официален съюз.

След като получава ясният германският отказ за подновяване договора или подписване на нещо подобно, най-накрая Гирс се убеждава за пръв път, че е време на много по-тесни отношения с Франция.

Царят, предварително предубеден срещу германците, тази последна среща с кайзера, затвърждава убеждението му, че не се нуждае от тесни политически и военни отношения с Германия и Боадьофр допълнително го обнадеждава с достойнствата на Франция като потенциален партньор.

Обручев е доволен, защото френското предложение за военна конвенция, обвързваща страните с едновременна мобилизация, крие важни предимства за Русия.

Фрейсине и Рибо, също са доволни, защото заявената руска готовност за мобилизация, ако французите го направят, въпреки че все още не са готови да я формулират писмено, на практика гарантира руско участие от самото начало във всяка бъдеща френско-германска война.

При тези обстоятелства Боадьофр има основателна причина да е доволен, както самият той обявява, от усилията, които е положил.

Единствената загадка тук е неосведомеността на германците, които освен че не знаят, за случващото се в руската столица по време на собственото им присъствие, и несъзнателно го насърчават.

За кайзера това се обяснява с твърдото му убеждение, че важни политически резултати могат да се постигнат чрез успешни лични срещи между коронованите глави, и вярата му, че е способен да направи достатъчно благоприятно впечатление на своя руски братовчед, и не може да си помисли, че е възможно такова двуличие от руска страна.

При различните военни и политически фигури от обкръжението на кайзера, липсата на загриженост е по-трудна за обяснение. Можем само да предположим, че те смятат евентуалното френско-руско военно сътрудничество за предрешен резултат, вече взет изцяло предвид във военните им планове. Вероятно никога не им е хрумвало, че като запазят предишните договорни отношения с Русия, ще имат някакъв, дори малък шанс да предотвратят бързото развитие на френско-руските отношения.

Глава 4. „СЪРДЕЧНОТО СПОРАЗУМЕНИЕ“

Всеки който е се е занимавал с историята на френско-руския съюз, се учудва, че това споразумение (както ще покажем по-нататък) е скрепен не с един, а с два документа; че съответните преговори, довели до тези два документа, са подписани в интервал от цяла година; и че съответното им съдържание се различава и всеки от тях съдържало изключително важната разпоредба за незабавна и едновременно мобилизация в случай, че някоя от силите се въвлече във война с Германия.

Ще бъде по-лесно да се разбере как се стига този любопитен резултат, ако знаем, че има две възможни форми на подобно споразумение.

Едната е пълноправен политически съюз, който определя общите политически интереси и цели на двете страни, условията, при които всяка от тях ще очаква подкрепата на другата, и да ангажира двете правителства, пряко или чрез техните външни министри, с изпълнението условията на договора.

Другата е на чисто военно-техническо споразумение, описващо подробно точната военна подкрепа, която всяка от страните ще очаква от другата по време на война, но ангажиращо само двата генерални щаба, съответните военни министри, или и двете институции.

Тези алтернативи не са взаимно изключващи се. Но възниква напълно разумния въпрос дали е възможно военното споразумение без политическото; защото, ако общите политически цели на съюза не бъдат ясно определени и договорени, всяка от страните лесно може да се окаже във война някой ден, за цели, които никога не е одобрявала и са които никога не е възнамерявала да воюва.

В зависимост от това коя от тези алтернативи бъде избрана, или поне на коя е даден приоритет в процеса на преговори, има два канала, през които преговорите могат да продължат. За договаряне на пълноценен политически съюз подходящият канал е политико-дипломатически: тоест между съответните външни министерства или евентуално дори между държавните глави. Прего-

ворите за чисто военна конвенция ще продължат е директно между двете военни ведомства.

Беше споменато по-горе, че Фрейсине и Рибо, колеги в един и същи кабинет (Фрейсине като премиер и военен министър, Рибо като министър на външните работи), са били дългогодишни политически съперници. Освен това и двамата смятат, че завършването на съюз с Русия ще бъде възприето от френската общественост като знаменит триумф на френското държавническо майсторство. Това означаваше, че се очаква голямо политическо признание за всеки, който може основателно да претендира, че има водеща роля в това постижение.

На Фрейсине му е ясно, че той, като премиер и военен министър, е в добра позиция да контролира преговорите за военна конвенция и да получи голямо признание за успешното им завършване, докато политическия пакт, обикновено е дела на външният министър.

Рибо е наясно с опасностите от всякакви споразумения, сключени на военен ниво, които не са обхванати от ясни политически договорености. Той знае, че ако военните договорености бъдат предприети преди политическите, има опасност да загуби контрол над целия процес на преговори и става уязвим за сериозни упреци, че не е изпълнил отговорността си на външен министър да се увери, че политическите интереси на Франция са адекватно представени и защитени в новите по-тесни френско-руски отношения, които тези военни договорености а предполагат. При тези обстоятелства той трябва да следи всичко, което Фрейсине договаря с руснаците по военните канали без негово пряко знание или без да се консултира с него.

Всичко това трябва да имаме предвид, за да разберем напълно, понататъшният ход на френско-руските отношения.

Рибо не участва в подготовката на инструкциите на Боадьофр в разговорите с руснаците през лятото на 1890 г. Дори е спорно дали той изобщо е бил запознат, с писменият доклад на Боадьофр за тези разговори²²; защото когато Боадьофр, се завръща от Русия, го посещава и само устно му разказва за разговорите които е вадел, а е много учуден, научавайки, че Боадьофр, дори да не е упълномощен за това, поема върху себе си отговорността да предложи сключи писмено споразумение, предвиждащо незабавна и едновременно мобилизация, при което той възкликва: „Какво сте направили генерале? Но това е много сериозно нещо, което казвате. Как се осмелихте да поемете такава инициатива?“

Разбира се, Рибо си отдъхва, когато научава, че руснаците са показали нежелание да сключат подобно писмено споразумение по това време. Но инцидентът го стряска, и го прави по-внимателен към опасностите от всяка сериозна комуникация на военен ниво с руснаците, върху която той няма контрол.

През първите месеци след разговорите в Нарва и Петербург той не вижда причина да ускорява темпото на обсъжданията с руското правителство. Предпочита да изчака и да види дали руснаците няма да предприемат понататъшната инициатива, както направиха, с поканата на Боадьофр, предходното лято и очаква да го направят отново.

²² DDFy vol. 8, no. 165, pp. 234-240. Excerpts from communication, Boisdeffre to Freycinet, August 15/27, 1890.

Здравето на Гирс започва да се влошава сериозно, и той остава в страната няколко седмици след посещението на Боадьофр. Едва след септември Лабуле имае възможност (9 октомври 1890 г.) да го види отново и да обсъди с него състоянието на френско-руските отношения. Казаното от Гирс по този повод, е съобщено от Лабуле незабавно в Париж, потвърждава мнението на Рибо, че не е чул последните думи от руснаците по перспективите за по-тесни френско-руски отношения. Защото Гирс първо отбелязва, че не вижда нищо във френската форма на управление, което представлява сериозен източник на разногласия между двете правителства, твърдение, което със сигурност отразяваше благоприятното впечатление, направено върху царя от неотдавнашните обяснения които му представят Лабуле, и на Боадьофр за принципите на републиканското управление във Франция.

Гирс продължава, казвайки, че въпреки липсата на подписан писмен документ между двете правителства по време на маневрите в Нарва, „все пак, нещо се е случило“.

Накрая Гирс коментира своето важно наблюдение по отношение на незначителен инцидент в печата, който току-що станал в Париж. Там се разпространява е слух, че руският шарже д'афер в руското посолство, Ернест Коцебу, се е обърнал към Ке д'Орсе с предложение за съюз. Слуховете очевидно са неверни. Коцебу публично ги отрича. Но го прави по такъв начин, че оставя отворен въпроса дали такъв съюз не е реална възможност, по която се работи.

Това предизвика и някои коментари; и Гирс се замисля дали не трябва да публикува статия в официалния вестник „*Journal de Saint-Petersbourg*“, в която да се затвърди отричането на Коцебу. Но той се въздържа, обяснявайки на Лабуле, страха си, такава статия, да не се възприеме като отричане от негова страна на самата идея за такъв съюз.

Лабуле схваща веднага намека и да докладва на Рибо. Това може да послужи, отбелязва той в доклада си, като подходящ отговор на онези, които твърдят, че републиканска Франция никога не може да има за съюзник автократичния „всерусийски цар“.

Европейският печат през първите седмици на 1891 г. е заета с две събития, не толкова значими сами по себе си, но предполагат евентуалното отслабване на Тройния съюз и така, поне за момент, хвърлят известно съмнение върху необходимостта от френско-руски съюз, като негов отговор.

Първото събития е падането на 31 януари на силно антифренския италиански премиер Франческо Криспи и опитът на неговия наследник, маркиз ди Рудини, да подобри отношенията с Франция. Това е вдъхновено от финансовите затруднения на Италия в момента и нуждата ѝ от заем даден от парижките банкери. Но френските държавници виждат възможност да подкупят Италия от участието ѝ в Тройния съюз. Започват френско-италиански разговори, за да се проучат тази перспектива. Но французите искат, като част от сделката, условията на Тройния съюз да им бъдат разкрити. Това искане, на практика изисква италианско нарушение на доверието с останалите членове на Тройния съюз, и е твърде много. Парламентарната позиция на Рудини не му дава правомощия да стигне толкова далеч. Италианският крал също не го приема.

Така краткият опит на Рудини за сближаване с Франция не донася нищо. А само предизвиква нарастващо разочарование и от двете страни. Но докато преговорите продължават, от средата на февруари до средата на април 1891 г., събитието е възприет от някои във Франция, че отношенията с Италия, маже да са потенциална алтернатива на по-тесните отношения с Русия.

Второто събитие е неуспешното посещение в Париж в края на февруари 1891 г. на вдовицата императрица на Германия, дъщерята на кралица Виктория „Вики“, вдовица на наскоро и трагично починалия кайзер Фридрих III.

Това посещение, е предприето с най-достойни мотиви: да се насърчи участието на френски художници в изложбата на модерно изкуство, планирана скоро да се проведе в Берлин; но води до промени в отношенията между двете страни. Самата идея за включване на френски художници в тази изложба не е добра. И всички допускат грешки. Германското правителство пренебрегва да уведоми надлежно френското правителство за пристигането на високопоставената личност. Самата тя настоява да посети ателиетата на няколко френски художници, което предизвиква остро смущение на някои от собствениците. Привличайки общественото внимание, тези посещения предизвикват яростта на френските шовинисти, по-специално на поета Пол Дерулед и яростно реваншистки настроен военен художник Едуар Детай; и техните гневни протести предизвикват враждебни публични демонстрации. А императорската гостенка налива още масло в огъня, в полза на тези врагове, като удължава престоя си след предвиденото време, проявявайки нетактичност да посети Версай, където само две десетилетия по-рано създаването на Германската империя е провъзгласено над победените и унижени французи.

Френското правителство, се опитва да се справи със съпътстващите протоколни проблеми, и се колебаеше неловко между желанието да предотврати ненужните неприятности и нежеланието да обиди ядосаното националистическо мнение. В крайна сметка злополучната гостенка трябва да бъде изведена тайно от Париж, за да се избегнат враждебните демонстрации. Това, което е замислено като проява на добра воля, завършва като повод за гневни спорове между всички заинтересовани страни.

Когато Гирс отива в Гатчина на 3 март за седмичния си доклад до царя, двамата разглеждат поредица от доклади за посещението на бившата императрица и различните европейски реакции към него; и решават да се възползват от случая, не само за да изяснят собствената си позиция по този епизод, но и да напомнят на французите за сериозността, с която продължават да гледат на неотдавнашното укрепване на отношенията между двете страни.

На Гирс е наредено да изготви, за разпространение до руските дипломатически мисии в Европа, кръгова инструкция или циркуляр, в която да се изложи официалното руско становище по въпроса. В нея „Парижкият епизод“ е придружен с личното писмо на Моренхайм, което описва подробно последиците от това събитие за френско-руските отношения. В допълнение към това, царят дава окончателното си принципно одобрение за връчването на френския

президент Сади Карно на най-високото руско отличие – орденът Свети Андрей с голяма лента. Този жест е знак на благодарност за гостоприемството, което ще бъде оказано на руския престолонаследник Николай, който по това време е на голяма обиколка по бреговете на Азия и предстои да стъпи за първи път на френска земя (както тогава се смята): във Френски Индокитай, т.е. във Виетнам. Моренхайм е инструктиран да информира френското правителство за намерението на царя да връчи ордена на президента, като обясни, че самата церемония по връчването ще се състои на по-късна дата.

Всичко това е направено според договореността; и в специалното писмо до Моренхайм, Гирс изразява задоволство от провала на посещението на вдовстващата германска императрица в Париж, като германски опит да отклони Франция от сближаването ѝ с Русия. След това той продължи, казвайки: „Сърдечното споразумение, което щастливо е установено между Русия и Франция, представлява фактор, съществен в този момент не само от гледна точка на взаимните интереси на двете страни, но и осигуряващо най-благоприятния баланс на силите, за създаването на противотежест на Тройния съюз. В момент, когато Тройният съюз се разпада във военните си приготовления, споразумението между Русия и Франция, насърчавайки постепенното и естествено развитие на тяхната мощ и просперитет, гарантира запазването на мира.²³

На пръв поглед може само да се озадачим от причината за тези решения от 3 март. Нищо в официалните доклади или в печата. Публичността, съпътстваща посещението на вдовстващата императрица в Париж, не дава на двамата руски държавници и най-малката причина да предполагат, че ентусиазмът на френското правителство за сближаване с Русия е по някакъв начин отслабен от този епизод – всъщност става точно обратното. Освен това, претекстът за удостояването на Карно с най-високото руско отличие е крехък; и руснаците знаят, че този жест, ще бъде възприет, като голямо политическо значение.²⁴ Ще се върнем към този въпрос по-късно в повествованието.

Ако Гирс и царят не възнамеряват тези две стъпки да бъдат посрещнати в Паржи, като важна дипломатическа инициатива, те не са взели под внимание необмислените и не винаги предвидими действия на посланик барон Артур Моренхайм. Изключително амбициозен и безскрупулен човек, лекомислен, натрапчив, бърбурив и безсрамен интригант, Моренхайм в никакъв случай не е изборът на Гирс за поста, който заема в Париж. Той го дължи на императрица Дагмар, с която се сближава, докато е в Копенхаген в по-ранните години.

Той силно завижда на Гирс (защото знае че не е харесван от него), мечтае да го замести като външен министър и рядко пропуска възможност да подкопае репутацията му в очите на французите. При всичко това, той естествено се стреми да се намеси възможно най-видно в процеса на френско-руските отно-

²³ *Lamsdorf diary, February 19-March 3, 1891.* Оригиналът на това писмо вероятно е написан на френски. Единственото налично копие е руската версия, появяваща се в публикувания руски превод на дневника на Ламздорф. Разбира се, има вероятност този руски текст да е оригиналът и Ламздорф го е влякнал в дневника в оригиналния му вид, или да го е превел на френски, обичайният език на дневника.

²⁴ Два месеца по-късно, през май 1891 г., друг орден (орденът „Александър Невски“) е връчен на Фрейсине и Рибо, за голямо удовлетворение на последния, но за смущение на първия, който по принцип не приема чуждестранни ордени, но сега е невъзможно да откаже.

шения и да се утвърди както в очите на Франция, така и на Русия като истински архитект на Алианса.

След като получава писмото на Гирс, Моренхайм, без официално разрешение или инструкция да го направи, веднага иска от Рибо, спешен разговор, което посказва, че има да съобщи нещо от голямо значение. След това показва на Рибо (без да има право) текста на писмото на Гирс и подчертава, че изразът „entente cordiale“ е нов в руския дипломатически речник, което предполага явление от голямо значение в руската политика, съчетано със съобщението за намерението на царя да връчи най-високият руски орден на Карно.²⁵

Рибо, стреснат от този подход и объркан какво да мисли, отправя Моренхайм с обичайното изражение на задоволство, за ордена и с уверението, че френското правителство „оценява голямото значение на съобщението на Гирс“. След това той информира Карно и Фрейсине за случилото се.²⁶

Те също са озадачени. Особено защото подходът идва в момент, когато подозренията им са събудени от руското поведение по друг въпрос, който се отнася до съществуващо френско-руско сътрудничество – при това тайно сътрудничество във военната област. По-горе е споменат фактът, че в края на 80-те години на XIX век френското правителство оказва важна помощ на руското военное министерство в усилията му да разработи нова пехотна пушка, предназначена за използването на бездимен барут. В началото на декември 1890 г. е подписан договор за производството за Русия (някои части ще бъдат произведени в Русия) на 500 000 от новите пушки от френския правителствен оръжеен завод в Шателоро. Споразумението е потвърдено с френско правителствено постановление от 26 декември. Оттогава концернът в Шателоро е готов да изпълни поръчката. Но руснаците се а бавят, тъй като не са представили проекта за новата пушка и не казват нищо, за причините за забавянето.

Но големият завод остава бездействащ през зимата, което води до значителни неудобства и финансови загуби. Междувременно французите получават сведения, че делегации от руски офицери пътуват из Европа, посещавайки други производители на оръжие, включително завода в Енфийлд в Англия. И за всичко това руснаците също не казват нищо на французите.

Сега е ред на французите да проявят подозрения. А пенсиониращият се френски военен аташе в Петербург, полковник Брио, не прави нищо, за да разсее тези подозрения. „Считам“, пише той до Фрейсине на 24 януари, че не можем да бъдем твърде предпазливи за недобросъвестността на руснаците по деловите въпроси. Не е невъзможно въпреки уверенията, дадени на генерал дьо Боадьофр от генерал Вановски и повторени ми от полковник ван дер Овен, че руското правителство, има предвид възможността за производство на пушките

²⁵ Докладвайки до Петербург за посещението си при Рибо, Моренхайм не е откровен за това, което е направил, скривайки факта, че е показал писмото на Гирс на френския външен министър. Гирс обаче научава за това, чрез прихваната телеграма на Рибо до Лабуле за посещението. Гирс е твърде опитен, за да разкрие на Моренхайм какво знае и как го знае; но отговаря на посланика правейки се на незнаещ, благодарейки му за строга конфиденциалност, и хапливо намеквайки, че писмото не е било предназначено за французите (дневник на Ламздорф, 5/17 март 1891 г.). Това не е първият, нито последният път, в който Моренхайм предприема в отношенията си с французите инициативи, за които няма надлежно разрешение, винаги с цел да насърчи собственото си участие в подготовката за съюза.

²⁶ DDF, vol. 8, no. 304, pp. 419-420. Telegram, Ribot to Laboulaye, March 10, 1891.

в Русия, се опитва да се измъкне от поетия ангажимент към нас и всички тези отлагания и красиви думи нямат друга цел, освен да измъкнат от нас нещата, които им липсват, като барут, машини, инструменти, да откраднат технологията и т.н.“²⁷

Впечатлен от подобни предупреждения, самият Фрейсине започва да има сериозни предчувствия. В края на краищата именно той поема лична отговорност за сделката с Шателъоро от самото начало. Възможно ли е, руснаците да са го лъгали през цялото време и приятелският подход на Моренхайм да е само димна завеса, предназначена да ги държи в невидение, докато Петербург проучва други възможности?

Рибо също е наясно със ситуацията с Шателъоро и е също толкова озадачен. Затова и на двамата решават, че е крайно време да вземат нещата в свои ръце и да разберат какво всъщност се случва в руснаците. Но, което е важно, всеки решава да направи това по свой начин. Ще бъде интересно да видим какви са те.

За да се разберат а усилията на Фрейсине, е необходима допълнителна информация. Има значителни доказателства, че точно по това време той е във връзка и под влиянието на бившия френски външен министър (1887-1888), Емил Флуренс (син на известния физиолог със същото име). Все още парламентарен депутат, но иначе вече външен човек за правителствените въпроси, Флуренс остава ентузиазизиран привърженик на съюза с Русия. Той е бил твърдо убеден (вероятно от Моренхайм), че за да се постигне някакъв напредък в тази посока, е необходимо да се заобиколи Гирс и да се установи директна комуникация с царя. Това може най-лесно да се направи, когато царят прекарва годишната си ваканция в Дания като гост на родителите на съпругата си, краля и кралицата на тази страна; защото по време на тези екскурзии, които обикновено са в края на лятото и продължават няколко седмици, Гирс никога не придружава императорската двойка. Когато самият Флуренс е бил министър на външните работи през 1887 г., се възползва от тази възможност, като изпраща на царя в Копенхаген, чрез тайни емисари, редица документи, предназначени да убедят монарха, че Бисмарк го маме и коварно подкопава целите му по чувствителния въпрос за политиката спрямо България. Тези документи, както се оказва, са фалшификати; и Бисмарк, на когото царят ги показва (без да разкрива източника им), веднага ги публикува и ги определя като такива.²⁸

Ролята на Флуренс в доставянето на документите фалшификати до царя остава неизвестна за обществеността и дори за дипломатическия свят от онова време; но е очевидно, че той си спомня за епизода с гордост и с ненамалена вяра в полезността да се осъществи директна връзка с царя по време на датските му ваканции.

²⁷ French military archives. Dispatch of Briois, January 24, 1891.

²⁸ Епизодът с фалшивите документи е описан в глава 19 от книгата ми „Упадъкът на Европейският ред създаден от Бисмарк“ и по-подробно в статията, озаглавена „Мистерията на документите на Фердинанд“, *Jahrbilcher filr Geschichte Osteuropas* (Бисбаден: Franz Steiner Verlag GmbH, 1978) 26:321-352.

Най-голямата амбиция на Флуренс в началото на 90-те години, е да продължи да има роля във френско-руските отношения и да се подмазва на Александър III. Може да предположим, че мотивацията за тези усилия е надеждата да получи или второ назначение за външен министър или поста посланик в Петербург и да се представи като истински архитект на съюза.²⁹

Флуренс е близък с Моренхайм. Когато е външен министър, двамата си сътрудничат широко. Без съмнение влиянието на Моренхайм е упражнявано, тогава, както и по-късно, за да внуши на французите, че Гирс трябва да се избягва, където е възможно, и да се заобикаля в усилията за осъществяване на съюза. Макар че двамата разговарят директно помежду си по официални въпроси когато Флуренс оглавява Ке д'Орсе, те поддържат неофициални и лични контакти, с помощта на любопитен посредник, на име Жул Хансен³⁰, обикновено журналист по професия, но по това време е едновременно почетен служител на френското външно министерство (с титлата съветник на посолството) и платен агент на началника на разузнавателния отдел в руското посолство в Париж, П. И. Рачковски. Руснаците със сигурност знаят за официалния му френски статут. Дали французите са знаели за руската му връзка, не е ясно.

Именно Хансен е един от пратениците, донесъл фалшивите документи на царя през 1887 г. Сега, през 1891 г., той се появява отново като таен пратеник (призвание, към което е страстно привързан), но този път не на френския външен министър Рибо, с когото няма доверителни отношения, а между Фрейсине и Моренхайм, ползващ се с голямо доверие от посланика.

Редица податки сочат, че от края на 1891 г. и повече от година след това, Фрейсине насочва усилията си към сключване на военна конвенция, по канали, различни от френското и руското външно министерство. Затова използва Хансен, точно както Флуренс го е използвал в по-рано, като поверителен емисар.

Веднага след драматичното посещение на Моренхайм при Рибо през март 1891 г. и очевидно като реакция на това събитие, Фрейсине поставя задача на Хансен да се свърже с военния аташе на руското посолство, генерал (барон) Фредерикс, и да го помоли последния да се допита до руския военен министър Вановски, (а) докъде е стигнал въпросът за сделката с Шателоро, (б) дали руснаците не смятат, че е необходима военна конвенция; и ако е така, (в) дали не искат да се обсъди директно между двамата военни министри (т.е. без участието на съответните външни министерства).

Нормалният канал за запитване от този характер е чрез френския военен аташе в Петербург. Но ако бъде използван този канал, френският посланик в руската столица, също ще научи и така въпросът ще стигне до вниманието на

²⁹ Флуренс, както ще видим скоро, пътува до Петербург през първите месеци както на 1891, така и през 1892 г. и успява да се срещне с царя, и двата пъти, за голямо раздразнение на съответните френски посланици. През 1894 г. той написва силно агиографична (хвалебствена) и безполезна книга за Александър III, с очевидната цел да се издигне в очите на този владетел. Смъртта на Александър през ноември същата година очевидно лишава книгата от каквото и да е ефект, който иначе щеше да има в тази насока; и с този разочароващ обрат на събитията интересът на Флуренс към френско-руските отношения отшумява. (Въпросната книга е озаглавена „Александър III“ [Париж: E. Dentu, 1894].).

³⁰ Хансен е автор на две малки книги, разглеждащи френско-руските отношения от този период: „L'Alliance franco-russe“ (Париж: Ернес Фламарион, 1897) и „Ambassade à Paris du Baron de Mohrenheim“ (Париж: Ернес Фламарион, 1907). С публицистичен стил и повърхностно съдържание, тези книги добавят малко към историята на подготовката на съюза.

двете външни министерства. Това заобикаляне на дипломатите е единствената очевидна причина за избора на Фрейсине.

Скритият смисъл на тези въпроси на Фрейсине, е: „Да, ще се радваме да разгледаме въпроса за военна конвенция – и то директно между двамата военни министри; но първо трябва да ни кажете какво правите по въпроса за сделката с Шателъоро; в противен случай ще трябва да преразгледаме идеите си за по-нататъшно военно сътрудничество.“

Хансен и Фредерикс изпълняват своите части от задачата, както е поискано. Фредерикс очевидно се консултира със своите началници в Петербург (в Ванковски); и на 24 март той предава руския отговор на Хансен.

По отношение на сделката с Шателъоро има успокояващи думи: французите не трябва да се тревожат; царят е одобрил сделката; отнема малко повече време от очакваното, за да се вземе решение за дизайна на пушката, но това не е сериозно - всичко ще бъде наред. А за останалото: няма причина двамата военни министри да не обсъдят въпроса за военната конвенция, ако царят го одобри. Не знаем, дали е зададен въпроса, наистина ли французите искат такава конвенция, която може да е полезна, дори и да няма официален политически съюз. И не е ли съществуващото неписано „съглашение“ също толкова добро? Един писмен документ може да доведе до ограничаване свободата на действие на едната или другата страна дълго след като всяко оправдание за това е отпаднало. Може дори да провокира самата война, от която е предназначен да предпази.³¹ Този отговор отразява много точно известните лични възгледи на Вановски. Въпреки, че не желае да изключи възможността за военна конвенция (защото знаеше, че царят не е взел окончателно решение по този въпрос) и иска да се възползва от неформално споразумение с французите за едновременна мобилизация и общи действия в случай на германско нападение, Вановски има и дълго щеше продължи да има съмнения относно необходимостта на сключването на писмена конвенция. Отговорът обаче показва, че по това време той не е против установяването на пряка комуникация по тези въпроси с френския си колега, изключвайки двете външни министерства и дипломатическите канали.

Толкова за реакцията на Фрейсине на руския демарш от 9 март 1891 г. Нека се обърнем към тази на Рибо. Не е ясно доколко Рибо е знаел за наблюдението на Фрейсине чрез Хансен. Напълно подвеждащият документ, който се намира в архивите на Ке д'Орсе, може да е постъпил по-късно; а изопачаването на съдържанието му предполага, че не е предвидено Рибо да знае цялата история. Възможно е имал своите подозрения. Трябва да се досещал, че отношенията с Русия вече преминават в по-активна и сериозна фаза, включваща формализи-

³¹ Съдържанието на този руски отговор ще бъде намерено в DDF, том 8, № 319, стр. 439-441, 25 март 1891 г.; но формата, в която е приложен, е била много любопитна: това е дословен запис на предполагаем случаен разговор между Хансен и Фредерикс. Че това е умишлена мистификация, е видно защото пълният писмен текст на руския отговор, като независим документ, където не присъстват въпросите на Хансен, се намира в ръкописа на Боадефр. Предполага се, че предвидената жертва на тази мистификация е Рибо, от когото очевидно не е счтено за разумно да се крие руският отговор, но който не трябва да знае, че това е отговор на запитване от самия Фрейсине. На него е позволено да предположи, че това е само случаен отговор от Фредерикс на случаен въпрос от Хансен. Не може да твърдим, че Фредерикс ще се осмели да изложи тези възгледи пред човек като Хансен по друг начин, освен в отговор на конкретни инструкции от много високо ниво в Петербург.

рането на по-тесни отношения, и това засяга неговите отговорности по най-тесен начин. И ще бъде небрежност към задълженията му, ако позволи такъв процес да продължи без негово участие, и особено ако има възможност това да се случи изключително по военни канали.

Първият ефект от демарша на Моренхайм сигурно е да накара Рибо болезнено да осъзнае недостатъчността на собствените си източници на информация. Той не е предупреден за това развитие от френското посолство в Петербург. Къде, сигурно се е питал, е неговият посланик там Лабуле, докато се подготвя този руски ход? Защо на Ке д'Орсе не са получени никакви сведения за предстоящите действия, нито насоки от Лабуле за тълкуването им? Не е ли работа на посланика, да знае за тези неща, да информира Париж за тях и да даде своето тълкуване?

Лабуле е компетентен и опитен офицер от кариерата. В по-ранни години е в Петербург като младши офицер, а сега е там от четири години като посланик. Не е от хората, които се натрапват професионално или по друг начин; и е скептичен, по сериозни причини, към възможността и желателността на официален съюз с Русия. Но досието показва, че той е вършел работата си в Петербург толкова ефективно, колкото ще я върши всеки друг, като се имат предвид необичайните трудности, при които винаги се сблъсква чуждестранния посланик в тази страна. И това са руското желание за спазване на голяма секретност, подозренията към всеки чуждестранен представител че е шпионин, трудния достъп до монарха и избягването от него на всякакъв неформален контакт с дипломатическия корпус и плахостта на различните министри, когато става въпрос за разговори с чуждестранни дипломатически представители.

Рибо обаче вероятно малко е знаел за тези препятствия. Не е сигурно, че ще може да ги разбере, дори ако Лабуле се беше опитал да ги опише.

В такъв случай, първата мисъл която му хрумва мисълта е, че ако иска да поеме в свои ръце юздите на френската политика спрямо Русия, първата стъпка е да смени посланика в Петербург с човек, който ще му е по-полезен като източник на информация за случващото се в Русия, и като връзка с руското правителство.

В този момент, в продължение на няколко седмици Лабуле моли по лични причини (съпругата му наскоро е починала и той има нови семейни задължения) дълъг отпуск. Рибо е разочарован, и му намеква деликатно, че вече не е в състояние да съчетава служебните си задължения с личните си, и оставката му от дипломатическата служба ще бъде приета.³²

Това решение повдигна деликатен въпрос. Александър III, както отбелязах по-горе (гл. 1), не харесва нови лица, дори в дипломатическия корпус. Няколко години по-рано той е дълбоко обиден, когато предшественикът на Лабуле, генерал Феликс Апер, е внезапно отстранен от посланическия си пост от самия Фрейсине, който сега е премиер. Действието е предприето без предварително уведомление до царя или до Гиерс. Гневът му от този инцидент, предизвиква пълно прекъсване на дипломатическите отношения между двете страни. Минаха месеци, преди той да бъде убеден да даде съгласието си за назначаването на нов посланик, който да заеме мястото на Апер.

³² DDF, vol. 8, no. 306, pp. 421-422. Telegram, Ribot to Laboulaye, March 12, 1891.

Сега, през 1891 г., на Гирс му е необходим целият такт и опит, за да подготви подозрителния и чувствителен монарх за новината за внезапното отстраняване на Лабуле и да получи принципното му съгласие за приемане на новоназначения посланик.

Не само това, но има известни трудности и в Париж за избора на наследник. Не е ясно кои точно са били водещите кандидати. Възможно е Флуренс да е един от тях. Както и да е, Рибо за момента не е успява да намери никой, който да му е по вкуса и да е приемлив за останалите, които имат думата по въпроса. Резултатът е, че той е принуден да преразгледа решението си относно отзоваването на Лабуле, и се съгласява последният да ползва тримесечната си почивка, преди да напусне посланическият пост, след което (в средата на лятото) може да се върне в Петербург, да представи писмата си за отзоваване и да си тръгне окончателно.

Антоан Лабуле

Дори това решение поражда допълнително усложнение. През предходното лято, по време на маневрите в Нарва и посещението на Боадьофр, французите се са запитали в Петербург за възможността да изпратят френска военноморска ескадра на официално посещение в Кронщад, островната военноморска база в района на Петербург. Руснаците изразяват принципното си съгласие, но се оказва твърде късно да се организира посещението за това лято и въпросът е отложен. Сега, под влиянието на подхода на Моренхайм, Рибо отново повдигна въпроса и е уговорено посещението да се проведе в края на юли 1891 г., точно преди годишните военни маневри и преди заминаване на царя за годишната му почивка в Дания. Тъй като е неудобно нов посланик да пристигне точно по време на посещението на флота, е решено Лабуле, след завръщането си в Русия след отпуската си, да остане там през дните на посещението и едва тогава, след като корабите отплават, да представи отзователните си писма и да замине. На тази основа нещата остават решени през пролетта.

Но преди Лабуле да напусне Петербург (около 6 април), се случва друго развитие, дори по-интригуващо за историка от решенията от 3 март. По време на едно от последните посещения на Лабуле при Гирс (последното, в началото на април), Гирс намеква на посланика, че е дошло време да се прецизира (вероятно в писмена форма) неписаното „съглашение“, което вече съществува между тях. Възможно е този подход да е толкова деликатно формулиран, че Лабуле, обзет от личните си проблеми и предстоящото заминаване, не оценява значението му. Но това е несигурно. Няма конкретно позоваване на епизода във френските документи.³³

³³ Доказателствата, че е имало такъв подход от страна на Гирс, ще бъдат разгледани в следваща глава. Австроунгарското посолство в Париж научава слух, че при последното си посещение при Гирс преди да замине за Франция, Лабуле несръчно е предложил съюз но това не е прието от Гирс. Това е малко вероятно; но слухът подкрепя тезата, че темата е обсъждана по някакъв начин по въпросния повод.

В разказа, който Рибо съставя много години по-късно (1913 г.) за пътя към съюза, публикуван през 1937 г. в *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale*³⁴, само отбелязва, говорейки за този период, че „съглашението, за което говори г-н Гирс, наистина се нуждае от по-точно уточнение“. И продължава да обяснява защо французите не са настоявали по въпроса по това време. „Ние нямахме причина да спираме по пътя, водещ към съюза; но ние в Париж не искахме да форсираме темпото. Не сметнахме за желателно да се показваме твърде нетърпеливи. Смятахме, че е по-мъдро от наша страна да дадем време на руснаците да узреят и да преодолеят колебанията, причинени от различията в политическите институции на двете страни и от страха, че френското правителство, подложено на министерски превратности, няма да знае как да запази онази тайна, която император Александър III смяташе за основно условие за официално споразумение“.³⁵

Може и паметта на Рибо, след толкова години, да е изневерила и той да е обърнал един период с друг. Но ако изключим тази случайност, историкът може да заключи, че французите са реагирали през онази пролет на 1891 г. на предложението на Гирс, предадено устно на Лабуле в началото на април, че съществуващото неписано споразумение „сърдечно споразумение“ трябва да бъде по-прецизирано, и формализирано *in sonne* (под слънцето) като писмен документ. Очевидно предложението е предадено устно от Лабуле на Рибо при първата им и единствена среща след завръщането му от Петербург. Но отново, тъй като се говори, че тази среща е била много бурна и неприятна, заради желанието на Рибо да уволни Лабуле от дипломатическата служба, възможно е Лабуле да е пропуснал подробно да съобщи.

Преди да оставим настрана тези събития от края на зимата и началото на пролетта на 1891 г., ще се върнем накратко към трите руски инициативи от този период – връчването на ордена на Карно, съобщението до Моренхайм в началото на март и предложението на Гирс до Лабуле в началото на април – и да помислим върху евентуалното им значение.

Първото нещо, което прави впечатление, е че инициативата и за трите стъпки идва от царя.

В случая с ордена за Карно, дневникът на Ламздор ясно показва, че царят е приел това като свое решение, но се колебае в последните дни на февруари и първите дни на март дали да продължи с него. Това е въпрос, засягащ царя, като държавен глава, и е малко вероятно инициативата да е дошла от Гирс.

Що се отнася до демарша на Моренхайм в началото на март: тук поведението на царя е най-странно. Когато Гирс отива при него на 17 март с доказателствата, че Моренхайм е предприел на своя глава неправилни действия по въпроса, реакцията на царя, далеч не изразява недоволство към Моренхайм, и е слаб и смутен опит да защити поведението на посланик.

³⁴ Alexandre Ribot, "L'alliance franco-russe," *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale* 15 (July 1937): 201-228.

³⁵ Цитираният пасаж не се появява, колкото и да е любопитно, не присъства в оригиналния на Рибо в *Le d'Orse*, но се появява във версията на документа, публикувана (за първи път) през 1937 г. в *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale*.

Дневникът на Ламздорф по тази тема дори оставят у читателя впечатлението, че царят вече е знаел какво е направил Моренхайм и смущението му е от разкритието, че Гирс, противно на очакванията му, че неволно е научил за това.

И накрая, инициативата за подхода на Гирс към Лабуле в началото на април е на самия външен министър, но не и като своеволно решение. Той е достатъчно доволен от съществуващото положение на нещата: ситуация че няма писмен ангажимент, но „сякаш има такъв“. Той предпочита Русия да запази максимална свобода на действие за непредсказуемите бъдещи обстоятелства. И е изключено, че ще предприеме каквато и да е инициатива от този вид, без решението на царя и в съответствие с неговите желания.

Какво тогава е подтикнало Александър III да предприеме тези стъпки точно във въпросния момент? Нито дневникът на Ламздорф (най-чувствителното и достоверно отражение на комуникацията между царя и неговия външен министър), нито страниците на руските вестници, които Александър III чете, показват нещо, което е достигнало до вниманието му през зимата, което да го подтикне към подобни инициативи.

Неизбежно е заключението, че точно както французите са чакали да видят дали от руска страна ще се появи някаква нова инициатива, така и царят е чакал да види дали французите няма да направят следващата стъпка и се е надявал, че ще я направят, не само по принцип, защото не обича да бъде инициативен и оставя инициативите да идват от други, и се стреми по свое дълбоко убеждение да продължи със сключването на съюза. Неговите три стъпки от въпросния период са израз на това нетърпение; и че това е неговото нетърпение, а не на Гирс, е напълно ясно.

Но ако случаят е такъв, нека погледнем към събитията от 1890 г. – френските репресии срещу руската революционно-терористична емиграция в Париж; германският отказ да се поднови договора за презастраховка и произтичащата от това опасност от руска изолация; лошото впечатление, направено от младия кайзер при посещението му в Нарва; и най-вече успокоителните думи на Боадьофр за френската правителствена система, като решаващи фактори, оформящи готовността на царя по принцип да преследва проекта за истински съюз с Франция.

Разбира се, много пречки остават да бъдат преодоляни, много колебания, трябва да бъдат преживени и отстранени, преди тази цел да бъде постигната; и те ще бъдат разказани в следващите глави. Но желанието за съюз е налице от лятото на 1890 г. Това е желанието на Александър III, а не на неговия външен министър. И това е упоритата настойчивост на монарха, след като решението е взето, въпреки различните препятствия и колебания, причинили дълги забавяния и неуспехи, понякога изглеждащи непреодолими, склонността на Александър III да продължи по този път, по свой собствен начин и в своето време, никога няма да се поколебае, докато целта не бъде постигната.³⁶

³⁶ По ирония на историята, в Русия наричат Александър III „цар миротворец“, но именно този миротворец хвърли Русия поради глупавите си предрасъдъци, в най-агресивния съюз в Европа по това време, и подготви за страната си най-опустошителната война, която е водила дотогава, без да има никакви преки интереси, с непредсказуеми катастрофални последствия за сина му, династията и империята, последвани от геноцидът на умопобърканите болшевики, жестоката гражданска война, червеният терор, чудовището Сталин, и т., катастрофа от която Русия, която днес все повече се превръща

Глава 5. ЧАСТНИТЕ ТЪРСЕНИЯ

Френското външно министерство и министерството на войната не са единствените места в Париж, където през 1891 г. се проявява сериозен интерес към френско-руските отношения и към възможността за съюз. В началото на 0-те години, както и от 1875 г. насам, има няколко частни кръга, силно заинтересовани от насърчаването на тези възможности, кръгове, които днес се наричат „лобита“ с цел да оказат натиск върху правителството да продължи със задачата.

В края на 70-те и началото на 80-те години на XIX век с подобна дейност се занимават журналистическите среди, не без известно разумно финансово насърчаване от руското посолство в Париж, което се е опитва да насърчава про-руските тенденции като средство за борба с влиянието на руските емигранти (основно революционери терористи) живеещи в този град.

Най-последователният и пламенен защитник на каузата за руски съюз сред журналистите е Жулиет Адам - силно реваншистско-шовинистично настроената издателка и редакторка на литературно-политическото списание „*La Nouvelle Revue*“ (създадено от нея). Тази страхотна жена, за която омразата към Германия е основна цел в живота, подобно на добре познатата Олга Новикова (приятелка на Гладстон и лобистка за руско-славянската кауза³⁷), проявява голям ентузиаст за руската панславистка кауза и особено за френски съюз с Русия. В продължение на много години тя неотклонно отстоява такъв съюз, с цялата сила на импулсивната си личност, с цялата мощ на неуморното си перо и с цялото влияние на буржоазно-литературния салон, в който редовно провежда приеми.

В края на 80-те години на XIX век г-жа Адам и нейните симпатизанти, които са сред първите, подкрепили тази кауза, се оказват обсебени, отчасти за тяхно удоволствие, отчасти за тяхно смущение, от двама могъщи съюзници: единият е харизматичния, но нерешителен военен министър, генерал Жорж Буланже; другият, шовинистичният поет Пол Дерулед. И двамата оказват усилия енергично в края на 80-те години на XIX век, за да насърчат каузата на съюза; но политическият провал, последван от емиграцията, личната драма и самоубийството на Буланже, и грубата непрактичност на Дерулед скоро осуетяват и слагат край на усилията им.

По-настоятелен, ако не много по-ефективен, в застъпничеството за съюза е Флоренс (вижте глава 4 по-горе). Той е обзет от желанието да се впише отново по някакъв начин в френско-руските отношения; и ще го срещнем на няколко места на следващите страници.

в колония на Китай, никога повече няма да се съвземе. Но може би, руската глупост, ирационалност и мегаломания, заслужават точно такава съдба!

³⁷ Авторът изключително тенденциозно преувеличава влиянието на Новикова върху Гладстон! (б. пр.)

През 1888 г. Жулиет Адам се опитва да придаде организирана форма на своето проруско лоби чрез създаването на организация, донякъде подвеждащо наречена „*L'Association Artistique et Litteraire Franco-Russe*“ (Френско-руско художествено-литературно сдружение). Но то не получава одобрение нито от френското, нито от руското правителство. И двете правителства се опасяват, по различни причини, че частен натиск от този характер може да наруши деликатната ориентация на техните политики и да възпрепятства, а не да насърчи укрепването на френско-руските отношения.

Поради тази опозицията на френското правителство, сдружението е изоставено; но две години по-късно, през 1890 г., то е пресъздадено под друго име: „*La Societe des Amis de la Russie*“ (Дружеството на приятелите на Русия). Сега са вербувани високопоставени и влиятелни поддръжници: сред тях са бившият външен министър Флоренс; бившият френски посланик в Русия, генерал Феликс Апер, заедно със съпругата му; и вдовицата на друг бивш посланик в тази страна, генерал Антонин Шанзи. И двамата посланици са имали забележителна и необичайна благосклонност в руския двор.

Но дори това, както се оказва, не е достатъчно. За пореден път двете правителства отказват благоразположението си. И старият приятел на г-жа Адам, Фрейсине, вече премиер, е принуден да настоява за закриването на новото дружество. Това несъмнено е горчиво разочарование за основателката му, но не намаля ентузиазма ѝ към каузата. Тя продължава да я преследва, където може, въпреки че отношенията ѝ с Моренхайм и останалата част от руското посолство са изключително лоши, защото се оказват съперници, отколкото сътрудници в усилията за сключването на съюза.

Тези, които са чели предишната книга от тази поредица, си спомнят, че Александър III забранява всякакво руско участие в голямото Парижко изложение от 1889 г., поради стогодишнината от Френската революция и руският самодържец, не може да си представи присъства на честването на революция, достигнала кулминацията си с обезглавяването на френските крал и кралица. Липсата на руско участие в изложението, естествено е голямо разочарование за обикновените френски ентузиастични за френско-руското сближение, но и за някои от руските.

Някъде в края на 1889 г. възниква идеята да се запълни тази нелепа пауза чрез организиране на френска експозиция, умалено издание на парижката в Русия. Човек на име Ватблед, бивш почетен френски консул в Москва, поема водеща роля за осъществяване на тази идея. Той се обръща към Спюлер, френския външен министър по това време, за правителствена подкрепа. Апелът е отхвърлен. Не само Спюлер, но и премиерът Пиер Еманюел Тирар е твърдо против. Ватблед обаче не се обезкуражава.

През януари 1890 г. той отива в Русия, среща се с финансовия министър Иван Александрович Вишнеградски и успява да получи неговата подкрепа. След това отива в Москва и получава подобно одобрение на идеята от генерал-губернатора, княз Владимир Андреевич Долгоруков, човек със силно профренски наклонности, който е близък до някои от по-видните и представители на московските делови кръгове (особено финансиста и железопътен магнат Поляков).

След това въпросът е продължен в Петербург; и на 2 май 1890 г. царят лично дава разрешение на Ватблед да продължи с плановете си и за тази цел му предоставя (до 1891 г.) терените и сградите в Москва, използвани преди това за Всеруското изложение на изкуствата и индустриите от 1882 г. (Въпросният терен е добре познатото Ходинское поле, предопределено да бъде, около седем години по-късно, сцена на трагичното бедствие, случило се в деня на коронацията на Николай II, когато стотици хора сами се стъпкват в блъсканицата, и има много загинали, при организирането раздаването на сувенири за спомен от коронацията.) Тези терени и сгради са разположени по величествения начин, с който руснаците са свикнали; и са били напълно достатъчни за голямо международно изложение.

Мистерия все още обгръща този успех на Ватблед. Въпреки че той е отива в Русия, с писмо официално писмо от френския министър на търговията, в което е идентифициран като „консул на Франция в официална мисия, за да проучи най-добрите студенти за развитие на търговските отношения между Русия и Франция“³⁸, и по-късно твърди, че имал личната подкрепа на френския посланик в Петербург Лабуле, няма доказателства, че френското външно министерство, особено под ръководството на Спюлер, подкрепя начинанието; и не е типично за Вишнеградски и царя да стигнат дотам, че са разрешили и покровителствали френско начинание, което няма силна френска дипломатическа подкрепа. (Няма доказателства, че руското външно министерство, е подкрепяло проекта по което и да е време, или дори е консултирано по въпроса за неговото разрешаване.)

Връщайки се във Франция, въоръжен с тази впечатляваща руска подкрепа, Ватблед научава че Спюлер и Тирар току-що са паднали от постове си и са били заменени от Рибо и Фрейсине.

Фрейсине настоява, че предприятието трябва да остане частно, но симпатизиращ на идеята, смятайки, че изложението ще допринесе за укрепване на отношенията между двете страни. Уотблед успява да посочи не само политическите аспекти на начинанието, но и необходимостта да се направи нещо за укрепване на френско-руските търговски връзки. Въпреки голямата финансова помощ, която Франция вече е оказва на Русия, търговията между двете страни остава с второстепенно значение в сравнение с търговията на Русия с Германия и Англия. Като се вземат предвид вносът и износът, през 1889 г. Франция представлявала само 5,1% от търговията на Русия, в сравнение с 31% за Англия и 26,3% за Германия.³⁹

С всичко това е в полза на Уотблед и му е позволено да продължи с плановете си. Той си осигурява ентузиазиранията подкрепа на Жулиет Адам и Флуренс и създава под ръководството на френския министър на търговията (който е упълномощен да контролира операцията) полуофициална комисия, съставена от видни личности, участвали активно в Парижкото изложение през 1889 г., за да завърши проекта. Финансова подкрепа, в първоначален размер от 1 500

³⁸ *La Nouvelle Revue* 69 (April 1891): 449-460.

³⁹ Тези данни, публикувани в „*Souveile Revue*“ (том 69, април 1891 г., стр. 449-460), са предоставени от самия Уотблед; и съвпадат с официалните. Докато Англия е най-големият вносител от Русия на храни и суровини, Германия е най-големия износител на машини и оборудване за Русия по това време.

000 франка, е получена от парижки банкер на име Жуано срещу бъдещите приходи от продажбата на билети.⁴⁰ И така проектът е стартиран. Окончателното становище на френското правителство е изложено в писмо от 3 юли 1890 г. до Уотблед от министерството на търговията (Рош), в което предпазливо се посочва, че Министерството ще приветства с удоволствие успеха на начинанието, предназначено да открие нови възможности за износ за нашата индустрия и да насърчи развитието на търговските отношения между Франция и Русия, но [това предприятие], трябва да остане само като частна инициатива, и следователно не бива да се свързва по някакъв начин официално с отговорността на [френското] правителство.⁴¹

Има доказателства, че начинанието, освен предпазливата подкрепа на министъра на търговията, получава специалното внимание на военните кръгове. Експозицията съдържа цял „военен павилион“, който представя продукти на няколко френски производители на оръжие, целия френски армейски лагер, заедно с восъчни фигури, облечени в истински и подходящи униформи, които френското военно министерство е предоставило на Парижкото изложение през 1889 г. Само правителството на Фрейсине, може да разреши предоставянето на тази сложна експозиция за показване в Москва.

Въпреки подкрепата от двете правителства, явна за руснаците и завоалирана за французите, самата идея за изложението е напълно погрешно схваната. Москва, с нейната консервативна, ксенофобска и силно антиеврейска провинциална руска търговска общност, няма първостепенно място, на това голямо международно изложение. Протекционистките инстинкти на тези търговци са събудени от публичното показване в старата руска столица на стоките на около 1500 чуждестранни конкуренти. Но освен това, и самият период не е подходящ. Само два месеца преди планираното откриване на изложението, настъпват неблагоприятни промени в емоционалното разположение и политиката на царя, промени, които напълно променят атмосферата за всяко начинание от този характер. Ксенофобските и антиеврейски настроения на московското духовенство достигат кулминация. И посредникът със сигурност е оберпрокурорът на Светия синод Победоносцев, който оказва натиск върху Александър III. Това се изразява в предприетите от монарха да силно реакционни мерки, свързани с Москва.⁴² Либералният генерал-губернатор, княз Долгоруков, известен с умереността и толерантността си спрямо към евреите, внезапно е отстранен от поста си. На негово място е назначен реакционният и крайно антиеврейски

⁴⁰ Объркването около въпроса за монопола върху билетите продължава. Берлинският кореспондент на „Ню Йорк Таймс“ твърди една година по-късно (24 май 1891 г.), че двама видни членове на московската еврейска общност, Поляков и Грюнвалд, са отпуснали на френския комитет големи суми срещу залог от 1 200 000 билета и царят е разгневен от участието на еврейски финансисти и отказва да посети изложбата, докато споразумението не бъде отменено. Това е очевидна клюка, но зад нея е има някаква истина.

⁴¹ *La Nouvelle Revue* 69 (April 1891): 449-460.

⁴² Отбелязва се, че френски военни имат важна роля като сътрудници на тома, озаглавен „*La France à Moscou – Exposition de 1891*“, публикуван в Париж, докато изложението е в процес на подготовка. Други индикации също сочат към умишлено скрито, но не незначително, участие на определени френски военни кръгове (но не на Генералния щаб) в пропагандирането на изложението.

настроен брат на царя, великият княз Сергей Александрович.⁴³ Тази пормяна е последвана от императорски указ (27 март 1891 г.), изискващ изселването от Москва и преместването в еврейската „зона на уседналост“ в западните райони на империята на всички еврейски занаятчии и търговци, живеещи до тогава в Москва.⁴⁴

Интересен въпрос е как се отразяват тези мерки в общите нагласи на Александър III и дали има последици и за външната му политика.

Уволнението на Долгоруков и замяната му от великия княз Серж (както е известен на чужденците), който отдавна желае поста, е предизвикано от приемането на руското православие на родената в Германия съпруга на Серж, великата княгиня Елизабет (Елисавета сестра на бъдещата императрица Александра). Елизабет дълго се съпротивлявала на този акт; но се поддава на продължителния и силен натиск на Победоносцев. Церемонията по покръстването най-накрая е проведена в двореца в присъствието на царя и царицата на 24 април 1891 г. След като това е осъществено, Победоносцев, който ненавижда толерантния и хуманен Долгоруков, с радост се съгласява с отстраняването му и замяната му от великия княз. По същото време са обявени антиеврейските мерки, с увереността, че великия княз ще ги приложи с желаната суровост (както всъщност става). Цялата афера е възприета като зрелищна победа за Победоносцев.

На московския печат е позволено да тълкува тези мерки, като промяна в настроението на монарха от прекалено изтънчената, космополитна и плачевно неруска столица Петербург, уж покварена от чуждите (особено немски и еврейски) влияния и контакти и дерусифицирана бюрокрация; и съответно като жест на самоидентификацията на Александър III, със старата „добродетелна“ Москва, традиционно седалище на руския трон, център на истинската религиозна (доп. пр. фанатична) ортодоксалност и руски патриотизъм, и бастион на съпротивата срещу коварните влияния на еретичния външен свят.

В тези мерки се усеща новата и засилена проява на дългогодишната неприязън на Александър III към немските влияния, които проникват в петербург-

⁴³ Въпреки своята консервативност, е било обществена тайна, че великият княз е имал изявени хомосексуални наклонности и въпреки брака си с Елизавета нямат деца. Убит е при атентат през 1905 г. организиран от терористите есери. Съпругата му постъпва в манастир, убита е от болшевиките заедно с останалите останали в Русия членове на Романовската династия на 18 юли 1918 г. в Алапаевск в рудници близо до Перм. Днес разстреляните Романови са канонизирани от руската православна църква, като Алапаевските мъченици. (б. пр.)

⁴⁴ Виенската вестник „Нойе Фрайе Пресе“ от 22 май 1891 г. съобщава в дълга статия за предисторията на тези мерки, защото по закон 25 000 евреи имат право да живеят в Москва, реалният им брой е нараснал пет пъти повече. В една част на града те създават цял еврейски квартал, и приходите на православната църква намаляват значително, което разгневява местното духовенство, чиито оплаквания до Победоносцев, предизвиква депортациите. Долгоруков, е дълбоко разстроен от неочакваното уволнение, напуска Русия и умира в рамките на няколко месеца, от сърдечна недостатъчност на 1 юли 1891 г. в Париж. Погребан е в Санкт Петербург на Смоленското православно гробище; гробът му се смята за изгубен. Броят на евреите, действително засегнати от този указ, изглежда е бил около 6000.

ско-балтийския регион, на неговото отвращение към изтънчените, космополитни културни вкусове на петербургската интелигенция и дворянство и на неговата неумолима омраза към революционните тенденции, довели до убийството на баща му по петербургските улици.

В Москва автокрацията се приема традиционна, одобрението на реакционната политика на Александър е пълно, и мрачните подозрения, с които той гледал на германския и австроунгаро-католическия свят, както и изобщо Запада, се харесва много.

Трудно е да се каже дали така точно е мислел Александър III, когато решава организирането на френската експозиция в Москва. Самото възпъване на този старомосковски дух е личността на големият московски редактор и публицист Михаил Никофорович Катков, починал през 1887 г. В последните си години Катков е водещият пропагандатор в Русия на разрива с Германия и засилването на отношенията с Франция.

А Франция въпреки якобинския произход на съществуващата република, очевидно не предизвиква очакваната силна неприязън на Александър III. Царят никога не е предполагал, че проявата ксенофобия и антиеврейските настроения, които той насърчава в Москва, не са благоприятни за никоя международна изложба, дори за френска. Или изобщо не е мислил за това. В края на краищата двете решения са взети по различно време.

Московското изложение не е единственият момент, в който през пролетта на 1891 г. руската търговска и финансова политика не се вписва добре в политическите изисквания на външната политика. Друг такъв момент има в международните финанси.

От периода от Кримската война (1854-1856) до средата на 80-те години, руската хазна, изтощена от Кримската война, Полското въстание от 1863 г. и войната с Турция 1877-78 г., трябва да се обърне към външния свят за заеми. Първоначално старите семейни банкерски къщи в Лондон и Антверпен, а по-късно и в Берлин, се традиционните кредитори. Парижкия пазар рядко и само в малка степен беше използван. Но до средата на 80-те години, условията за руски заеми в Лондон, Антверпен и Берлин, по различни причини, вече не са благоприятни, и французите се насочват към образувалата се празнина.

Големите руски заеми от Париж започват през есента на 1888 г., когато широк международен синдикат, в който френски банкери влагат по-голямата част от парите се, предоставя на руската хазна сумата от 500 млна франка (125 млна рубли), която да е използвана за преобразуването на един от по-ранните германски заеми в по-дълъг срок на падеж и по-нисък лихвен процент.⁴⁵

Договарянето на този заем е дело на двама френски банкери: Шарл Сотер, ръководител на известната *Banque de Paris et Pays Bas* (разговорно съкратено на „*Paribas*“), и датско-френския банкер Емил Хоскиер, чиито операции също са в Париж. Първият влага по-голямата част от парите; вторият допринася с инициативата и ентузиазма ми.

⁴⁵ По предишните си заеми от чуждестранни източници руснаците задължняват да плащат 5% лихва. Конверсионните заеми от Франция от 1888 г. и непосредствено след това намалят тази цифра до 4,5% или 4%, за сметка на по-дългите периоди на падеж. Поради покачващите се цени на руските ценни книжа в Париж, количества им държани преди това в Лондон, Амстердам и другаде, сега са прехвърлени в Париж и до лятото на 1891 г. френските активи са приблизително 4 милиарда франка.

Интересът на Хоскиер към насърчаването на този и други заеми за Русия не е изключително финансов. Той е брат на съпругата на бившия френски посланик в Петербург, генерал Апер, споменат по-горе. Г-жа Апер, родена в Дания, имае добри връзки в датския и в руския двор. Тя и съпругът ѝ се радват на забележителната благосклонност на руската императорска двойка (рядко срещана сред дипломатите по това време).

В допълнение към това, съпругата на Хоскиер е родена в Русия. Следователно, освен интереса си да отпускат пари назаем при изгодни условия на руската хазна, той има силни проруски наклонности от личен и политически характер. Той е особено близък с Моренхайм, който по-рано е посланик в Копенхаген. Всъщност има доказателства (в мемоарите на сина на Гирс, Николай), че Моренхайм редовно е получавал дял от лихвата, плащана по всеки от заемите на Хоскиер към руската хазна.

Първият голям френски заем от 1888 г. е последван през 1889 г. от още два уредени, този път от мощния конкурент на синдиката Сотер-Хоскиер, парижките Ротшилд. Този път сумите са много по-големи – общо близо 2 милиарда франка (500 мля рубли). А на следващата година, 1890 г., е отпуснат още един заем от Хоскиер-Париба и още два от Ротшилд. Така до началото на 1891 г. руснаците получават шест големи заема от френски източници, на обща стойност над 3 милиарда франка.

До 1890 г. това са конверсионни заеми, включващи конвертиране на 5% емисии в 4%. Тъй като облигациите, емитирани във Франция, се продават доста под номинала, действителната лихва, получена от френския инвеститор, е висока, възлизаща на около 4,3% по руските книжа, в сравнение с 3,3%, получени (средно) от вътрешни френски облигационни емисии.

В началото на 1891 г. обаче цените на руските облигации започват да се покачват с нарастването на доверието на френския инвеститор. Резултатът е, че ефективната им доходност намалява до 4% номинал, и относителната им привлекателност като инвестиции съответно започва да намалява.

Иван Вишнеградски

При тази ситуация в края на март 1891 г. отново са предприети преговори с Ротшилд за по-амбициозен проект: превръщането не на 5% емисия в 4%, а на 4,5% емисия в носеща само 3% лихва. Предвидената сума е голяма: 1 800 000 000 франка (450 милиона рубли); и в Петербург

бяха възложени големи надежди за успешното приключване на сделката.

Алфонс де Ротшилд

Но внезапно и съвсем неочаквано, през месец май, ситуацията се влошава. Ротшилд се оттеглиха от цялата афера, предизвиквайки сензация на Парижката борса, събаря цените на руските облигации в цяла Европа и принуждава руското министерство на финансите да изкупи собствени си облигации на стойност около 200 мля рубли, за да избегне пълния колапс на руския кредит. Какво беше причинило този обрат?

Причината за този обрат е гневният отговор на Ротшилд на антиеврейските мерки, които царят одобрява да бъдат извършени в Москва. Това е основният причинно-следствен елемент.⁴⁶ Но не е единственият. Професор Рене Жиро, водещ историк на френско-руските финансови отношения през въпросните години, смята, че има и други съображения.⁴⁷

Жиро посочи, че различните заеми не са единствените козове, които парижките Ротшилд имат в руската си игра. Те контролирали *Societe de la Caspienne-Mer Noire*, едно от трите големи предприятия (другите две са руска собственост), експлоатиращи тогава бакинския петрол, и единственото, занимаващо се с износ на петрола за рафиниране извън Русия.

Освен това, те се стремят да вземат видно и печелившо участие във финансирането продажбата на френско железопътно оборудване за изграждането на наскоро проектираната Транссибирската железопътна линия и за железопътната линия, която по това време се изгражда от Каспийско море до Средна Азия. И в двата проекта се сблъскват с разочарование през първите месеци на 1891 г. В средата на март руският министър на финансите (Вишнеградски) прави специално посещение при френския шарже д'афер в Петербург, за да съобщи тъжната новина, че руското правителство е решило, в отговор на протекционисткия натиск от руските конкуренти на Ротшилд, да наложи данък върху суровия петрол, изнасян от Русия – мярка, от която Ротшилд ще са единствените потърпевши. И на 4 май в Петербург е издаден императорски указ, с който се разпорежда оборудването за Транссибирската линия да бъде изцяло от руското производство. Трябва да добавим, информацията, разпространявана в добре осведомените парижки дипломатически кръгове, че Рибо, и френският министър на финансите Рувие, смятайки парижкия пазар за претоварен с руски ценни книжа, казват на Алфонс Ротшилд, ръководител на парижката къща, че френското правителство няма интерес от друг френски заем, отпуснат на Русия по това време.⁴⁸

Със сигурност в тези събития, непосредствено предшествващи решението на Ротшилд да се откажат от планираната сделка за заем, трябва да търси причината за решението му. И това решение изобщо не е в полза за подобряване атмосферата за московското изложение, което тъкмо предстои да бъде открито.

Подготовката и откриването му представляват дълга поредица от трудности, разочарования и абсурди. Начинанието не е точно пълен провал, както британският посланик злорадо го описва в своите доклади; но определено влиза в категорията на популярния американски израз „Законът на Мърфи“: че ако нещо може да се обърка, то със сигурност ще се обърка.

Отстраняването на Долгоруков лишава начинанието от единствения му ентузиазизиран местен покровител. Великият княз Сергей Александрович не

⁴⁶ В дипломатическите кръгове на Петербург се знае, че руският министър на финансите Вишнеградски лично е уверил Алфонс Ротшилд, ръководител на парижката къща, през ноември миналата година, че няма да бъдат предприети по-нататъшни антиеврейски мерки. Вишнеградски, подобно на Гирс, е изцяло против тези мерки, и е силно неприятно изненадан, както и Гирс, от поведението на царя през пролетта на 1891 г. Затова и гневът на Ротшилд е напълно разбираем.

⁴⁷ Rene Girault, *Emprunts russes et investissements frangais en Russie, 1887-1914* (Paris: Publications de la Sorbonne. Librairie Armand Colin, 1973), pp. 191-193.

⁴⁸ Austrian archives, P.A. IX, box 126. Frankreich, Berichte 1891 VII-XII. Varia, 1891.

проявява интерес към него, като планира триумфалното си пристигане в Москва веднага след откриването му и посещава събитието еднократно и изцяло формално. Московските вестници се отнасят доста враждебно. Подготовката претърпява безкрайни забавяния. Не всички експонатите на място, когато се състои откриването. Това предизвиква ожесточени взаимни обвинения между френските организатори и техните руски домакини. В нещастния ден на откриването (11 май) времето е студено; вали проливен дъжд; светлините угасват многократно; хранителните запаси свършват; големият балон, също донесен от Париж, не може да излети. Посещаемостта, тогава и по-късно, е разочароващо малка. Парижката банка на М. Жуано, която осигурява парите за събитието в замяна на монопола върху продажбата на билети, внезапно фалира, докато той е там, вследствие на което той набързо продава монопола си върху билетите на местен еврейски търговец, някой си Грюнвалд, и изчезва не само от Москва, но и от Европа, за да се укрие от своите парижки кредитори.

Управляващият директор на изложбата, г-н Огюст-Люсиен Дотресм, който заема подобна висока позиция на парижката изложба и очевидно е избран от Фрейсине да поеме ръководството, се разочарова. След ожесточен конфликт с френските си сътрудници от организационния комитет, той си тръгва внезапно, преди изложбата да е открита.

Като цяло, начинанието представлява една дълга поредица от неуспехи и разочарования. То не привлича общественото внимание, за което се надяват организаторите му. Но въпреки това продължава и се провежда през голямата част от 1891 г.

В средата на май, веднага след откриването на изложбата, Флоренс, също член на организационния комитет, се появява в Петербург. По някакъв начин, без официалното знание на Гирс и очевидно без подкрепата на френското посолство, той успява да получи аудиенция при царя, и очевидно го кани да посети лично изложбата.⁴⁹

Обикновено царят не приема частен френски гражданин без одобрението на Гирс и без представяне от френското посолство. И само четири дни след посещението на Флуранс царят публично обявява решението си да награди Фрейсине с ордена „Свети Александър“ с лента. Възниква въпроса, по чие внушение, при незнанието на Гирс.

От всички тези доказателства е ясно, че през ранните месеци на 1891 г. върху Александър III е упражнявано някакво скрито влияние. Невъзможно е да се каже със сигурност какво е то; но по пътя на изключване (който не е труден за проследяване, защото то кръгът от онези, които са общуват лично с царя, е малък), се насочваме към френския кръг на Фрейсине-Хансен-Флуранс, като вдъхновител, и Моренхайм, вероятно действащ чрез началника на разузнаването в посолството си, Рачковски, и чрез самия Рачковски, чрез министъра на вътрешните работи, като канал, през който е упражнявано това влияние.

⁴⁹ Гирс и Ламздорф научават за аудиенцията на Флуранс при царя, от прихваната и декодирана шифрована телеграма между парижкото външно министерство и френското посолство в Петербург. Гирс е изненадан, , че е заобиколен и това по въпроси, които са от първостепенно значение за него.

Тук се намесва и влиянието на императрица Дагмар, покровителката на Моренхайм и съвсем резервирана към Гирс.⁵⁰

Посещението на царя в Москва също е съпроводено с усложнения. Между Грюнвалд и Комитета, възникват трудности с продажбата на билетите. В продължение на няколко дни Александър е ядосан от участието на московските евреи в изложбата, отлага посещението си в очакване уреждането на спора.⁵¹ След като въпросът е решен, на 28-ми Александър, заедно с Дагмар и дъщеря им Олга, тръгват за старата руска столица.

Това е първото посещение на царя в Москва от повече от две години; и му е придадено официален характер, уж отбелязващо встъпването в новите губернаторски задължения на великия княз Серж, който прави церемониалното си пристигане няколко дни по-рано.

Гирс не е поканен да дойде. Освен членовете на семейството си и личната си прслуга, Александър е придружен само от военния и външния министър, взе което е показателно.

На 30-ти той посещава експозицията, пристигайки с Дагмар и Олга с карета запрегната с тройка великолепно черни коне и прекарва повече от три часа, в силната жегата, разглеждайки различните експонати. Членовете на френския организационен комитет, включително Флуренс, са там, за да го посрещнат, и навсякъде царя голямо вълнение. Царят обаче не организира специален прием за френските организатори. На първата от официалните вечери френските членове на комитета изобщо не са поканени. Те са включени едва на следващата вечер, като случайни гости, на вечерята, дадена предимно за висшите офицери от московския военен гарнизон.

Френският шарже д'афер в Петербург, Вовиньо, научава едва в последния момент, и то съвсем случайно, за намерението на царя да посети изложбата. Той набързо изпраща телеграма до външно министерство в Париж, питайки какво да прави. Казват му да отиде в Москва и да се присъедини към поздравата на царя при пристигането му на изложбата, нещо за което не се нуждае от поканата от руска страна. Той го прави; но веднага след това си тръгва и не взема участие в останалите празненства.

Всичко това, и особено демонстративното изключване на руския външен министър от цялото събитие, не убягна от вниманието на по-изисканите петербургски наблюдатели. Верният Ламздорф, добре осъзнаващ, че царят е подвластен на съвсем други влияния, чужди на външния му министър, и виждайки в това значително намаляване на престижа и авторитета на своя началник, гледа тревожно на цялата тенденция. Той призна в дневника си, че е обзет от мрачни мисли за това, изолиране на неговия началник.

„Положението на г-н Гирс наистина е доста неловко. Оболенски смята, че проблемът е в неговата голяма скромност и саможив нрав - този постоянно колеблив и самоироничен начин, по който се държи в двора. Никой, разбира се, не знае как всъщност говори с царя и колко реални услуги е извършил за стра-

⁵⁰ Хоскиер също е в Петербург в средата на май, опитвайки се да събере парчетата от сделката с Ротшилд. Неговото влияние, никога не е благосклонно към руското външно министерство, и вероятно също е оказано върху царя по това време.

⁵¹ *New York Times*, May 24, 1891, p. 2. (AP story with Berlin dateline.)

ната. Когато е назначен за първи път, той казва, че мотото му ще бъде „не да имаш репутацията на съществуване, а да бъдеш“. Това е хубава мисъл; но за съжаление, пренебрегвайки външния вид, той стига до положение, в която никой вече не му отдава заслуженото. Една много влиятелна дама веднъж казва за него: „Можете да си мислите всичко, но личността на Гирс е обида за страната.“ Нашето външно министерство, никога не е било особено популярно, а при сегашното управление е в състояние на продължителна немилост. Няма нищо друго освен обща, безмилостна враждебност от всички страни“.⁵²

Царят се завръща от Москва на 2 юни. Гирс отива в Гатчина на следващия ден, за да представи обичайния си седмичен доклад. Той се възползва от случая, за да поиска разрешение да се оттегли за известно време в дачата си на брега на Сайменския канал във Финландия, на поне четири часа път с влак и параход от Петербург. Посочената причина е здравословното му състояние и този аргумент е достатъчно правдоподобен. Но със сигурност заключенията, които е длъжен да направи от неотдавнашното поведение на царя, също са причина за искането му. Молбата е удовлетворена; и Гирс си тръгва на следващия ден, с чувство, на разочарование и облекчение: разочарование от степента, до която някой го е дискредитирал в очите на царя и от доказателствата, че нещата сериозно излизат извън контрол; облекчение че сега, болен както духом, така и телом, ще се откъсне, поне за известно време, от нещастното си официално положение.

Глава 6. РАЗГОВОРИТЕ ПРОДЪЛЖАВАТ

Николай Карлович Гирс, тогава навършва осмата си година като руски външен министър. Той заминава за финландската си дача след срещата си с царя на 4 юни 1891 г., ѝ несъмнено се надява и смята, че най-вероятно ще бъде освободен от задълженията си на Певчески Мост. Но Съдбата не е толкова благосклонна към него. Въпреки че царят, се поддава на нечие влияние, срещу неговия външен министър, поради някакво невидимо скрито влияние, твърде добре осъзнат нуждата си от неговия опит и преценка, за да се откаже изцяло от неговите съвети и помощ, когато става въпрос за сериозни въпроси. А тогава, назряват сериозни въпроси през първи дни на юни и през следващите седмици. За да се разбере какви са те трябва да се върне малко назад във времето.

Тайното споразумение, известно като Тройният съюз между правителствата на Германия, Австро-Унгария и Италия, първоначално е сключен през 1882 г. за 5-годишен срок.⁵³ То не се състояло от един-единствен договор, а от пакет двустранни споразумения

⁵² Lamsdorf diary, May 13/25, 1891.

⁵³ На карикатурата от ПСВ, надписът „Ihr Völker merkt für jetzt und später, so schwor zum Dreibund der Verräter.“ е стих от пропагандна песен и означава „Народи, запомнете сега и в бъдеще, как

между съответните страни. През 1887 г. е преподновено за още 5-годишен срок. Формално вторият му мандат трябва да изтече през 1892 г. Италианците обаче не са доволни от него в съществуващия му вид и в началото на 1891 г. започват да настояват за незабавното му подновяване, но в променена форма, за трети мандат. Другите две страни се съгласяват с искането. През март 1891 г. започват преговорите за тази цел. Усилията получават нов тласък, когато в средата на април италианският премиер Рудини най-накрая е принуден да признае провала на усилията си (споменати в предходната глава) да оправи отношенията с французите и е принуден да търси алтернативи. На 6 май е постигнато споразумение между трите сили за нова и леко променена версия на първоначалния договор; а на 17-ти тя е ратифицирана от трите страни. Новината за подновяването на договора (чието съществуване вече е широко известно) не е официално публикувана до края на юни. Но Гирс научава за него още по време на ратифицирането; и слуховете започват да се разпространяват широко в края на май.

Това развитие не променя съществено международната ситуация, пред която са изправени французите и руснаците. Но французите, които вече са сериозно загрижени за договора предвид отношенията си с Италия, посрещат неговото подновяване с повишена тревожност.

От началото на юни въпросът придобива ново значение с появата на множество слухове, че Великобритания се е присъединила или е на път да се присъедини към пакта. Това очевидно е предложение, което предизвиква сериозно безпокойство във Франция и Русия: за Франция, защото повдигна въпроса за придобиването на съвместен военноморски контрол в Средиземно море от англичаните и италианците, застрашавайки наскоро установената позиция на Франция в Тунис и сигурността на френския средиземноморски флот; за руснаците, защото британско-италианско-австриоунгарското сближаване ще укрепило британските военноморски позиции в целия средиземноморски басейн, включително в Егейско море и подстъпите към Константинопол.

Рядко в историята на дипломатията се срещат сериозни тревоги, влияещи върху хода на историята, за които има по-малко реално основание или оправдание от тези френско-руски страхове за присъединяване на Великобритания към Тройния съюз. В нито един момент няма никаква вероятност Великобритания да бъде въввлечена в подобно споразумение. Конституционните традиции, настроението на парламента и най-дълбоките инстинкти на английското държавническо мислене говорят против това, което френските и руските държавници трябва да знаят. Всъщност няма никакво основание да се вярва на тези слухове.

През 1887 г., когато Тройното споразумение представлява сбор от отделни споразумения между различните държави, италианците са нетърпеливи да ги допълнят с още едно, между британците и тях самите, по средиземноморските проблеми. Те повдигат въпроса в Лондон. Усилията им са подкрепени от германците. Но това, което става е само размяна на ноти, в които всъщност всяка

предателите (италианците) се заклеха в Тройния съюз.“ Поводът е измяната на Италия която преминава в Антантата. Затова смешната „велика сила“ Италия с право са я наричали „курвата на Европа“. (б. пр.)

страна заявява своята позиция. Британското правителство в своята нота изразява съгласие с италианското правителство за запазване на статуквото по крайбрежието на Черно и Егейско море (което е изцяло против всякакви усилия на руснаците да установят контрол над Проливите) и декларира принципната си готовност да сътрудничи с италианското правителство по този и други срединоморски въпроси. То обаче иска да запази пълната свобода да решава във всеки даден случай каква форма може да приеме това сътрудничество.⁵⁴

Това, както лесно ще се види, не е нищо повече от сериозен ангажимент за някакъв конкретен курс на действие в бъдеще. Всъщност това не променя нищо от гледна точка на руснаците, тъй като не прави нищо повече, освен да потвърди отдавна известната твърда позиция на британската политика, независимо от размяната на нотите.

Сега, през 1891 г., във връзка с подновяването на Тройния съюз, италианците предявяват претенции, че тези уверения от 1887 г., донякъде правилни, не ги удовлетворяват: те иска да получат от британците нови и (както се надяват) по-мощни уверения, за западното Средиземноморие, изразяващи се в британска политическа подкрепа при по-нататъшни предизвикателства на французите, които вече са превзели Тунис в Северна Африка⁵⁵, и британска военноморска подкрепа ако се стигне до действителна война с Франция.

Това били доста екстравагантни цели. Италианците никога не са особено скромни в онези дни в исканията, които отправят към своите съюзници или към другите сили. Но в Рим се смята, че перспективата за гарантираната италианска помощ за предпазване на уязвимите, но стратегически важни италиански брегове от френския флот по време на война ще бъде толкова важно за англичаните, че не е нереалистично да се надяват на такъв британски ангажимент.

И тъй като италианците, по различни причини, не смятат посланика си в Лондон за способен да прокара тези искания, те искат от германците да им съдействат дипломатически и да извършат необходимите сондажи в Лондон.

Холщайн и приятелите му не се колебаят да поемат тази задача. Те виждат в нея начин да улеснят сближаването на Великобритания с Тройния съюз, и да го направят четиристранен, защото съюза на Англия с Германия е отдавна тяхната голяма мечта.⁵⁶ Те са убедени, че ако Великобритания не бъде привлечена принудена да се присъедини по някакъв начин към Тройния съюз, италианците, за които обтегнатите отношения с Франция носят сериозни неудобства, може да напуснат съюза напълно. Затова те възлагат на способния германски посланик в Лондон, граф Паул фон Хацфелд, задачата да направи първоначалните сондажи.

Разбира се, нищо не се получава. Както бе отбелязано по-горе, никога не е имало най-малката възможност Великобритания да бъде убедена да приеме подобен ангажимент. Хацфелд, усещайки това, подхожда към задачата си само по най-колеблив начин; а лорд Солсбъри, британският външен министър, из-

⁵⁴ Тази позиция е потвърдена в британска нота до австроунгарското правителство през декември 1887 г. (Вижте Г. П. Гуч, *История на съвременна Европа* [Ню Йорк. Холт и Ко., 1923], стр. 150-151.)

⁵⁵ Италия има амбиции за Тунис, но е изпреварена от Франция. (б. пр.)

⁵⁶ Кое то показва колко наивни са! (б. пр.)

бягва всякакъв ангажимент и проточва въпроса, докато германците не признават безполезността на усилията и се оказват.

Но откъсът на информация достига до общественото мнение. В Камарата на общините се повдига въпроса за отношенията на Великобритания с централноевропейските държави. Говорителят на Форин Офис признава на 4 юни, че през 1887 г. наистина е имало „размяна на мнения“ с италианците по въпроса за запазването на статуквото в Средиземноморието – нищо повече.

Това не е много; но вече се носят слухове за евентуална връзка на Англия с Тройния съюз и това признание от страна на външното министерство е достатъчно, за да им даде нов подтик. В общата атмосфера на свръхвъображаеми спекулации, са направени допълнителни необмислени заключения от иначе не особено сензационната новина за предстоящо посещение на британски военноморски сили в австроунгарското пристанище Фиуме (днешната Риека) на адриатическото крайбрежие и за планове за подобно посещение на германска ескадра в Англия, което да се състои в средата на лятото.

Пред този доста оскъден набор от доказателства, слуховете за британското присъединяване към Тройния договор сега се разпространяват бързо в журналистическите и дипломатически центрове на континента. Те достигат до Русия, както и до всяко друго място; и се приемат с голяма достоверност в вродено подозрителния руски ум – дори във външното министерство. Това всъщност не е толкова изненадващо, защото слуховете намират подкрепа в депешите на трима от най-стратегически разположените и влиятелни руски посланици.

В първите дни на юни Моренхайм съобщава, че е заварил Рибо потиснат от изолацията на Франция пред подновяването на Тройния договор, който, според него, е „разширен от ефективното присъединяване на Англия, чиито отношения с Германия и Италия изглежда стават все по-близки“.⁵⁷

На 9 юни Нелидов, посланикът в Константинопол (голям разпространител на дипломатически слухове), споменава Тройния съюз в един от своите доклади като споразумение, „към което Англия по някакъв начин се е присъединила“.⁵⁸ В друго съобщение, месец по-късно, има по-предпазливо, но все пак потвърждаващо, позоваване на присъединяването на Англия „ако не чрез договор, то поне по принцип“.⁵⁹

В депеша на посланика във Виена, Лобанов-Ростовски (както и Ламздорф, бъдещ външен министър), отбелязва също така изявление, според което присъединяването на Англия към този т. нар. „съюз на мира“, под някаква форма „е безспорно.“⁶⁰

⁵⁷ *Lamsdorf diary, May 28/June 9, 1891.* Това мнение, приписвано на Рибо, е в пълно противоречие с мнението на френския посланик в Лондон, Вадингтон, който категорично отрича съществуването на „съюз“ между Англия и Италия. (Виж DDF, том 8, № 369, стр. 493-494. Изпращане от Вадингтън до Рибо, 4 юни 1891 г.)

⁵⁸ Новият началник на Азиатския отдел на руското външно министерство, граф Д. А. Капнист, дава на френския шарже д'афер доста точна оценка на реалното отношение на Великобритания към този пакт.

⁵⁹ *Lamsdorf diary, July 3/15, 6/18, 1891.*

⁶⁰ Депеша от 30 юли от австроунгарския шарже д'афер в Петербург, Ерентал, предполага, че дори той, е зле информиран от правителството си смята, че съобщенията за присъединяването на Англия са верни.

Предвид тези съобщения не е изненадващо, че слуховете за присъединяването на Великобритания към Тройния съюз са широко разпространени (ако не и повсеместни) в Петербург през лятото на 1891 г.

Дори Ламздорф, в началото на юли, отбелязва тъжно в дневника си, че „Тройният съюз шумно обявява съществуването си. Англия, очевидно, се е присъединила към него.“⁶¹

И императорското семейство също е силно засегнато. Френският шарже д'афер, Вовиньо, съобщава в началото на юли за разговор, който е провел с един от великите князе (братът на царя, Владимир), в който князът е заявил убеждението, че Англия сега „участва“ в Тройния съюз. Вовиньо добавя, че мнението се споделя и от други членове на императорското семейство и предсказва многозначително, че това впечатление ще окаже влияние при предстоящото посещение на френския флот.⁶² Когато приема Лабуле няколко седмици по-късно, царят отбелязва, че според него британците сега „започват да съжаляват за участието си в Тройния съюз“.⁶³

Гирс, както обикновено, е малко по-предпазлив; но скоро също ще повярва, че четвърта сила се е присъединила към Тройния съюз и „*pour certaines eventualites*“ (във всеки случай) това Англия.

Няма съмнение, че в края на пролетта на 1891 г., руското държавно мислене е сериозно засегнато от впечатлението, че Великобритания по някакъв начин се присъединила към Тройния съюз.

След изтичането на договора за презастраховка с Германия, Русия вече е ефективно изолирана сред великите сили. Но до този момент британската ориентация остава открит въпрос. Ако сега Великобритания по някакъв начин се сближила с Германия и Австро-Унгария, това е значително неблагоприятно развитие, което не може да бъде пренебрегнато.

Ще си припомним, че след 4 юни Гирс е в дачата си във Финландия, на няколко часа път от Петербург; но е уговорено той да се връща веднъж на всеки две седмици за редовния си доклад до царя. Той прави това на 16 юни, и отново на 30-ти. Но на първи юли самият цар заминава със семейството си за обичайния си летен круиз с яхта във Финландския залив и не е на разположение още две-три седмици.

Очевидно на една от тези срещи през юни е договорено, че когато Лабуле се върне, за да представи отзователните си писма и да си тръгне окончателно (очаква се да пристигне в средата на юли), Гирс трябва да намери начин да го посрещне и да поднови проучванията, които през април, се опита да направи, за по-нататъшна стъпка към съюза. Няма преки документални доказателства за подобно решение; всъщност, като се има предвид начинът, по който са се обработвали подобни неща тогава, няма причина да се предполага, че някога е съществувало подобно документално доказателство. Но можем да заключим, че нещо подобно е било обсъдено и договорено между двамата мъже – можем да го заключим от факта, че когато Лабуле се е върнал, Гирс, както ще видим, наистина се е обърнал към него с подобни предложения; и това е нещо, което той

⁶¹ Lamsdorf diary, June 22/July 4, 1891.

⁶² DDF, vol. 8, no. 415, pp. 556-558. Dispatch, Vauvineux to Ribot, July 9, 1891.

⁶³ DDF, vol. 8, no. 483, p. 645. Telegram, Laboulaye to Ribot, August 10, 1891.

никога не би направил (в това можем да бъдем сигурни) без изричното разрешение на царя. Тези аудиенции на Гирс с царя през юни са единствените случаи, при които е могло да бъде дадено такова разрешение. След края на юни, царят е на яхтата си и Гирс няма възможност да се консултира с него преди завръщането на Лабуле. Вънният министър показва известна нервност, оплаквайки се на някои от чуждестранните дипломати, че няма връзка с царя.⁶⁴ Това предполага, че инструкциите, които Гирс е получил от царя през юни, за окончателното заминаване на Лабуле, не са твърде ясни или конкретни и той няма възможност да ги изясни.

Естествено през юни, царят дава необходимите наставления, във връзка с с подновения интерес към дискусии с французите, и изпращането на Лабуле (който ще бъде в Петербург само за кратко, преди да напусне френската дипломатическа служба завинаги), без да чака пристигането на своя наследник (все още неизвестен). Предполага се, че той ще е доверен човек на Рибо и ще проследи всяка инициатива, която може да бъде предприета.

Вече видяхме доказателства за желанието на царя, да премине съвсем деликатно към по-нататъшна стъпка в установяването на по-тесна политическа и военна близост с Франция. До този момент той е проявява търпение и прави само един предпазлив ход, като упълномощи Гирс да подпита Лабуле през април, преди посланика да се завърне в Париж. Сега монархът става по-нетърпелив, обхванат от ново чувство за неотложност. Гирс е насърчен да предприеме нов подход към Лабуле; но има и доказателства, както ще видим в следваща глава, че в първите дни на юни Александър III (без знанието на Гирс) упълномощава Обручев, който ще замине за лятната си отпуска във Франция, да разговаря с Боадьофр или Мирибел (началникът на френския генерален щаб) по въпроса за военната конвенция.

Какво предизвиква това нетърпение и припряност, толкова необичайно за толкова флегматичен и бавен човек като Александър III? Най-вероятно, това може да е резултат от слуховете, за присъединяването на Великобритания към Тройния съюз.

За Гирс въпросът за мотивацията е по-сложен. Не знаем дали идеята да се обърне към Лабуле е в съответствие с неговите възгледи, или просто я изпълнява по заповед на царя, преструвайки се на съгласен, или ако е изразил възмущения те са били отхвърлени.

Той също е под влияние на слуховете за сближаването на Великобритания с Тройния съюз, въпреки че за разлика от царя, е по-скептичен към тях. Той също добре осъзнава опасностите от пълна изолация на Русия, която тези слухове предполагат. Доказателствата сочат, че също подкрепя съдържаните демонстрации на по-тесни френско-руски отношения, каквато например се очаква да бъде предстоящото посещение на френския флот в Кронщад.

Такова жестове могат да бъдат полезни, като предупреждение към германците, че Русия не е зависима от тях и има алтернативи на тяхното приятелство. Но той никога не е искал и никога няма да иска (бъдещото му поведение ще го покаже ясно) да види царя да си връзва ръцете, както и на своя наследник

⁶⁴ *Austrian archives, P.A. X, box 95. Russland, Berichte 1891 X-XII. Varia, 1891. Letter, Aehrenthal to Kalnoky, June 2 5/July 7, 1891.*

с писмени пактове, които ограничат свободата на действие на Русия при далечни бъдещи и непредвидими обстоятелства⁶⁵, които сега са невъзможни за предвиждане. Той не смее да отиде твърде далеч или да бъде твърде категоричен в противопоставянето си на стъпката, към която царят е емоционално обвързан; защото това носи риска, монархът да използва изключително военните канали и тогава Гирс ще загуби всякакъв контрол върху преговорите.

На 9 юли френският шарже д'афер в Петербург, г-н дьо Вовиньо, докладва на външното си министерство, че петербургският вестник „Новое время“, обикновено считан за рупор на руското външно министерство, е публикувал изявление (редакционна статия), „че наближава часът, когато простата логика на нещата ще направи неизбежно превръщането на взаимните симпатии между Франция и Русия във формален съюз.“⁶⁶

Откъде, е това изключително точно наблюдение? Дали някой е дал информация на вестника? Всички главни актьори в драмата по това време са далеч от Петербург. Главните от тях избягват, да изпускат информация в печата. Може да се подозира, изтичане на информация от великокняжеското обкръжение на царя. Само в най-интимния семеен кръг Александър може да съобщи за решението, което той и Гирс са взели.

На 12 юли, три дни след като Вовиньо съобщава тази вестникарска статия в Париж, Лабуле, се завръща от дългия си отпуск в Петербург. Когато два дни по-късно правил рутинното си официално посещение на Певчески Мост, Влангали, изпълняващият длъжността външен министър, го поканва, от името на Гирс, незабавно да го посети за ден-два във финландската му дача.⁶⁷ Това е крайно необичайно. Гирс и Лабуле не са толкова близки. Гирс не е много общителен човек и рядко приема посетители по политически въпроси, когато е в отпуск, в провинцията.

Лабуле приема поканата и на 16 юли, в спокойната атмосфера на тихата финландска провинция, двамата разговарят дълго. Първо обсъждат сравнително малък инцидент, който предизвиква търкания между двете правителства за съответните им позиции като защитници на християнските религиозни права в Йерусалим.⁶⁸ След това Лабуле пита Гирс какво мисли за подновяването на Тройния съюз. Гирс отговаря (според по-късен доклад на Лабуле), че има ново обстоятелство, който трябва да се вземе предвид, или присъединяване на Англия по някакъв начин към този пакт. Четвърта сила току-що се е присъединила, „поради някаква причина“, към останалите три. Това е най-сериозното.

При тези обстоятелства, продължава Гирс, той мисли, че време да запита „дали не трябва да направим още една крачка по пътя на Съглашението“. И припомня на посланика, че двамата са обсъждали този въпрос, преди Лабуле да излезе в отпуск. И споменава предложението на царя. Монархът „не е казал „не“. Разкривайки че му е било казано в най-строга конфиденциалност и дори Моренхайм не знае нищо.

⁶⁵ Точно което ще направи Александър III, обричайки своя син Николай II. (б. пр.)

⁶⁶ DDE, vol. 8, no. 415, pp. 556-558. Dispatch, Vauvineux to Ribot, July 9, 1891.

⁶⁷ Vlangali to Giers, July 2/14, 1891, box 4. Giers Family Papers, New York Public Library, New York, N.Y.

⁶⁸ Заради такава глупост, Николай I си навлеche Кримската война. (б. пр.)

„Ваше Превъзходителство несъмнено обмисля — отвърща Лабуле, сключването на военна конвенция, която отсега нататък ще постави двата генерални щаба в установени отношения помежду си. Ако бъдем подложени на изненадваща атака, е най-добре усилията ни да бъдат координирани, за да избегнем по-големи загуби.“

„А защо не — отвърща Гирс (пренебрегвайки предложението на Лабуле), да не преминем към споразумение между двете правителства?“

Лабуле не схваща значението на този подход. Той завършва разговора, като съветва Гирс да помисли допълнително по въпроса и ако възникнат други идеи да му ги сподели.

А в краткия телеграфен доклад, който представи на правителството си веднага след завръщането си в Петербург (18 юли), той казва само, че подновяването на Тройния съюз и „непрякото присъединяване на Англия“ към него са накарали двамата да помислят „дали не е желателна още една стъпка по пътя към Съгласението“.⁶⁹ В тази телеграма той не каза нищо, което да подсказва, че единствено Гирс е направил предложението; нито пък посочи, че Гирс е могъл да говори само по инструкции.⁷⁰ Преди да получи отговора на Париж на тази телеграма, той излага в две поверителни лични писма до Рибо (написани на 19 и 20 юли 1912 г.) по-подробен отчет за разговора си с Гирс, като за пръв път ясно заявява, че предложението за по-нататъшна стъпка е дошло от Гирс и не е нещо, което им е хрумнало случайно на момента. Но изглежда дори не е помислил, че предложението на Гирс е нещо, на което французите искат да реагират. Той спомена въпроса само във второто от двете писма (първото е посветено на маловажния Йерусалимски инцидент) и предполага, че французите трябва да изчакат да видят дали Гирс ще повдигне темата отново в бъдеще. Засега, казва той, по-скоро се съмнявам, че Гирс ще го направи. Външния министър е възрастен и уморен, твърдейки, че няма да бъде в Петербург в близко бъдеще. И добавя философски, това може би не е толкова важно в страна, където министрите са само „*des commis*“ (чиновници).

Този подробен доклад от Лабуле не е получен в Париж до 30-ти ден на месеца. Преди да видим реакциите на френските правителствени лидери към руската инициатива, ще отбележим някои други неща, които се случват точно по това време.

Последните дни на юли 1891 г. са изпълнени от различни събития в отношенията между Франция и Русия, за които тайните съобщения между двете правителства за писмено споразумение са от изключителна важност.

Нито Гирс, нито Лабуле знаят, когато разговарят в провинциалната вила на брега на Сайменския канал⁷¹, че друг много важен разговор се води същия ден в друга провинциална вила на около 2000 мили разстояние, в замъка на г-жа Обручев в Дордон, между генералите Обручев и Боадьофр. Предисторията на тази среща също е интересна.

⁶⁹ DDE, vol. 8, no. 427, p. 582. Telegram, Laboulaye to Ribot, July 18, 1891.

⁷⁰ Гирс, винаги се възползва от телеграфните прихващания и декодирането на дипломатическата кореспонденция, и помолва Лабуле да не споменава неговата (на Гирс) инициатива в никое телеграфно съобщение, а да използва частни писма, изпратени с дипломатическа поща.

⁷¹ Свързва ез. Сайма в съвр. Финландия и Выборгския залив в Русия. (б. пр.)

Няколко седмици по-рано, през юни 1891 г., семейство Обручеви, придружени от Вановски, са във Виши. По време на престоя им там генерал дьо Боадьофр се появява (не съвсем изненадващо) и е проявява интерес към подновяване на разговорите, които той и Обручев са провели в Петербург предходното лято. Обручев не е съгласен. Според него подобен разговор, проведен във Виши, ще привлече общественото внимание и ще предизвика коментари. Тогава Боадьофр предлага Обручев, който ще пътува през Париж към Дордон, да спре в Париж и да разговаря там с началника на френския генерален щаб, генерал Мирибел. Обручев отново възразява. Той одобрява по принцип подновяването на разговорите (което не може да направи без разрешение на високо ниво), но Париж, според него, не е мястото. Той обяснява че се опасява от Моренхайм. И няма как да запазят тайната. Най-добре да се срещнат в замъка на жена му в Жорес. И се надява, че генерал Мирибел (неговият колега) ще бъде убедена да дойде там.

Боадьофр докладва всичко това на Мирибел, който намира предложението за странно. „*Quis drôles de gens que ces russes!*“ (Какви странни хора са тези руснаци) е реакцията му. Обручев отказва да прекара един следобед с него в Париж, където срещата лесно може да се запази в тайна, но иска той да отиде в провинцията, където появата му почти сигурно ще стане известна. Освен това, каза той, ако отиде там лично и разговаря с Обручев, ще трябва да докладва за това на Фрейсине, който не само ще отправи дребни възражения срещу всичко, за което може да са се споразумеем, но несъмнено ще разкрие целия въпрос на Моренхайм. Така чу възлага на Боадьофр, като дългогодишен приятел на Обручеви, да отиде на негово място, като му гласува пълно доверие.

Това изявление на Мирибел е показателно, защото хвърля светлина върху друг аспект, който не е споменат по-горе, на съперничеството между двата правителствени канала за комуникация за преговорите относно съюза. При това съперничество, двата генерални щаба, се оказват на страната на съответните външни министерства, а не на Фрейсине и Моренхайм. Обручев не може да понася Моренхайм. Отношението на Мирибел към Фрейсине, а вероятно и на Боадьофр, не са особено сърдечни.⁷²

И тримата висши щабни офицери имат напълно приемливи отношения със съответните си външни министри, а във френския случай – и с френския посланик в Петербург.

Втори интересен аспект от този разговор е готовността на Обручев да възобнови с Боадьофр дискусиите от предишното лято. Тъй като е придружаван от военния министър Вановски във Виши, естествено че действа със знанието и одобрението му. Но и Вановски, който заема много предпазливо отношение към цялата идея за военна конвенция, нямаше да даде одобрение без разреше-

⁷² Връзката на Фрейсине с преговорите между Боадьофр и Обручев от 1891 г. е неясна. Мирибел очевидно променя решението си и запознава Фрейсине с разговорите; както инструкциите, с които Боадьофр заминава за Жорес, и последващият му доклад е адресиран до Фрейсине и до Мирибел, показват, че Фрейсине е информиран. Моренхайм обаче предизвиква голямо объркване, като по-късно съобщава в Петербург, че Фрейсине е много недоволен от тези разговори, и отрича, че Боадьофр е упълномощен да ги води, но го намира за подходящ. Протоколът показва, че тези твърдения са категорично неверни, и има умишлен опит на Моренхайм да заблуди собственото си правителство за да дискредитира Обручев.

ние от царя. И двамата напускат Русия в началото на юни. Следователно одобрението на царя е било получено преди това. Това само засилва доказателствата, очевидни от поведението на Александър III през март и април, че желанието му да продължи преговорите с французите както на дипломатическо, така и на военно ниво е нещо, което е узряло доста преди лятото на 1891 г. и дори преди възникването на опасенията от близостта на Великобритания с Тройния съюз.

Обручев скоро напуска Виши и отиват с жена си в замъка им в Жорес. Там идва и Боадьофр. На 15-ти и 16-ти същия месец, точно когато Лабуле е на посещение при Гирс във финландската провинция, двамата генерали сериозно обсъждат перспективите за военен съюз.

Боадьофр веднага излага исканията си.⁷³ „До този момент, казва той, французите разполагали само с думи, които не са обвързвани с царя. Различните руски генерали, дошли в Париж, се страхуват да не се компрометират чрез твърде близки отношения с френските си колеги. Защо царят не е могъл да каже на глас нещата, които Обручев и други са казвали на французите поверително? Накратко, заключи той „Когато казвам на хората във Франция, че ще действате редом с нас и ще се мобилизирате едновременно с нас, те питат: Защо тогава всичко това трябва да остане неясно? Защо не подпишем официална конвенция, която да сложи край на несигурностите и двусмислиците, конвенция, която просто да заяви, че ако Франция или Русия бъдат нападнати от Германия, те са готови да проведат обща и едновременна мобилизация, и то във възможно най-ранен момент? Френското правителство е готово да последва Русия по този път, ако царят е склонен по същия начин“.

В отговор на тази забележка Обручев повтара добре познатата руска позиция, че целостта на Франция е от съществено значение за европейското равновесие. Гирс дори каза това официално на Каприви предходната година в Нарва. Какво повече искат французите?

Боадьофр отвърща, че не се съмнява в думите на Обручев; но това все още не е официално поемане на ангажимент.

„Но — казва многозначително Обручев, — не е ли направил господин Гирс съобщение в този смисъл на вашия посланик? ⁷⁴

„Не, доколкото знам“ е откровеният и честен отговор. (Боадьофр не може да знае какво е говорил Лабуле същия ден в друга селска вила на 2000 мили разстояние.)

В този момент Обручев е обзет от вродената подозрителност, типична за руските държавници от всички епохи.

„Как, пита той, можем да бъдем сигурни, че ще тръгнете на поход, ако ни нападнат? Да предположим, че германците предложат да ви върнат Елзас, ако останете пасивни?“

⁷³ Този отчет за разговорите между Боадьофр и Обручев е взет от доклада на Боадьофр до генерал Мирибел, публикуван в DDF, том 8, № 424, стр. 576–580.

⁷⁴ Поставянето на този въпрос от Обручев хвърля интересна светлина върху времето, в което царят е взел решението да проведе тези сондажи. Очевидно Обручев е наясно, че Гирс ще се обърне към Лабуле по този начин. Но Обручев отсъства от Петербург и е напълно откъснат от темата от началото на юни. Решението на царя да разреши тази стъпка на Гирс следователно трябва да е взето преди това и най-вероятно е съобщено на Гирс на срещата им на 4 юни.

Боадьофр посочва, че това подозрение само по себе си доказва необходимостта от официален съюз.

„Знам“, отвърна Обручев. „Но трябва да знаем къде се намираме. Разбира се, ще говоря с царя; но той трябва да е сигурен какво искате и какво сте готови да направите. Една обикновена конвенция, която да постановява, че и двете страни ще се мобилизират в случай на германско нападение, е недостатъчна. Трябва да се вземат предвид интересите на двете страни в други части на света и видът войни, в които може да се включат. Всяка от страните може да бъде въввлечена във война поради въпроси за националната чест: французите от инцидент на германската граница, руснаците от някакъв инцидент в „Орената“.⁷⁵ В такъв случай германците първоначално няма да нападнат Русия, а ще действат чрез Австро-Унгария и Турция; и когато Русия е достатъчно отслабена, Германия, дори да не участва във войната, на мирна конференция, където с двата си милиона щика ще наложи условията толкова лесно, все едно е водила победоносна война“.

„Е, тогава“, заключи Обручев, „ако се изправим пред война в Ориента или например срещу Австро-Унгария, ще бъдете ли с нас?“ За Русия война с която и да е от силите на Тройния съюз е същата като война с всички тях, независимо дали останалите ще се присъединят незабавно и директно, или ще допринесат с подкрепата си на мирната конференция.

На тези размисли, очевидно вдъхновени от спомените за войната с Турция от 1877-78 г. и последвалия Берлински конгрес, Боадьофр отговаря с въпроса дали, обратно, ако Франция бъде въввлечена във война само с Италия, Русия ще се чувства задължена да се присъедини“.

„Разбира се“, отговоря Обручев. Това е единствената правилна основа за съюза. Трябва да се мобилизираме веднага и да започнем войната в деня на мобилизацията. Руснаците ще направят това; и ще изпратят незабавно кавалерията си, за да прекъсне вражеските железопътни линии.

„Много добре“ — отвръща Боадьофр, — но това, което руснаците искат, се свежда до всеобщ съюз срещу всички. В този случай това е въпрос, който трябва да се третира на дипломатическо ниво — като политически договор“.

Обручев се съгласява с това и продължава да очертава целите, които Русия преследва във всяка евентуална война. Едната е завладяването и присъединяването на австрийската провинция Галиция. Другата е придобиването на „ключовете към Проливите“. Под това, обяснява той, няма предвид действителното владение на Константинопол. Това, което се иска, е споразумение, което да даде на Русия гаранция, че англичаните няма да могат да влязат в Черно море. И какви, пита той, се еквивалентните цели на французите?“

Отговорът на Боадьофр е мигновен: „Връщане на Елзас и Лотарингия“.

Обручев е подозрителен: „А няма ли да искате, да разширите границите си до Рейн и да разбиете напълно Германия? (Тук се усеща предупрежденията на Гирс срещу обединяването на Русия с подобни широкообхватни цели.)

Боадьофр, е уклончив. „Нека започнем с това, първо да ги победим; след това ще бъде лесно.“

⁷⁵ Под „Ориент“ Обручев има предвид Балканите, според тогавашна обща употреба на термина.

Обручев не вижда смисъл да продължава нататък. Но посочва, че дори ако двете правителства се споразумеят по този въпрос за военните цели, пак ще трябва да се проведат консултации с двата генерални щаба и специално споразумение между тях ще бъде полезно.

Боадьофр се съгласява; и той продължи да очертава двете точки, за които французите ще трябва да настояват във всяко подобно военно споразумение. Първата е обща и незабавна мобилизация. Втората е разполагането на съответните въоръжени сили по начин, най-благоприятен за най-ранното поражение на врага (което, разбира се, означава руско нападение на Германия). Тази последна цел, отбелязва той, няма да бъде постигната, ако руснаците нападнат първоначално Австро-Унгария, нито пък ако французите нападнат Италия.

Но Обручев не поддава. Австро-Унгария? Германия? – всичко това, в руснашките очи, е един и същ враг. Нека атакуваме този враг, каза той, където съпротивата ще е най-слаба; и това са австроунгарците, какво от това?

Така разговорът приключва. Боадьофр, докладва на Фрейсине за нейния ход, отбелязва, че руснаците, поне за разлика от предходната година, са стигнали дотам, че приема необходимостта от военна конвенция. Ако французите приемат идеята за общ, а не за специфичен съюз, и ако двете страни могат да се споразумеят по въпроса за съответните военни цели, той не очаква затруднения при договарянето на такава конвенция. С това той оставя на френското правителство да вземе необходимото решение.

От този разказ става ясно, че руските военни лидери, все още са преследвани от спомените за нещастния си опит в Кримската и Турската война, гледат на съюза с Франция като средство да държат германците далеч от гърба си, докато си разчистват сметките с австроунгарците или британците, докато за французите целта е нанасяне поражение на германците, от което те никога няма да се възстановят. Очевидно руснаците са готови да се мобилизират и да влязат във война с Германия, ако последната нападне Франция; но техните възгледи за воденето на военни действия, както и концепцията им за целите, които ще преследват във всеки конфликт със страните по Тройния съюз, все още се различават много съществено от целите на френския Генерален щаб. Всъщност двата подхода са в остър конфликт помежду си.

Толкова за това, което може да се нарече предварителен обмен, дипломатически и военен, от юли 1891 г. Нека сега се обърнем към големия поток от събития, които бележат втората половина на този месец.

Глава 7. КРОНЩАД

Сутринта, четвъртък, 23 юли 1891 г., само седмица след тези разговори във Финландия и в Дордон, руска ескадра крайцери, подредена в строй, стои на котва на рейда край островната военноморска база Кронщад, на около 25 мили в морето от Петербург. Тя очаква пристигането на ескадра френски кораби, състояща се от три бронирани крайцера и пет по-малки кораба, под командването на адмирал Жерве, пристигащи за официално посещение в Кронщад и всъщност в руската столица.

Приближаването на френската ескадра е сигнализирано на руските кораби и на армадата от малки частни приветстващи кораби, събрани около тях, чрез пускането на балон от носа на около 26 мили на запад по крайбрежието. Руски кораб е незабавно изпратен за ескорт. Час-два по-късно френските кораби бавно си проправяха път сред силен тътен на артилерийски салюти и безкрайни викове „Да живее Франция!“ през многото чакащи кораби в Кронщад. Сред тях е един богато украсен кораб, превозващ цялата френска колония в Петербург. От палубата на друг, известен руски хор пее „Марсилезата“ преведена на руски за случая.

Така е открита двуседмичната поредица от официални празненства, демонстрации и всеобща политическа и социална лудост, каквато град Петербург, а всъщност и Русия, никога не бяха виждали и никога няма да видят отново.⁷⁶ Един след друг следват вечери, обяди, балове и приеми за френски офицери, някои на брега, други на корабите. В продължение на десет пълни дни няма нито миг почивка.

Град Кронщад открива празненствата с вечеря за 408 души. На 29-ти френските офицери са отведени нагоре по река Нева за посещение на самата столица. След като слизат от кораба сред огромни и ентусиазирани тълпи, те първо правят обиколка на островите в делтата и на самия град; след което има грандиозен прием в кметството, и всеки от френските кораби получи великолепна сребърна купа за пунш, а всеки от офицерите (на брой 120) – подарък за спомен. А

2200 кутии за цигари с изглед към Петербург са предоставени на моряците на борда на корабите.

Специална вечер за френските офицери е организирана от „висшето общество“ от г-жа Дурново, съпруга на министъра на вътрешните работи и дъщеря на придворната дама, княгиня Кочубей, във вилата ѝ на брега на Нева. Там офицерите са забавлявани до 2 ч. сутринта с фойерверки, музика, танци и всичко останало, което тази изключително богата дама може да предложи. Към края на посещението дори има екскурзия до Москва, където също френските гости се радват на екстравагантностите на руското гостоприемство.

⁷⁶ Авторът забравя по-късните френски посещения, отново френския флот в Кронщад в 1902 г., и посещенията на Поанкаре в Петербург в 1912 и 1914 г., които са още по-пищни. (б. пр.)

Кулминацията на празненствата е гала вечеря, дадена от царя в летния му дворец в Петерхоф за 160 гости, включително всички висши френски офицери и голям брой от най-висшите руски сановници. Тук царят учудва Европа, като стои гологлав, докато оркестърът свири „Марсилезата“ – химна на онези, които преди сто години са обезглавили своите крал и кралица.

Този епизод прави дълбоко впечатление навсякъде в Европа, впечатление, по-драматично, отколкото обстоятелствата налагат.⁷⁷ Всъщност, едва след трудни обсъждания с Гирс монархът се съгласява да направи жеста. Естествено, че е предпочитал да го пропусне. Но двамата не виждат приемлива алтернатива. „Марсилезата“ е изпълнена и по подобен начин почетена от държавните глави, когато френската ескадра посещава Копенхаген и Стокхолм по пътя си към Русия. Отказът на царя да приеме изпълнението ѝ в Русия следователно ще бъде още по-очевиден и обиден. „В края на краищата“, измърморва Александър на Гирс, докато неохотно се съгласява да направи отстъпката, „не мога да измисля друг химн за тях.“

И въпреки че стигна дотам, да застане със свалена шапка по време на изпълнението на химна, той спря изпълнението по средата и казва на оркестъра: „*Assez, assez*“ (Достатъчно, достатъчно).⁷⁸

Но вестниците и обществеността в Русия и Западна Европа по това време не са в настроение да гледат премерено на събитията. Епизодът се запечатва трайно в историографията на периода като много важна политическа демонстрация на царя.

Нищо подобно на този прием на френската ескадра, независимо че е повторен, не се е случвало никога в Петербург. Още от трагичния ден на неуспешното въстание на декабристите, около 66 години по-рано, властите гледат неодобрително на всякакви улични тълпи и демонстрации. Хора от висшето петербургско общество и дипломатическия корпус, виждат в съществуващата всепозволеност опасен прецедент, предполагайки, че тези тълпи могат някой ден да се появят по същите тези улици с цели, далеч по-неприятни за правителството. Австроунгарският посланик Волкенщайн не може да повярва, че уличните демонстрации (които нарича „тази сатурналии“) не са умишлено организирани; и чрез метод на елиминиране стигна до заключението, че само руският Генерален щаб и лично Обручев могат да го направят.⁷⁹

Самият Лабуле, както много други, е изумен. Той се опитва да предупреди правителството си преди посещението, че не бива да очаква прекалено голям и ентузиазизиран прием. И посочва, че руснаците обикновено нямат право да демонстрират и единствените хора, от които може да се очаква да развият голям ентузиазъм, са буржоазията, но според него, в Петербург тя е немногочислена.

Той греши и по двата въпроса. В Петербург има повече буржоазия, отколкото си мисли. И дори по-нисшите класи се представят в голям брой, демонст-

⁷⁷ Австроунгарският шарже д'афер в Петербург вижда в жеста на царя поличба, също толкова съдбоносна за царския режим, колкото е била за френската монархия, появата на Бенджамин Франклин в Париж през 1776 г.

⁷⁸ Grosse Politik, vol. 7, no. 1514, p. 227. Giers related these details to the Germans when passing through Berlin later that year.

⁷⁹ Austrian archives, P.A. X, box 95. Russland, Berichte 1891 X-XII. Varia, 1891. Letter, Wolkenstein to Kalnoky, August 9/21, 1891.

рирайки голямо задоволство. Въпреки предположенията, че празничното настроение, хубавото лятно време и възможността да се разхождат по улиците в компания с много други хора е причината за това, а не големият ентузиазъм от посещането на французите, случилото се впечатлява цяла Европа.

Въпреки че не знаят какво се случва зад кулисите, европейските канцеларии и вестникарски редакции придават на посещението в Кронщад изключително важно значение, все едно разполагат с всички скрити факти: те го виждат, като символ на истински съюз между двете страни – съюз с такава твърдост, че не е необходим писмен документ. И всъщност нищо не може да подхожда по-добре на царя от актуалността на това впечатление; защото то предава образа на значителна близост на разбирателство между двете страни, без да се изисква от него (по същество плах и колеблив човек) да постави публично подписа си под който и да е конкретен документ. В продължение на много години напред хора в Западна Европа, незнаещи за разговорите между двете правителства, ще смятат че посещението в Кронщад, е основата на съюза.

Паметен знак от посещението в Кронщад, 1891 г.

Разбира се, това впечатление както за французите, така и на руснаците, послужва за полезно напомняне на германците и другите членове на Тройния съюз, че в една бъдеща европейска криза, няма да си разчистват сметките поотделно с тях. Тенденция в Германия и другаде, да се гледа на посещението като на непосредствена военна заплаха, е смекчена от об-

стоятелството, че френската ескадра, след като приключи посещението си в Кронщад, веднага отплава към южното крайбрежие на Англия, за да направи подобно посещение на английската кралица. Този жест предизвика учудване и известно недоволство у редица по-оптимистични френски и руски фигури; но отговаря отлично на целите на царя и Гирс; защото няма да предизвикат сериозни проблеми с германците в този момент и опасността да бъдат въвлечени във война, за която все още не са подготвени.

Не всички германци подценяват значението на посещението в Кронщад или не се досещат какво се случва зад кулисите.

Шест дни след отплаването на последния френски кораб от Кронщад, в Красное село се провеждат годишните маневри, които са внимателно репетирани военно-театрални представления, организирани за чуждестранните военни аташета и други изтъкнати посетители, а не са сериозни военни учения.

Присъства поради официалното си задължение германският посланик, генерал Лотар фон Швайниц, почтен и образован човек, служил около 16 години в Петербург и като военен аташе, и чийто професионален живот беше е посветен на близостта между трите имперски двора – Германия, Австро-Унгария и Русия. Въпреки че не е информиран за всичко, което се случва зад кулисите по време на посещението в Кронщад, той е твърде чувствителен и мъдър човек, за да не усети голямата сериозност на промяната в политическата

атмосфера, и е твърде голям реалист, за да не разпознае в нея рухването на всичките му усилия посветени на тази цел и станали делото на живота му.

Ще посочим като пример жестоките моменти, които нуждите на дипломатията понякога могат да наложат на онези хора, посветили живота си на служба в нея, писмото, което Швайниц, седнал в стая за гости в Царско село близо до плаца в деня на откриването на маневрите, написва до съпругата си, поздравявайки я за рождения ѝ ден, тъй като тя по това време заедно с многобройните им деца са в провинциалната им вила в Германия⁸⁰ :

Моя скъпа и любима съпруга: Нека Бог те благослови и дари с цялото щастие, което ние, човешките същества, сме способни да получим на този свят. Сега е 9 ч. сутринта Ето, полковете маршируват покрай нас, зад гръмките оркестри, на път за парадното поле. Времето е хубаво. За шестнадесети път присъствам на това военно зрелище; но днес го правя със съвсем различни чувства, отколкото в миналото; защото дори и да не съм научил нищо ново от профренската лудост през последните седмици, сега имам тъжното убеждение, че династичната политика, солидарността на монарсите срещу Революцията, е окончателно погребана. През тридесетте години, които изминаха, откакто бях военен аташе във Виена... сътрудничих в политиката на тримата императори; и днес ще яздя в парада, с ордените си на „Черния орел“, на „Свети Стефан“ и на „Свети Андрей“, като жив анахронизъм.⁸¹ Моята политическа дейност от тридесет години завършва с разпадането на всички принципи, към които съм се стремял. Не мога да съжалявам за стореното или да го смятам за грешка; но е тъжно, всичко да завърши с фиаско.

От тези размисли отново насочвам мислите си към масата, пълна с цветя в салона; виждам те с милите лица на децата, все едно сте пред мен и се моля на Бог да ви благослови и пази всички вас.“

Тогава, наред цялата истерия около посещението в Кронщад, преговорите, произтичащи от деликатното предложение на Гирс от 16 юли до Лабуле, приключват.

Не е ясно в кой точно момент Рибо осъзнава, че руснаците вече са готови за сериозни дискусии; но всички доказателства сочат, че това го изненадва, едновременно като голяма благословия и облекчение.

На 22 юли австроунгарският шарже д'афер в Париж, незнаещ за всички тези събития, докладва на правителството си, че съдбата не е благосклонна към Рибо; че сега той е най-слабият член на кабинета; че последната капка от престижа му е изчезнала с неуспеха му да постигне съюз с Русия; и вероятно ще издържи до приемането на бюджета за 1892 г., защото се очаква криза в кабинета и той ще е първият, който ще бъде отстранен. Предвид разпространението на подобни слухове в Париж, можем да си представим с какво нетърпение Рибо, приветства всяко доказателство, че руснаците вече са готови да пристъпят към сериозни дела.

⁸⁰ Hans Lothar von Schweinitz, *Denkwürdigkeiten des Botschafters General von Schweinitz* (Berlin: Verlag von Reimar Hobbing, 1927), vol. 2, pp. 427-428.

⁸¹ Това са съответно най-високите ордени на трите императорски двора, които човек с неговия ранг може да получи.

Ще си припомним, че Лабуле, в първата си телеграма от 18 юли, в която съобщава за срещата си с Гирс в провинцията, само споменава, че министъра и и той самия смятат, че може да обмисли по-нататъшна стъпка по пътя на съгласението. Той не казва нищо, което да показва, че предложението е дошло първоначално от Гирс; нито пък казва нещо, което да показва, че самият той отдава на това голямо значение.

Но Рибо разбира много точно какво се крие зад този доклад. И веднага действа. Първо изпраща телеграма до Лабуле, изисквайки допълнителна информация за това какво е накарало него и Гирс да говорят за по-нататъшна стъпка към „съгласението“ и какво е имал предвид Гирс, говорейки за тази възможност. Той добавя, че ако Гирс се върне към темата, Лабуле не бива да обезкуражава никакви предложения, които той ще направи.⁸²

След като изпраща това съобщение, Рибо веднага се свързва с Фрейсине и с президента Карно. И на 23 юли, в самия ден на пристигането на френската ескадра в Кронщад, двамата министри изработват първоначалния проект на т стане политическата част на френско-руския съюз.⁸³

Това е показателен документ. Подчертавайки още в началото важността на стабилния баланс на силите в Европа, двамата държавници го определят като „сериозно компрометиран“ от условията, при които Тройният съюз е наскоро подновен. Подновяването на ангажиментите в този съюз „старателно пазени в тайна“ съвпада с „обмена на „мнения между Англия и една от страните в него (Италия), и предполагат, че това гарантира „пряката подкрепа на Великобритания“. При тези обстоятелства, дължимата отдаденост на каузата за мира задължава Франция и Русия, да признаят необходимостта от:

1. споразумение за съгласуване на усилията им по всички въпроси, които биха могли да застрашат мира в Европа; и
2. споразумение, според което и двете страни ще се мобилизират незабавно, едновременно и без нужда от по-нататъшна комуникация, в случай че някой член на Тройния съюз се мобилизира.

Рибо незабавно телеграфира съдържанието на този документ на Лабуле и изпраща пълния му текст в Петербург със специален куриер (братът на Лабуле). По-късно същия ден (24 юли) той и Фрейсине се срещат с президента Сади Карно, след което телеграфират отново, давайки на Лабуле още по-подробни инструкции.

⁸² Тази телеграма, както повечето съобщения, адресирани от Ке д'Орсе до френското посолство в Петербург, е прихваната и декодирана от руснаците. Гирс, остава с впечатлението, след като я прочита, че французите не възнамеряват да продължат с въпроса, освен ако не предприеме по-нататъшни стъпки, и обезпокоен изпраща прихванатото съобщение до царя с това тълкуване. Царят, в този случай, е по-мъдър. „Нека просто изчакаме“, пише той в полето на съобщението. „Френското правителство наистина се затруднява да каже нещо по-конкретно само въз основа на една-единствена телеграма от Лабуле; въпросът е твърде важен за тях.“ (Дневник на Ламздорф, 11/23 юли 1891 г.)

⁸³ На 21 юли австроунгарският шарже д'афер съобщава в писмо до външното си министерство изявлението на високопоставен служител на руското външно министерство, в което се казва: „Няма писмен договор между Франция и Русия; нито една дума не е разменена между Петербург и Париж.“ Това е буквално вярно. Ерентал очевидно не може да знае, че докато пише тези редове, в Париж се изготвя първият проект на писменото споразумение. Ribot mss., French archives. Тези данни, отнасящи се до реакциите на Фрейсине и Рибо спрямо инициативата на Гирс, са взети от дълъг меморандум без дата, съставен по-късно от Рибо, в който се обобщава ходът на преговорите за сключване на съюз.

Няколко дни по-късно (29 юли), след като получава пълния писмен отчет на Лабуле за посещението му у Гирс, Рибо телеграфира още веднъж, като разширявайки по-ранните инструкции, и изразява надежда, че дори в ограниченото време преди планираното окончателно отпътуване на Лабуле от Русия (тогава се смятае, че е малко повече от седмица), той ще може да се споразумее с Гирс за формулировката на официално писмено споразумение.

Лабуле, най-накрая осъзнава важността, която в Париж се отдава на неотдавнашния му разговор с Гирс, и се озова в трудно положение. Посещението на флота, с многобройните си изисквания за времето му, сега е в разгара си. Той прекарва около шест часа на ден само в пътувания с параход и влак между Петербург, Кронщад и Петерхоф, да не говорим за времето, прекарано на самите церемонии. В момента, когато това конкретно съобщение достигна до него, той току-що се е завърнал (напълно изморен) от големия прием за френските офицери. Той, вече вдовец (виж глава 4), се готви да даде официална вечеря за офицерите в посолството на следващата вечер. Освен това се подготвя и за собственото си заминаване.

Остават само около десет дни до планираното връчване на отзователните му писма преди заминаването на царя за Дания, след летните маневри.

Гирс е болен и все още е в провинцията, и не се очакваше да бъде в Петербург в следващите четири дни.

Как при тези обстоятелства може да се очаква от Лабуле да води тайни преговори от най-голяма важност? Струваше му се, че няма нито времето, нито възможностите за подобна задача. Той отчаяно телеграфира всичко това на Рибо и го моли за разбиране; но министърът е непреклонен. Рибо настоява, че трябва да направи всичко възможно.

Гирс се завръща в столицата на 2-ри. Лабуле успява да уреди среща с него само за няколко минути, през които се опита набързо да му обясни френските предложения. На следващия ден двамата се срещат отново в Петерхоф, където се провежда последната вечеря на царя за французите. Гирс е болен, и отменя присъствието си на масата, се появява за кратко сред гостите; и там, застанал сред плискащите фонтани на една от големите тераси, наблюдавайки каскадите, водещи надолу към морето, той и Лабуле разменят още няколко прибързани думи. Царят, казва Гирс, в момента обсъжда въпроса; реакцията му скоро ще стане ясна. Едва два дни по-късно, на 5 август, Лабуле най-накрая успява да посети външния министър в апартамента му „Певчески Мост“. Блед и неудобно чувстващ се, Гирс се изправи от болничното си легло, за да го посрещне; и сега за пръв път те се заемат с жизненоважния въпрос.⁸⁴

Царят, казва Гирс, е запознат. Той приема по принцип идеята за писмено споразумение. Но споразумението на двете сили да обединят усилията си по всички въпроси, които заплашват „мира на Европа“, не е достатъчно. Европа не е единственото място, от което мирът може да бъде застрашен. Те ще трябва да

⁸⁴ Опростеният преглед, представен в тази глава, на различните важни кореспонденции от 5 до 10 август е извлечен от от писма, възпроизведени или описани в DDF, том 8, в около 15 от документите, номерирани от 457 до 483, стр. 618–645; както и от личната кореспонденция между Рибо и Лабуле, а също и между Рибо, Фрейсине и Карно, съдържаща се във Френските архиви, том 30. Този материал е толкова сложен, че опитите да се свържат отделните изявления в този разказ с отделни точки в изходния материал само засилва объркването.

разширят обхвата на предложения документ, че да вземат предвид възможността за войни, произтичащи от събития в други части на света, като Египет или дори Китай, да не говорим за Турция, която формално е европейска сила.⁸⁵ Следователно не е достатъчно споразумението да се ограничи до защита срещу действие, на един от членовете на Тройния съюз. Сега съществува някакъв вид четворен съюз на мястото на предишния троен; и е напълно възможно Англия да е първата, която ще разпали пожара. Гирс се ангажира да представи проект на споразумение и да съобщи на Лабуле веднага щом получи одобрението на царя.

На следващия ден (6 август) двамата се срещат отново. Гирс е готов със своя проект на споразумението. Той е много подобен на френския, но ангажиментът за незабавна мобилизация е смекчен, за да му се придаде по-малко обвързващ характер и да се остави по-голяма гъвкавост за бъдещи решения. Те го обсъждат заедно и се споразумяват за редактирана версия, която Лабуле незабавно изпраща телеграфно до Париж. По това време Гирс замисля документа като писмо, което да адресира до Лабуле от свое име, след което Лабуле можеше да го приеме, казвайки каквото французите смятат за уместно да го посочат в отговора си.

Рибо и Фрейсине са доволни от документа на Гирс. Те имат незначителни, и не толкова незначителни, предложения за промени в езика. Според тях позоваването на двата „кабинета“ трябва да се замени с термина „правителства“ – достатъчно разумно предложение, тъй като терминът „кабинет“ имаше различни значения в Русия и Франция, а повечето руски министри изобщо не са консултирани. Французите разумно, настояват, че измъчената фраза във втория параграф на проекта на Лабуле-Гирс, с която двете страни се задължаваха „да проучат начините за предварително споразумение“ относно мерките, които всяка ще предприеме в определени ситуации, трябва да бъде съкратена, за да гласи, че те просто ще се „съгласят“ с тези мерки.

Гирс, поема отговорността да даде съгласието си за първите две от тези промени, се възпротивява на втората, но се съгласява да остави решението на царя и посещава монарха на 7-ми. Реакцията на монарха е напълно неочаквана и изненада Гирс. Той приема формулировката на преработения проект, но изразява стряскащи процедурни възражения. Първо, той смята, че времето е твърде кратко за завършване на целия въпрос в Петербург преди заминаването му за Дания и на Лабуле за Париж. Но второ място, смяташе, че Моренхайм трябва да бъде върнат в Петербург и да му бъде възложено да предаде текста на руската нота на Рибо в Париж.

Това е тежък удар за Гирс. Той смята за важно да държи Моренхайм настрана от цялата история. Но в този момент няма как да спори с царя. Той няма друг избор, освен да приеме и да го съобщи на Лабуле, който незабавно го предава на правителството си.

⁸⁵ Намекът е ясен. Дори при споразумение, отнасящо се само до мира в Европа, Русия очаква френска подкрепа, ако възникнат усложнения с Англия за режима на Проливите.

На 10-ти август Лабуле отива в Петерхоф, за да представи отзователните си писма на царя. Александър III му обяснява, решението което е взел: „Не трябва да се бързаме. Условието на подобно споразумение не са нещо, което се определя по телеграфа. Да се действа по този начин е опасно. Господин Моренхайм, с когото трябва да обсъдим въпроса, ще дойде в Петербург; и очаквам, че до октомври или ноември ще видим по-ясно ситуацията.“

И продължава, отбелязвайки, че Англия, която не може да си позволи конфликт с Франция, вече или поне така си мисли, започва да съжалява за участието си в Тройния съюз. Според него това е тълкуването, което трябва да се даде на предстоящото посещение на френския флот в Англия.

Тази реакция на царя, озадачава. Моренхайм, не е в добри отношения с Гирс и не може да се иска от него съвет. Гирс не желае Моренхайм да има нещо общо с въпроса. Той не се доверява на суетата на посланика, и се опасява от неговата бърливост. Той специално предупреждава французите да не споменават въпроса пред него. Решението на царя да върне Моренхайм и да му повери предаването на руската нота може поставя Гирс в неудобно положение, и му срива авторитета в очите на французите.

Последващото внезапно завръщане на Моренхайм сигурно е особено дразнещо за Гирс, защото веднага е широко отразено в чуждестранните дипломатически кръгове и предизвиква доста спекулации за това какво се крие зад него.

Предисторията на това внезапно решение на царя е неясна и интригуваща. Ясно е, че някъде между 4 и 7 август някой, който е знаел, че преговорите се водят, е стигнал до Александър и го е убедил, че Моренхайм трябва да бъде информиран за преговорите и да участва в тяхното формализиране. Трудно е да си представим друга причина за внезапното желание на царя да забави целия ход на сделката, освен да осигури достатъчно време за Моренхайм да се заеме с действието. Самият Лабуле подозира, че именно Гирс, който е „малко съм обезпокоен от яснотата, която искахме да придадем на втория параграф от размяната на мнения“ е внушил несигурност в съзнанието на царя. Но това не е така. Очевидно има намеса на императрица Дагмар, винаги благосклонна към Моренхайм.

Нищо неподозиращият Моренхайм, прекарващ лятната си отпуска в Пиренеите, веднага получава заповед, незабавно да се върне в Петербург. Той преминава през Париж на 13-ти и вечеря там с Рибо. Министърът му съобщава (в бележката, която впоследствие подготвя за разговора им), че Моренхайм се е противопоставил на идеята за официален съюз, но е признал желателността (това, е тезата на Фрейсине) незабавно да се възложи на двата генерални щаба задачата да определят общите действия в случай, че един от членовете на Тройния съюз започне война. Моренхайм смята за голяма грешка да не се направи това, защото когато избухне война (а това може да се случи всеки ден), комуникациите веднага ще бъдат прекъснати. Следователно не трябва нещата да се проточат и да не се задействат двата генерални щаба едновременно. Тази реакция вероятно отразява влиянието на Фрейсине върху Моренхайм, и липсата на инструкции от Гирс.

На 18 август Моренхайм завърна в Петербург. Ламздорф отбеляза в дневника си, че самата мисъл да го приеме и да му се довери, влошава болестта на Гирс. Но Гирс вярно изпълнява задачата. За свое собствено забавление (и на царя, когато последният е уведомен за това), той среща трудност, да прекъсва постоянното говорене на посланика, но най-накрая успя да прекъсне монолога му, за да му обясни защо е повикан у дома и какво се очаква от него. Три дни по-късно (21 август) Моренхайм е приет на аудиенция от царя.

На 23-ти той отново заминава за Париж, силно развълнуван, носейки със себе си, за Рибо оригинала на записката, подписана от Гирс в която се излага руската позиция.

На 27-ми, след предварителен разговор между Моренхайм и Рибо, съответните документи са разменени в Париж. Това е записката на Гирс, предадена от т Моренхайм, и отговорът на Рибо, с който се потвърждава съгласието на френското правителство с двете централни точки посочени от руския външен министър. Именно тези документи (които и двете страни се постарават да не определят като „договор“) се превръщат в продължение на много години, политическият израз който ще стане известен като френско-руски съюз.

Пълните текстове на документите, разменени в Париж на 27 август 1891 г., са възпроизведени в приложение I към този труд. Поради уникалното им качество като единствената писмена формулировка на политическия аспект на съюза, ще посочим по-важните им пасажии.

Писмото на Гирс предадена от Моренхайм (с дата 21 август), започва с много важно позоваване на „ситуацията, създадена в Европа от очевидното обновяване на Тройния съюз и вероятното присъединяване на Великобритания към политическите цели, които този съюз преследва... Тази фраза, срещаща се в уводното изявление на писмото, показва съвсем ясно колко дълбоко руснаците, включително Гирс, са повярвали на неверните слухове за британското присъединяване към Тройния съюз.

Двете централни клаузи на писмото, отнасящи се до споразумението на двете правителства да действат съгласувано по всички въпроси, свързани със заплахите за мира, и до необходимостта от консултации относно незабавни и едновременни мерки (т.е. мобилизация) в случай на застрашаване на мира, са представени в писмото на Гирс като отражение на разговорите му с Лабуле лично. Текстът на писмото не обвързва царя или руското правителство, нито дори твърди, че отразява възгледите на царя. Гирс е накарал Моренхайм да предаде този запис на споразумението си с Лабуле на френското правителство и да му съобщи всички решения, до които това правителство може да стигне в тази връзка.

Предавайки това съобщение на френското правителство, както му беше казано, Моренхайм значително променя и засили значението му, без да има разрешение за това.

В придружителното си писмо той започва, като заявява, че предава съобщението на Гирс по заповед на царя. Нищо в писмото на Гирс не подсказва това. Дали царят го разрешил изрично, е съмнително.

След това включи в придружаващото си писмо един неясен (и донякъде неграматичен) параграф, за който изобщо не е имал разрешение (със сигурност

не от Гирс) – параграф, очевидно намекващ за евентуално скорошно сключване на военната конвенция. „По-късните развития“, пише той, „от които тези две договорени точки не само са податливи, но и представляват тяхното естествено и необходимо завършване, ще могат да бъдат разгледани в поверителни и тайни дискусии по всяко време, което единият или другият от двата кабинета сметне за удобен, да продължат в тази насока.“⁸⁶

Французите могат да бъдат извинени, ако виждат в тази фраза легитимно указание, че руснаците са готови да пристъпят в близко бъдеще към преговори за военна конвенция. Но те трябва да са наясно, както скоро ще видим, че това не е така, поне не що се отнася до Гирс. (Вероятно са забелязали, че фразата се среща само в писмото на Моренхайм, а не в това на Гирс.)

В писмото си, отговор до Моренхайм, Рибо не пропуска да изрази пълното съгласие на френското правителство с двата основни пункта, изложени в писмото на Гирс. Споменавайки ситуацията, която е породила необходимостта от писмено оформяне на идентичните гледните точки на двете правителства, той не споменава изобщо Англия, а само посочва „условията около подновяването на Тройния съюз“. И след това включва параграф, нямащ нищо общо със съдържанието на писмото на Гирс, и е отражение на разговорите, които той и Фрейсине водят с Моренхайм непосредствено преди предаването на руската нота. Руското правителство несъмнено ще се съгласи, пише той, с необходимостта от „възлагане на специални делегати, които да бъдат назначени възможно най-скоро, за практическото проучване на мерките, необходими за предотвратяване на вероятностите [т.е. заплахата за мира или опасност от агресия срещу едната от двете страни], споменати във втория параграф на споразумението“.

Изпращайки текстовете на тази размяна на ноти до Петербург, Моренхайм ги придружава с дълго лично писмо до Гирс, в което приписва на Рибо силното убеждение, че трябва незабавно да се пристъпи към преговори за военен пакт „предвид голямата скорост, както посочват последните прецеденти, събитията могат да се развият до съдбовни конфликти, и предвид пълната невъзможност двете страни да се консултират за каквото и да било, ако бъдат изненадани и нямат възможност за взаимен контакт.“⁸⁷

Това, което Моренхайм не казва на Гирс, е, че самият той е поел инициативата да изложи възгледите за неотложността на преговорите, целящи сключването на военна конвенция. Всъщност той дори не включва в този доклад текста на съпътстващото писмо, с което е предал официалното съобщение на Гирс

⁸⁶ Френския оригинал, гласи следното: „Les developpements ulterieurs dont les deux points ainsi convenus sont non seulement susceptibles, mais qui en formeront le complement necessaire, pourront faire l'objet de pourparlers confidentiels et intimes à tel moment, juge opportun par l'un ou l'autre Cabinet, où ils estimeront pouvoir y proceder en temps utile.“ (По-нататъшните развития, които не само са вероятни, но и ще съставляват необходимото допълнение към двете договорени точки, могат да бъдат предмет на поверителни и непублични преговори в момент, който едното или другото правителство счита за подходящ, като преценят, че могат да пристъпят към това, в подходящ момент).

⁸⁷ Russian archives, Delo 373. This contains the original of Mohrenheim's letter to Giers, reporting his transmission to the French of Giers' official letter to him. A Russian translation of it also appears in Lamsdorff's diary, August 18/30, 1891.

до Рибо и в което е включил измисленият от него параграф.⁸⁸ Нито пък казва на Гирс, че устно е информирал французите, че делегати на „двете компетентни министерства [т.е. двете военни министерства]“ скоро ще се съвещават по въпроса за военна конвенция и всички съобщения, които французите ще направят за конвенция, трябва да бъдат адресирани до него (т.е. не до Гирс и не чрез френското посолство в Петербург).⁸⁹

Предвид тези обстоятелства, няма съмнение, че това е умишлена интрига както от Моренхайм, така и от Фрайсине, за да се насърчи ранното договаряне на военната конвенция зад гърба на Гирс и без негово знание. По-малко ясно е доколко царят е знаел за това начинание и участва в него.

Аудиенцията, която той дава на Моренхайм на 22 август, точно преди завръщането на посланика във Франция, е последният официален акт на царя, преди да замине, същия следобед, със семейството си за обичайната късна лятна ваканция в Дания.

Гирс няма как да знае какво е казано или договорено по време на тази среща. Той обаче се сдобива, от неидентифициран източник⁹⁰, с копие от съпроводителното писмо на Моренхайм до Рибо, в което предава собствената бележка на Гирс до Моренхайм. Неоторизираният пасаж в него не убягва от вниманието на Ламздорф, който пръв го забелязва. Той изпраща документа на Гирс с бележка, посочваща несъответствието между този пасаж и действителната формулировка на двете точки. И коментира следното „Мисля, че барон Моренхайм е отишъл значително извън рамките на своите инструкции. Втората точка предвижда възможността за споразумение по определени мерки, ако те станат неизбежни за двете правителства „в случай, че общият мир е наистина застрашен, и особено в случай, че една от двете страни е заплашена от нападение“. Но в съпроводителното си писмо до г-н Рибо нашият посланик сега заявява, че по-нататъшното развитие на двете договорени точки е не само възможно, но „трябва да представлява тяхното естествено и необходимо завършване“.

⁹¹

Може ли барон Моренхайм наистина да вярва, че общият мир сега е „в опасност“ или че едната от двете страни се намира в този момент „под заплахата“ от неизбежно нападение атака?

Гирс веднага разбра какво става. На 3 септември пише на царя (вече в Дания) по темата. Никой в Европа, отбелязва той, не предвижда или не желае война. Неразумно е да се отклоняваме от спокойната и изгодна ситуация, която очевидното сближаване с Франция създава, като се отиде по-далеч, както предполага писмото на Моренхайм. Такива преговори, особено ако бъдат поверени на „специални делегати“, едва ли ще се запазят в тайна. Следователно русна-

⁸⁸ Писмото с което Моренхайм докладва на Гирс за кореспонденцията си с Рибо, не съдържа сред приложенията си копие от придружителното писмо, с което той е препратил на Рибо официалното писмо на Гирс и което съдържа неразрешения параграф. Копие от това придружително писмо се намира в руското досие, но не като приложение към съобщението на Моренхайм; а напечатано на съвсем различен вид хартия, и очевидно е с друг произход.

⁸⁹ French archives, vol. 30. Ribot cited these statements of Mohrenheim in a letter he addressed to Carnot on the day (August 27) of the exchange of communications.

⁹⁰ Източникът вероятно е синът на Гирс, тогава първи секретар на руското посолство в Париж.

⁹¹ Lamsdorf diary, August 19/31, 1891.

ците трябва да се задоволят с двете точки, посочени в собственото му писмо от 27 август до Моренхайм. Да се отиде по-далеч означавало да се поеме рискът действително да се стимулират „някои внезапни тревожни развития“, и при сегашния момент, няма причина да се очаква нещо подобно.⁹²

Показвайки черновата на писмо на Ламздорф, Гирс обяснява, че той, както Ламздорф, че „съм длъжен пощада Моренхайм по причина, която разбирате. Знам от опит, че всяка критика към този човек поражда недоволство във висшите кръгове и само съсипва успеха на всяко достойно начинание“.

И във връзка с това той показва на Ламздорф⁹³ писмо от сина му от Париж, в което се казва, че Моренхайм напълно е загубил равновесие, вече се е смятал за външен министър, хвалел се е с аудиенцията си при царя и намеква за огромната важност на целта, заради която е повикан у дома.⁹⁴

Царят връща писмото на Гирс със собствена бележка, написана отпред. Бележката е малко успокояваща. „Засега, споразумението с Франция е достатъчно. Военният въпрос е толкова важен, и не мога да кажа нищо по него, докато не се срещна лично с вас и Вановски“.⁹⁵

Гирс е доволен от този отговор, който приема като израз на съгласие с писмото му. Но независимо дали е наясно с това или не, той не е първият човек, пред когото царят се е изразил по този въпрос. На 1 септември, по-малко от седмица след размяната на ноти в Париж, Фрейсине изпраща Жул Хансен на мисия в Копенхаген за да окаже натиск върху царя да се съгласи с незабавното започване на преговори между двата генерални щаба.⁹⁶

Предвид близостта между Моренхайм и Хансен, посланикът е наясно за замисъла на Хансен, но може би самият Моренхайм, е инициаторът на тази задача.

Хансен заминава за Копенхаген на 4 септември, вземайки меморандум, за който твърди, че е съставил сам, но който очевидно е одобрен, или по-вероятно изготвен от Фрейсине. Той напълно отразявал гледната точка, която Моренхайм излага (и която Гирс толкова категорично отхвърля): че съществува сериозна опасност от внезапно нападение от Тройния съюз. След като очертава бедствията, които се очакват и за двете страни в случай на подобно събитие при липса на подробно разбирателство между двата генерални щаба, авторът на меморандума продължава:

⁹² Оригиналният текст на това писмо се намира в руските архиви, дело № 373. Той е възпроизведен изцяло и в дневника на Ламсдорф, 23 август/4 септември 1891 г.

⁹³ Lamsdorf diary, August 23/September 4, 1891.

⁹⁴ Ерентал, австрийският шарже д'афер, съобщава (21 септември 1891 г.), че Гирс е разстроен от профренския ентузиазъм в Русия, и се е оплакал от това на царя, който просто се е засмял на целия въпрос; и след това казва на Гирс, че е Моренхайм е отговорен за цялата тази ситуация, която е „уредена от него, за да му позволи да играе роля“ - твърдение, което независимо дали Гирс действително го е направил, е много близо до истината. (Австрийски архив, РА X, кутия 94. Russland, Berichte 1891 IX – XII. Съобщение, Ерентал до Министерството на външните работи, 21 септември 1891 г.)

⁹⁵ Russian archives, Delo 373.

⁹⁶ Jules Hansen, *Ambassade a Paris du Baron de Mohrenheim*, 2nd ed. (Paris: Flammarion, 1907), pp. 131-136.

„За да се коригира това положение, което може да стане много опасно и да доведе до поражение на Франция и Русия поотделно, е крайно необходимо да се сключи във възможно най-кратък срок военна конвенция, чието основно условие е, че Русия и Франция трябва незабавно да се мобилизират с всичките си сили при първия намек за мобилизацията на Тройния съюз. Освен това, трябва да се установи споразумение (съглашение) между френския и руския генерален щаб относно концентрациите и едновременните движения на съответните армейски корпуси при различните предвидими и непредвидени обстоятелства“.

При пристигането си в двореца Фреденсборг близо до Копенхаген, където царят отседя, с помощта на своя приятел (и работодател) Рачковски, началник на личната охрана на царя, Хансен предава документа си на царския адютант княз Владимир Оболенски, който го предава на монарха. На следващия ден (5 септември) Оболенски връчва на Хансен бележка със следния текст: *„Monsieur Hansen pourra dire à M. de Freycinet que l'Empereur a pris sa demande en serieuse consideration et qu'il s'occupera d'y donner une suite aussitôt sa rentree à St-Petersbourg“*. (Господин Хансен може да каже на господин дьо Фрейсине, че императорът е обмислил сериозно молбата му и че ще се погрижи да се даде отговор веднага след завръщането му в Санкт Петербург.)

Царят със сигурност е прочел съобщението на Хансен и е предал отговора си за Фрейсине, преди да получи писмото от Гирс. Ако беше прочел първо писмото на Гирс, може би щеше да отговори по-предпазливо на Хансен.

Доволен Хансен веднага занася този отговор обратно в Париж. А царят създава впечатлението както на Гирс, така и на Хансен, че техните подходи са били одобрени.

Гирс, не знае нищо за миисята на Хансен е доволен, както видяхме, от отговора и пише до Моренхайм на 16 септември, поставяйки последния (както той наивно предполага) на място. „Негово Величество, след като видя тайното писмо, което ми написахте на 27 август, заедно с приложенията към него, току-що ме информира за решенията си относно важния въпрос, до който бяха адресирани тези съобщения.

Нашият августейши монарх установява, че основите на споразумението, изготвено и потвърдено от нас и от френското правителство, напълно отговарят на изискванията на настоящото ни положение и че военният въпрос е твърде важен, за да бъде разглеждан без предварително проучване; Негово Величество предлага да се заеме с него в подходящо време заедно с генерал Вановски и мен, след завръщането му в Русия.

Поради тази причина Негово Величество желае да продължим стриктно да се придържаме към програмата, която ни е очертал, и да вземем всички необходими мерки, за да не се дава преждевременно развитие на двете точки, които на този етап представляват израз на нашето съгласие с Франция. Негово Величество изисква, както и преди, спазването на най-абсолютна тайна по отношение на този въпрос“.⁹⁷

На 24 септември въобразявайки си, че е спечелил тази последна битка, Гирс напуска Петербург и заминава за Западна Европа, където ще остане, леку-

⁹⁷ Lamsdorf diary, September 4/16, 1891.

вайки се, около два месеца и половина. Царят и повечето чуждестранни посланици, вече са напуснали руската столица поради летния отпускарски сезон. Нямаше кой да изпрати Гирс и семейството му на гарата при заминаването им за Западна Европа, освен верният Ламздорф, който се качва на влака, придружавайки ги до една от крайградските гари и след това се връща, съжалявайки че не е поканен да придружи винистъра през цялото пътуване.

С това за известно време на петербургската сцена се възцарява тишина. Засега всички, които са непосредствено заинтересовани, се радват на почивка от деликатната и интензивна дипломация.

Но силни и неудовлетворени импулси все още измъчват различните хренски участници в драмата.

Гиер и царят, както го разбират французите, са съгласили да действат съвместно с Франция по всички въпроси, свързани със заплахите за мира, и да обсъдят въпроса за незабавна и едновременна мобилизация в случай, че някоя от страните бъде пряко заплашена от агресия. Царят също е съгласен да разгледа, след завръщането си в Петербург, въпроса за сключването на подробна военна конвенция. Но засега самите руски военни лидери остават без конкретен ангажимент. В случай на втора френско-германска война, руската мобилизация може да бъде, както смятат французите, забавена от самия процес на консултации. Състоянието на телеграфните съоръжения е такова, че германците могат лесно да прекъснат комуникацията между Париж и Петербург в началото на войната, и допълнително да усложнят ситуацията.

Естествено, както твърди Гирс, няма никаква непосредствена опасност от войната; нито пък има вероятност военна опасност да възникне толкова внезапно, че по-обвързващи и ефективни споразумения да не могат да бъдат постигнати своевременно. А опасенията от британското присъединяване към Тройния съюз вече са разсеяни, особено в Париж.

Но за Фрейсине, това не е достатъчно. Мислите му автоматично се насочват към вътрешнополитическата сцена и към вероятността някой ден и по някакъв начин случващото се във френско-руските отношения да стане известно.

Той сигурно е наясно, че не неговият подпис се появява във вече постигнатото споразумение, а този на неговия колега от кабинета Рибо, с когото политическите му отношения са обтегнати. Ако се премине към преговори за военна конвенция, тази ситуация ще се обърне. Неговият мандат, като премиер и военен министър е несигурен в условията на републиканска Франция. За него е важно завършването на военната страна на съюза да стане, докато той все още заема единият или двата министерски постове. Следователно, в състояние на силно нетърпение изпраща Хансен в Копенхаген и това ще доминира поведението му през следващите месеци.

Що се отнася до Рибо, за него е също толкова важно, поради липса на ентузиазъм да не се възприема като възпрепятстван, напредъка към сключването на военната конвенция, от която Франция очевидно печели и от която премиерът е толкова заинтересован. Така че и той, въпреки че предпочиташе да общува чрез руския си колега Гирс, а не чрез Моренхайм, лоялно се съгласява с натиска на Фрейсине, като постепенно започва да споделя нетърпението му, тъй

като разочарованията от опитите за се подтикне към действие мудния и колеблив руски режим стават все по-безрезултатни.

Глава 8. СКРИТИТЕ ВРЪЗКИ

Събитията, които тепърва ще бъдат разказани, се случват в поверителния диалог между висшите лица на френското и руското правителство, но не се случват в международен вакуум; и двете правителства имат отношения с другите държави, които също предявяват претенции за внимание.

Моментът, до който стигна нашият разказ, е точно след приключването на първата фаза от преговорите за съюза и преди началото на втората фаза, е подходящ да разгледаме някои от тези скрити обстоятелства и да видим как френско-руските отношения са засегнати от тях.

Това разглеждане, насочено към целия период 1890-1894 г., изисква да се върнем малко назад във времето през периода, който вече разгледахме, както и малко напред – в годините 1892-1893 г., за да се осветлят допълнително вече разгледаните събития което е полезно за разбирането на тези, които тепърва предстоят.

Най-значимият обект на хоризонта пред Франция и Русия през въпросния период е самият Троен съюз. Създаден през 1883 г. по инициатива и влияние на Бисмарк, този съюз между Германия, Австро-Унгария и Италия първоначално е възприеман от германския канцлер не като средство за защита на съответните партньори от външно нападение (за която тогава има много малка вероятност), а като пречка на евентуалните съюзнически стремеж на реваншистката и все по-силна Франция и за отправяне на благотворно предупреждение към царя, който по това време показва нарастваща уязвимост към панславистките и други антиавстроунгарски и антигермански тенденции, че Германия има и други теми на лъка си и че има граници, отвъд които антигерманските тенденции не могат да бъдат оставени безнаказано.

Условията на Троения съюз никога не са били официално обявени през годините, разгледани в нашето изследване. Вероятно френското и руското разузнаване, все пак са предоставили на съответните правителства добра представа за естеството на тези условия, със сигурност френското правителство не е напълно и надеждно информирано за тях.

Както е обичайно при подобни споразумения, формално то е отбранително по природа; което френското и руското правителство са знаели; но това, което е отбранително за едната страна, е застрашаващо за другата; и не обичайно предвиденият противник, да се доверява особено на изявления за отбранителни намерения на онези, които се обединяват за военни цели, насочени срещу него. Самото съществуване на Троения съюз се разглежда в Париж и Петербург като потенциална, ако не и непосредствена, заплаха; и при липсата, след 1890 г., на каквито и да е ограничаващи задължения за Германия по отношение на Франция или Русия, това представлява основният фактор, подтикващ тези две сили към „отбранителен“ контрасъюз.

В предходните глави вече видяхме част от начина, по който Троения съюз, чиито предполагаеми опасности са утежнени от страховете за евентуално

британско присъединяване, повлиява френско-руските отношения през пролетта и лятото на 1891 г. Не ставаше дума само за реакцията на френското и руското правителство към Тройния съюз като група, но и за съответните им взаимоотношения с отделните му членове. Следователно, те също заслужават да бъдат разгледани; и ще започнем с французите.

За французите през целия този период няма по-значими двустранни отношения от тези с новия си съсед на изток: новообединената имперска Германия. С риск от известно повторение, нека обобщим френското отношение.

Определящият фактор за французите през цялото време е германското владение на Елзас и Лотарингия. Това е ситуация, с която Париж се примирява временно през годините, но никога не е приема като необратима. Досега няма признаци от френска страна, дори след сключването на съюза с Русия, да започне въоръжен конфликт с Германия за връщането на двете провинции; но няма и склонност да се примири окончателно с тяхната загуба или да се изостави реваншистките си намерения. Това намерение естествено означава, реванша и връщането на провинциите един ден да се постигне със силата на оръжието; но също така не ангажира френското правителство да започне подобен спор по който и да е конкретен въпрос или в който и да е конкретен момент. Всъщност това дори не изключва възможността (много слаба) решението да бъде намерено по начин, различен от войната.

Въпреки впечатляващото увеличение на военната сила на Франция и въпреки напредъка, постигнат към съюза с Русия, френските правителства от периода 1890-1894 г. имат основателна причина да не се впускат в решаването на проблема Елзас-Лотарингия с оръжие. Предвид опита от 1870-71 г. за силата на германското оръжие, всеки въоръжен конфликт с тази страна се разглежда като особено рисково начинание. Ако доведе до поражение на Франция, политическо оцеляване за онези френски държавници, които са го предизвикали е невъзможно; но е съмнително, че самата република, като форма на управление, може да издържи такъв удар. Ако Франция излезе победител, съществува не малка опасност заслугата за победата да отиде при някой висш френски военен командир, което може да съживи всички наполеоновски и буланжистки тенденции, все още подкрепяни в голяма част от френския народ, и се заплаши съществуването на републиката по съвсем различен начин (доп. пр. т.е. замяната с диктатура).

При тези обстоятелства отговорните френски държавници през целия този период да запазят, поне външно, мирни и „коректни“ дипломатически отношения с Германия. Но междувременно, чрез укрепване на въоръжените си сили и международната позиция на Франция (чрез руския съюз), те правят всичко по силите си, за да се подготвят за крайната военна разправа, която се смята за много вероятно, ако не и неизбежна.

За отношенията между двете страни помага присъствието в Париж на стабилен, уравновесен и миролюбив германски посланик, принц Георг Херберт цу Мюнстер, и непрестанните усилия на френския посланик в Берлин, Жул Ербет - опитен дипломатически професионалист, лишен от илюзии. Той не е приятел на Германия, непрестанно бди в защита на френските интереси, но осъзнава, че неговата задача е да поддържа ситуацията, доколкото е възможно, в равнове-

сие. Предвид неуравновесеното поведение на кайзер Вилхелм II и периодичните изблици и демонстрации на шовинистични настроения във Франция, не винаги е лесно; но в общи линии е постигнато. Като усилие, това е достатъчно за момента. Но не представлява никаква яснота и по този въпрос няма илюзии от двете страни, за по-далечното бъдеще.

По-голямата част от французите, дори негодуващи за Елзас-Лотарингия, са настроени миролюбиво. Ако германците бяха успели повече да помирят населението на Елзас и Лотарингия с германското управление и ако кайзерът беше по-малко циничен и по-внимателен и проницателен в реакцията си към френските събития, ако беше склонен да слуша по-малко провокативните военни фигури от собственото си обкръжение и повече опитните стари хора в германското посолство в Париж, не е невъзможно проблемът Елзас-Лотарингия някой ден да загуби своята актуалност като смущаващ фактор в отношенията между двете страни и дори да е намери някакво мирно решение.

Но зад кулисите, колелата на двете големи конкурентни военни институции, френската и германската, винаги се движат по неизменния начин, непроницаеми за всякакви обнадеждаващи политически възможности, приемайки хипотезите на военно планиране и неизбежността на война, която иначе изобщо не е неизбежна, и така създавайки виртуална неизбежност, която изобщо не би съществувала, ако не бяха техните усилия.

Съвсем различно, разбира се, е френското отношение към Австро-Унгария. Французите нямат нищо против австрийците или унгарците, освен връзката им с Тройния съюз; което е източник на тъга, а не на гняв. Всъщност, в някои отношения, те биха предпочели австроунгарски съюз пред руски, ако това беше реална възможност. (Бисмарк се погрижи това да не се случи.)

Те знаят, че членството на Австро-Унгария в Тройния съюз няма нищо общо с тях, че е следствие страха на Виена от военната мощ на Русия и уважението ѝ към тази на Германия. Но те са безпомощни пред тази ситуация и не могат да направят нищо повече, освен да я приемат.

Френските отношения с Италия са по-сложни. Тук има множество второстепенни проблеми, исторически конфликти, национални, културни и религиозни чувствителни въпроси, търкания в непосредственото съседство и конкуриращи се колониални стремежи в Северна и Източна Африка. Тези конфликти нарушат отношенията, тройни или никакви. Но италианският съюз с Германия е посрещнат в Париж с остро подозрение и негодувание, особено защото е фалшиво, че Италия, за разлика от Австро-Унгария, има алтернативи на тази ориентация, към които може да прибегне, ако пожелае.

Италия се нуждаеше от френско приятелство, дори само по финансови и икономически причини; и както видяхме, има момент през пролетта на 1891 г., когато французите, с малко повече търпение и далновидност, можеха да отслабят привързаността на Италия към Тройния съюз, която вече е подложена на силен натиск от претенциите на Италия към някои австрийски територии (Тренто, Триест, части от Южен Тирол, дори части от Далмация).⁹⁸ Ако бяха осъзнали това и се бяха държали за французите, може би Франция ще намере

⁹⁸ Мегаломанските претенции на Италия са обратно пропорционални на нейната пълна военна негодност и изостаналост по онова време. Смешната „велика сила“. (б. пр.)

за себе си изгодна алтернатива на съюза с Русия; защото изоставянето на Тройния съюз от Италия, при малко по-голяма съдържаност на Русия, ще разклати сериозно вярността на Австро-Унгария към това споразумение и че насърчи изолацията на Германия, което ще обслужи френските интереси по-добре, отколкото чрез руски съюз.⁹⁹ Но французите не са склонни да положат подобно усилие. Блестящата „фата моргана“ (илюзия) на многобройните руски дивизии заслепява очите на французите; и виденията за военно превъзходство по това време са определящи в международния живот, и имат предимство пред възможностите за облекчаване на военно-политическото напрежение, което първоначално стимулира надпреварата във въоръжаването. Характерната френска подозрителност и твърдост в отношенията с Италия свършват останалото.

За руснаците самото съществуване на Тройния съюз е източник на негодувание и подозрение, особено заради включването на Австро-Унгария в него. Докато Бисмарк е начело, договорните отношения, поддържани между Германия и Русия, служат за смекчаване на тези негативни реакции и правят Тройния съюз поносим (едва и неохотно) в очите на руснаците. Но с изтичането на договора за презастраховка, последната официална руско-германска връзка, това умерено влияние отшумява и Тройният съюз се превръща за руснаците в изцяло враждебен и заплашителен призрак на международния хоризонт. С оттеглянето на Бисмарк и липсата на договорна връзка, която да поддържа германо-руските отношения, антигерманските и антиавстроунгарските тенденции в руския политически елит, подкрепяни от националистически и панславистки настроените журналисти и повечето висши военни, както и в обкръжението на самия цар, получават свобода на изявата. За това самите германци носят голяма част от отговорността, защото те не проявяват инициативата да подновят договорните отношения. Александър III, който е против по-тесните отношения с германците, под настояването на Гирс, вероятно нямаше да се противопостави на удължаването на договора, ако германците го бяха предложили.

Но доколко това може да стане реалност, е под въпрос. Към края на 1890 г. отвращението към младия кайзер, на антигермански настроения Александър III с неговия ужасен характер, се затвърждава.

Какво причинява тази остра неприязън към младия германски владетел, не е ясно видно от наличната документация. Авторът силно подозира, че дворцовите клюки, толкова изобилно измисляни в салоните на безделните европейски кралски особи, са стигнали до ушите на Александър III (има запис на поне един такъв епизод) ехидните забележки, отправени по негов адрес от кайзера, който е твърде лекомислен с подобни изказвания.

Както и да е, тази лична враждебност към кайзера от Александър III, нараства в началото на 90-те години до пълна необратимост, и омразата към него, започна да засенчва (дори по-традиционната враждебност към „еретичните“ австроунгарци).

⁹⁹ Твърде наивно и невярно разсъждение. Сравнението Италия – Русия е все едно да сравниш мишката и слона, а италианският шовинизъм, изключва добрите отношения с Австро-Унгария. Италия е твърде жалка държава, спечелила си прозвището „курвата на Европа“. (б. пр.)

На официално дипломатическо ниво германо-руските отношения, подобно на френско-германските, остават спокойни и коректни. Руснаците (включително Гирс и царят) харесват и уважават наследника на Бисмарк, генерал Георг Лео фон Каприви, който стои в центъра на германската политика от 1890 г. до есента на 1894 г.

Граф Павел Шувалов, който е руски посланик в Берлин през целия този период, винаги подозрителен в очите на кайзера заради добрите си лични отношения с Бисмарк, които продължава да поддържа дори след падането на стария канцлер, прави всичко възможно да запази външно приятната атмосфера. Той е подкрепян, до 1893 г., от своя колега в Петербург, генерал Лотар фон Швайниц. Виждайки как делото на живота му е унищожено при разпадането на връзката между тримата императори, Швайниц напуска посланическия пост със съкрушено сърце в края на 1892 г. Неговият наследник, генерал Бернхард фон Вердер, който подобно на Швайниц някога е бил военен представител на стария кайзер Вилхелм I в руския двор¹⁰⁰, също е лично приемлив за царя и прави всичко възможно да поддържа приемливи отношения.

Вердер е любезно посрещнат лично от императорската двойка при пристигането си в Петербург като посланик; но скоро става очевидно, че предишните му връзки не му дават по-голям достъп до царя, с който се ползват други дипломатически представители в Петербург; и историкът напразно търси някакъв знак, че присъствието му там изобщо има и най-малък ефект върху политическите нагласи на Александър III.

През 90-те години, световния печат обръща голямо внимание на конфликтните финансови и търговски интереси на Германия и Русия. Общоприето е заключението, че конфликтите в тази област са важен фактор за съществуващото политическо отчуждение между двете държави. Вярно е, че след налагането на известния „Ломбардвербот“ от 1887 г. руските ценни книжа не са приемани като обезпечение в германската държавна банка и германският финансов пазар става недостъпен за руски заеми. Двете страни се намират, още от началото на 80-те години, в постепенно засилваща се вражда по отношение на митническата политика, като германците последователно увеличават митата върху руското зърно, а руснаците отвърщаха със съответно наказателно отношение към германските произведени стоки, търсеци достъп до руския пазар. До 1892 г. този конфликт се изразяваше в пълномащабна митническа война.

През 1890-91 г. в европейския печат многократно се появяват слухове, че между двете държави се водят преговори за изглаждане на тези разногласия. Рибо, за раздразнение на Гирс, проявява голямо безпокойство от подобни съобщения, подозирайки, че руснаците използват военните преговори с Франция само като лост за постигане на търговско споразумение с германците. Всъщност по това време в тези слухове няма истина. Но когато през 1892 г. Вишнеградски е отстранен от поста министър на финансите (по политически и здравни при-

¹⁰⁰ Германският и руският император са поддържали в двора на другия специален военен представител, който официално служи като личен адютант на приемащия монарх, е създадена по време на управлението на Николай I. Тя е преустановена през 1892 г., когато Александър III отзовава последния руски представител и не успява да го замени поради отпора, на германците, които незабавно отзовават неговия колега.

чини) и е заменен със силния и активен Сергей Юлиевич Вите, човек, който по това време е във възход и нещата започват да се случват.¹⁰¹

Чрез енергична комбинация от засилен натиск и по-голяма готовност за преговори Вите успява да привлече германците на масата за преговори; и в началото на 1894 г., при обстоятелства, които тепърва ще бъдат разказани, е сключен първият германско-руски търговски договор, с което тарифната война е прекратена. Това развитие е сензация за европейската общественост по онова време, която има политически и икономически последици, дори за самия кайзер.

Повечето от тези спекулации са неуместни. Въпреки че Александър III дава лично разрешение за сключването на търговското споразумение и правейки

Сергей Вите

това, иска да компенсират изтичането на информация към печата относно отношенията му с Франция, е невъзможно да се открият и най-слаби доказателства за някакъв възпиращ ефект от това развитие върху действията му по отношение на съюза. Дори от икономическа гледна точка влиянието на търговския договор е по-малко сензационно, отколкото вестниците и обществеността предполагат, както всъщност е с предходната тарифна война.¹⁰² Но договорът има известно значение като фактор, за значителното увеличение на германо-

руската търговия, което започва след 1895 г.

През всички тези години отношенията на Русия с Австро-Унгария се ръководят от съвсем различни причини. Няма причина за особена враждебност между австрийския и руския император. Но в рамките на руската бюрократична структура недоверието и антагонизмът към Австро-Унгария са от отдавна. Този антиавстризъм се корени в религиозните и военните институции, подкрепяни от полунезависимият Азиатски департамент, за разлика от Главната канцелария, на руското външно министерство. За йерархията на Руската православна църква влиянието на римокатолическото духовенство в Полша и на униатите в Украйна, според руснаците, австрийската власт в Галицка Полша, е постоянен обект на негодувание. Тази контролирана от Австрия част от Южна Полша е дразнител и за руските военни власти, в чиито очи територията е опасна австрийска военна издатина, отвъд стратегическата бариера на Карпатите и те я смятат за естествена стратегическа област на Русия.

Те не могат да забравят, по време на войната с Турция през 1878 г., неудобното присъствие на австроунгарските въоръжени сили по дългите руски снабдителни линии чак до Дарданелите, е о един от факторите, принудили

¹⁰¹ Вите, човек с изключителни способности, по-късно става първият министър-председател на Русия, има успешна кариера като железопътен служител и за кратко, през февруари 1892 г., е министър на транспорта. След това, през август същата година, наследява Вишнеградски като министър на финансите.

¹⁰² В отличната си статия „Руски тарифи и чуждестранни индустрии преди 1914 г.: перспективата на германския предприемач“ (Journal of Economic History, 41, юни 1981 г.), професор Валтер Кирхнер ясно показва ограниченията на митническите тарифи, както и на търговските договори, като фактори за формиране на международната търговия. Данните, на които се основава неговият трактат, са извлечени до голяма степен от германо-руската търговия от периода, разглеждан в тази книга.

руското правителство да прекрати войната по начин, който се смята за неблагоприятен за Русия¹⁰³; и те не виждаха начин да постигнат традиционни руски цели в Проливите, без да се изисква предварително унищожаване на австроунгарската военна мощ.

Тези ябълки на раздора се изострят от осъзнаването в Петербург, че Румъния (чиято територия също е от съществено значение за всякакви ефективни военни действия към Проливите) е политически в австроунгарски лагер. А влиянието, което сега все повече се упражнява във Виена, след Аусглайха от 1867 г., от яростно антируски настроените унгарци, е особен източник на руско негодувание и недоверие.

Тези различни дразнителни са достатъчни, за да осигурят сериозно проблемно състояние на руско-австроунгарските отношения. Но освен тях има още един основен източник на конфликт, и по-важен точно по това време от всеки друг, поради силните емоционални реакции на Александър III. Това е ситуацията в България, за която ще бъде казано повече по-късно. Достатъчно е да се отбележи тук, че Александър III до смъртта си продължава да изпитва бурни чувства на ненавист, във връзка с положението в тази страна. Той не може и не иска да се примири с това положение; и упорства в подозрението (за което всъщност има малко доказателства), че австрийците тайно го насърчават и подкрепят.

Ще отбележа, че всички тези смущаващи елементи в руско-австроунгарските отношения произтичат изцяло от руска страна. Австрийците (за разлика от унгарците), са изцяло пасивни партньори в отношенията и искат да видят подобрението им. Това е важно, защото има сериозни доказателства, че ако руснаците бяха преодолели традиционните си негодувания и ако след това се възползват от помирителното отношение на император Франц Йосиф и австрийския външен министър граф Густав Калноки, те можеха да отслабят лоялността на Австро-Унгария към Тройния съюз. Австрийците никога не се чувстват комфортно в този съюз, нито с германските си партньори, още по-малко с италианците, и особено в годините непосредствено след оттеглянето на Бисмарк. Австрийските военни лидери са особено недоволни от отношенията си с германските си колеги, чието арогантно и презрително отношение към тях винаги им е било демонстрирано. Виена е готова, особено през пролетта на 1893 г., да направи много, за да изгладя разногласията си с Петербург, за сметка на отношенията си с Берлин, ако руснаците бяха проявили мъдрост да отвърнат със същото. И Виена щеше да има Гирс, колкото и болен да беше, за съюзник в това усилие.

Малко вероятно е някакво развитие в тази посока да стигне дотам, че да заплаши разпадането на австро-германския съюз. Това е значителното влияние на австрийските пангерманци, и особено на силно антируските унгарци. Но, добавено към вечните австрийско-италиански разногласия за Тирол (доп. пр. авторът е неточен, разногласията не са за Тирол област изцяло населена с германци, изключая най-южните селища, а основно за Триест, Тренто и неоснова-

¹⁰³ Изцяло невярно твърдение, очевидно авторът изобщо не е наясно с руско-турската война и причините за възникналия руско-австроунгарски антагонизъм! (б. пр.)

телните италиански претенции за Далмация) може би щеше да е достатъчно, за да отслаби Тройния съюз.

Петербург обаче е сляп за тези възможности. В този, както и във всички други подобни моменти, панславянските, религиозно-националистическите и милитаристични тенденции в руския политически елит оказват влиянието си върху руския цар. Затова, въпреки възможността за значително разделящо влияние върху Тройния съюз в този момент чрез Виена, възможност, която, ако бъде използвана, ще промени бъдещето на Европа, е загубена.

Извън Тройния съюз няма сила, чиито отношения да са по-важни за Франция и Русия от Великобритания. Френските интереси се пресичат с тези на Великобритания в много точки – особено в Африка и Азия; руските интереси се пресичат в малко но в много силни точки. И за двете сили отношенията с Великобритания имаха важно, но не решаващо влияние върху решенията, довели до взаимния им съюз.

Повечето от конфликтите, които смушават англо-френските отношения през въпросните години, са от колониален характер. Най-сериозният от тях е остро недоволство на Франция от упоритостта на британците в окупацията им на Египет. И доколкото включват Италия, тези конфликти имат малка връзка с интересите на Франция на европейския континент; а Русия, която няма отвъдморски колонии, няма способност да им повлияе, благоприятно или не. Поради тази причина Франция няма какво да очаква от Русия, освен известна умерена и формална подкрепа по египетския въпрос, когато ставало въпрос за решаване на повечето от проблемите ѝ с Великобритания.

Но преди сключването на руския съюз тези търкания с Лондон, засилват в Париж тревожното съзнание за изолацията на Франция в международната общност и засилват желанието за излизане от нея. Затова французите с голямо вътрешно удовлетворение се представят пред своите британски съперници след посещението в Кронщад, вече не като представители на изолирана страна, а като горд член на партньорство, чиято военна сила, ограничена на континента не представлява истинско предизвикателство за военноморското превъзходство на Великобритания.

От друга страна, връзката на Франция с Русия наистина е източник на значително безпокойство за британците, доколкото изглежда, че засилва руското военно влияние в Средна Азия и заплашваше да насърчи появата на Русия като фактор в борбата за военноморски контрол в Средиземно море – въпрос, към който ще се върнем след малко.

Що се отнася до руско-британските отношения, през началото на 90-те години, са такива, каквито бяха в продължение на толкова много години в миналото – отношения на остър взаимен антагонизъм и подозрение.

Преглеждайки архивните материали, свързани с тези отношения, историкът е учуден не само от оскъдността на информацията, която двете правителства притежават за другото, но и липсата на интерес да знаят много повече, отколкото всъщност знаят едни за други. Другият изглежда като злонамерен, но неподвижен обект на международния хоризонт: фактор, с който трябва да се съобразяват, но не и да се общува по някакъв добър начин. Дори Гирс, чувствителен към сложността на континенталната сцена, е дистанциран, примирен и

незаинтересован, когато става дума за Великобритания, сякаш отдавна се е отказал от всякаква надежда за полезен диалог с когото и да е в тази насока.

В британските документи се виждат отразени само баналните клюки от петербургския двор, предавани от отегченото и скептично британско посолство в този град, и многобройни доказателства за почти презрителния цинизъм, с който руснаците са третираны в разговорите водени в кралските салони и големите провинциални имения на Англия: всички тези руснаци са безделници, на които никога не може да се вярва, но са разгадани блестящо и без усилие от който и да е, който случайно е говорил с тях.

Несъмнено вследствие на това цинично отхвърляне на комуникацията всяка от двете сили редовно и безочливо надценява (което големите военни антагонисти правят толкова бързо) както враждебните намерения, така и военнополитическите възможности на другата страна. Руснаците имат видения как британците ще съберат голяма армия в Индия, ще преминат Памир, ще завладеят Афганистан и ще нахлуят в руска Средна Азия в голям мащаб. Британците (и особено вицекралската власт в Индия) поддържаха огледален образ на тези тревоги, представяйки си руснаците, движещи се с подобни масивни и неустойчиви сили в обратната посока. Нито една от двете сили не разполага с възможности, които да оправдават подобни опасения.

Същата липса на реализъм се проявява във взаимните страхове, свързани с турските Проливи и Средиземно море. През 1871 г. руснаците, възползвайки се от загрижеността на другите големи сили с френско-пруската война, отхвърлят онези разпоредби на Парижкия договор от 1856 г., които им забранява да поддържат военноморски сили в Черно море¹⁰⁴; и след края на войната с Турция (1877-78 г.) те започва изграждането на значителни военноморски сили в този воден басейн. В началото на 90-те години те спускат на вода там четири големи бронирани кораба и редица канонерки, като три от корабите са завършени и пуснати на вода през 1889 г. Тези плавателни съдове обаче са възпрепятствани от останалите разпоредби на по-ранните многостранни договори, уреждащи режима на Проливите, и не могат да преминават в Егейско и Средиземно море.

Британците са преследвани, особено през 90-те години, от страха, че руснаците могли или да форсират Проливите с тези кораби, или да принудят султана да се съгласи с преминаването им; след което руските кораби ще излязат в Средиземно море и ще се свържат с френския флот, като застрашат британските средиземноморски сили и установят френско-руско военноморско господство в това море.

Тези тревоги получават нов тласък през пролетта на 1891 г., когато турците спират преминаването през Проливите на два кораба от руския „доброволчески флот“ – група от номинално търговски кораби, но всъщност спомагателни военноморски плавателни съдове, използвани за превоз на хора и провизии от Одеса до руските сили в Далечния изток (Транссибирската железница все още не е построена). Инцидентът е уреден мирно; и няколко месеца по-късно става известно, че султанът е издал указ, задоволителен за руснаците, опреде-

¹⁰⁴ Авторът забравя, че това го прави Бисмарк, а не руснаците, които са неспособни да го направят! (б. пр.)

лящ условията, при които на такива кораби може редовно да преминават. Нямаше нищо повече от това; но целият епизод, и секретността, с която е третиран както от руснаци, така и от турци, отново разпалва британските подозрения. Те не се успокояват скоро.

Руснаците имат съответните опасения, че британците, чиято ескадра често плава в Егейско море и за да впечатлят султана, провежда маневри в близост до Дарданелите, някой ден ще форсират Проливите, ще унищожат руския Черноморски флот и ще установят британска власт в Константинопол.

Всъщност и двете сили се сблъскват с опасности, които нямат никаква реална основа. Британският интерес към Проливите, отдавна установен и дълбоко навлязъл в обичайните предположения и изчисления на европейските държавници от онова време, започва да намалява след изграждането на Суецкия канал и доминиращата британска позиция в Египет – фактори, които осигуряват на Англия нов и по-удобен достъп до Южна Азия и Индия.

И руският интерес към Проливите също не такъв, какъвто е в годините преди руско-турската война.¹⁰⁵ Царят постепенно се отдръпва от ситуацията в България, изпълнен с разочарование и гняв, вниманието му се отдръпва от Проливите, за който няма обещаващо решение, освен война, за която Русия не е готова. Отвъд това, новите отношения с Германия, подсилени от натиска на французите за руска военна позиция, насочена срещу тази страна, неизбежно отклоняват официално руско внимание от по-традиционните руски стремежи към Проливите. От време на време се появяват настоявания от по-агресивните руски военни кръгове за форсиране поне на Босфора и за установяване на руска военна база в непосредствена близост до входа му към Черно море; но срещу тази идея, французите възразяват силно, и успешно е отблъсната от другите, като Обручев, чиито мечти са насочени на първо място, към разгром на Австро-Унгария и Германия, а не на Турция. така руските интереси в проливите с годините стават все по-отбранителни.

През януари 1882 г. Гирс по споразумение с Рибо, инструктира поверително руския посланик в Константинопол Нелидов, че Русия няма агресивни намерения към Турция и няма намерения да нарушава нейната цялост. Нейните цели, са единствено да запази разпоредбите на Берлинския договор, да поддържа статуквото и да предотврати други (тоест: Англия и Тройния съюз) да упражняват неправомерен натиск върху султана.

Всъщност не само британците, но и още повече германците по това време са повлияни от илюзията, че руснаците са решени да се установят в Константинопол и да се превърнат в основна военноморска сила в Средиземно море.

Холщайн и неговите приятели в германското външно министерство и дипломатическа служба са силно чувствителни към тази възможност и виждат, че интересите на Германия са жизнено застрашени. Причината за това е безпокойството им относно позицията на Италия. Те поемат тежка отговорност, като предотвратяват подновяването на договора за презастраховка с Русия през 1890 г. Те знаят, че основателността на този ход се основаваше върху запазването целостта на Тройния съюз; защото ако тази групировка се разпадне, Германия,

¹⁰⁵ Авторът не е наясно, че в руско-турската война, изобищо не е обмисляно завладяването на Проливите. Тази възможност се появява спонтанно, но руснаците изобищо не се възползват от нея. (б. пр.)

чиято връзка с Русия вече е разрушена, ще изпадне в изолация. Те много добре знаят че най-слабото звено в Тройния съюз, е Италия, колкото и слаба да е във военно и политическо отношение. Имат основателна причина за това безпокойство. Италианските държавници никога не са отхвърляли напълно възможността за сближаване с Франция, и ако а бъде постигнато, за тях ще донесе по-голяма сигурност и просперитет, отколкото връзката с Австро-Унгария и Германия. И германците смятат, че решаващият фактор за определяне крайната ориентация на Италия с течение на годините ще бъде Великобритания. Ако Италия се окаже защитена (от Франция) от британския флот, тя вероятно ще остане вярна на Тройния съюз. Ако тази защита е несигурна или недостатъчна, тя може да търси сигурност в промяната на съюзите.

Именно в този момент възникна въпросът за Проливите. Докато руският черноморски флот не може да излезе в Средиземно море, британският флот, независимо от бързото развитие на френската морска мощ, според германците, ще запази превъзходството си в този воден басейн и ще осигури верността на италианците към Тройния съюз. Ако обаче френският флот бъде подсилен от руския, тогава военноморското превъзходство ще премине – или поне така се смята в Берлин, към обединените френско-руски сили; и тогава италианците могат да се уплашат и да се откажат от съюза.

Водени от това разсъждение, германците поддържат постоянен натиск върху британците през началото на 90-те години, призовавайки ги да засилят собственото си военноморско присъствие в Средиземно море и да окажат влияние върху султана да засилят съпротивата му срещу руския натиск върху него да одобри преминаването на руския флот.

И тези страхове са силно преувеличени. Руснаците са първите, които настояваха за европейския характер на затварянето на Проливите, което означава, че споразуменията, забраняващи преминаването на военни кораби през тях в мирно време, не могат да бъдат отменени освен със съгласието на всички европейски сили. Много по-дефанзивно настроени, отколкото германците руснаците не настояват пред султана да вземе едностранно решение, разрешаващо преминаването на техните кораби; защото това създава прецедент за евентуална подобна отстъпка за британците. Нито пък корабите на руския Черноморски флот, екипирани само за плаване на къси разстояния и необучени в далечни дълбоководни операции, можеха да застрашат военноморските сили, на британците в Средиземно море. Но от всичко това германците, вдъхновени от живота въображение на своите военни и военноморски щабове, не искат да повярват че грешат. И резултатът е, че буквално стотици страници от „*Grosse Politik der European Kabinette*“ са заети с разкази за усилията на германския посланик в Лондон да окаже натиск върху британците по току-що описаните начини, които не са особено добре приети в Лондон и лорд Солсбъри и неговите наследници реагират категорично хладно.

Французите не може да не подхванат нещо от всички тези въннения и да им отвърнат със също толкова нереални тревоги. След като първо е привлечена помощта на руските посланици в Париж и Константинопол, през 1892 г. са положени усилия да се убеди руското правителство да изпрати група кораби, от балтийския флот, в Средиземно море, за да формират постоянно руско воен-

номорско присъствие в този воден басейн и да действат съвместно с френските кораби там. Гирс, усеща сериозните политически опасности от подобно решение и силно раздразнен от очевидния опит да го заобиколят при реализирането на схемата, успешно ѝ се противопостави за известно време. Но след посещението на руския флот в Тулон¹⁰⁶ през есента на 1893 г. руснаците неочаквано се оказват под задължението на френските военноморски власти, и да угодят на французите, малка група руски кораби са отклонени от Балтийския флот и изпратени в Средиземно море. С това цялото вълнение сякаш бавно угасва. Няма доказателства, че сътрудничеството на френския флот с тези руски кораби, които са посетили града, е постигнало някакво голямо оперативно значение.

Не можем да оставим темата за съперничеството в Константинопол, без да споменем въпроса за руските отношения с другите Балкански страни, тъй като те са от голямо значение както за царя, така и за Гирс.

Тук невралгичната точка, е България. Към разочарование и ядовите на Александър III спрямо управлението на Александър Батенберг в тази страна, последната капка прелива чашата, когато през 1887 г. българските регенти избират за наследник на Батенберг принц Фердинанд фон Сакс-Кобург-Гота, католик по религия. Фердинанд не е изборът на царя, ако питан. Но ако не е питан, за това може да обвини само себе си. Когато през 1887 г. българите се опитват да изпратят делегация до Петербург, преди да посети другите столици, за да се допитат до неговото мнение и да получат неговото предложение за наследник на Батенберг, Александър III отказа дори да им позволи да дойдат. Но въпреки това, се гневи, че след това делегатите избират нов княз, без негово мнение. Той никога не прощава това, което смята за неуважение, и никога не признава легитимността на избора на Фердинанд, нито изпраща официално руско представителство в София. Султанът също, от уважение (доп. пр. точната дума е страх) към руските настроения, отказва да признае легитимността на избора, въпреки че лично приема Фердинанд.

Французите, продължиха да поддържат представителството си в София като косулска служба следват руската линия. Това е лесно, защото България не означава нищо за тях, а в края на 1891 г. има инцидент с френски журналист в София, което води до остър конфликт между Париж и София. Така французите оказват на руснаците в България същата формална и минимална подкрепа, която получават от руското правителство в Египет.

Германците, все още омагьосани от яростната решителност на Бисмарк да не позволи Германия да бъде въввлечена в каквито и да било отношения с българските дела и страхувайки се да не обидят ненужно царя, отказват да признаят легитимността на Фердинанд, и ясно заявяват, че на никоя германска принцеса няма да бъде позволено да се омъжи за него и дори (през януари 1893 г.)

¹⁰⁶ Два от руските кораби, докато са на път за Тулон като част от руската ескадра, посетила това пристанище през 1893 г. (виж по-долу, глава 13), се сблъскват, необяснимо как в морето. Французите полагат големи усилия, за да скрият отразяването на инцидента във вестниците и помагат на руснаците да прикрият щетите и да поправят по-сериозно повредения от двата кораба.

доста грубо искат да напусне Бавария, когато се смята, че си търси жена там. Едва в Лондон и във Виена (където Фердинанд е приет два пъти на аудиенция от император Франц Йосиф) му е проявено благоволение; и дори там се колебаят да признаят легитимността му върху българския трон, докато султанът, като суверен (защото България на теория е турски васал), не желае да го признае.

При тези обстоятелства много малко европейци първоначално са склонни да признаят на Фердинанд каквито и да е благоприятни шансове за запазване на българския трон. Но всички те, както се оказва, го подценяват. Зад социално ангажирана, но иначе не веднага впечатляваща личност, се крият много необичайни черти от проницаелност, търпение, постоянство и където е необходимо, преструване и безмилостна строгост, дотолкова, че с основание може да се каже, Фердинанд, като внук на френски крал, заслужава по-висок трон от българския. През годините, на които е посветено това изследване, той мъдро изчаква своя момент, за международното признание на легитимността си; и непрекъснато продължава да укрепва позицията си и да печели уважение във всички столици, с изключение на Петербург и Берлин, където приет цивилизовано. Въпреки че разчита на убеждаване и разумното използване на пари, за да постигне целта си, той не се страхува да прибегне до бруталност, когато не изглежда, че има друга алтернатива. През 1890 г. той позволява руското протеже Паница да бъде екзекутиран за подривна дейност.¹⁰⁷

В съдбоносна за него 1893 г., той не само успява да изтръгне от българския парламент (за изненада на цяла Европа) конституционна поправка, позволяваща му да отглежда в римокатолическа вяра потомството, което ще има, и след това се жени за католическата принцеса¹⁰⁸ (от династията на Бурбон-Парма), става баща на син и наследник и накрая сваля от власт своя високопоставен министър-председател, бруталния Стамболов (на когото обикновено се смята, че е марионетка), а след това го отстранява с хитрост и безмилостност, поголеми от тези таланти на самата жертва.

Така, докато Александър III упорства в безсилен гняв България и всъщност основава цялата си балканска политика на този единствен въпрос, подкрепата за неговата позиция (без негово знание) непрекъснато се подкопава както в България, така и другаде. С течение на годините в другите европейски столици и дори в Петербург нараства нетърпението, а емоционалността и липсата на реализъм в отношението на царя само парализират и обездвижват руската политика на Балканите. Затова след смъртта на Александър III през 1894 г. само година-две, преди цялата къща от карти да се срути, Фердинанд се появява триумфално в Петербург като почетен гост на Николай II, сина на Александър. Толкова безполезни могат да бъдат в международната политика емоционалните изблици на застаряващите и твърдоглави владетели!

Балканската позиция на Русия през тези години от началото на 90-те е облекчена, от противоположните развития в Сърбия, но само донякъде. Абдикацията на силно проавстрийския крал Милан през 1889 г. поверява кралските

¹⁰⁷ И изобищо не е сбъркал, отстранявайки този престъпник и бандит. (б. пр.)

¹⁰⁸ Сестра на бъдещата императрица Зита, съпруга на последния император от династията на Хабсбургите.

прерогативи в Белград на проруската кралица, която, заедно с тринадесетгодишния си син, ги упражняваше до 1893 г. в объркано взаимодействие с регентите и караците се помежду си сръбски политици. Руснаците са окуражени от това, но с много опасения; защото политиката на Белград, за разлика от тази на България, е нестабилна, и не може да се разчита на каквито и да е отношения. Нещата са по-добри от преди, от гледна точка на Петербург, но не много по-добри. Въпреки възможности за по-активна политика, болестта на Гирс, заедно с лошите отношенията на Русия с Виена и София, изключва всякакво развитие.

Балканската политика на Русия, по-рано толкова активна и основна, през всички тези години (от управлението на Александър III) остава замръзнала и неактивна, но тази ситуация устройва отлично французите, защото те нямат интерес, Русия активно да се ангажирана на Балканите. Това благоприятства сключването на съюза. Но представлява временна аномалия в общия модел на руската политика. Балканите са твърде тясно свързани с Русия, географски и по друг начин, за да бъдат дълго обект на такова пренебрежение.¹⁰⁹ И французите щяха да постъпят добре, ако обърнат по-голямо внимание на тази реалност; защото ще дойде денят, в който тя ще се окаже от решаващо значение за функционирането на съюза.

Има и друга област в руската политика, където по времето на Александър III, облаците са твърде малко, но започват да се увеличават, почти от деня на смъртта му, с голяма и съдбовна бързина. Това е Далечният изток. Отделен от европейска Русия до последното десетилетие на XIX век, с месеци трудоемко пътуване с конска впряг - шейна, карета или каруца, или с дълги месеци пътуване по море около бреговете на Европа и Азия (и Африка), Далечният изток винаги е имал второстепенно място в руската политика. Ситуацията се развива от продажбата на Аляска на САЩ и отказа на Русия от интереси в Северна Америка.

Но през 70-те и 80-те години, цяла поредица от фактори, включително бързото превръщане на Япония в модерна индустриална страна и активирането на японската политика към континенталната част на Азия, Корея се отваря за японците, засилват се европейските и американските интереси.

Това проникване насочва вниманието на Петербург към Далечния изток; а разцветът на железопътното строителство, достига в самата Русия, и естествено започва да се замисля не проектирането на железопътна линия през необятните простори на Сибир.

Към края на 80-те години, тази идея започва да се обсъжда многократно в Петербург; и до средата на 90 год. е взето решение, неофициално и по принцип, да се продължи с проекта. Френските финансови и предприемачески кръгове, научавайки за това, проявяват интерес за участие в начинанието; и през 1891 г. двама френски сенатори отиват в Петербург с идеята да предложат френско участие и са приети от царя. Но решението на Александър е, че голямата задача трябва да се изпълни със собствените ресурси на Русия, както финансови, така и технологични; и така е и направено.

¹⁰⁹ Балканите не са свързани с Русия, а Русия предявява към тях напълно неоснователни претенции за хегемония и пряко господство. (б. пр.)

Завръщането на руска земя във Владивосток на престолонаследника княз Николай в края на пътуването му из Азия през зимата и пролетта на 1891 г. е повод за издаването на 27 май същата година на императорски указ, рза започване строителството на Сибирската железница; а малко повече след година по-късно, на 19 юли 1892 г., е започнато строителството на първия участък, от Челябинск в Урал, до Омск на река Иртиш. Останалата част от линията, до границата с Китайска Манджурия и до Владивосток, ще бъде в процес на изграждане през останалите години на века.

Военният отдел на френското посолство в Петербург не закъснява да осъзнае опасностите от това начинание от гледна точка на френските интереси за желанния съюз. В депеша от 6 ноември 1890 г. полковник Мулен, тогавашен помощник-военен аташе в посолството и водещ френски военен експерт по Русия, изразява съжалението си, че руското правителство се впуска в това начинание, което ще погълне огромно количество капитал без никакви сериозни търговски или финансови ползи, и това в отговор на липсата на непосредствена нужда и без никакво оправдание за руската политика спрямо Китай. „Китайската опасност“ напоследък е силно преувеличена от онези, които имат интерес от изграждането на Транссибирската магистрала.¹¹⁰

Той пише, че от гледна точка на френските интереси, руснаците трябва да наблегнат за изграждането на стратегически линии на Запад. Първоначално трябва де са готови, да се противопоставят на германците, и след това спокойно да се обърнат към „китайската опасност“.

Интересно изявление което показва ясно колко бързо тези френски военни виждат само военно-политическия аспект на всяко голямо начинание и колко са слепи за икономическите и социалните последици от отварянето на обширната сибирска територия. Въпреки това, изявлението на Мулен е пророческо; защото отклоняването на руски ресурси и внимание, по изграждането на железопътната линия, само 15 години по-късно ще намери своя край в руско-японската война, бедствие от което стойността на Русия, като съюзнически партньор на Франция, никога няма да се възстанови напълно.

При разглеждането на тези скрити грижи на двете сили се вижда, че за французите те не допринасят много и не са отнемат много от мотивацията, която ги подтиква към съюза. За тях реванша за 1871 г. и връщането на двете загубени провинции е също толкова въпроси на бъдещето, колкото и на миналото.

За руснаците нещата не са съвсем така. При военните едностранчивата обсебеност от чисто военните перспективи на война, приемана за неизбежна, изцяло игнорира политическите ценности, защото са слабо засегнати от промените в реалния свят около тях. А външната политика, която е чувствителна към

¹¹⁰ Мулен съжалева че руското правителство „sengager“ (се ангажира) в това начинание, „qui englobera des capitaux immenses, sans compensations commerciales et financieres serieuses, et sans que la politique de la Chine vis-à-vis de la Russie en reclame la necessite, ou l'utilite immediate. Le 'Peril Chinois' a ete fort exagere ici dans les derniers temps par les gens qui ont interet à la construction du Transsiberien.“ (което ще погълне огромни капитали, без да носи сериозни търговски и финансови ползи, и без руската политиката към Китай да налага такава необходимост или непосредствена полза. „Китайската заплаха“ беше силно преувеличена тук напоследък от хора, които имат интерес от изграждането на Транссибирската магистрала.)

тези промени, за съжаление остава в ръцете на двама мъже, които едва успяват да ги разпознаят: Гирс и царят - единият стар, сериозно болен и физически все повече отпадащ за отговорностите, които носи; другият, също в състояние на бавно физическо и психическо влошаване, чиято преценка е заатруднена от крайната му социална изолация и обсебена от силни емоционални предразсъдъци.

И двамата все още живеят в представите си, в епохата на Бисмарк. Желанието на Александър за съюз и съпротивата на Гирс срещу него са резултат на тяхната продължаваща обсебеност от концепциите и представите на 80-те години. Невъзприемащи импулсите на новия свят, който се издига около тях, те преследват, в най-крайна изолация и секретност, проект произхождащ от свят, който отмира. И тази секретност предпазва възгледите им, от сблъсък с реалността.

Глава 9. ВОЕННАТА КОНВЕНЦИЯ – част I

Царят и Гирс, напускат Петербург в края на август 1891 г., след приключване на различните маневри и други ангажименти през този месец, и едва в края на ноември се завръщат.

Царят прекарва септември и октомври, в Дания, а след това заминава в Крим. Освен тайния ход на Фрейсине чрез Хансен, в Дания царят избягва да се занимава с политически въпроси, но се налага неприятното за него задължение, при завръщането си от Дания да премине през Берлин и да направи повторно посещение на кайзера, както изискват нормалните протоколни съображения.

Но царят решава да се измъкне и пътува по море с яхтата си директно към Данциг. Така предизвиква някои неудобства за семейството си и придружителите му, но следва своите емоционални предразсъдъци. Както по-късно признава пред Гирс, той не може да понася „*un visage composé*“ (физиономията) на кайзера. Той твърде мрази германците „за да прояви учтивост към императора им“.

Естествено, емоционалното му решение става очевидна за вестниците, много преди събитието, и се появили много публични спекулации в каква посока ще се развият действията му. Това поставя кайзера в неудобно и унижително положение, от което се възмущава. Царят избягва от протоколното си задължение, но на следващата година прави кратко и формално посещение при кайзера в Кил, но случката от есента на 1891 г. слага край на всякакво лично доверие и полезна комуникация, които дотогава все пак, поне формално съществуват между двамата монарси.

Гирс отсяда в курорта Висбаден, където лечението на д-р Мецгер му се отразява много добре, и преди да се върне в Русия, прави малка дипломатическа обиколка, за да се запознае отново с европейските дипломатически дела след скорошното си заболяване и отсъствие, но и да успокои евентуалните тревоги или крайни реакции в официалното мнение, които са причинени от посещението в Кронщад.

След това заминава в Париж, където в два последователни дни разговаря с Рибо, а на втория ден, и с Фрейсине.

Първият от тези парижки разговори е посещение от учтивост при Рибо, е кратък. Гирс изразява убеждението си и това на царя, че не трябва да се страхуват от ранни агресивни действия от германска страна. Това, каза той, ги кара да смятат, че неотдавнашната размяна на писма (от 27 август) е достатъчна. Но това не изключва възможността да се разгледа на спокойствие какви по-нататъшни стъпки да бъдат предприети в бъдеще.

Същата вечер има официална вечеря за Гирс, организирана от президента Сади Карно и на която присъствапо-голямата част от френския кабинет. На следващия ден двамата външни министри се срещат отново за по-сериозни и подробни дискусии. Разговорът първо се фокусира върху съответните им интереси и политики в Източното Средиземноморие и в България. Договорено е, че те трябва да съгласуват политиките си в този регион и да организират изпращането на идентични инструкции до съответните посланици в Константинопол, особено по отношение на египетския въпрос. Що се отнася до България: французите имат сериозни разногласия с българското правителство поради отношението към френски кореспондент в София, те нямат затруднение да дадат на руснаците подкрепата си за продължаващото руско отхвърляне на княз Фердинанд, което ще се хареса на силно озлобения към българите цар.

След като Фрейсине се присъединява към тях на следващия ден, въпросът за френско-руските отношения най-накрая е повдигнат на обсъждане.

Гирс уверява французите, че инициативата за започване на разговори с Лабуле относно възможността за писмено споразумение е негова.¹¹¹

След това Фрейсине излага причините, че трябва незабавно да се пристъпи към преговори за военна конвенция. Според френските записи, Гирс е убеден в необходимостта от такава конвенция и се съгласява, тя да обхваща следните точки:

1. потвърждаване на задължението за взаимопомощ в случай на агресия – задължение, което вече е заложено в съществуващата размяна на ноти;
2. споразумение за незабавна мобилизация, ако Германия или Австро-Унгария се мобилизират, дори и при липса на обявяване на война; и
3. споразумение за мерките, които трябва да бъдат предприети от двете страни, за да се осигури успехът на всяко последващо военно действие.

Гирс обяснява на новия френски посланик в Петербург няколко дни по-късно, че първоначално е имал „колебания“ относно необходимостта от ранна военна конвенция, сега те са разсеяни от аргументите на Фрейсине.

За пореден път сме озадачени от това твърдение. Гирс напуска Петербург през септември с впечатлението, че е убедил царя, че размяната на ноти с Рибо е достатъчна за момента и няма нужда да се стига до военна конвенция.

Той предава тази позиция писмено на Моренхайм. Посланикът информира французите за това. Впоследствие Гирс няма възможност да се срещне лично с царя, поради разстоянията. Дори и да е убеден в противното от аргументите на Фрейсине (което е малко вероятно), не е нормално той да разкрие това на французите на място, при липса на каквото и да е разрешение от царя. Следо-

¹¹¹ Поради вече посочените причини, авторът е на мнение, че е крайно невероятно това да е така. По-вероятно е между царя и Гирс е договорено Гирс да поеме тази отговорност върху себе си в контактите си с французите, за да спаси царя от всякакъв ангажимент.

вателно трябва да се потърси другаде правдоподобен мотив за това поведение. Официалните протоколи няма да ни помогнат тук, но косвените доказателства могат.

Когато напуска Русия в края на септември, Гирс е наясно, че Моренхайм интригантства зад гърба му, по въпроса за военната конвенция, като занимава французите със своето виждане по въпроса. Гирс вероятно е информиран чрез сина си за мисията на Хансен в Копенхаген и за изненадващо окуражаващия отговор на царя на запитването на Фрейсине. Но сега, тук, в Париж, Гирс е задължен да разговаря с френските лидери в присъствието на Моренхайм и Фрейсине. И несъмнено му е ясно, че ако в тази ситуация категорично се противопостави на идеята за военна конвенция, това ще е в полза на Моренхайм, потвърждавайки за французите това, което Моренхайм им е намеква през цялото време: че единствената реална пречка за напредъка към военна конвенция е той самия и затова е по-добре да се свържат директно с царя, чрез Моренхайм и Хансен. Но ако следва своя курс, Гирс рискува да бъде напълно отстранен от преговорите и да загуби всякакъв контрол. При тези обстоятелства е по-добре за него да подкрепи желанията на Фрейсине и да насърчи французите да работят чрез него, дори ако по-късно намери причини за забавянето на преговорите и ограничаване на тяхното значение. Следвайки тази тактика, той е сигурен, че ще има мълчаливи съюзници в лицето на Рибо, и руските военни лидери Обручев и Вановски. Последните двама, както сигурно знае, нямат доверие в Моренхайм и също могат до бъдат заобиколени, ако комуникациите минават директно от французите през Моренхайм.

Всичко това подсказва, че Гирс има основателна причина да се преструва, че е убеден от аргументите на Фрейсине в полза на военната конвенция. Дали наистина е толкова убеден е друг въпрос. Последвалото му поведение не подсказва, че е така.

Въпреки, че по принцип се съгласява с възгледите на Фрейсине за необходимостта от военна конвенция, Гирс предлага въпросът да се разгледа най-добре първоначално чрез новия френски посланик в Петербург, като високопоставена френска военна фигура бъде изпратена в подходящото време, за да съдейства в дискусиите.

След това той обяснява на французите отношенията на Русия с Германия. Обяснява както предисторията на решението на царя да не посети Берлин при завръщането си от Дания, така и причината за собственото си намерение да спре там при завръщането си от Париж.

Тези обяснения, са цитирани във френските доклади¹¹², според които Гирс казва, че войната с Германия може да се отложи за дълго, но не може да бъде избегната за неопределено време. Дали французите са го разбрали правилно е

¹¹² DDF, vol. 9, no. 76, pp. 111-114. Memorandum by Ribot of his talk with Giers of November 21, 1891, in Paris. За подробности относно тези срещи виж: там, № 74 и 76, стр. 109-114; както и меморандумът на Рибо относно преговорите в ръкописите на Рибо, Френски архиви. Писмо от Влангали до Гирс от 31 октомври/12 ноември 1891 г. (Документи на семейство Гирс, Публична библиотека в Ню Йорк) показва, че тази визита не е по инициатива на Гирс, а е организирана по настояване на Моренхайм, който твърди, че е необходима за подкрепа на политическите позиции на Фрейсине и Рибо.

несигурно.¹¹³ Ако е така, изявлението е много важно. Защото колегата на Гирс, Рибо, е на същото мнение, както разкриват неговите лични документи; а опитът показва, че нищо не действа по-неумолимо, за да гарантира, че дадена война ще се състои, отколкото предварителното убеждение от страна на отговорните държавници, че тя наистина е неизбежна.

Изглежда малко вероятно, предвид темперамента и възгледите на Гирс, каквото и да е казал по този въпрос, да е толкова ясно изразено, колкото французите са го разбирали. Вероятно е изразил примирен песимизъм, произтичащ от предположение, не че войната не може да бъде избегната, а при такива правителствата, каквито са в момента, те няма да се стремят да я избегнат.

Спирайки в Берлин на връщане към Петербург, Гирс разговаря с Каприви, германския канцлер (когото харесва и уважава), и с външния министър барон Маршал. Той прави всичко възможно, за да успокои германците заради политическия фойерверк на посещението в Кронщад и заради неотдавнашния пореден инат на царя да избегне посещението на кайзера, когато преминава през Германия. И полага особени усилия да убеди германците в мирните намерения на френските държавници, с които току-що е разговарял.

Но германците, дори учтиви, са хладни, неангажиращи и очевидно не се поддават на лесно успокоение, особено по отношение на французите. На твърдението на Гирс, че стремежът към реванш е ентузиазъм само на малко и не особено влиятелно малцинство във Франция, отговорът им е, че ако френските лидери наистина са против политиката на реванш, те могат да имат смелостта да го заявят публично.¹¹⁴

Въпреки този неодобрителен германски отговор, Гирс се завръща в Петербург, доволен от това подновяване на личната си дипломатическа дейност. Той се преструва, че е налял масло в огъня, че е коригирал прекалено драматичните спекулации, породени в Западна Европа от френското посещение в Кронщад, и че държи здраво в свои ръце тайната френско-руска дискусия за евентуална военна конвенция. Удовлетворението му от тези постижения се засилва и от слухове за успехите му, вече са достигнали руската столица преди завръщането му. Най-консервативният от петербургските вестници и най-близък до царя, „Гражданин“ го хвали щедро. Дори киселият стар Победоносцев, оберпрокурора на Светия синод и яростен враг на политиката на Гирс, го приема любезно и му прави комплименти за стореното. Само царят, на когото Гирс представя първия си личен доклад на 1 декември, не изрази и дума на благодарност. Вместо това, той подарява на Гирс пакет тютюн за лула, който е получил като подарък от султана. „Много мило от негова страна“, отбелязва сухо

¹¹³ DDFy, том 9, бр. 104, стр. 161–164. Писмо от Монтебело до Рибо, 11 декември 1891 г. Учудващо е изразеното от Гирс задоволство от тази дискусия, защото скоро в дипломатическите кръгове се чуват слухове, че Фрейсине не е доволен от изявленията на Гирс, като го упрекна, че е говорил неясно и повърхностно, подкрепяйки запазването на статуквото, но без да обясни какво има предвид под този термин. (Австрийски архиви, Р.А. Х, кутия 95. Русия, доклади 1891 X–XII. Varia, 1891. Денеша, Волкеницайн до външното министерство, 27 ноември/9 декември 1891 г.)

¹¹⁴ Описания на посещението на Гирс в Берлин, написани от германския канцлер Каприви и министъра на външните работи фон Маршал, могат да бъдат намерени в „Grosse Politik“, том 7, № 1513, 1514 и 1515, стр. 226–231. Посочените тук подробности са взети от тези документи.

Гирс на Ламздорф, след като се връща на Певчески Мост. „Това [сочейки тютюна] е моят орден „Свети Андрей“.“¹¹⁵

Докато Гирс и царят отсъстват, през есента на 1891 г. французите се занимават с въпроса за заместник на Лабуле. Изборът пада върху висш дипломат от кариерата по това време, маркиз (Гюстав) дьо Монтебело, който по това време е посланик в Константинопол.

Густав дьо Монтебело

Монтебело (1838-1907) произхожда от семейство с относително кратка, но значителна традиция във военната и дипломатическа служба.¹¹⁶ Баща му, също дипломат, е външен министър в края на 30-те години на XIX век и няколко години по-късно, по времето на цар Александър II, е посланик в Петербург. Сина му, Густав, преди да поеме поста си в Константинопол, е дипломатически секретар (и шарже д'афер) в Лондон, а след това (1882-1886) посланик в Брюксел.

Гирс и Ламздорф първоначално нямат много високо мнение за Монтебело. Той е според Ламздорф, „обикновен човек, приятен за работа, с висок социален статус, и не е интригант“, но „напълно неспособен да води разговор по наистина важни въпроси“. Това впечатление е получено защото Монтебело е в сянката на съпругата си, за която се твърди, че е много остроумна, интелигентна и чаровна жена. Но неговите доклади го показват като опитен и разумен дипломатически професионалист, срещащ (както толкова много други дипломати преди и след това) по-големи трудности със собственото си правителство, отколкото с това, към което е акредитиран, но посрещащ тези трудности обмислено, търпеливо и с онази скромна благоразумност, която е истинският отличителен белег на дипломатическата професия. С времето Гирс се научава да цени качествата му.

Монтебело се появява в Петербург по време на завръщането на Гирс от Западна Европа. Той прави задължителното си протоколно посещение при министъра на 5 декември 1891 г. Въпреки че не са обсъждани сериозни въпроси, Гирс¹¹⁷ му казва, че скоро ще разговаря с него по въпроса за военна конвенция.¹¹⁸ 6

Няколко дни по-късно (10 декември) Монтебело връчва акредитивните си писма на царя в Гатчина. Монархът го приема любезно, изразява надежда за подновяване на добрите лични отношения, съществували между техните бащи, хвали лидерите на френско правителство и изразява надежда, че последните ще останат дълго на поста си. Но той озадачава Монтебело, като не споменава

¹¹⁵ Lamsdorf diary, November 19/December 1, 1891.

¹¹⁶ Дядото на Монтебело, Жан Лан, човек от скромен произход, се издига във френската армия при Наполеон, за да стане маршал (1804 г.) и получава титлата херцог дьо Монтебело (1808 г.). Титлата е наследена от сина му, но внукът му е променена на маркиз.

¹¹⁷ От това изявление може да се заключи, че по това време царят вече е дал ясно да се разбере на Гирс, че последният желае да продължи (макар и с обмисляне и без да форсира темпото) с проучването на възможностите за военна конвенция.

¹¹⁸ DDFy vol. 9, no. 90, p. 138. Telegram, Montebello to Ribot, December 5, 1891.

тайното споразумение от предходното лято, нито нерешените въпроси, свързани с него.¹¹⁹

Монтебело, стреснат от този пропуск, веднага отива при Гирс, за да му разкаже за учудването и разочарованието си. Гирс се постаравал да го успокои. Царят, обяснява му той, е такъв. Твърде плах, за да повдигне толкова деликатна тема при първия разговор. Той, Гирс, е докладвал подробно на монарха за разговорите си в Париж. Той разговаря с него за (а) мерките, които трябва да се предприемат в случай на германска мобилизация; (б) същото в случай на внезапна германска агресия; и (в) въпроса за конвенция, в която да се уточнят техническите и военните точки на съглашението. Царят смята, че първите две от тези точки са обхванати по смисъл от неотдавнашната размяна на ноти. Що се отнася до третата, той повтаря предложението французите да изпратят високоставен офицер, Мирибел или Боадьофр, в Петербург, когато им е удобно. Царят, не виждал причина за бързане; Всъщност той смята, че прибързаните действия дори крият определени опасности.¹²⁰

Гирс отново подчерта необходимостта от секретност. И трябва да бъдем особено внимателни по този въпрос, ако военните започнат работа. Той и царят не са разкрили на висшите руски офицери фактите по споразумението от предходното лято. Обручев се опитва да измъкне информация, но той не се съгласява.¹²¹ Въпреки това, ако французите изпратят офицер, на когото имат доверие, руснаците ще разговарят с него. Със сигурност може да се намери правдоподобен претекст за присъствието му в Петербург.

Гирс добавя, че е дал на Моренхайм само много кратък отчет („с няколко думи“) за собствения си разговор с царя по тази тема. Посланикът, обяснява той, е подвластен на определени „*elans de jeunesse*“ (младежки емоции) и това го кара да казва малко повече или малко по-малко, отколкото трябва. (По този начин французите са предупредени, че и те не бива да му се доверяват.)

Монтебело пита дали не е по-добре вместо висш френски офицер да дойде в Петербург, руски офицер да бъде изпратен в Париж. Гирс не се съгласява. Ако дискусиите се водят в Париж, казва той, не могат да бъдат зад гърба на Моренхайм; но е още по-неуместно посланикът да бъде информиран за тях.¹²²

Французите са посъветвани да приемат малко по-сериозно забележката на царя, че не вижда причина за бързане в преследването на тези въпроси. Той има сериозни причини за това си решение.

Гирс със сигурност не желае, монархът да бъде пришпорван, защото много добре познава ленивия темперамент на самия Александър. Гирс посочва, че

¹¹⁹ DDFy vol. 9, no. 102, pp. 159-161. Dispatch, Montebello to Ribot, December 10, 1891; and no. 104, pp. 161-164. Letter, Montebello to Ribot, December 11, 1891.

¹²⁰ Царят, казва Гирс, „*ne croyait pas qu'il y eût lieu d'y mettre une précipitation qui pounait n'être pas sans danger*.“ (не смяташе, че има смисъл да се бърза, тъй като това можеше да се окаже опасно)

¹²¹ Читателят си спомня, че през лятото Обручев иска да разбере какво знае Боадьофр за разговорите между Гирс и Лабуле. Дори след размяната на ноти през август 1891 г. Обручев е държан в неведение от Гирс и царя.

¹²² Монтебело отбелязва, че е чул, че царят има някои лични възражения срещу Боадьофр. „Изобщо не е така“, отговори Гирс. Източникът на този слух е Моренхайм, който е обиден от някои разговори, които Боадьофр води с Обручев в Париж. Всъщност те се състоят в Дордон.

посещението в Кронщад вече е предизвикало повече обществено вълнение, отколкото е желателно; и твърди, че трябва ситуацията да се охлади.

Но освен това, неотдавнашната размяна на ноти вече дава уверение, че Русия няма да бъде оставена в бъдеща война сама да се бие с германците; и това е основното. Неговите собствени скорошни посещения в Париж и Берлин го убеждават, че няма непосредствена опасност от война; следователно няма спешност. Една военна конвенция евентуално ще е от полза, няма нужда от бързване при преговорите за нея.

Друг фактор, даващ основание на царя за колебание, е руският глад. Още през предходното лято се постъпват съобщения за лоша реколтата в 17 губернии. В началото на есента става ясно, че в много от тези губернии има условия на глад. През есента правителството е принудено да отдели около 80 млн. рубли за подпомагане на гладуващите. Голяма част от тези средства са пропилены поради административна неефективност. Сега се изисква повече. Вишнеградски, министърът на финансите е отчаян. Тези непредвидени разходи източват резервите на държавната хазна. Ситуацията вече налагаембарго върху износа на зърно, с естествените неблагоприятни последици за търговския баланс (тъй като зърното е основният износен артикул) и за курса на рублата. Освен това, за правителството се налага да реквизира голяма част от железопътния състав в „стратегическите“ западните райони, за превоз на зърно и други храни до пострадалите от глад губернии, като ограничава, поне за известно време, наличните съоръжения за потенциална военна мобилизация в тази чувствителна зона на разполагане.

Александър III, поддавайки се на характерното за руските владетели от всички епохи нежелание да признаят съществуването на какъвто и да е вид катастрофа (дори природна) в руското царство, отрича, че е имало такова нещо като глад. „Няма гладуващи“, отбелязва той ядосано на някои офицери, които идват при него, предлагайки да се откажат от годишния си полкови обяд, за да посветят средствата за подпомагане на гладуващите. „Има просто региони, които страдат от лоша реколта.“¹²³ Той продължава докрай да омаловажава кризата.

Но докладите, които му са представени от министрите на финансите и вътрешните работи веднага след завръщането му от Крим, в края на ноември 1891 г., го запознават със съществуването на сериозна ситуация в съответните губернии и е наясно, че разходите за подпомагане на гладуващите оказват голямо натоварване върху бюджета и затрудняват спазването на вискателния график на военните разходи.

Тези неблагоприятни ефекти от глада върху държавното финансиране са засилени точно по време на сериозен обрат в програмата за руски външни заеми. Вече имаме възможност да отбележим неприятната изненада, причинен от внезапното оттегляне на Ротшилд през май 1891 г. от голямата кредитна сделка (450 млн. рубли при 3% лихва), която е предмет на преговори между тях и руснаците. След тези събития, през следващото лято, групата Хоскир-Париба не разумно запълва получения вакуум и организира консорциум (в който Ротшилд не са включени), който на 15 октомври 1891 г. емитира руски 3% облига-

¹²³ *Lamsdorf diary, January 9/21, 1892.*

ции, този път директен заем, а не конверсия. Правейки това, банкерите очевидно разчитат на истеричния народен проруски ентусиазъм от неотдавнашния епизод в Кронщад, за да осигурят успеха на начинанието, въпреки че действителният лихвен процент (облигациите първоначално трябва да се продадат на цена от 79,75% от номинала, което носи само 3,75% на инвеститора) едва ли ще бъде конкурентен. Емисията в размер на 500 млн франка (125 млн рубли) е предварително презаписана; но това облагодетелства хора, със спекулативни мотиви, защото когато емисията е пусната на пазара на 15 октомври, пазарът на новите облигации веднага започна да се срива. В рамките на няколко дни цените падат до точка, която заплашва не само успеха на самата емисия, но и пазара на руски ценни книжа в цяла Европа. За да се предотврати пълната паника, руското министерство на финансите е принудено да се намеси и да изкупи обратно приблизително 2/3 от цялата емисия. Това не само съществено намаля приходите на хазната от самия заем, но и Вишнеградски е принуден да продаде други руски активи в чужбина на стойност няколко десетки милиона франка, за да направи възможни тези обратни изкупувания. Пред това фиаско, всяко по-нататъшно мащабно руско заемане в чужбина е изключено за неопределен период от време. Ще минат още две години, преди Франция да отпусне друг голям руски заем.

Когато Гирс и царят се завръщат (в края на ноември 1891 г.) след дългите отсъствия от руската столица, Вишнеградски току-що е успял, с херкулесовски усилия, да стабилизира пазара на руски ценни книжа на европейските борси, но на високата цена. В допълнение към глада и принудителното спиране на износа на зърно, това бедствие нанася тежък удар върху държавните финанси на Русия и голяма тревога за министъра на финансите.¹²⁴

Трудно е да се каже доколко тази поредица от неуспехи повлиява на Александър III и какъв ефект е оказва върху отношението му към желанието на Франция да продължат с преговорите за военна конвенция. Няма навика да приема сериозно финансовите затруднения, за които му докладва министъра на финансите. Когато Вишнеградски се опитва да го убеди през предходното лято да посети Берлин, посочвайки, че предвид различните си финансови затруднения, Русия има реална нужда от подновяване на някогашните си близки финансови и търговски отношения с Германия, царят отхвърля предложението с думите „Русия е преживяла и по-лоши неща от това и с Божията милост въпреки това е оцеляла“.¹²⁵

До началото на декември 1891 г. той е напълно наясно със сериозността на вътрешната ситуация. И тъй като официалният руски инстинкт в трудни времена неизменно е да скрие, доколкото е възможно, от външно наблюдение истинския мащаб на проблемите си, той смята, че е по-добре да остави финансовата буря да отшуми, преди да се забърква твърде много в деликатни отноше-

¹²⁴ Вишнеградски, който категорично се противопоставя на антисемитските мерки, предизвикали оттеглянето на Ротшилд от кредитния проект през пролетта, никога не се възстановява от тези два удара. Той е способен човек, който от 1886 г. насам работи доблестно и успешно за възстановяване финансите на Русия. Сега той вижда плановите си да се провалят и напълно отречени от царя. Здравето му се влошава през последвалата зима и през август 1892 г. е заменен от Сергей Вите.

¹²⁵ Lamsdorf diary, November 15/27, 1891.

ния с друго правителство, особено такова, което ще привлече вниманието към финансовите затруднения.

При тези обстоятелства французите и руснаците навлязат в богатата на събития 1892 година. Руснаците са съгласни да преговарят за военна конвенция, а царят се съгласява, че в удобно за тях време ще приеме висш френски военен представител, за да продължат със съответните дискусии. Но притиснат повече от вътрешни трудности, отколкото иска да говори, той не бърза да продължи с въпроса. Това поставя французите, особено Фрейсине и Генералния щаб, в известно затруднение. По с различни причини, те нямат търпение да продължат преговорите, но все още се чудят как точно да процедират, с настъпването на новата година.

Как изглежда всичко това за единствените двама мъже от руска страна, които (с изключение на царя) са напълно информирани за ситуацията – Гирс и

Ламздорф, е описано в дневника му за 31 януари/11 февруари 1892 г. Гирс разговаря в този ден със заместник-министъра на флота, адмирал Чихачов. От френска страна отдавна имало натиск за редовно разполагане на руска военноморска ескадра в източното Средиземноморие. Руснаците се съпротивляват по съвсем очевидната причина, не разполагат с корабите. Сега обаче Моренхайм и руският посланик в Константинопол Нелидов, отново повдигат въпроса, застъпвайки се за идеята за съвместно руско-френско военноморско посещение в Крит или Пирей. Прихванатите телеграфни съобщения разкриват, че Моренхайм, отново без разрешение да прави това, и настоява за предложението в разговорите си с французите.

Гирс и Ламздорф са твърдо против целия проект. „Французите“, отбелязва Ламздорф във въпросния запис в дневника си, изглежда искат да ни използват с цялата безцеремонност на нахални приятели. Те са постоянно водени от тайната си цел: да ни компрометират чрез безполезни и неразумни демонстрации. Те се готвят да ни обсадят с предложения за споразумение за съвместни военни действия в случай на нападение от трета страна. Веднъж хванати в мрежите им, ще бъдем предадени и продадени при първа удобна възможност. Кой може да гарантира стабилността на сегашното [френско] правителство? И все пак техните наследници могат да пожелаят различна политика. Казах на министъра, че нашето сближаване с Франция, като отговор на Тройния съюз, е успешно и много умно. Демонстрациите в Кронщад, нашето споразумение [с французите] по принципи въпроси и неговото [на Гирс] пътуване до Париж: всичко това е много добре; не можем да останем изолирани и неподготвени; необходимо е да се възстанови поне подобие на баланс на силите в Европа. Но защо да прекаляваме с нещо хубаво? Нуждаем се от мир и спокойствие предвид нещастията на глада, незадоволителното състояние на финансите ни, незавършената програма за въоръжаване, отчаяното състояние на транспортната ни система и накрая подновената активност в лагера на нихилистите. За да успокоим нещата, поне за известно време, трябва да поправим, доколкото е възможно, отношенията си с Германия; и единственият ефективен начин да постигнем това е чрез посещение на нашия монарх при Вилхелм II“.

От тези наблюдения става ясно, че французите с желанието си да продължат с преговорите за военна конвенция, едва ли са срещнали ентузиазирани отклик от Гирс или Ламздорф, или дори от царя. Но въпреки това военната им дипломатия се проявява; и изглежда, че руските военни лидери, умишлено или не, ги стимулират към тази подновена дейност.

Около Коледа 1891 г. полковник Мулен, бивш заместник-военен аташе, а сега военен аташе на френското посолство в Петербург, разговаря или с Обручев, или с един от най-близките му сътрудници.¹²⁶ (Мулен е довереник и близък сътрудник на Боадьофр. Човек с дългогодишен опит в Петербург и с руска съпруга, той има отлични връзки в руската столица.) Това, което руският събеседник му казва, е добра новина. Руснакът му описва някои планове за укрепване на руските гарнизони в западните области и споменава една характеристика на тези планове, която е от особен интерес за французите. Това е укрепването на най-северните руски гарнизони в района на Вилнюс-Белосток. Сега, според този събеседник, при война с Германия, тези руски сили няма останат в отбрана, както е планирано по-рано, а веднага да преминат в настъпление срещу германските сили в Източна Пруссия. Това не означава, че общият план за насочване на първоначалния основен удар срещу Австро-Унгария, а не срещу Германия, е изоставен. Руското висше командване все още смята, че е невъзможно да се използва в настъпателни операции срещу Германия основната част на руската армия, разположена във и около Варшава, като същевременно австроунгарската армия остане непокътната на южния ѝ фланг. Следователно, първо трябва да се погрижат за австроунгарците. Но сега се предвижда (това е новото), че силите във Вилнюс и Бялисток ще преминат от пасивна и отбранителна позиция, както е предвидено по-рано, в първите етапи на войната с Германия, в настъпление. От френска гледна точка това е значително окуражаващо; и Мулен бърза да напише доклад за разговора и да го представи на Монтебело.

Монтебело, също впечатлен, изпраща доклада на Мулен до Рибо под прикритието на лично писмо от 9 януари 1892 г. и обръща внимание на токущо отбелязания момент.¹²⁷

Той уточнява, че обстоятелствата в момента да не са благоприятни за повдигане пред царя на въпроса за военна конвенция и не може да каже точно кога ще настъпи благоприятният момент, но когато този момент настъпи, французите трябва да се възползват незабавно от него. Затова смята, че не е рано да започне изготвянето в Париж на текста на такава конвенция, и трябва да има този френски проект под ръка, и при благоприятният момент, да го предаде веднага и директно в ръцете на царя, преди някой от помощниците му, да го види и коментира. По този начин монархът ще има възможност да осмисли съдържанието му спокойно, като реакциите му все още не са повлияни от колебанията на който и да е от неговите съветници.

¹²⁶ В този доклад Мулен нарича своя колега сътрудник на Обручев. Ако не е самият Обручев, вероятно е генерал Драгомиров, тогава командващ офицер в Киев, стар приятел на Обручев.

¹²⁷ DDFy vol. 9, no. 134, pp. 199-202. Letter, Montebello to Ribot, January 9, 1892, enclosing paper prepared by Moulin.

Тази информация, заедно с придружаващото я предложение, предизвиква оживен и отклик в Париж. Началникът на френския генерален щаб, генерал Мирибел, веднага се заема да работи, с помощта на Боадьофр, върху документ, очертаващ френската гледна точка. Документът не е, както е описван от историците, проект на конвенция, а изложение на принципните съображения, върху които трябва да се основава конвенцията. Завършен и изпратен на Монтебело на 4 февруари, документът е доста технически и труден за четене. Затова Монтебело го пренаписа, като изпраща преработения проект обратно в Париж за одобрение. В Париж правят още няколко незначителни езикови промени и на 29 февруари окончателният документ е изпратен обратно в Петербург с инструкции към Монтебело да го покаже на царя.¹²⁸

Документът е насочен, както е обяснено в първото му изречение, към евентуална отбранителна война, провокирана от нападение на Тройния съюз срещу едната или и двете сили – Франция и Русия. Принципът, по който двете сили трябва да действат, е да реагират незабавно с всички наличните сили, за да отблъснат такава атака. Мобилизацията трябва да започне и от двете страни незабавно и едновременно и да се провежда без прекъсване още от първите часове на мобилизацията от силите на Тройния съюз. Не трябва да се допуска врага да получи решително предимство над която и да е от двете защитаващи се страни в първите дни на войната.

Тогава е посочено, че силите и на двете страни са почти равни числено, като французите и руснаците имат малко предимство в действителния брой на човешката сила, а противниците в бързината на мобилизация.

Следва параграф посочващ необходимостта за съсредоточаване от самото начало върху главния противник (Германия). За тази цел французите, ще насочат 5/6 от своите сухопътни сили на първа линия (приблизително 1 300 000 души) срещу Германия, оставяйки само 360 000 срещу италианците. Те се надяват, че руснаците веднага ще разположат от 1 600 000 души, от които поне 700 000-800 000 души срещу Германия. Те трябва да бъдат съсредоточени възможно най-бързо на германската граница „по такъв начин, че да се улесни настъплението, и възможно най-бърз контакт с германските части, за да ги лишат от самото начало от всякаква възможност за прехвърляне на силите им от изток на запад“.

Документът завършва с подробно описание на силите, които се очаква да бъдат използвани в началните етапи на войната. Цифрите са следните:

Германия: 1 550 000 души, които да заемат позиции във фронтовите райони до 14-ия ден от мобилизацията.

Австро-Унгария: 800 000 души, 2/3 от които ще са на руската граница до 16-ия ден, а останалите някъде между 20-ия и 25-ия ден.

Румъния: 100 000 армия.

Италия: 360 000 на място до 15-ия ден.

Франция: 1 550 000 до 14-ия ден.

Русия: 1 600 000 души, от които „значителна част“ да бъдат съсредоточени на границата в кратък срок, а останалите – възможно най-скоро след това.

¹²⁸ DDFy vol. 9, no. 182, pp. 263-267, February 4, 1892, and no. 218, pp. 317-320, February 29, 1892.

Толкова за меморандума на Мирибел. Общата идея на аргумента е ясна: да се противопостави на известната руска концепция за първоначално съсредоточаване срещу австроунгарците и да се задължат руснаците да мобилизират основните си налични сили в първите дни на войната срещу Германия. За тази цел Русия трябваше да съсредоточи 700 000-800 000 души на германската граница и да ги премести веднага срещу противниковите германски групировки.

Имайки предвид това, от руснаците се изисква много. Руската постоянна армия към края на 1890 г. наброява 950 000 души, включително офицери. От тях само около 730 000 са в бойни части, а от тях само около 476 000 са разположени в четирите западни военни окръга (Вилненски, Варшавски, Киевски и Одески) на Европейска Русия. Цифрите, споменати във френските архивни документи, показват, че е имало около 700 000 руски запасни (от теоретичния общ брой 1 620 000), които могат да бъдат призовани веднага и вкарани в строя през първите няколко седмици след избухването на войната. Но руските условия за преместване на тези запасници на фронта са лоши (липса на пътища, слабо развити железници, големи разстояния) и французите в своя документ пропускат дните от мобилизацията, за тяхното пристигане.¹²⁹

От руснаците се иска да хвърлят срещу германците в първите дни на войната сили, представляващи всичките им постоянни гарнизони в Източна Европа, плюс приблизително половината от непосредствено наличните резерви, което оставя напълно недостатъчен брой, с който да се противопоставят на около 900 000 австроунгарски и румънски сили, да не говорим за личния състав на огромните южни и източни граници на Руската империя. Едва ли може да се очаква руснаците да приемат това без възражения.

Преди да се проследи съдбата на новоредактирания меморандум на Мирибел, който вече пътува по куриер към Петербург в първите дни на март 1892 г., тогава настъпват някои промени във френската вътрешнополитическа сцена поради нова парламентарна криза, промени, които не ще имат последици за френско-руските отношения.

Причините за тази криза са тривиални и твърде сложни, за да се оправдаят обясненията тук. Както често се случва в законодателните органи, един дребен спорен въпрос (в този случай предложеното място в дневния ред на въпрос, засягащ отношенията между църквата и държавата) внезапно и неочаквано разрушава съществуващото парламентарно мнозинство, и Фрейсине се оказва принуден на 18 февруари да се откаже от премиерския пост.

¹²⁹ Тези данни са взети от докладите от 29 май, 10 юни и 13 декември 1890 г., както и от 30 декември 1891 г., изготвени от Мулен, които се съхраняват във френските военни архиви във Венсан. Данните за броя на руските запасни от първа линия са объркващи и е много трудно да се оцени броят, който ще бъде прехвърлен на европейския фронт достатъчно бързо, за да повлияе на началните етапи на война срещу Германия и Австро-Унгария. Френският Генерален щаб оценя тези резерви на приблизително 1 124 000 (1 600 000 минус 476 000, които вече са на линия по западната граница). Те трябвало да бъдат изтеглени от общо 1 950 000 „резервисти, първи призив“, както споменава Мулен в доклада си от 29 май 1890 г., от които може да се изчисли, че само около 1 600 000 са на разположение за бойни задачи. Това обаче е цифрата за цялата империя. Не всички от тях са на разположение за западния фронт. Обикновено там е разположена само около половината от постоянната армия в мирно време.

Два дни по-късно е сформиран друг кабинет под ръководството на умерено-републиканския сенатор (бивш министър на обществените работи, а по-късно президент на републиката) Емил Лубе.

Но президентът Сади Карно, добре осъзнавайки, че деликатният обмен с руснаците може да бъде неблагоприятно повлиян от твърде рязката промяна на лицата от френската страна, се погрижва, дори в новия кабинет, Фрейсине и Рибо да запазят съответните си портфейли на войната и външните работи, така че Фрейсине се отказва само от премиерския пост.

Въпреки това шокът в Петербург е значителен. Когато новината за падането на кабинета става известна, Гирс и Ламздорф я приемат като поредна демонстрация на хроничната нестабилност на политическите условия във Франция. Ламздорф записва в дневника си „С кого се занимаваме? Когато видях министъра в 10,30 ч., той, както и аз, изрази задоволство от нашата неотдавнашна благоразумност. Нотите, разменени през август 1891 г. не ни компрометират; но какво щеше да стане, ако бяхме се поддали на настояването на барон Моренхайм и бяхме подписали военна конвенция в очакване на война с Германия и т.н., и т.н.? „Не“, казва Гирс, „ние наистина направихме нещо добро. Но царят не го осъзнава и си приписва всичко.“

Вестникът на Клемансо „La Justice“ твърди, че Моренхайм се е застъпил за задържането на Рибо. Австроунгарският посланик, граф Александър Хойос¹³⁰, потвърждава това пред правителството си, добавяйки, че Моренхайм също е настоявал за връщането на Флоронс в министерството на външните работи, в случай че Рибо не може да бъде задържан. Твърди се, че Карно и Рибо са силно разстроени от тази намеса.

Министърът (Гирс) злобадства от случилото се във Франция: това ще попречи на Моренхайм и Нелидов да се подмазват [на царя], което те се стремят да правят при всеки повод. Сега царят трябва да се убеди колко опасно и неразумно е да се забъркваш със страни, които нямат постоянно правителство, като например днешна Франция.¹³¹

Разбира се, тези руски колебания са поуспокоени, когато идва новината, че Фрейсине и Рибо ще запазят министерските си постове. Французите имат впечатлението, че това е всичко необходимо и вече няма да има повече безпокойство от руска страна. Но това не е напълно вярно. Царят, доста необичайно за него, изглежда скоро се успокои. Но Гирс и Ламздорф, както ще видим, продължават замислено да размишляват върху урока от внезапното изчезване на Фрейсине от премиерския пост; и това изобщо не ги насърчово да продължат с преговорите за военна конвенция.

Между другото, новият премиер Лубе, е близък приятел на тогавашния президент Сади Карно; и с поемането на премиерския пост той, подобно на Карно, трябва да е посветен във всички подробности на преговорите с руснаците. Няма налични доказателства, че руснаците някога са официално информирани за този факт; но те трябва да са го предположили, знаейки, че не е възможно френският премиер да остане в неведение за толкова важно развитие на

¹³⁰ Austrian archives, P.A. X, box 127. Frankreich, Berichte 1892. Dispatch, Hoyos, March 10, 1892.

¹³¹ Lamsdorf diary, February 8/20, 1892.

външните ангажименти на Франция, каквото е преговорите, за първи път в историята на Третата република, за военен съюз.

Докато всичко това се случва в Париж, Монтебело, след като получава (в първите дни на март) преработения и окончателен проект на френския военен меморандум, се сблъсква с проблема: как да го предаде на царя? За него не е практично да търси лична аудиенция при царя за тази цел. Царят обикновено не предоставя специални аудиенции на посланици. Дори и да бъде убеден да направи изключение в настоящия случай, посещението ще стане известно и ще породи нежелани спекулации в печата и другаде.

Изправен пред тази ситуация, Монтебело стига до решението, че е невъзможно да се заобиколи Гирс; по-добре е да се подчини на необходимостта и да го направи свой съюзник в усилията си. Затова в понеделник, 7 март, той отива при външния министър, връчва му френския документ (преписан от него но без подпис) и го моли да го представи пред царя при следващия удобен случай. Гирс се съгласява да го направи.

Монтебело добавя (за да окаже натиск върху руснаците), че след десет дни, на 17-ти, самият той ще пътува обратно до Париж. И ще е готов да представи там отговора на царя.

Веднага щом Монтебело си тръгва, Гирс и Ламздорф с голямо любопитство прочитат френския документ. Заключение им е, че основният му аргумент е малко приемлив в сегашния си вид за руските военни лидери. „Ангажиментът, който изискват от нас“, отбелязва Ламздорф в дневника си същата вечер, дава на французите картбланш за авантюри и за провокиране на конфликти, в които е трудно да се различи кой всъщност е започнал войната; и тогава сме задължени да ги подкрепим с армия от 800 000 души! Самото съществуване на такъв ангажимент ни поставило на милостта на френското правителство, което във всеки един момент може да се промени и да попадне в ръцете на фанатични радикали, които без угризения на съвестта, независимо дали от страх или от пресметливост, ще ни предадат на германците. Стратегическата страна на този проект може само военните да преценят; но политическата му страна е много опасна. Министърът е на същото мнение. Ние трябва да разгромим Германия в полза на французите, а те дори при най-добри обстоятелства, ще ни оставят да довършим войната с австроунгарците и с другите източни сили, както можем по най-добрия начин, без да ни оказват никаква помощ“.¹³²

Решението обаче не е на Гирс. Затова той взема меморандума и на следващия ден отива за седмичния си доклад до царя в Гатчина, и го предава без коментар на монарха¹³³.

За негова изненада и ужас, последният, още преди да го прочете, твърдо с подкрепя на основната препоръка, около която е изграден френският меморандум. „Наистина трябва да постигнем споразумение с французите. Трябва да сме готови да атакуваме германците веднага, за да не им дадем време първо да победят Франция, а след това да се обърнат срещу нас. Трябва да поправим грешките от миналото и да унищожим Германия в първия възможен момент.“

¹³² Lamsdorf diary, February 25/March 9, 1892.

¹³³ Цялото а описание на посещението на Гирс при царя на 8 март и реакцията му, са взети от дневника на Ламздорф.

С разпада на Германия, казва царят, Австро-Унгария няма да посмее да помръдне.

Гирс, събирайки смелост пред това неочаквано изявление, задава въпроса: „Но какво ще спечелили, като помогнем на французите да унищожат Германия?“

„Ами какво всъщност?“, отвърща царят. „Това, което ще спечелили, е че Германия трябва да изчезне. Тя ще се разпадне на редица малки, слаби държави, както е било преди.“¹³⁴

Не е записано какво е отговорил Гирс на това изказване на господаря си. „Нашият монарх си мисли — споделя по-късно на Ламздорф, завръщайки се от Гатчина, — че когато унищожи Обединена Германия, ще бъде господар на света. Той наговори такива глупости и разкри такива дивашки инстинкти, че не ми оставаше нищо друго, освен да го изслушам търпеливо.“

Самият Ламздорф разсъждава допълнително върху изявлението на царя, когато пише пророчески в дневника си същата вечер; и категорично не се съгласява с гледната точка на монарха: „Германия едва ли ще се разпадне, когато нейната независимост е застрашена [т.е. в случай на световна война]. Повероятно е тя да се сплоти от такава борба. В случай на германско поражение, може да предвидим краят на [германската] империя и триумфът на републиканските и социалистическите принципи, но връщането към стария ред е немислимо. Франция, в случай на успех, доволна от постигнатото отмъщение, няма да има повече нужда от нас; и тогава ще се изправим пред непосредственото съседство на голяма враждебна нация по цялата ни разширена, открита граница“.

Връщайки се обаче към аудиенцията на Гирс при царя, той продължава: „Беше уговорено царят да проучи френския документ и да представи на Гирс на следващата им седмична среща мнението си за това какво трябва да се направи по въпроса. Но Гирс, преди да си тръгне, използва случая да му напомни за опасността от публично разкриване на подобно споразумение, каквото французите искат. Французите, смята той, са напълно способни да го разкрият, ако това отговаря на техните цели. Наистина ли някой иска, пита Гирс, да постави такава власт в ръцете на толкова нестабилно правителство? С този прощанен въпрос (който според него е направил известно впечатление) той остави монарха да проучи френския документ“.

Размишлявайки върху тази среща с царя, Гирс неминуемо е забелязал, че готовността на последния, дори преди да прочете документа, да приеме френската теза (за необходимостта от незабавно руско нападение срещу Германия в самото начало на войната), отразява някакво скрито влияние върху него, откак-то Гирс го е видял за последен път.¹³⁵ С други думи, някой сигурно му е представил аргументи, много подобни на, изложените във френския меморандум.

Изглежда наистина е така. Генерал Михаил Иванович Драгомиров, бивш учител на Александър III по военно дело, близък приятел и колега на Обручев

¹³⁴ Определено Александър III се оказва много тѣп руски цар, може би най-тѣпия! (б. пр.)

¹³⁵ Или вероятно преди да го прочете. Учудваща е готовността на Александър да го коментира, преди да прочете копието, което Гирс му е донесъл, което показва, че той вече е чел документа, предоставен по други канали.

и човек със силно антиавстроунгарски и антигермански възгледи, посещава царя в края на февруари. По-късно, в разговор с Мулен, той заявява, че монархът вече е убеден в необходимостта, при война, да се започне с незабавна атака на северната руска армейска група срещу германските сили.¹³⁶

Гирс се досеща, че най-вероятно самият Драгомиров е убедил царя в тази необходимост и тази гледната точка отразява предходните разговори между френските и руските военни кръгове, за които никой от цивилните фигури не е наясно.

Както и да е, когато Гирс пристига в Гатчина за следващия си седмичен доклад на 15 март, царят му казва, че се е запознал с френския документ. Той е съгласен с принципа за едновременна мобилизация и взаимопомощ в първите етапи на войната. За останалото иска да проучи документа допълнително, след което да го изпрати на Обручев за коментар. След това, когато се завърне от предстоящо посещение в Дания, френски офицер може да бъде изпратен в Петербург, за да обсъди въпроса допълнително с руските си колеги.¹³⁷ 18 (Точно кога е предвидено завръщането, не е ясно; вероятно някъде през юни.)

Гирс предава тази информация на Монтебело на 16-ти; и последният замина на следващия ден за Париж.

Ще припомним, преди да проследим по-нататъшното развитие на руския ангажимент за война срещу германците, както е предложено в току-що описания документ, че по това време просто не съществува нерешен политически въпрос между Русия и Германия, който може дори отдалечено да оправдае или да наложи война. Нито една от силите няма териториални намерения към другата. Нито една от тях няма конкретни цели спрямо другата, които да бъдат постигнати само с успешна война, освен глупостта на царя, който наивно мисли, че победена Германия ще се разпадне на части и ще престане да му досажда със съществуването си. В последните си години на поста, Бисмарк многократно предупреждава германските военни лидери не само, че Германия няма намерения към руска територия, но и че ако влязат във война с Русия, няма да имат рационални цели и никога няма да намерят благоприятно място за спиране.

Защо са тогава всички тези приказки за война, сякаш неизбежността ѝ е общопризната? Руските военни лидери несъмнено са повлияни от вече твърдо установеното в съзнанието им предположение, че войната с Австро-Унгария е не само желателна от тяхна гледна точка, но и неизбежна. Германия, разсъждават те, ще трябва да бъде елиминирана, преди да помогне успешно на австроунгарците. Но това предположение за неизбежността на германо-руската война и съсредоточаването на вниманието и в двете военни ведомства върху подготовката за такава война произтича от вътрешните импулси, обикновено породени от култивирането на големи въоръжени сили, от взаимните тревоги, които подобна конкуренция неизменно поражда, и от загрижеността както на правителствата, така и на обществеността с опасностите, които тя представлява.

¹³⁶ French military archives. Report of Moulin, February 21, 1892. Дон. пр. През август 1914 г. по изрично и истерично френско настояване, започва необмисленото руско нападение в Източна Пруссия, завършило с триумфалните победи на германците при Таненберг и Мазурските езера, след което войната за руснаците се превръща в едно непрекъснато отстъпление на изток, до Брестлитовския мир в 1917 г.

¹³⁷ DDF, vol. 9, no. 231, p. 341. Telegram, Montebello to Ribot, March 16, 1892.

Толкова силни са тези импулси, по всяко време и на всички места, че липсата на каквито и да рационални мотиви за война или на каквато и да е конструктивна цел, се губи от поглед.¹³⁸ Предположението за неизбежността на войната се основа изключително на факта, че „ние“ и „те“ се подготвят толкова интензивно за нея. Не е необходима друга причина за приемането на нейната необходимост.

Глава 10. ПРЕДВАРИТЕЛНИТЕ ПРЕГОВОРИ

Читателят ще си спомни, че на 16 март 1892 г. Гирс информира френския посланик, маркиз дьо Монтебело, за коментара на царя на меморандума, представен от французите по въпроса за военната конвенция. Монархът се съгласява по принцип с основната тема на документа. Документът сега трябва да бъде изпратен на руските военни специалисти за проучване и коментар. Това ще отнеме известно време. Царят ще замине малко по-късно през пролетта, за да присъства на семейното тържество в Копенхаген.¹³⁹ Иняма да може да обърне допълнително внимание на въпроса преди заминаването си.

Когато се връща някъде през юни, Гирс казва на французите, че могат да изпратят висш военен представител, или началника на Генералния щаб, генерал Мирибел, или неговия заместник, Боадьофр в Петербург, за да се проследи въпроса по-нататък.

С тази достатъчно разумна, информация, Монтебело напуска Петербург на 19 март и пътува до Франция, за да вземе жена си, която все още не се е появила на петербургската сцена. Тази информация той съобщава устно на Рибо веднага след пристигането си.

Не е ясно какво точно има предвид Александър III, когато се съгласява французите да изпратят офицер в Петербург, за да обсъдят с руските военни специалисти въпросите, повдигнати в неотдавнашното им съобщение.

Очевидно наскоро е настъпила голяма промяна в мисленето му. Сега той е убеден, че руските военни стремежи вече не трябва да бъдат насочени само срещу Австро-Унгария, и Германия трябва да бъде победена на всяка цена, а новата Германска империя – разбита на части. Но какво изисква това, под формата на по-нататъшни военни споразумения с Франция, е въпрос, който той не е обмислил напълно. Може да предположим, че съгласието му, французите да изпратят офицер, ще се приеме като знак, че е готов да обсъди сключването на пълноправен официален военен съюз.

Другата вероятност е, да е имал предвид само чисто военно-техническите дискусии между двата генерални щаба, които да улеснят координацията на войските, ако някоя от страните е заплашена от германска агресия – дискусии, евентуално водещи до съгласуван меморандум за заключенията и договореностите, но не и до официално международно споразумение, и най-малкото,

¹³⁸ Типичен пример е безсмислената западна подкрепа за Украйна във войната с Русия, при условия че това лишава Европа е енергоизточници, т.е. няма никаква разумна цел, за намеса във вътрешноруските конфликти! И също сегашната западна пропаганда, че войната на Европа или НАТО с Русия е неизбежна, което е пълна глупост! (б. пр.)

¹³⁹ Това е златната сватба на родителите на Дагмар, кралят и кралицата на Дания, която се състои на 26 май 1892 г.

което да е обвързващо за него самия или неговото външно министерство. Той не бърза да се заеме с въпроса; и няма доказателства, че този въпрос го е занимавал сериозно през останалата част от пролетта на 1892 г.

Може да предположим, че отстъпката, която Александър III прави, с изпращането на френски офицер, ще задоволила отговорните френски държавници и нещата ще протекат достатъчно спокойно през следващите няколко седмици при това споразумение.

В действителност, моментът бележи за Монтебело началото на изпитание, което ще изпълва живота му в продължение на месеци: изпитание, произтичащо от неудобното му положение, хванат по средата между голямото нетърпение в Париж да се пристъпи към сключване на военна конвенция и обстоятелствата в Русия, крайно неблагоприятни за каквото и да е форсиране на темпото отвъд графика, предложен от самите руснаци.

До този момент Фрейсине, опитвайки се да заобиколи търпеливия Гирс и да представи случая си директно на царя чрез Моренхайм, иска да ускори темпото. Сега е ред на Рибо да поеме тази водеща роля. Разтърсен, очевидно, от неотдавнашната криза в кабинета, той вече не е никак уверен в сигурността и дълготрайността на собствената си позиция на външен министър.

Той осъзнаваше, че неуспеха на Фрейсине да се свърже самостоятелно с царя и скорошната промяна в позицията му, въпросът вече може да бъде успешно придвижен напред само по каналите, на които той Рибо като външен министър притежава. Накрая той осъзнава огромния политически кредит, който може да се натрупа за всеки, който успее да утвърди името си като архитект на френско-руския съюз. Затова трескаво се стреми да осъществи конвенцията през свиващия си мандат. Затова през пролетта и началото на лятото на 1892 г. той засипва Монтебело с наставления и разпореждания да ускори делото на всяка цена.

При завръщането си в Петербург в началото на април, Монтебело открива, че по време на отсъствието му, се е случило събитие, което е предопределено, да усложни френско-руските отношения за години напред.

Гирс се разболява тежко (на 23 март). Сериозност на заболяването не е очевидна отначало. Проблемът е диагностициран като еризипел на ухото – заболяване, което е доста болезнено но се преодолява в рамките на две или три седмици.¹⁴⁰ Но всъщност това е само началото. 54 години вярна държавна служба, добавени към нормалните последици от старостта, вземат своя данък върху силите на този почтен държавник. През оставащите му три години и половина живот той е физически безпомощен, психически и умствено напълно бодър, но измъчван от болести, често и за дълги периоди прикован на легло, неспособен да поеме пълната тежест на служебните си задължения, но никога не му е позволено, докато Александър III е жив, да се откаже от поста, на който царят го е назначил.

¹⁴⁰ Но в антибиотичната ера, не и тогава. Това е остра бактериална инфекция на кожата и повърхностните лимфни съдове, причинена от стрептококи. Заболяването е спешно състояние, което изисква незабавно антибиотично лечение. Тежко усложнение е пробиване на тъпанчето и образуване на абсцес, което води до глухота и проникване на гноята в черепа, което предизвиква гноен менингит и смърт. (б. пр.)

За Монтебело това е ужасна ситуация. Освен при важни протоколни случаи, той няма връзка с царя. Да иска специална аудиенция означавало не само вероятен отказ, но ако молбата бъде удовлетворена, ще привлече общественото внимание към аудиенцията, което стимулира спекулациите в печата за нейната цел.

Що се отнася до руските военни лидери: не е обичайна процедура посланикът да общува директно с тях; нито пък самите те са в лесен и редовен контакт с царя. Състоянието на Гирс вече е такова, че той е недостъпен. И все пак секретността на военните преговори е такава, че няма никой в руското външно министерство, пред когото Монтебело да спомене въпроса изобщо. И ето в същото време, Рибо го засипва с искания да продължи с преговорите.¹⁴¹

Първото от тези искания идва само няколко дни след завръщането на Монтебело в Петербург. То е изпълнено с тревоги и въпроси. Носят се слухове, пише Рибо, че руско-германските отношения се подобряват и че руснаците, след провала на неотдавнашния парижки заем, отново се обръщат към Берлин за финансова помощ. Министърът пита, дели това е вярно и дали руснаците са започнали преговори с германците, търсейки сключване на ново търговско споразумение, което да замени изтеклото през 1890 г.? И ако е така, не застрашаваше ли това преговорите по военната конвенция?

Голяма част от това е глупост и несъществеността е очевидна за Рибо, но той се посигурява с въпросите си. Как може, пита той риторично, да останем пасивни пред подобно положение? Не е ли опасно? Няма ли да загубим инерцията от предходното лято? Не е ли дошло времето Монтебело да отиде директно при царя?

Пьотър Вановски

За пореден път (защото не е за първи път) Монтебело трябва търпеливо да обясни защо не може да отиде директно при царя. Не е ли по-добре, пита Рибо, ако, използвайки болестта на Гирс като извинение, отиде директно при военния министър Вановски или при генерал Обручев?

„Не“, е строгият отговор.¹⁴² Той трябваше да се види с царя. Ами ако посещението стане публично достояние? Каква възможна причина ще има да се скрие съществуващата близост между Франция и Русия? Дали подобно скриване не потвърждава съмненията, които сега се надигат за здравината на връзката? Хората вече идват при него с любопитни и обезпокоителни съобщения: че царят е отказал да приеме акредитивните писма на Монтебело — че се е наложило да изпрати Флурунс в Русия, за да накара царя да промени решението си.¹⁴³

¹⁴¹ Ribot mss., French archives. Letter, Ribot to Montebello, April 12, 1892. (Montebello's reply suggests that this letter was actually dated the 14th.)

¹⁴² DDF, vol. 9, no. 285, pp. 413-415. Personal letter, Montebello to Ribot, April 22, and 28, 1892.

¹⁴³ Източникът на този нелеп слух е самият Флоренс. Той наистина е в Петербург през онази пролет, където е приет хладно и за кратко, от царя. Но целта на аудиенция (уредена от Монтебело) е просто да връчи на царя медал в памет на френската експозиция в Москва през 1891 г. Това не пречи на Флуренс да разпространява из Париж след завръщането си, че се е върнал с важно лично послание от Александър III до френския президент.

Тъй като не знае как да изпълни инструкциите на Рибо, Монтебело потърсва Вановски, военния министър, и му разказва за тежкото си положение (около 3 май). Вановски изразява недоумение. Той прегледа още веднъж договореностите, за които французите са информирани. Доколкото може да види, всичко върви по график. Царят скоро заминавал за Дания. Когато се върне, французите нека изпратят своя офицер. Царят не иска да го изпращат по-рано, защото иска самият той да присъства на дискусиите. Какво повече искат французите? От какво се оплакват?

Монтебело се съгласява с този ред на мисли, но моли Вановски да се опита да му уреди аудиенция при царя след завръщането му; Вановски му отвърща със същите аргументи, които самият той вече е използвал с Рибо; и разочарованието е пълно.

В същия този разговор с Монтебело, Вановски, който очевидно наскоро е разговарял с царя, дава интересен разказ за думите на монарха. Според този разказ императорът е признал необходимостта от съвместни френско-руски военни действия; в противен случай противниците ще се разправят с всеки от тях поотделно. Но целта на техния съюз, настоява Александър, трябва да остане мирна. Въпреки че за чисто отбранителни цели съществуващите сили на Русия са достатъчни, за съжаление ще минат няколко години, преди военната ѝ подготовка (за активни операции срещу Германия) да бъде завършена.¹⁴⁴

Две седмици по-късно (23 май) Монтебело докладва в Париж някои по-окуражаващи новини. Вановски и Обручев, след като проучили френския меморандум, представят на царя свой собствен проект за конвенция. Царят предава цялото досие на болния Гирс за негова реакция. Това ще отнеме малко време; но означава, според Монтебело, че нещата се развиват толкова добре, колкото може да се очаква.¹⁴⁵

Два дни по-късно Рибо отговоря с писмо, в което изразява неохотно задоволство от тази новина, но продължава да настоява за незабавни действия.¹⁴⁶ Преди писмото да стигне до Петербург, царят отново заминава за Дания; и малко след това Гирс заминава за финландската си дача. Сега за Монтебело няма друга алтернатива, освен да прояви допълнително търпение.

Информацията, която Монтебело телеграфира на 23 май, че Вановски и Обручев са изготвили проект за военна конвенция, не е напълно точна. Той ще бъде по-малко доволен от нея, ако знаеше цялата история.

Вановски и Обручев (най-важното е, че Обручев) наистина проучват френския документ през месец април и представят на царя, някъде в началото на май, коментарите на Обручев върху него, съставени под формата на дълъг и официален меморандум. С оглед на важността на този документ като илюстрация на мисленето на руския Генерален щаб в навечерието на сключването на военната конвенция, преводът му, направен от оригинала, който се намира в

¹⁴⁴ DDF, vol. 9, no. 296, p. 428. Telegram, Montebello to Ribot, May 4, 1892; and no. 300, pp. 434-436. Personal letter, Montebello to Ribot, May 6, 1892.

¹⁴⁵ French archives, vol. 30. Telegram, Montebello to Ribot, May 23, 1892.

¹⁴⁶ DDF, vol. 9, no. 318, p. 453. Personal letter, Ribot to Montebello, May 25, 1892.

руските дипломатически архиви, е включен като приложение II, в края на това изследване.¹⁴⁷ За първоначално запознаване е достатъчно резюме.

Първата точка на Обручев е, че процесът на мобилизация от водещите европейски сили вече се измерва „не в седмици, а в дни и часове“, мобилизацията от французите и руснаците, „поради неизбежното приближаване на войната“, трябва да се осъществи едновременно. Мобилизацията, пише Обручев, „вече не може да се смята за мирен акт; напротив, тя представлява най-решителния военен акт“. Това означава, че в момента на мобилизацията „никакво по-нататъшно дипломатическо колебание не е допустимо. Всички дипломатически решения трябва да са взети предварително ...“

Вторият момент е, че предвид крайното състояние на военно напрежение, в което се намира Европа, ограничаването на въоръжен конфликт е малко вероятно и не е в интерес на Русия. Всяка локализация на конфликт между Русия и нейните западни съседи или Турция може да завърши така, както приключва руско-турската война. Една от великите сили, т.е. запазила военната си мощ, докато Русия изчерпваше своята, ще излезе на активната политическа арена накрая и ще диктувала условията на мира, както направи Германия през 1878 г.¹⁴⁸ И тук дипломатите са посъветвани да устоят на изкушението да се опитат в последния момент да локализируют конфликта или дори да ограничат последиците от него.

Трето, Обручев подчертава предимството на военната конвенция пред съюзническия договор, защото конвенцията не изисква парламентарна ратификация във Франция. Така руснаците ще си имат работа само с изпълнителната власт във Франция и ще избегнат участието на „политическите партии, чиито спорове се разрешават в парламента“.

Четвърто: при споразумение за едновременно провеждане на френска и руска мобилизация, трябваше да се обмисли какъв да бъде поводът за нейното предприемане. И тук руснаците трябва да се пазят да не бъдат внезапно оставени сами в началото на война. Ако конвенцията не предпазва от това, има хипотетична възможност германците внезапно да направят привлекателни предложения на Франция, за да я убедят да остане неутрална; и предвид „изключително миролюбивото настроение на голяма част от френския народ и хитростта на германската дипломация“, това наистина може да успее.

Може да се сформира коалиция срещу Русия, която ще трябва да се защитава от всички страни. За да се предотврати всяка такава възможност, конвенцията трябва да предвиди едновременната мобилизация на френската и руската армии в случай не само на нападение от Германия, но и на такова от която и да е от силите на Тройния съюз. Дипломатите могат да критикуват подобно задължение, защото то задължава Русия да влезе във война с Германия и Австро-Унгария при нападение срещу Франция от страна на Италия; „но само чрез приемането на такова задължение ще можем да уравновесим задължението,

¹⁴⁷ Руски архиви, дело 373. Руският оригинал, от който е взет този превод, е копие, изпратено на Гирс от Вановски по заповед на царя на 7/19 май 1892 г. Преводът е мой. Текстът е възпроизведен и в дневника на Ламсдорф от 31 май/12 юни 1892 г.

¹⁴⁸ Не Германия, а Дизраели продиктува мирните условия, заради руската глупост! Но това е официалната руска версия на събитията, издигана и днес. (б. пр.)

наложено на Франция, да се мобилизира и да започне война в случай на нападение срещу нас, само от Австро-Унгария.“

Последната точка на Обручев е твърдо отхвърляне на желанието на французите, заложено в наскоро представения им документ, да се посочи в окончателен документ точният брой на силите, които всяка от страните трябва да разположи на даден фронт. Руснаците, настоя Обручев, не трябва да приемат подобно задължение. Те трябва да си запазят правото да използват силите си там, където се появи необходимост. Твърде много е заложено на карта, за да се обвързваме с това желание на французите. „При готовността на цели въоръжени народи да воюват, не може да се предвиди друг вид война освен най-решителния вид, която ще определи за дълго време относителните политически позиции на европейските сили. Пред тази ситуация руснаците могат да се обвържат само с незабавна мобилизация, запазвайки си правото да насочат основния удар на военните си операции „срещу най-близката от силите на този [Тройния] съюз“, както сметнат за добре.“

Толкова за доклада на Обручев. Има два-три момента от него, заслужаващи специално внимание.

Първият е без колебание приемането на неизбежността на войната и пълната липса на каквито и да е податки за желание тя да бъде избегната. Документът е белязан на два места от доста дръзки предписания към „дипломатите“ да се държат настрана в последния момент и да не правят нищо, за да предотвратят или локализират конфликта, за да не объркат с това плановете на военните. Предвид тенденцията, че вярата в неизбежността на войната създава точно тази неизбежност, това е важен момент.

Тезата на Обручев ясно посочва, че руските военни не се отказват от решимостта си да се справят първо с австроунтарците в тази предвидена война, докато на този етап от играта са заели предимно отбранителна позиция срещу германците.

И накрая, трябва да се замислим върху това, че в целия документ не е обърнато никакво внимание за целите на предвидената в него война, както не е засегнато и в размяната на ноти от предходното лято. Това изобщо не е споменато. Всъщност няма доказателства, че някога е обсъждано между двете правителства. Само е споменато, много накратко, в разговора на Обручев с Боадьофр през лятото на 1891 г.; но французинът, след като потвърждава добре познатото желание на Франция да си върне Елзас и Лотарингия, отхвърля останалото с извода: «Нека първо да ги победим; останалото ще бъде лесно».

Това пропускане има интересни последици. Първо, повдига въпроса как две армии ще обединят усилията си, когато нито една от тях не знае за какво воюва другата. Второ, повдига въпроса дали някое от правителствата е имало някаква конкретна представа за какво точно ще се воюва, независимо дали има някакво разбиране с другата страна.

В това си отношение документът бележи значителна промяна в европейските концепции за водене на война изобщо. Това е промяна, която ще има голямо значение за наближаващия XX век. В династичните войни от миналото различните сили воюват за специфични цели: да завземат или защитят дадена провинция, да предпазят откъм морската си търговия от посегателство, да уре-

дят конкретни династични конфликти и други; а военните операции са провеждани в ограничен мащаб за постигането на тези цели.

Както се вижда от документа на Обручев, победата трябва да бъде или пълна, или съкрушително решителна; и в този смисъл тя е разглеждана като самоцел. Идеята сега е, че ще трябва да се разгром противника с неговите армии и неговия народ, толкова решително, че волята му да бъде смазана изцяло, или сведена до незначителност; воля на победителите, съответно, ще стане върховна. С други думи, тотална война и пълна победа. След това, както казва Бонапарт, останалото ще бъде лесно.

Руснаците, със сигурност, са предложили някои специфични цели, поне на заседанията на собствените им съвети. Съществува дългогодишното желание на руската армия, подкрепено от царя, да изгони австрийците от Галицка Полша (или в литературата Полска Галиция), която те придобиват чрез разделянето през XVIII век, и да включат района в своите граници. А в случая с Германия, има и наскоро зародилата се идея на царя, че иска да „разбие“ тази страна на части. Но как, до каква степен и на какви части трябва да бъде разбита? Положението на Германия преди 1870 г. е много нестабилно. Сега то не може да бъде върнато към старото положение. Какъв *Status quo ante* тогава трябваше да бъде възстановен? Предполагаме, че всичко, което царят има предвид, е да постави този новоизпечен млад кайзер на подобаващото му място. Но какво е подобаващото му място? Нима Александър не се е замислил, че разпадането на Германия означава пълната гибел на династията Хохенцолерн като една от управляващите династии на Европа? И ако това бъде постигнато, какви ще са последиците от тези предполагаеми победи върху династията на Хабсбургите в съседна Австро-Унгария? Може ли някой сериозно да си представи, че позицията на тази династия, отслабена сега от трагедията на Майерлинг¹⁴⁹, няма да бъде разклатена до основи от подобна поредица от удари, завършваща с трето голямо военно поражение по време на управлението на един-единствен император, а след това, с краха на имперско-династичното управление в съседна Германия? И ако позицията на династията на Хабсбургите също бъде разклатена, какви ще се последиците за единствената останала европейска империя, Руската, също многонационална, подобно на Австро-Унгария, и изправена не само пред центробежните импулси на съвременния романтичен национализъм, но и пред озлобено и терористично революционно движение?

Изглежда невероятно, че тези въпроси не са очевидни за Александър III. Не беше ли той възпитан в атмосферата на „съюза на тримата императори“? Не беше ли той самият подписал договора, известен като втори „съюз на тримата императори“? И точно германците – двамата кайзери, Бисмарк и Швайниц, многократно се опитват да му внушат важността на солидарността на тримата императори за оцеляването на съответните им династии?

В самодоволното приемане от Александър на перспективата за разпадане на имперска Германия при френско-руска военна победа, може да се види първото ясно доказателство за онази странна политическа слепота (доп. пр. точната дума е глупост) за реалните потенциални източници на вътрешен разпад в Русия, която не само го засяга в последните години от царуването му, но и

¹⁴⁹ Самоубийство на австроунгарския престолонаследник Рудолф.

ще засегне толкова силно сина му Николай и ще предизвика унищожение както Руската империя, и нейната управляваща династия 25 години по-късно, доп. пр. когато всички нейни членове, останали в Русия начело с царя и семейството му ще бъдат разстреляни от болшевишките престъпници.

Но какво да кажем за самия Обручев? За разлика от Александър III, Обручев не е самодоволен; не е живял изолирано в дворец; не съчетава лукавство с интелектуална мързел. Не вижда ли тези големи опасности?

Въпросът става интересен от няколко обстоятелства. Обручев не е обикновен генерал. Той няма причина да обича нито династията Романови, нито лично Александър III. Не е нито благородник, нито придворен. Той е в пълния смисъл на думата, безкласов интелектуалец. Семейството му, частично военно по произход, има силна либерално-революционна жилка. Брат му е революционер. Самият той, както видяхме, избира известния литературно-политически опозиционер Чернишевски за литературен сътрудник и е пострадал професионално за това. Като военна фигура, той е отгледан в духа на своя велик покровител, бившия либерален военен министър Дмитрий Милютин, човек, често подозиран, че желае да превърне руската армия в училище за обучение на ново поколение млади руски кадри, да ги подготви за ефективна служба на руската държава, но не непременно за служба на автократията. Не само това; Обручев, женен за французика и прекарва ваканциите си във Франция, е тясно свързан с Френската република; и няма доказателства, че той не приема френските републикански институции. Обручев е руски либерален националист от края на XIX век.

Школата на XIX век е посветенана развитието на интересите на руската държава. Но те не са непременно идентични с тези на династията. Всъщност може да поставим под въпрос дали двете винаги са съвместими. През десетилетията, които обхваща това изследване, руските либерални националисти, настоявайки за война в Европа, всъщност настояват, съзнателно или не, за онези фундаментални политически и конституционни промени в самата Русия, които те смятат за отдавна закъснели, и се надяват, че войната неминуемо ще доведе до края на автократията и на династията.

Възможно ли е тогава Обручев, насърчавайки края на династията Хохенцолерни, съзнателно да насърчава и края на династията Романови, или поне да е наясно, че точно до това ще доведе войната с Германия, или е безразличен към тази опасност? Вероятно никога няма да разберем. Но ще бъде добре да го имаме предвид.

Тези въпроси са примери за опасностите, които се крият в представата за тотална война и пълна победа – опасностите от война, водена без предварително замислени цели, водена само с предположението, че когато триумфалната военна победа отстрани всякаква непокорност пред победителя, в светлината на собствената си велика добродетел и мъдрост, той знае какво точно да прави. Именно в този примитивен дух великите сили ще влязат в Първата световна война. В същия дух те ще воюват и във Втората световна война докрай.

Толкова за естеството на меморандума на Обручев, който Вановски предава на царя някъде в началото на май 1892 г. Царят му го връща няколко дни по-късно с коментар, че искал да чуе мнението на Гирс по политическите аспекти

на въпроса. Затова Вановски изпраща меморандума (19 май) на Гирс, който го обмисля и отговаря (25 май) със следното писмо:

«Уважаеми Пьотр Семьонович,

След като прочетох внимателно секретния меморандум относно проекта за военно споразумение с Франция, който връщам с настоящото, стигам до заключението, че предложените мерки ще ни поставили в изключително неблагоприятно положение, ограничавайки свободата на вземане на решения от Негово Императорско Величество по сериозния въпрос за войната и мира.

В края на краищата, това не е въпрос само на мобилизация, както французите я разбират, когато говорят за съсредоточаване на сили в рамките на 14-дневен период, а изисква незабавното ни нападение срещу двамата ни най-мощни противници при най-малкия признак на мобилизация на италианците по френската граница! Подобно задължение от наша страна е в най-добрия случай преждевременно и най-неизгодно за нас в политически смисъл.

Ще се чувствам задължен да се възползвам от първата удобна възможност да представя на Негово Величество моите виждания по този въпрос.

С искрено уважение и преданост, ваш

Н. Гирс»¹⁵⁰

Гирс обаче няма възможност да представи тези възгледи на царя преди заминаването му за Дания, където трябва да присъства на златната годишнина от сватбата на тъста и тъщата си и да се наслади на поредната си високо ценена датска ваканция.

В светлината на горния запис, пасаж в една от книгите на Хансен внася обръкваща бележка.¹⁵¹

Тук Хансен твърди, че по време на пристигането на царя в Дания, Фрейсине, три месеца след като се е оттеглил от премиерския пост и доколкото му е известно, не е постигнат напредък¹⁵² по въпроса за съюза, натоварва Хансен да напише писмо (очевидно от името на самия Хансен) до царя в Копенхаген. Писмото е изпратено чрез Рачковски, началник на разузнавателния отдел в руското посолство в Париж и (независимо дали Фрейсине знае това или не) и таен работодател на Хансен. (Рачковски често придружавал царя по време на неговите чуждестранни пътувания и в тези случаи е командир на личната му охрана.) В това писмо Хансен твърди, че е предложил (очевидно от името на Фрейсине) изпращането в Петербург на висш френски офицер „*pour triater directement avec le Ministre de la Guerre de Russie et le chef de vetat major*“ (за да преговаря директно с руския министър на войната и началника на Генералния щаб) и иска съгласието на царя за това предложение. На това писмо Хансен получава, пише той, телеграфно потвърждение с дата 5 юни, че писмото е доставено; и на 10-ти, твърди той, е дошъл „окончателен и утвърдителен отговор“.

Как да разбирате това любопитно твърдение? Очевидно има някаква основателност; защото Хансен цитира дословно текста на първата телеграма на Рачковски от 5-ти. Но цялата история е обяснима само с предположението, че

¹⁵⁰ Russian archives, Delo 373. Letter, Giers to Vannovski, May 13/25, 1892.

¹⁵¹ Jules Hansen, *L'Alliance franco-russe* (Paris: Ernest Flammarion, 1897), p. 90.

¹⁵² „Trois mois s'etaient ecoules sans amener aucun changement.“ (Изминаха три месеца, без да настъпи никаква промяна).

Фрейсине, след падането си от премиерския пост, вече не няма пълно доверие ва Рибо за хода на разговорите и не е информиран за изразеното по-рано съгласие на царя за изпращането на френския офицер.

Епизодът ясно разкрива, че Фрейсине е наясно, че разговорите с руснаците вече са излезли от контрол, и се връща към старата си игра да установи директен контакт с царя, когато е в Дания, за да насърчи директната комуникация между двамата военни министри, през ръководството на съответните външни министерства.

Две събития от първите дни на юни, непосредствено след пристигането на царя в Дания, привличат вниманието на европейските вестници и общественост към проблемите в отношенията на Русия с Франция и Германия. Първото от тях е неочакваната поява на младия руски велик княз Константин Константинович, племенник на Александър III, на голям френски патриотичен събор в Нанси, на границата с Лотарингия. На събора присъства френският президент Сади Карно; и тази неочаквана поява на руски велик княз, която сериозно нарушава протоколните приготовления за посещението на президента, никак не се хареса на президента. Инцидентът е допълнително драматизиран от обстоятелството, че великият княз се оказва в центъра на бурна приятелска демонстрация, очевидно отразяваща убеждението на тълпите, че присъствието му означава съпричастност на Русия към стремежите на Франция за връщането на Елзас и Лотарингия.

Предисторията на този епизод все още е неясна. Впоследствие руснаците разбират, че царят е разрешил посещението на великия княз; но е възможно Моренхайм, използвайки тайните си възможности за комуникация с царя в Копенхаген, да е измъкнал това разрешение. Оскъдната информация, която е налична по темата, предполага, че посещението е вдъхновено от Моренхайм, под влиянието на неуморния Флуренс; а германското посолство твърди, че великият княз, който не е имал желание да се превърне в център на подобна демонстрация, не е простил на Моренхайм, че го е забъркал в това.¹⁵³

Епизодът има своите ползи от руска гледна точка, защото се балансира другото събитие. Или посещение на царя при германския кайзер няколко дни по-късно, по повод някакво военноморско събитие в Кил. Този жест (по настояване на датските роднини) е просто връщане за посещението, което кайзерът беше направил на Александър в Нарва, близо две години по-рано. Едва ли е можело да се избегне, без сериозно да се обидят германците. Посещението е кратко, царят идва от Копенхаген през нощта с яхтата си, прекарва деня с германския си братовчед и отново тръгва вечерта, за да се върне в Копенхаген. Двамата монарси създадат впечатление през целия ден, че водят оживен и приятелски разговор; но руснаците по-късно съобщават, че не са обсъждани политически въпроси и очевидно е напълно вярно. Александър без съмнение се надява, че това ще бъде последният път, когато двамата някога ще се срещнат; и наистина е така.

¹⁵³ *Grosse Politik*, том 7, бр. 1588, стр. 326–329. Денеша от Мюнстер до Каприви, 8 юни 1892 г. Рибо съобщил на австрийския посланик, че Моренхайм се е допитал до царя в Копенхаген и е получил неговото разрешение. Ако е така, то Гирс със сигурност е знаел.

Ден-два след посещението в Кил, Гирс и Вановски, все още в Петербург, се събират, за да обсъдят документа на Обручев. Вановски е получил нотата на Гирс от 25 май, но никой от двамата все още не е изложил мнението си по документа на царя. В хода на разговора им скоро става ясно, че Вановски не знае нищо за размяната на ноти с французите от предходното лято. Царят не му е казвал за това. Гирс, намирайки за невъзможно да обясни позицията си без позоваване на тази размяна, го информира за случилото се и без затруднения го убеждава в правилността на собствената си позиция по въпроса за военната конвенция. Самият Вановски никога не е подкрепял сключването на каквото и да е писмено споразумение с французите.

Подкрепен от съгласието на Вановски, Гирс пише до царя, информирайки го за казаното от него на военния министър, че по-ранната размяна на ноти е достатъчна и че не е необходимо нищо повече под формата на писмено споразумение. Съвсем редно е, пише той, всички възгледи, които руският военен министър може да има по техническите въпроси, повдигнати от френския меморандум, да бъдат съобщени на френското правителство; но руснаците нямат нужда да се обвързват с каквато и да е официална конвенция. Споразумението от лятото на 1891 г., според него, създава „солидна основа“ за каквито и да е общи военни действия, които искат да предприемат с французите.

Това писмо, изпратено по куриер до Копенхаген, е върнато няколко дни по-късно (26 юни) с ръкописната бележка на царя: „Напълно споделям вашето мнение и напълно одобрявам всичко, което казахте на военния министър.“¹⁵⁴

Единственият логичен извод, който може да се направи от този отговор е, че Александър III все още е предвиждал в този конкретен момент, че френският офицер, който е трябвало да бъде изпратен в Петербург, ще дойде просто за технически дискусии с руския Генерален щаб, от които да възникнат полезни разбирателства между офицерите, но нищо по отношение на официално международно споразумение.

Има една любопитна особеност на това съобщение на Гирс до царя. По този повод (и за негова голяма радост) той цитира в подкрепа на мнението си депеши от самия Моренхайм, който само няколко месеца по-рано с такъв ентузиазъм се застъпва за незабавното сключване на военна конвенция. В депеша от средата на април 1892 г. Моренхайм вече настоява Русия да заеме изчакваща позиция по отношение на всяко значително развитие на политическата близост с Франция. «Ако, отбелязва той, политическата ситуация се влоши, ще е по-добре Русия да остане необвързана; ако, от друга страна, нещата се подобрят, винаги ще има време да се премине към формализирането на отношенията». Подобно предупреждение от Моренхайм последва няколко седмици по-късно, през май.¹⁵⁵

Какво е довело до тази внезапна и пълна промяна? Една от възможностите е, че отношението на Моренхайм е повлияно от оттеглянето на Фрейсине от премиерския пост. Но по-вероятното обяснение е, че Моренхайм, знаейки, че дискусиите вече се провеждат по канали, до които той няма достъп, е загубил ентузиазма си за техния успех. Най-малко от всичко е искал да види Гирс или

¹⁵⁴ *Lamsdorf diary, June 4/16, 1892.*

¹⁵⁵ *Lamsdorf diary, March 30/April 12, 1892, April 27/May 9, 1892.*

Обручев, да получат заслугата за постигането на съюза, на който самият той иска да бъде архитект.

Всичко това обаче са спекулации. Това, което се откроява от току-що описаните епизоди, е, че от началото на лятото на 1892 г. царят, неговите военни и външни министри, както и посланикът му в Париж, официално се противопоставят на идеята за сключване на обвързваща военна конвенция с французите по това време. Ще бъде полезно да се има предвид това, когато се пристъпи към разглеждане на събитията от следващите седмици на това лято.

Глава 11. ВОЕННАТА КОНВЕНЦИЯ – част II

Офицерът, избран от френското правителство да бъде изпратен в Петербург в отговор на изявлението на царя, след завръщането му от Дания, не е изненадващо, че е генерал Боадьофр. Годишните „маневри“ (по-скоро публично военно шоу) в Царское село първоначално са планирани да започнат на 7 август. Уж Боадьофр официално е изпратен да присъства на тях; това разбира се е неговото прикритие. Но руснаците предлагат той да пристигне седмица предварително, около 1 август, за да има време за допълнителни обсъждания преди началото на маневрите.

За голяма непиратност на французите, царят отлага завръщането си от Дания за средата на юли. (той пристига в Петербург на 18 юли.) Между френското и руското правителство настъпва голямо объркване относно какво всъщност ще правят. Под погрешното впечатление (придобито от Монтебело от разговора му с Вановски през май), че това, което Обручев е представил на царя, е проект на военна конвенция, французите предполагат, че всички въпросни висши руски служители са напълно убедени в необходимостта от сключване на такова споразумение и вече са подготвили проект на конвенцията.

Рибо дори мечтае договорът да е съгласуван между Гирс, Вановски и Монтебело преди завръщането на царя и той да му даде благословията си навреме, за да може той, Рибо, да го представи на френския кабинет преди Деня на Бастилията (14 юли), защото след този ден членовете на кабинета излизат в летния си отпуск.¹⁵⁶ Този сценарий не оставя място за участие на двата генерални щаба в преговорите – ироничен пропуск, предвид факта, че единственият човек от руска страна, който заяви, че вижда каквато и да е нужда от писмена конвенция, е началникът на Генералният щаб, Обручев, и единственият човек от френска страна, който може да преговаря, е заместник-началникът на френския генерален щаб, Боадьофр. Предвижда се публичното обявяване на сключването на споразумението от френската страна; защото членовете на кабинета, след като бъдат информирани за него, няма да мълчат. А на това, царят се противопоставя яростно.

Междувременно Гиерс, лежи тежко болен и страдащ във финландската си дача, на цели 80 км от руската столица, и е категорично против сключването на каквато и да е конвенция.

Някои, недоразумения са разсеяни преди Боадьофр да пристигне (1 август) в Петербург, но не преди Монтебело да бъде принуден, от инструкциите

¹⁵⁶ DDF, vol. 9, no. 366, pp. 522-524. Personal letter, Ribot to Montebello, June 23, 1892.

на Рибо, да направи неканено посещение на болния Гирс във финландското му убежище. Първоначално той се опитва да разговаря с изпълняващия длъжността външен министър Николай Павлович Шишкин¹⁵⁷, казвайки, че трябва да се види с Гирс и желае да отиде във Финландия за тази цел. Когато Шишкин, посочвайки здравословното състояние на Гирс, настоятелно настоява да не го прави. Но Монтебело разказва нашироко за естеството на въпроса, изразявайки огорчение от очевидната си неспособност да доведе до приключване на „въпроса, за който отдавна е дадено съгласието на царя и военния министър и за чието завършване са необходими само един ред и подпис от Гирс“.¹⁵⁸

Шишкин сигурно се усеща за какво става въпрос; но, е напълно наясно, че умишлено е държан в неведение, той просто казва, че не е информиран за въпроса и няма право да чува нищо повече по него.

Монтебело няма нужда да бъде разубеждаван. С голямо за него неудъбство, се налага да нахлуе в личното пространство на болен човек. Но Рибо не му оставя друг избор.

Тъй като не е поканен, Монтебело измисля претекст, за да бъде в близост до вилата на Гирс във въпросния ден; но претекстът е неубедителен и никой не е заблуден. Посланикът описва преживяването веднага след завръщането си в дълго лично писмо до Рибо.¹⁵⁹ 3 Беше минала точно година, почти до ден днешен, откакто неговият предшественик, Лабуле, беше в дачата; но колко различни са сега обстоятелствата! Лабуле беше там по покана и беше останал за през нощта. Докато беше удобно седнал на верандата, наблюдавайки преминаването на случайни баржи или други плавателни съдове по тихите води на канала, той и Гирс бяха предприели първите колебливи опити за писмено споразумение. И именно Гирс беше направил първия ход.

Сега беше друго нещо. Пристигайки неочаквано на вратата на дачата, Монтебело беше посрещнат от смаяната госпожа Жиерс, самата тя също болна и в неспособност. Жиерс, на която, разбира се, беше съобщено за присъствието на посланика, го покани в стаята на болния.

„Намерих го“, по-късно Монтебело съобщил на Рибо, „просятен в леглото, където е от две седмици, страдащ от ужасни ревматични болки, които го обездвигват почти напълно. С вид на тежко страдащ и обезкуражен човек. Със сълзи ми разказа за моралната и физическата си безсилие. „Радвам се, че ме видяхте“, му казал той, „за да можете да потвърдите, че наистина съм болен; никой не иска да ми повярва.“

¹⁵⁷ През 1853 г. започва дипломатическата си служба в Азиатския отдел на външното министерство. Секретар на генералното консулство в Букурещ (1859 г.), консул в Одрин (1861 г.), генерален консул в Белград (1863 г.), дипломатически агент и генерален консул в Сърбия (1868 г.). След скарване с германския си колега Розен, е отзован от Сърбия и изпратен посланик в САЩ (1875 г.), Гърция (1880 г.), Швеция и Норвегия (1884 г.). От 12 март 1891 г. заема длъжността заместник-министър на външните работи; от 14 януари 1895 г. е временен ръководител на Министерството на външните работи; министър от 19 август 1896 г. до 1 януари 1897 г. Член на Държавния съвет (от 1897 г.) до смъртта си в 1902 г.

¹⁵⁸ Letters, Shishkin to Giers, June 17/29 and July 2/14, 1892, Giers Family Papers, New York Public Library, New York, N.Y. Това изявление на Монтебело ясно показва в какво голямо недоразумение, е изпаднал той и неговите ръководители. Дори и на тази късна дата те все още вярват, че документът, изготвен от Обручев през май, е проект на военна конвенция и царят я е одобрил.

¹⁵⁹ French archives, vol 31. Personal letter, Montebello to Ribot, July 16, 1892.

„Но“, добавя Монтебело, „той е в по-лошо положение, отколкото самият той иска да признае.“

Очевидно при тези обстоятелства е невъзможно да се води каквато и да е сериозна работа. Монтебело се връща с празни ръце, изтощен от пътуването, което му отнема цели 24 часа. Но най-накрая, в писмото докладва за пътуването, и се опитва да успокои Рибо. Царят, подчертвява той, разглежда размяната на ноти от предходното лято като обвързващ ангажимент, уверявайки го, че ако избухне война, руските сили ще се присъединят към френските. Сега е необходимо само усъвършенстване на техническите детайли на общите действия; това ще се уреди от Боадьофр. Защо тогава бързае?“

В подкрепа на този аргумент, Монтебело прилага към писмото си меморандум, току-що предаден му от военния аташе, полковник Мулен, който е разговарял с Обручев. Според Мулен, генералът е изготвил документ в подготовка за пристигането на Боадефр. Документът е представен на царя още същия ден (16 юли). Освен че подчертава необходимостта от конвенция и значението на незабавната и едновременно мобилизация на двете армии, той предвижда мобилизацията на 1 600 000 души на руския западен фронт: 700 000, плюс постоянните гарнизони срещу всеки от основните потенциални противници. Това отговоря на френските искания.

Тогава всичко ще е наред, доколкото Монтебело може да прецени. Но самият ден на посещението на Монтебело, 16 юли, донася новината за друго и потенциално по-сериозно усложнение, този път в Париж. „Фигаро“ излиза в Деня на Бастилията със статия, озаглавена „Съюз или флирт?“. Анонимният автор започва с твърдението, че вижда признаци (със сигурност отражение на срещата в Кил) за известно сближаване между руския, германския и австроуугарския императори. Вестникът твърди, че колкото по-дълго се чака, толкова по-малки стават шансовете за френско-руския съюз. Като доказателства посочва някои руски събития: смъртта на Гресер¹⁶⁰; болестта на Гирс; болестта на Вишнеградски¹⁶¹ и падането курса на рублата; сушата и различните ѝ последици.

От френска страна се споменават парламентарните конфликти; анархистските атентати; и социалистическата агитация. Заключение, направено от тези разсъждения, е, че колкото и желателен да е един съюз, толкова един флирт, не води до брачен съюз, неразумен е и изобщо нежелан.

Истинският източник на тази статия не е разкрит.¹⁶² Рибо предполага, че е вдъхновена от противниците на договора. Чуждестранните дипломати в Париж подозират Флурунс. Както и да е, това е тежък удар за руснаците. Те вед-

¹⁶⁰ Гресер е началник на личната дворцова гвардия на царя, силно профренски настроен.

¹⁶¹ Вишнеградски, министърът на финансите, също се разболява през зимата на 1892 г., принуден е да замине за Крим за лечение и възстановяване и не се връща повече на поста си. Високо уважаван в Западна Европа заради професионалната си компетентност, Вишнеградски е най-силният противник на антиеврейските мерки на царя, толкова обидни за западните банкери (предимно евреи, но основно е биден за фамилията Ротшилд). Недоволството му от упоритостта на царя в тези мерки сигурно има връзка с пенсионирането му.

¹⁶² На статията е отговорено от правителството чрез анонимна статия в „Les Débûts“ (17 август 1892 г.), в която се посочва, че френското правителство не е конституционно задължено да предоставя информация на Парламента във всички случаи, отнасящи се до договарянето на договори, ясен намек за тези, които подхвърлят слухове, че нещо не е наред. Статията е написана от Франсис Шарм, бивш политически директор в Ке д'Орсе и близък приятел на Рибо.

нага заподозират, че френското правителство стои зад това и някой извън правителствения елит, очевидно някакъв журналист е посветен в тайната на преговорите. Това подозрение е ясно отразено в очевидно вдъхновена от правителството редакционна статия в петербургския „Гражданин“. Както можем да си представим, впечатлението от нея не подготви благоприятен прием за Боадьофр.

Тъй като планираното заминаване за Петербург вече наближава, Рибо, Фрейсине и двамата генерали, Мирибел и Боадьофр, се събират (около 27 юли), за да уточнят инструкциите на Боадьофр. Това не е лесна задача. Всеки от политиците има предвид своето политическо бъдеще. Няколко дни по-късно Боадьофр, спорейки с царя по въпроса за секретността, а твърди, че оставането на постове на Рибо и Фрейсине ще зависи от способността им да изтъкнат заслугите си за постигането на съюза.

В допълнение към това, двамата държавници се различават в подхода си. Рибо има ефективен оперативен контрол върху преговорите, е нетърпелив да ги доведе до ранен и успешен край и не е категоричен за условията. Фрейсине, след като загуби контрола над преговорите и няма да спечели политически от техния успех, сега е по-загрижен протоколът да го покаже като благоразумната и бдителна страна, защитаваща френските интереси пред безразсъдния плам на своя импулсивен колега.

Непосредственото предстоене на сериозни преговори и необходимостта от изготвяне на действителен проект на конвенцията, като основа за дискусията с руснаците, поставят пред френските държавници сложния въпрос за отношението на двамата второстепенни партньори от Тройния съюз - Италия и Австро-Унгария, към предложеното френско-руско споразумение.

Ако Германия се мобилизира или започне военни действия, дори ако те са провокирани от някаква германо-руска криза и са насочени срещу Русия, тогава е ясно, и по този въпрос няма несъгласие, че Франция ще трябва да последва примера и да се намеси. В противен случай германците, след като първо се разправят с руснаците, ще насочат цялата си сила срещу Франция, която сега ще бъде лишена от съюзници. Но какво ще стане, ако мобилизацията срещу Русия бъде извършена първоначално не от Германия, а само от Австро-Унгария? Трябва ли Франция в тази ситуация да бъде задължена да се мобилизира срещу Германия, която изобщо не се е мобилизирала и всъщност не показва намерение да я нападне? Размяната на ноти от предходната година е неясна по този въпрос. Сега е необходимо да се заемем с него.

Фрейсине настоява, че Франция не трябва да приема подобно задължение. Това означава да се постави в позицията на агресор спрямо Германия. Това ще я въвлече в конфликт с Германия в момент, когато Русия, предизвикана на Балканите, вече воюва с Австро-Унгария и не може да окаже голяма помощ на Франция. С други думи, Франция трябва да си запази правото да стои настрана от всяка чисто австроунгаро-руска кавга, стига Германия да направи същото.

В това схващане има добра френска логика. Като практическа възможност, другите френски държавници първоначално не са много впечатлени от тезата на Фрейсине. Според тях е малко вероятно австроунгарците да предприемат толкова драстична стъпка като мобилизация срещу Русия, освен ако не са си-

гурни в германската подкрепа. Въпреки това Фрейсине успешно настоява, че поне трябва да видят, като начало, дали руснаците няма да приемат подобна резерва. Ако откажат да го направят, винаги може да се преразгледа.¹⁶³

Другите отстъпват, и когато Боадьофр тръгва за Петербург на 29 юли, той имае в куфарчето си проект на военна конвенция, първите две основни точки от която са следните:

1. В случай че силите на Тройния съюз или само на Германия се мобилизират¹⁶⁴, Франция и Русия, при първата новина за подобно развитие и без необходимост от предварителни консултации, незабавно и едновременно ще мобилизират всичките си сили и ще ги разположат възможно най-близо до границите си.

2. Ако Франция или Русия бъдат действително нападнати от силите на Тройния съюз или само от тези на Германия, ще използват срещу Германия всичките си сили, които не са абсолютно необходими за по-нататъшно участие на други фронтове.

Тези точки са последвани във френския проект от други – едната от тях призовава французите да изпратят 1 300 000 души, а руснаците – 800 000, срещу Германия в първите дни на войната; другата изключва всякакъв отделен мир; и третата задължава всяка страна да подкрепя интересите на другата, „сякаш са нейни собствени“ във всяко последващо мирно споразумение. Последната клауза, имаше за цел да прикрие (както е обичайно сред военните съюзници) пълната липса на яснота относно политическото развитие след евентуална военна победа.¹⁶⁵

Боадьофр пристига в Петербург в понеделник, 1 август, въоръжен с проекта, но и с инструкцията (за която Рибо настоява), изискваща от него да докладва всички резултати на Монтебело и да се ръководи от генерала в разговорите си с руснаците. Линията на комуникация вече е здраво в ръцете на Рибо и Монтебело.

Боадьофр се среща още същата първа вечер с Обручев и му представя устно резюме на основните точки от френската позиция. Резултатът не е обнадеждаващ. Обручев твърдо възразява срещу фразата „или само Германия“, срещу внушението, т.е., че Франция не е задължена да се мобилизира, ако австроунгарците, действайки самостоятелно, се мобилизират срещу Русия. Не оставя никаква надежда, че това ще бъде приемливо за руснаците. Освен това, той съветва Боадьофр да не бърза с постигането на резултати: „Някои хора, са намекнали на царя, че французите се опитват да принудят Русия.“¹⁶⁶ В тази връзка споменава статията от „Фигаро“, подкрепя на това обвинение.

На следващия ден, вторник, 2-ри, Боадьофр отива на първата си среща с Вановски. Тя протича много по-лошо. Вановски му оставя да повдигне въпроса

¹⁶³ DDF, vol. 9, no. 421, pp. 614-616. Personal letter, Ribot to Montebello, July 28, 1892.

¹⁶⁴ Читателят ще забележи значителното пропускане на формулировка, задължаваща французите да се мобилизират, ако австроунгарците го направят самостоятелно. Тези две клаузи са по-лесни за разбиране от обикновения читател, след думите „Тройният съюз“ е добавено „включително Германия“. Именно на това, подразбиращото се „само Австро-Унгария“, а не изричното „само Германия“, руснаците възразяват.

¹⁶⁵ DDF, vol. 9, no. 421, pp. 614-616. Personal letter, Ribot to Montebello, July 28, 1892

¹⁶⁶ Това, е препратка към Гирс и Ламздорф, вероятно и Вановски.

за конвенция и когато я повдига, го залива със студена вода. Министърът твърди, че изобщо не вижда причина за писмен документ. Защо да не останат с устно разбирателство? Той отрича, че царят е изразил одобрение на френския документ, представен му през март. Намекна, че царят сега не се интересува особено от цялата тема. Повдига въпроса за статията на „Фигаро“ , толкова обидна за руснаците. Посочва трудностите, които руснаците винаги срещат при работата си с нестабилните и несигурни френски правителства. Отказва както да обсъжда проекта за конвенцията, който Боадьофр е донесъл, така и да го представи на царя.¹⁶⁷

Боадьофр, естествено, е разтревожен от това отношение. Ако такова е отношението на военния министър, казва той на Обручев на следващия ден, нека каже на царя, че той, Боадьофр, ще поиска отзоваването си и това ще бъде крайът на проекта за съюз.¹⁶⁸

Единственото обяснение за хладно посрещане на Боадьофр от руския военен министър е, че той не желае писмено споразумение с французите при никакви обстоятелства, и все още е под впечатлението, създадено (виж гл. 10) от царската бележка върху писмото на Гирс, изразяваща неодобрение към плановете на Обручев за военна конвенция. Същото мнение има и Гирс. Нито един от двамата министри не е обсъждал въпроса с царя след завръщането му в Петербург; или, ако са го направили, Александър не е коригирал впечатлението, под което са работили, че той е против друго писмено споразумение.

Изпълнен с тревога от това студено посрещане от Вановски, Боадьофр отива в Петерхоф на следващия ден (3 август), за да присъства на именния ден на императрицата. Но там, за негово облекчение и недоумение, е сърдечно и любезно посрещнат от императорската двойка. И там има възможност да види Обручев, който, след като го оставил да се изпусне, го съветва просто да бъде търпелив, казвайки му многозначително: „Не всичко е загубено“.

Четвъртък, 4 август, по някаква причина е празен ден. Но в петък Боадьофр отново се вижда с Обручев, който му предлага, най-деликатно, че е най-добре, преди Боадьофр да възобнови разговорите си с Вановски, той и Обручев да проведат още разговори насаме. Ако постигнат съгласие, Боадьофр може да представи съгласуваната им позиция на Вановски като свое собствено предложение. След това Вановски ще да поиска мнението на Обручев и Обручев естествено ще го подкрепи.

Боадьофр с удоволствие следва тази деликатна процедура, предназначена да спаси репутацията на Вановски, като същевременно позволява на другите двама да продължат със споразумението. Боадьофр и Обручев – приятели, така или иначе, с дългогодишно познанство, се срещат два дни поред (5 и 6 август). И от двете страни са поискани и направени малки отстъпки. И в крайна сметка те се съгласяват за текст на конвенцията, с единственото изключение на първия член, предложен от французите, с фразата „или само Германия“. По този въпрос Обручев е непреклонен.

¹⁶⁷ В този разказ за преговорите на Боадьофр, се основавам на дългия и подробен доклад от 10 август 1892 г., който той самият представя на Фрейсине и е публикуван в DDF, том 9, № 447, стр. 647-663.

¹⁶⁸ Pierre de Boisdeffre, "Le general de Boisdeffre et l'Alliance franco-russe (1890-1892)," *Hommes et Mondes* 9 (October 1954):368-387.

Докато всичко това се случва, царят, очевидно изпитвайки угризения на съвестта, че Гирс е пропуснат, вика заместника на Гирс, Шишкин, който не е информиран за цялата работа, информира го за състоянието на преговорите и му нарежда да предаде информацията на Гирс. Шишкин, треперещ от възне- ние, че е л толкова внезапно допуснат до важни тайни, веднага изпълнява тази заповед, вероятно чрез куриер.

Гирс е изненадан и ужасен. Той също се успокоява в продължение на шест седмици с впечатлението, придобито от царската бележка в писмото му, че неговият господар император се е съгласил, че не е необходимо или желателно по-нататъшно писмено споразумение, обвързващо двете правителства. И все пак ето го царят, който очевидно разрешава преговорите за сключването на точно такова споразумение.

В понеделник, 10-ти, силно разтревожен, но чувствайки за необходимо след като Шишкин, вече има доверието на царя, да бъде напълно информиран, Гирс изпраща следното писмо до Ламздорф, единствения друг човек в министерството, който е запознат с въпроса:

„Скъпи ми графе:

Шишкин ми събщи всичко, което Негово Величество му е възложил да ми разкаже за мисията на Боадьофр. Очевидно Негово Величество е започнал да се отдръпва от предишното си мнение, въпреки пълното му одобрение на последния ми доклад до него. Що се отнася до мен, мога само да се придържам към твърдото убеждение, което имах честта неведнъж да му изразя. Не бива да поемаме нови задължения и писмо от военния министър би имало същото значение като официална военна конвенция.¹⁶⁹ Моля, информирайте Шишкин за всички подробности по този въпрос, с който сте запознат толкова добре, колкото и аз, ако не и по-добре. Искрено Ви моля да прегледате още веднъж цялото досие с Николай Павлович. С характерния си такт и с онази благоразумна преценка, която винаги ми е била толкова полезна, обмислете заедно с него естеството на отговора, който съм длъжен да дам на нашия Господар император по този сериозен и повече от сериозен въпрос, който сега се опитва да отклони по курс, толкова грубо противоречащ на политиката, следвана от самото начало на настоящото царуване. С хиляди уверения в моето искрено приятелство,

Гирс“¹⁷⁰

Горкият Николай Карлович! Това е най-доброто, което може да направи. Но е твърде късно. Той става жертва на правилото, че който влияе на решенията на по-висшите в критичните моменти, трябва винаги да е на разположение. И при вземане на подобни решения, по-висшия, рядко чака мнението на отсъстващия съветник, особено когато знае, че възгледите на съветника, не са му по вкуса. Два дни преди Гирс да подготви това писмо (диктувайки го на сина си,

¹⁶⁹ Царят създава у Шишкин впечатлението, че предложеното споразумение ще бъде осъществено чрез размяна на писма между двамата военни министри – уговорка, аналогична на размяната на ноти между двамата външни министри, чрез посредничеството на Моренхайм, предходната година. Когато Обручев е натоварен с преговорите, двата генерални щаба очевидно заемат мястото на военните министри.

¹⁷⁰ Дневникът на Ламздорф, юли 1892 г. (За юли няма действителни записи в дневника. Копието на това писмо, диктувано от Гирс, е написано от сина му, е поставено между страниците на дневника.)

защото той е твърде болен, за да държи писалка), Боадьофр вече е занесъл на Вановски проекта за военна конвенция – същият който той и Обручев разработват тайно, и представен като изцяло негов собствен. Вановски се съгласява да го прочеде.

На следващия ден Вановски и Боадьофр се срещат отново, сами на вечеря. Този път Боадьофр среща съвсем друг Вановски. Отсега нататък, казва военният министър, вече няма да е необходимо Боадьофр да го търси за дискусиите. Обручев ще отговаря изцяло за преговорите; и с него ще дискутират всички въпроси за уточняване.

Ако тази отстъпка решава половината от трудността, другата половина е решена на следващата сутрин, 10 август, денят в който Гирс написва писмото си до Ламздорф, когато Монтебело получава телеграма от Рибо, с която го упълномощаваше да отстъпи по въпроса „само за Германия“.

Президентът Сади Карно, министър-председателят Лубе и самият той са съгласни, съобщава Рибо, че не е необходимо Франция да запазва свобода на действие в случай на изолирана, едностранна австроунгарска мобилизация. Да направи това означава само да поемем риска да стоим безучастно, докато Русия се впуска във война с Австро-Унгария, а след това, на по-късен етап, ще е изправена пред необходимостта да воюва сама с Германия.

Както става ясно, Фрейсине, не е бил съгласен на тази отстъпка; но Рибо изразява увереност, че ще бъде убеден, дори за да се опростят дискусиите.

След като тази пречка е премахната, Боадьофр и Обручев без затруднения изготвят още същия ден окончателен съгласуван текст, който да бъде представен на френското правителство чрез Монтебело и на царя чрез Вановски.

Въпреки че, ще минат още много месеци, преди този документ да получи окончателното и официално одобрение от двете правителства, този текст, уж като допълнение към размяната на ноти от 1892 г., в крайна сметка (само с малки промени) ще представлява основата за френско-руския съюз.

Основната част на споразумението, подписано на 10 август 1892 г. от Боадьофр и Обручев, гласи (в превода на автора от френската версия, изпратена до Париж от Боадьофр)¹⁷¹, както следва:

1. Ако Франция бъде нападната от Германия или от Италия, подкрепяна от Германия, Русия ще използва всичките си налични сили за нападение срещу Германия.

Ако Русия бъде нападната от Германия или от Австрия¹⁷², подкрепяна от Германия, Франция ще използва всичките си налични сили за нападение срещу Германия.

2. В случай че силите на Тройния съюз или на един от партньорите на този съюз се мобилизират, Франция и Русия, при първото съобщение за това събитие и без необходимост от предварително споразумение, незабавно и едновременно ще мобилизират всичките си сили и ще ги преместят възможно най-близо до границите си.

¹⁷¹ DDFy vol. 9, no. 444, pp. 643-644. Telegram, Montebello to Ribot, August 10, 1892.

¹⁷² В конвенцията се отбелязва Австрия, а не Австро-Унгария както е пълното име на държавата, следвайки инерцията от преди Аусглайха, както е в повечето случаи в дипломатическата литература от края на XIX век до ПСВ. (б. пр.)

3. Наличните сили, които ще бъдат използвани срещу Германия, са съответно: от френска страна - 1 300 000 души; от руска страна - 700 000 – 800 000 души.

Тези сили ще влязат в бой с пълна сила, по такъв начин, че да принудят Германия да се бие едновременно както на Изток, така и на Запад.

4. Генералните щабове на армиите на двете страни ще съгласуват на всеки етап, усилията си за подготовка и улесняване на предвидените тук мерки.

Те ще си съобщават взаимно в мирно време всяка информация, която може да им стане известна, относно въоръженията на Тройния съюз.

Начините и средствата за кореспонденция по време на война се изучават и уреждат предварително.

5. Франция и Русия няма да сключат мир поотделно с Тройния съюз.

6. Тази конвенция ще има същата продължителност като Тройния съюз.

7. Всички горепосочени клаузи се пазят в строга тайна.

Доп. пр.: И руският текст на конвенцията, взет от „Сборник договоров России с другими государствами (1856-1917) Государственное издательство политической литературы, 1952 год стр. 277-283“.

<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/FOREIGN/francrus.htm> :

Проект военной конвенции от 5/17 августа 1892 г.

Одушевленные одинаковым стремление к сохранению мира, Франция и Россия, имея единственной целью подготовиться к требованиям оборонительной войны, вызванной нападением войск Тройственного союза против одной из них, договорились о следующих положениях:

1. Если Франция подвергнется нападению со стороны Германии или Италии, поддержанной Германией, Россия употребит все войска, какими она может располагать для нападения на Германию.

Если Россия подвергнется нападению Германии или Австрии, поддержанной Германией, Франция употребит все войска, какими может располагать для нападения на Германию. (Первоначальный французский проект: «Если Франция или Россия подвергнутся нападению со стороны Тройственного союза или одной Германии...»)¹⁷³

2. В случае мобилизации войск Тройственного союза или одной из входящих в него держав, Франция и Россия немедленно, по получении известия об этом, не ожидая никакого предварительного соглашения, мобилизуют немедленно и одновременно все свои силы и двинут их как можно ближе к своим границам. (Первоначальный французский проект: «В случае мобилизации сил Тройственного союза или одной Германии¹⁷⁴...»)

3. Действующие армии, которые должны быть употреблены против Германии, будут со стороны Франции равняться 1300.000 человек, со стороны России – от 700.000 до 800.000 человек. Эти войска будут полностью и со всей

¹⁷³ Думите в скоби са добавени към текста на конвенцията от В. Н. Ламздорф.

¹⁷⁴ „...или само Германия“ – фразата която отпада по искане на руснаците.

быстротой введены в дело, так чтобы Германии пришлось сражаться сразу и на востоке и на западе.

4. Генеральные штабы обеих стран будут все время сноситься друг с другом, чтобы подготовить и облегчить проведение предусмотренных выше мер. Они будут сообщать друг другу в мирное время все данные относительно армий Тройственного союза, которые известны им, или будут им известны. Пути и способы сношения во время войны будут изучены и предусмотрены заранее.

5. Ни Франция, ни Россия не заключат сепаратного мира.

6. Настоящая конвенция будет иметь силу в течение того же срока, что и Тройственный союз.

7. Все перечисленные выше пункты будут сохраняться в строжайшем секрете.

ПОДПИСАЛИ: генерал-адъютант, начальник Генерального штаба ОБ-РУЧЕВ, дивизионный генерал, помощник начальника Генерального штаба БУАДЕФР.

Първото нещо, което трябва да се отбележи в този документ, е любопитното съпоставяне на първите две номерирани клаузи и съдържащото се противоречие между тях. Обикновено първо се разглежда евентуалната враждебна мобилизация, а след това действително нападение. Тук е обратно. Но освен това читателят ще забележи, че задължението на двете страни да мобилизират силите си се прилага безрезервно като отговор на мобилизация от която и да е държава от Тройния съюз, докато задължението за започване на война се прилага само за евентуално нападение срещу Франция от „Германия или Италия, подкрепена от Германия“ или, обратно, нападение срещу Русия от „Германия или Австрия, подкрепена от Германия“. Задължението за започване на война не се прилага, тоест, в случай на нападение, предприето само от Италия или само от Австро-Унгария.¹⁷⁵

Но ако Италия или Австро-Унгария се мобилизират, дори действайки самостоятелно, Русия или Франция, в зависимост от случая, ще бъдат задължени да отговорят с обща мобилизация (тоест с „всичките си сили“). Обща мобилизация, с други думи, ако Италия или Австро-Унгария се мобилизират; но прибягват до военни действия само ако провокиращата атака идва от Италия или Австро-Унгария, и задължително е подкрепена от Германия.

Какъв е смисълът, трябва да се запитаме? Изглежда, че се допуска възможността в случай на изолирана мобилизация от Италия или Австро-Унгария, съответният френски или руски партньор да проведе обща мобилизация, но да не започва война. И все пак трябва да подчертаем, че двамата генерали Обручев и Боадьофр са уточнили помежду си ясно и твърдо, че мобилизацията всъщност означава започването на война.

В гл. 10, цитирахме изявлението на Обручев в неговия меморандум до царя, че „предприемането на мобилизация вече не може да се счита за мирен акт; напротив, тя представлява най-решителния акт на войната“. А Боадьофр ще го каже на царя, само няколко дни след подписването на този документ:

¹⁷⁵ Или казано по-просто, целта на конвенцията е война с Германия! (б. пр.)

„... да се мобилизираш означава да обявиш война. Да се мобилизираш означава да принудиш съседа си да направи същото. ... Да позволиш на съседа си да мобилизира милион мъже на твоята граница, без ти самият да се мобилизираш, означава да се лишиш от всякаква възможност за действие.“¹⁷⁶

В светлината на тези изявления, и любопитното съпоставяне на тези две клаузи от авторите на споразумението, Боадьофр признава като пише в доклада си до Фрейсине за преговорите: „Този член II, както е формулиран, не е напълно в съответствие с член I.“

Каква тогава е причината за това несъответствие? Боадьофр дава отговора, като добави следните думи към току-що цитираното изречение: „... но генералът [Обручев], въпреки моите наблюдения, поиска категорично неговата формулировка на Член I – така както на него му харесва.“¹⁷⁷

Или казано съвсем ясно, руснаците така настояват и прокарват тази формулировка. И може само да предположим, че това представлява слаб и неуспешен опит да се отговори на възражението на Гиерс, че не е добре Русия да се задължава да влезе във война само заради някакъв изолиран скандал, възникнал между Франция и Италия. Съгласно тази формулировка, Русия не е официално задължена по Член I да направи това. Но Член II я задължава, по подразбиране, да го направи така или иначе; и това е достатъчно за генералите.

И все пак остава въпросът: Кого цели да обезоръжи това замъгляване? Дали наистина е Гиерс? Обручев го познава добре. Гиерс е доста наблюдателен. Можем само да предположим, че Обручев по някакъв начин е получил предварително одобрението на царя, след като го е убедил, че тази формула е адекватен начин да се отговори на възражението на Гиерс.

Що се отнася до другите разпоредби на Конвенцията: Обручев отстъпва по въпроса за подробното определяне на броя на силите, които всяка от страните трябва да изпрати, за да се противопостави на германците. В крайна сметка той дори приема френските данни за предложения руски контингент.

Задължението за обмен на информация и средствата за комуникация е ново и вероятно отразява по-подробни въпроси, възникнали в дискусиите между двамата генерали.

Клаузата, забраняваща сепаратен мир, само прикрива, както обикновено се случва с големите военни съюзи, пълна липса не само на съгласие, но дори и на реалистично проучване по въпроса за военните цели и политическото развитие на желаната победа. Клауза, обвързваща всяка от страните да защитава интересите си на мирна конференция, е отпаднала в окончателния вариант.

Това, е военната конвенция Боадефр-Обручев, договорена на 10 август 1892 г. от двамата генерали - единият (Обручев) началник, а другият заместник-началник на съответните им генерални щаботове.

Текстът на документа веднага е телеграфиран на Рибо, със специалния код, който Монтебело има за тази цел.¹⁷⁸

¹⁷⁶ DDFy vol. 9, no. 461, pp. 672-682. *Supplemental report by Boisdeffre to Freycinet, dated August 18, 1892.*

¹⁷⁷ DDFy vol. 9, no. 447, pp. 647-663. *See note 6 above.*

¹⁷⁸ DDFy vol. 9, no. 444, pp. 643-644. *Telegram, Montebello to Ribot, August 10, 1892.*

Тъй като Фрейсине по това време отсъства от града, той разгледан от Рибо и Карно, вероятно и от новия премиер Лубе. Всички го определят като приемлив. Рибо първоначално е загрижен за разликата между членове I и II – за задължението, поставено върху Франция да се мобилизира, ако австроунгарците сами го направят, и практика да се мобилизира преди германците. Но той се успокоява (пророчески, както се оказва), че австроунгарската мобилизация със сигурност ще доведе до руска и в този случай „нито Франция, нито Германия ще останат настрана от конфликта“.¹⁷⁹

Бележка, обясняваща всичко това, е незабавно изпратена по пратеник до отсъстващия Фрейсине, с предложението Боадьофр да бъде упълномощен да подпише документа, като се разбира, че той няма да има окончателна валидност, докато не бъде подписан от двамата министри на външните работи. Фрейсине се съгласява. И Монтебело е веднага инструктиран да продължи по тази линия (13 август).¹⁸⁰

Междувременно в Петербург нещата се развиват с голяма скорост. Годишните маневри в Царское село започват. Вановски, Обручев, Боадьофр, и царя, са там. Уведомени за одобрението на френското правителство, Боадьофр и Обручев подписват документа на 14-ти в два екземпляра, които са предадени на Вановски на следващия ден. Едното копие е върнато на Боадьофр. Другото е занесено от Вановски на 15-ти при царя. Последният, след като го прочита, казва, че го одобрява „*dam son ensemble*“ (като цяло), но предвид политическите конотации на някои от разпоредбите, иска да го обсъди с Гирс.

Както видяхме, Гирс вече е писал на Ламздорф, молейки го да предложи формулировката на отговора, който да даде на посланието, което царят му е изпратил чрез Шишкин. Ламздорф прави това и Гирс изпраща по куриер отговора си (без съмнение това е проектът на Ламздорф) на царя. Той посочва, че все още не е видял проекта на конвенцията и не знае нейните условия. Ако представлявае само протокол от размяна на мнения, той не вижда големи възражения срещу него. Но ако включваше задължение от руската страна да предприеме някакви конкретни активни мерки, тогава ще се ограничи свободата му на действие по въпросите на войната и мира; а това той не може да одобри. Да се приемат предварително задължения, които не се изискват от съществуващата политическа ситуация, е „изключително опасно, още повече защото никой не може да предвиди при какви обстоятелства може да избухне война“.¹⁸¹

След като получава това съобщение, Александър сериозно обезпокоен, изпраща Обручев във Финландия, за да се види с Гирс, да му обясни обосновката на документа и да поиска неговото одобрение.

Сигурно не е било лесно за Обручев да предприеме това неудобно пътуване, да го направи точно в този натоварен момент и въпреки високия си пост да го направи тайно. Но той го прави и пристигна в дачата на Гирс на 16-ти. Какво всъщност се е случило между двамата, не е лесно да се определи. Обручев очевидно е имал много малко време. Прочел е на глас текста на конвенцията. Гирс, от своя страна, е останал с впечатлението (без съмнение, от казаното от

¹⁷⁹ DDFy vol. 9, no. 449, pp. 663-664. Personal letter, Ribot to Freycinet, August 12, 1892.

¹⁸⁰ DDFy vol. 9, no. 458, pp. 669-670. Personal letter, Ribot to Montebello, August 17, 1892.

¹⁸¹ Lamsdorf diary, pp. 347-348 (date not given / без дата).

Обручев), че конвенцията е нещо, с което царят, отхвърляйки собственото си (на Гирс) противоположно мнение, вече е принципно ангажиран и че това, което се е искало от него (Гирс), е бил само неговият технико-критичен коментар върху формулировката, а не общото му отношение към целия проект (по който той вече е изложил ясно своите виждания).

Очевидно е изслушал Обручев; но няма доказателства, че той действително е прочел документа сам; и с оглед, несъмнено, на липсата на адекватна охрана на селската вила и предстоящото след два или три дни заминаване за Франция на лечение, той отказва да запази копие при него. Единствено иска преди да даде окончателното си решение да има възможност да го разгледа „*à tete reposee*“ (на здрава глава).¹⁸²

На следващия ден той изпраща писмо до царя, в което обобщава мнението си. Обручев, посочва той, е в дачата при него само за много кратко време и разговорът им е кратък „което е изключително неудобно в такъв сериозен въпрос“. След това пише, че Обручев, му е прочел проекта, посочвайки промените, които е внесъл. Гирс, намера тези промени за основателни. Но смята, че дискусията между двата генерални щаба е приемлива, само ако не съдържа никакво обвързващо задължение, което да ограничило свободата на действие на царя. Обручев, се съгласил с това. „Той и аз стигнахме до заключението, че дори ако дискусията с генерал Боадьофр е изложена в писмен вид, тя трябва да запази напълно характера на проект.“ И ако царят изрази на Боадьофр някакво одобрение на проекта, това одобрение трябва да бъде дадено само по принцип¹⁸³ и с разбирането, че клаузите ще бъдат предмет на по-нататъшно проучване. Това, според него, е особено необходимо от политическа гледна точка.¹⁸⁴

Няма други документални доказателства за реакцията на царя; но е ясно, че той приема поне настояването на Гиерс, че документът трябва да продължи да се счита за таен и необвързващ проект, в очакване на окончателно одобрение от двете правителства. И това решение е съобщено на Боадьофр.

Четири дни след посещението на Обручев при Гирс във Финландия са натоварени. Първите два са посветени на военното шоу в Царское село. След това, всички си тръгват. При тези обстоятелства всичко трябва да приключи бързо.

В последния ден на маневрите, след като последните войскове части напускат прашния плац и последните тактове на военната музика заглъхват, царят приема Боадьофр на аудиенция. Възникна въпросът за личностите, които ще бъдат консултирани от френската страна за одобрение на документа. Царят изразява готовността си, Карно, Рибо и Фресине да бъдат включени. Боадьофр смята, че в даденият момент ще е необходимо да се консултира с кабинета. Той посочва, че задържането на Рибо и Фресине на постове им, зависи от способността им да доведат до край сключването на съюза. Царят се съгласява, казвайки: „Уведомете кабинета, че имаме съглашение; но пазете в тайна съществуването на военната конвенция.“

¹⁸² DDFy vol. 9, no. 457, p. 669. Telegram, Montebello to Ribot, August 17, 1892.

¹⁸³ Александър III, раздразнен от това настоятелно увещание на Гирс, отбеляза в полето, срещу тази фраза: „Лично говорих с Боадьофр по този въпрос.“

¹⁸⁴ Lamsdorf diary, August 7/19, 1892.

След това царят продължава, казвайки, че Русия, поради различни причини, включително глада и съпътстващата го епидемия от холера, се нуждае от поне две години мир. (Той се страхува, че ако съществуването на военната конвенция стане известно в Западна Европа преди изтичането на тези две години, това може да провокира германците да предприемат превантивно нападение и този страх е основната причина, за толкова решителното му настояване да се гарантира спазването на секретността.)

Ламздорф остава с (погрешното) впечатление, почти сигурно казано му от Мулен, че Боадьофр е напуснал Петербург дълбоко разочарован, признавайки пред близките си, че мисията му е пълен провал. „За Франция беше от съществено значение“, отбелязва Ламздорф в дневника си, „да получи възможността да се основава на публично споразумение с Русия.“¹⁸⁵

Докладът на самия Боадьофр обаче показва обратното. Вярно е, че в последните си разговори с Обручев той изразява голямо разочарование от отказа на Русия да позволи публично разкриване на сключването на конвенцията, казвайки, че липсата на правителствена ратификация на споразумението, означава, че „ние сме отново там, където бяхме преди“.

Но от разговора си с царя, въпреки че той е непреклонен по въпроса за публикуването, Боадьофр не е обезкуражен. Французите можеха да считат конвенцията, докладва той сега на своите началници в Париж, за твърдо и окончателно приета. Той е убеден, че царят се смяташе вече напълно ангажиран. А Монтебело е още по-уверен.¹⁸⁶

На следващия ден (19 август) Боадьофр заминава за Париж, последван веднага от Обручев, който пътува за годишната си почивка в Дордон. Царят също заминава много скоро за по-нататъшни (и по-сериозни) маневри в Полша. Горкият Гирс, е транспортиран до Петербург, няколко дни по-късно и е изпратен със специален железопътен вагон през Германия и Швейцария до Екс-ле-Бен.

С тези напускания на повечето от главните актьори от петербургската сцена, драмата около създаването на военната конвенция там на практика приключва, поне за 1892 г. Вниманието сега се насочва към Франция, където в последните дни на август и първите дни на септември остава да се разиграе един малък, но не и незначителен епизод.

Още преди Боадьофр да пристигне в Париж, Карно и Фрейсине започват да се съмняват в някои от формулировките на документа. Тревогите им са свързани с член II. Няма ли е, пита Карно, Рибо в писмо от 20 август (докато Боадьофр все още бил на път), известна неяснота във формулировката на тази клауза? Не изисква ли ограничена австроунгарска мобилизация „*du côté du Danube*“ (на брега на Дунав) обща мобилизация на Франция и общо придвижване на френската армия към границите? „Не може ли да се намери някаква дума, за да се избегне, в определени случаи, опасността Франция да се появи в ролята на агресор?“

¹⁸⁵ Lamsdorf diary, August 8/20, 1892.

¹⁸⁶ DDFy vol. 9, no. 461, pp. 672-682. See both Boisdeffre's final report to Freycinet of August 18, and Montebello's letter of August 19, 1892, transmitting that report.

Фрейсине, който от самото начало изпитва това безпокойство, е обезпокоен и от член VII, който предвижда цялото съдържание на конвенцията да се пази в строга тайна.

Предвид тези колебания, Рибо е принуден да телеграфира на Монтебело, предупреждавайки го да не настоява пред Гирс за ратификация, докато французите не обмислят самия текст на конвенцията.¹⁸⁷

Боадефр пристигна в Париж на 23-ти. В следващите дни Фрейсине разработва своите предложения за промяна на текста на предложената конвенция. Само две от тези предложения са от значение. Той иска в член II да бъде ясно посочено, че французите ще бъдат задължени да се мобилизират само ако една от страните членки на Тройния съюз извърши обща мобилизация. С други думи, той иска да се изясни, че ако например австроунгарците предприемат ограничени предпазни мерки, като например мобилизиране на два или три армейски корпуса, във връзка с някакъв инцидент на Балканите, французите няма да са задължени от текста на конвенцията да извършат обща мобилизация и да придвижат голяма част от сухопътните си сили към германската граница. Това е разумно предложение, чието изпълнение означава добавянето само на една или две думи към член II.

Второ, Фрейсине се притеснява от евентуален конфликт между разпоредбата в член VII, според която конвенцията трябва да се пази в най-строга тайна, и буквата на френската конституция, която изисква парламентарно одобрение в даден момент за всяко подобно споразумение. Той предлага клаузата да бъде променена, за да предвижда просто, че споразумението не може да бъде разкрито публично без съгласието на двете страни.

Тези предложения са обсъдени подробно между Карно, Фрейсине, Рибо и Боадьофр. Карно споделя опасенията на Фрейсине за подписването на клауза, която може да се тълкува като противоречаща на френската конституция; а Рибо, както се подозира, не желае да поеме политическа отговорност за противопоставянето си на Фрейсине по тези въпроси. Рибо, съдейки по някои от твърденията в историческите му мемоари за тези преговори, вече е обзет от силни съмнения за това колко дълго кабинетът на Лубе може да остане на власт. Той несъмнено разбира, че ако и когато ролята му в цялата работа стане известна на новият набор от служители на кабинета, може да се наложи да защитава настоящото си поведение не само пред тях, но, в най-лошия случай, и пред парламента.¹⁸⁸

Карно и Фрейсине имат сходни тревоги; и това обяснява решението им да се подновят дискусиите с руското правителство (за което обстоятелствата са най-неблагоприятни) и да получат съгласието на руснаците за предложените от Фрейсине промени в проекта на Боадьофр-Обручев. Веднага е изпратено писмо до Монтебело, с което му се нарежда да обсъди тези предложени изме-

¹⁸⁷ Ribot mss., French archives. Notes on events of September 1, 1892.

¹⁸⁸ Липсват доказателства, какво точно е причинило тези тревоги у Рибо. Той дори споменава възможността за криза в кабинета през идващия ноември. Може да предполагаме, че се е опасявал от развиващите се неудобства около аферата с Панамския канал, предопределена да се превърне в предмет на обществен спор още преди края на септември.

нения с Вановски.¹⁸⁹ Боадьофр, който сега е в Париж, е упълномощен да се обърне по подобен начин към Обручев, който също е във Франция, и да обсъди с него промените, като се опита да получи неговата подкрепа.

Обручев е ядосан и разтревожен, от предложенията на французите и му казва следното: „При никакви обстоятелства, не бива дори да си помисляте да се обръщате към Вановски с подобни предложения, поне не преди да е подготвена почвата. Предложената промяна в клаузата за секретност, е достатъчна да накара царя да се откаже от цялата сделка. Някои от предложенията на Фрейсине можеха да бъдат приети, ако бяха представени, когато обсъждахме документа в Петербург; но сега е твърде късно. Защо не са ни уведомили по-рано?“¹⁹⁰

Както се оказва, наистина е твърде късно да се уведоми Монтебело; но той, предчувствайки предстояща опасност, мъдро се въздържа, когато иска среща с Вановски, да обясни за какво я иска.

Междувременно Обручев изпраща писмо до Вановски, обяснявайки какво се случва и изразявайки собствените си колебания. От съображения за сигурност това писмо е препратено чрез френската куриерска служба до Монтебело, който е инструктиран да го предаде на Вановски. Той прави това, когато поиска срещата. Вановски напълно се съгласява с опасенията на Обручев, разрешава въпроса, като не приема Монтебело лично, а просто потвърждава писмено съобщението на последния, благодари му за предаването на писмото на Обручев, и казва, че няма какво да отговори на Обручев и изразява съмненията си, че царят няма да може да се занимае с въпроса, преди предстоящото си заминаване от Петербург. По този начин предложените от Фрейсине изменения в проекта за конвенцията не са официално съобщени от френското правителство на руското.

Рибо, разтревожен от реакцията на Обручев, веднага инструктира Монтебело да се въздържа от всякакви по-нататъшни усилия в Петербург и му разрешава да се върне у дома в отпуск, което той отчаяно иска да направи.

Това обаче не е краят на френските усилия за официално одобрение на конвенцията. Атаката сега е насочена срещу Гирс, който, вече е във Франция в Екс-ле-Бен, и е удобно близо. Президентът Карно точно по това време заминава на официално посещение в Савоя, за да отбележи стогодишнината от анексирането на тази провинция от Франция. Затова набързо е уредено Фрейсине и Рибо да се присъединят към неговия екип и да се възползват от кратката спирка на президента в Екс, за да посетят болния Гирс.

Това и е направено. На 5 септември Гирс, лежащ на шезлонг в салона на вила „Никуло“, е посетен от двамата френски държавници. Последните, за тяхно смущение, се оказват придружени от Моренхайм, който „благоразумно“ е отделил време, да бъде в Екс по това време и несъмнено силно любопитен успява по някакъв начин да се присъедини към тях.

¹⁸⁹ DDFy vol. 10, no. 7, pp. 9-10. Letter, Freycinet to Ribot, August 26, 1892; and *ibid.*, no. 9, pp. 11-13. Letter, Ribot to Montebello, August 27, 1892.

¹⁹⁰ Ribot mss., French archives. Notes for September 1, 1892.

Без да знаят колко Моренхайм знае или изобщо трябва да знае за военната конвенция¹⁹¹, двамата френски държавници не искат да говорят за това в негово присъствие; затова Фрейсине успява да го отведе в друга част на залата и да го омотае в празни приказки, докато Рибо разговаря на четири очи с Гирс.

Този разговор, по необходимост кратък, не допринася особено за постигане целите на двамата френски посетители; но не е лишен от интерес. Гирс описва посещението, което Обручев му прави в дачата, след като с Боадефр, вече са уточнили текста на конвенцията. Той потвърждава, че не е видял възражения срещу съдържанието на документа, прочетен му на глас от Обручев, но че е пожелал да види действителния текст и да има възможност да го проучи, преди да го одобри официално. Ако може да направи това, за което все още не е имал възможност, е сигурен, че въпросът може да бъде окончателно решен за половин час.

Рибо подчертава опасността от твърде дълго отлагане на окончателното подписване на документа. В края на краищата, кой би могъл да каже какви инциденти могат да възникнат в парламента и какви нови усложнения ще причинят?

„А, да“, отвръща Гирс. „Това е нашата постоянна тревога. Винаги се страхуваме от смяна на правителствата във Франция. Това вече ни забави за дълго време.“ Но сега, продължи той, посочвайки, ситуацията е по-успокояваща. Френската политика (и тук греша много) изглеждаше по-спокойна и стабилна. Той не смята, че предстои нова криза. Влиянието на папата в успокояването на френските католици и в помирението им с Републиката е полезно. И Европа също е мирна. Германия е принудена да признае, че няма възможност да раздели Франция и Русия. Това я прави по-миролюбиво настроена. А що се отнася до самите руснаци: те желает само мир. Царят най-накрая се убеди, че Русия няма какво да спечели, като следва активна политика на Балканите. Разбира се, той не винаги е толкова мъдър, добавя Гирс. Именно той, когато все още беше само наследник, оглави движението, което „изпрати агенти¹⁹² в Румъния и България“ след войната с Турция. Но царят сега осъзна, че „ние“ – руснаците – по това време сме били твърде оптимистични и твърде взискателни в „нашите“ отношения с тези малки народи“.

В заключение на разговора, Рибо отбеляза, че той е ограничен от графика за посещението на президента, не може да остане и да разговаря допълнително с Гирс за „подробностите на проекта“ (имайки предвид предложените от Фрейсине промени), но че Фрейсине ще го направи. Гирс приема.¹⁹³

В това последно впечатление обаче Рибо бърка. Когато три дни по-късно Гирс получава бележка от Фрейсине с въпрос кога може да бъде приет, за да продължи разговора, му отговаря бележка от сина на Гирс, Николай, който сега се грижи за баща си, в която пише, че последният е твърде болен, за да води по-нататъшни официални разговори и е принуден да поиска извинение.

¹⁹¹ Всъщност на Моренхайм е казано, че такъв документ е договорен на военно ниво, но не е информиран за съдържанието му. Виж Кенън, „Провалът на Европейският ред създаден от Бисмарк“, стр. 126.

¹⁹² Самият Обручев е един от тези „агенти“.

¹⁹³ Ribot mss., French archives. Notes for September 1, 1892.

С този отговор французите се озоват изправени пред празна стена. Царят отсъства от Петербург. Монтебело също. Вановски очевидно не желае да се занимава с въпроса. Гирс твърдеше, че е твърде болен, за да води по-нататъшни разговори.

Какво ще се случи, ако всичко това е така, ако френската политическа ситуация остане спокойна, е въпрос на догадки. Но всъщност френската политическа ситуация скоро става напрегната. Фрейсине не се отказва от настояването си, че предложените от него поправки, трябва да бъдат обсъдени с руснаците. Но веднага щом френските държавници се връщат в Париж, те се озовават изправени във вътрешнополитическия си хоризонт пред толкова заплашителни облаци, че седмици и месеци след това, дори насърчаването на съюза с Русия, на което Рибо и Фрейсине гледат като на върховното външнополитическо начинание на правителствените си кариери, губи първостепенното си значение в техните грижи и внимание.

Толкова за любопитната историята до края на 1892 г., на френско-руската военна конвенция.

От руска страна е ясно, че министрите на външните работи и войната са твърдо против сключването на каквото и да е споразумение от този характер. След като царят дава благословията си за преговорите, тези мъже лоялно се присъединяват, и правят това, което смятат за негово решение. Вановски се оттегля напълно от преговорите, а Гирс се прикрива зад болестта си и не разкрива на французите, пълния мащаб на несъгласието си с императорския си господар.

Що се отнася до царя, изглежда, че той се колебае докрай. Той никога не е против идеята за някакво разбирателство между генералните щабове, но очевидно се колебаел да се ангажира твърде дълбоко пред опозицията на двамата най-пряко засегнати министри. Той приема ангажимент, поне за дискусиите на ниво генерални щабове, когато дава съгласието си на французите да изпратят офицер. Но по въпроса за официална военна конвенция, обвързваща двете правителства, той очевидно все още е несигурен.

Чак през юни 1892 г. той заявява в съгласие с Гирс и Вановски, че размяната на ноти от 1891 г. е достатъчна за всички съществуващи цели и че няма нужда от допълнителен писмен документ. Но позволява на Обручев, през първата седмица на август, да договоря точно такъв документ. Вярно е, че той настоява и не позволява конвенцията да бъде официално подписана, преди Гирс да е дал мнението си за нейните политически аспекти. Но позволява документът да бъде подписан. И казва на французите, че го одобрява „по принцип“.

Единственото заключение, до което може да се стигне е, че някъде между 20 и 25 юни, когато (вероятно) е написал одобрителната си бележка върху писмото на Гирс, и първите дни на август, когато Боадьофр и Обручев започват обсъждането си, някой е стигнал до Александър с аргументи, които са го убедили в необходимостта от военната конвенция. Това може да бъде само Обручев, както Мулен съобщава на Монтебело, че е видял царя на 16 юли и му е представил някакъв документ за предстоящите преговори. Но съществува и възможността статията във „Фигаро“ „Съюз или флирт?“ – колкото и да е раздразнила околните, всъщност да го е накарала да разбере, че ако скоро не се

поддаде на френския натиск за конвенция, французите наистина могат да се откажат от целия проект, да представят фактите (както Рибо е заплашил да направи) пред парламента и обществеността и да потърсят други решения на проблема със сигурността си.

Едно е ясно: от руска страна, царят и само царят, действайки под влиянието на оптимистичния Обручев и може би и на други неидентифицируеми влияния, е насърчил договарянето на споразумението!!!

Глава 12. ПАНАМА И МОРЕНХАЙМ

По време на преговорите за френско-руската военна конвенция, са интересни възникналите два конфликта на интереси и нагласите между двете правителства надминават всичко останало по важност.

Единият е съпреничеството на Балканите между интересите на Русия и Австро-Унгария, докато интересите на Франция са свързани с Германия (Елзас-Лотарингия). Другият е въпросът как, кога и до каква степен обществеността трябва да бъде уведомена за съществуването на евентуалното споразумение, което може да бъде постигнато. И тук разликата в гледните точки е дълбока.

Двамата френски министри, които са най-отблизо запознати с преговорите и са най-тясно ангажирани с тяхното провеждане, Рибо и Фресине, са в деликатно положение. Тяхната власт е ограничена от рамките на парламентарна система. Те са отговорни пред парламента; може да паднат от власт незабавно, ако загубят доверието му. Усилието за сключване на военен съюз с Русия за тях е най-значимото от всичките им начинания като министри в правителството. Това е начинанието, от което могат да очакват да получат най-голямо признание на обществеността. Те никога не се съмняват, че в даден момент съюзът ще стане известен, и те искат да стане известен. Самите те знаят, че постовеите им са временни. Някой ден, вероятно не много далечен, други ще ги наследят. А тези други трябва да бъдат информирани за съществуването и условията на съюза. Но и парламентът трябва да бъде уведомен.¹⁹⁴ Въпросът не е дали, а кога това ще стане.

Рибо и Фрейсине, естествено, силно желаят всичко това да стане известно докато са на постовеите си, защото това е голям актив в политически план и ще им позволи да преодолеят опозицията, с която се сблъскват в други направления на политиката. Наистина е въпрос дали ще останат достатъчно дълго на постовеите си, освен ако не демонстрират по някакъв начин пред френската общественост, своето голямо постижение на държавническото майсторство. Разбирайк тяхната позиция, в разговора с царя на 18 август 1892 г., Боадьофр посочва на монарха, че самата продължителност на министерските постове, на тези двама мъже, зависи от способността им публично да претендират за заслугите си по осъществяването на съюза. Твърде голямо е изкушението, в условия-

¹⁹⁴ Това са неудобствата на парламентарната демокрация, с които ще се сблъска и лорд Едуард Грей в Англия, когато трябва да уведоми парламента, за тайното военно споразумение което се сключил с Франция и да обясни защо страната му трябва да обяви война на Германия на 2 август 1914 г. При монархиите е лесно, защо императорът отговаря за действията си „само пред бога и историята“. (б. пр.)

та на парламентарната демокрация, да се въздържат от изиграване на най-големите си политически козове, които държат в ръцете си.¹⁹⁵

Но секретността е най-тежкото условие, което царят изисква, по най-настоятелния и безкомпромисен начин. Той е убеден, че всяко изтичане на новината за съществуването на френско-руска военна конвенция лесно ще провокира германците да предприемат точно нападението, срещу което конвенцията трябва да предпазва. Той е убеден, вероятно от Обручев и Вановски, че са необходими поне още две години, преди Русия дори да може да си помисли за военен конфликт с германците и австроунгарците заедно. И Гирс никога не закъснява да му напомни, че ако даде окончателно одобрение на конвенцията без най-строгото изискване за секретност, контролът върху времето за избухване на войната лесно може да излезе изцяло от ръцете му.

Всичко, което французите ще направят тогава, е да провокират започването на военните действия от германците в момент, най-удобен от гледна точка на френските интереси, дори само като разкрият съществуването на конвенцията. Затова Александър III, в разговора си с Боадьофр иска знанието за конвенцията от френска страна да бъде ограничено до Рибо, Фресине и президента Карно и предупреждава, че ако съществуването на споразумението стане публично достояние, той ще го счита за автоматично анулирано.

При тези обстоятелства отношението на царя към съюза през следващите месеци и години ще бъде тясно повлияно от развитието на вътрешнополитическата ситуация във Франция и от задържането или неизадържането на тези двама министри на постове си. Имайки предвид това предположение, нека сега се върнем малко назад във времето и да хвърлим поглед върху случващото се във френския политически живот в периода след падането на Фрейсине от премиерския пост и създаването на кабинета на Лубе през март 1892 г.

Франция от 1892 г. стои под сянката на политически няколко събития, които, не разклащат значително основите на републиканското управление, но за известно време представляват сериозна заплаха за неговата стабилност.

Точно по това време се наблюдава засилването на радикално-социалистическата и анархистко-терористичната активност. Пролетта на 1892 г. е белязана от поредица предизвикателни стачки и анархистки прояви. Тъй като се случват след буланжистките вълнения от последните години, тези безредици създават несигурност в съзнанието на много хора относно това дали Републиката, спъната от конституционните и законовите си ограничения, в крайна сметка ще може да издържи на напрежението. Те въздействат върху радикалите, които въпреки името си „умерено-либерална партия“, се наклонят все по-наляво, и могат да заемат по-остра враждебна линия към опортюнистичния естаблишмънт, отколкото са били в по-ранните години.

¹⁹⁵ Германският посланик в Париж, граф Мюнстер, докладва в Берлин (малко по-късно), че Рибо е чул да казва, че има определени успехи, за които не може да си припише заслуги, но които му дават правото да стане министър-председател. (Grosse Politik, том 7, № 1523, стр. 239-240.)

В същото време имаше брожения и в дясното крило на политическия спектър. Сред монархистките и клерикалните фракции, 15 години на разочарование и изключване от властта, пораждат отчаяние и много съмнения към тръгване по пътя на по-остро и пълно отхвърляне на Републиката, линия която следват толкова години в умуруна форма.

От изключителна важност в тази връзка е политиката на Ватикана, при папа Леон XIII, която сега претърпява деликатна, но безпогрешна ревизия. Френските католици за пръв път започват да получават насърчение от светия престол да се примирят с републиканското управление и да участват конструктивно в политическия живот на Републиката. Тя намира подкрепа, сред много от френските католици; но сред други то предизвиква тревога и съпротива, карайки ги да се вкопчват с удвоена упоритост в омразата и отхвърлянето на Републиката. Теса подкрепени от оцелелите буланжисти, все още гневни заради политическия си провал и последвалото изгнание и самоубийство на техния обожаван лидер, и не по-малко решени от закоравелите монархисти да свалят цялата републиканска форма на управление.

Сред тези тлеещи недоволства, политическата атмосфера на Франция в началото на 1892 г. е изпълнена с много напрежение, несигурност и потенциално експлозивна политическа опозиция. И именно в тази ситуация назрява (защото отдавна се натрупва) нова политическа криза, предопределена да постави целия съществуващ политически елит под най-тежко напрежение и да окаже значително влияние върху френско-руските отношения. Това е скандалът в Панама.

„Панамска афера“ е разгледана в трудовете на редица отлични историци и историци-романисти, разплетци многобройните нишки и да сведат сложността на въпроса до разбираеми измерения.¹⁹⁶

Но е съмнително дали някой, ограничавайки се в рамките на еднородна книга, може да проследи невероятното множество подозрения, обвинения, съдържаност, изнудвания, укривания и драматични моменти, които съставляват този изключителен епизод. Авторът на това изследване, няма подобни претенции. Въпреки това, една-две думи ще бъдат полезни за читателя в този момент.

Компанията „*Compagnie Universelle du Canal Interocéanique*“, учредена от френския парламент през 1879 г. за изграждане на канал през Панамския провлак, започва прокопаването през годините 1882-83 г. Скоро става ясно, че капиталът, с който е основана компанията, голяма част от който е набран чрез публично продадени облигации, е напълно недостатъчен за поставената цел, защото основателят, 80-годишният Фердинанд дьо Лесепс (вече известен като строителя на Суецкия канал), е решен да прокара канала на морското равнище, вместо да повдига част от него с шлюзове, а този вариант се оказва много по-скъп. След четири години експлоатация компанията изчерпва почти целия си първоначален капитал; а проектът е в началото си далеч от завършване. В този

¹⁹⁶ Сред тях, по-важни са: Жан Буви, *Les Deux Scandales de Panama* (Париж: Колекция архиви, 1964); Adrian Dansette, *Les Affaires de Panama* (Париж: Perrin, 1934); DW Brogan, *Развитието на съвременна Франция (1870-1939)* (Лондон: Hamish Hamilton, 1940); и Морис Барес, *Leurs figures* (Париж: Emile Paul Freres, 1917).

момент изглежда, че няма алтернатива, освен фалит или по-нататъшно вземане на заеми; и решението е взето, най-катастрофалното, за фалит.

За да прикрие мащабите на проблема и да запази известна възможност за финансов кредит, компанията започва да разпределя стряскащо големи суми пари за целите на „връзките с обществеността“ – концепция, която в онова време означава щедри помощи на редица хора в печата, в правителството, във финансовия свят, хора, за които се смята, че могат да бъдат полезни за прикриване финансовото положение на компанията и подобряване на перспективите за по-нататъшни заеми. През 1888 г. тази практика се проваля. Единствената благоприятна перспектива за нова емисия облигации е споразумение, което да бъде силно привлекателно за френските инвеститори. Такава емисия облигации може да бъде пусната само със съгласието на Парламента. Поради това в началото на 1888 г. е внесен законопроект за гласуване. Но много от депутатите вече наясно с тежкото положение на компанията; и е съмнително дали при нормални обстоятелства може да се получи необходимото мнозинство. Резултатът е, че дарения „подкупи“, започват да се вливат в джобовете на значителен брой парламентарни депутати, с очевидното намерение да се повлияе гласуването.

Междувременно Компанията станала известна с изключителната си щедрост, привлича множество нови ищци. Сред тях, за съжаление, са някои от висшите държавници в изпълнителната власт, които или оказват натиск върху Компанията да удовлетвори молбите на лица, от които самите те имат политически интерес, или искат средства за себе си, като предлагат да използват (или поне така казват) за тайни държавни цели, чийто характер първоначално не можеше да бъде разкрит. Тези молби също са удовлетворявани.

Година по-късно, през 1889 г., компанията обявява фалит, повличайки със себе си интересите на множество кредитори. Разследването, проведено от синдика, разкрива истинския финансов ужас: толкова много злоупотреби или предположения за злоупотреби, че докладът на синдика трябва да бъде представен на правителството с препоръка за образуване на съдебни производства срещу служителите на компанията.

През юни 1892 г. държавният прокурор се обръща към министъра на правосъдието с искане за повдигане на обвинения срещу директорите. Това става публично достояние, всява зад кулисите отчаяна паника сред многото хора, които имат основание да се опасяват, че предстоящите съдебни процедури ще разкрият имената на онези, които са се облагодетелствали от щедростта на компанията по начини, които са или напълно незаконни, или, ако бъдат разкрити, ще навредят на репутацията им. От тях има стотици – в изпълнителната власт, правителството, парламента, печата и деловите среди.

Към края на лятото на 1892 г. цялата история започва да се разпространява в печата. Това предизвиква „всеки да се спасява, както може“, без да се изключват и различни опити за изнудване. Колкото повече хора излагат на риск собствената си репутация, толкова повече се стремят да се защитят, като заплашват да разкрият какво знаят за другите. Към есента целият балон е готов да се спуска, освобождавайки неприятното си съдържание, с непредсказуеми последици върху личната съдба на много компрометирани личности и върху политическия живот на страната.

Първият удар на експлозията със скандала в Панама, е изстрелян от известния антиеврейски редактор и публицист Едуар Дрюмон през септември 1892 г. с публикуването в неговия вестник „*La Libre Parole*“ на поредица от сензационни анонимни статии (всъщност написани от бивш финансов агент на Панамската компания), озаглавени „Скритите истории от Панама“. Тези статии, в които се споменават имената на редица видни личности, предизвикват хаос и обвиненията стават справедливи.

Правителството, страхувайки се от по-нататъшно отваряне на тази ужасна „кутия на Пандора“, отлага колкото е възможно повече образуването на производства срещу Компанията, но накрая е принудено на 19 ноември 1892 г. да се съгласи с повдигането на обвинения срещу трима от нейните директори.

В средата на ноември австроунгарският посланик в Париж, предварително предупреден за обвинението, докладва на правителството си, че „скандал с гигантски размери е неизбежен“.¹⁹⁷

Последвалите съдебни производства, водят до по-нататъшни разкрития. За кратко време са образувани други производства срещу някои бивши министри от кабинета. Междувременно парламентът се оказва принуден, сред много трудности, да създаде своя собствена разследваща комисия (т.нар. „Комисия Брисон“), за да разгледа поведението на редица свои членове. Банкерът Йозеф Райнах, дълбоко замесен във финансовите дела на Компанията, се самоубива при драматични и мистериозни обстоятелства, докато неговият спътник, финансовият авантюрист Юлиус Херц (който очевидно го е изнудвал), бързо избягва в Англия.

Едновременно се провеждат трите гореспоменати разследвания, в допълнение към неистовите разследващи усилия на господата от печата, предизвиква в средата на януари 1893 г. вълнение, безпокойство, паника и скандали във френския политически елит. Сред замесени, основателно или не, са осем бивши премиери, включително Флоке, Фресине и Рувие, както и редица бивши министри от кабинета.

Последиците от всичко това върху действащото правителство не закъсняват. През ноември 1892 г. министърът на правосъдието Рикар, раздвоен между изискванията на справедливостта, които налагат повдигане на обвинения срещу служителите на Панамската компания, и политическите интереси на кабинета, които неминуемо ще пострадат от подобно повдигане на въпроса в съда, затъва в произтичащата дилема и трябва да бъде пожертван. Това води до падането на целия кабинет (27 ноември). Лубе, министър-председателят, се оттегля от премиерския пост и заема поста министър на вътрешните работи. Рибо поема премиерския пост на негово място, но запазва външното министерство. Шест дни по-късно пада финансовият министър Рувие, който е още по-компрометиран от Рикар от разкритията, изливащи се от печата и „клокарските мелници“ на столицата. И няколко седмици по-късно, в средата на януари 1893 г., Рибо е принуден да реорганизира кабинета отново, като освобождава Фрейсине и Лубе, и подава оставка от поста външен министър, но остава пре-

¹⁹⁷ Austrian archives, P.A. IX, box 127. Frankreich, Berichte 1892. Dispatch, Hoyos to foreign office, November 17, 1892.

миер, отстъпвайки Ке Д'Орсе Шарл Пол Девел, политик с ляво-републикански убеждения и бивш министър на земеделието.

Позицията на Фрейсине във военното министерство, която той заема с голямо отличие в продължение на четири години, е поета от временно назначен генерал Жул Лоазийон, напълно неизвестна личност.

По това време, в средата на зимата на 1893 г., скандалът е в разгара си. Печата бушува. Очакват се нови разкрития. Положението на кабинета Рибо (кабинет на малцинството) става изключително несигурно. Той продължава съществуването си само още два бурни месеца. На 30 март, след поредицата скандали около Панама, той се разпада напълно. Рибо се оттегля. Премиерският пост е поет от малко известия Шарл Дюпюи, чиято основна квалификация за този висок пост, както в случая с Девел, е единствено липсата му на участие в „панамската афера“.

С тези събития и двамата френски държавници, които участват най-активно в преговорите за съюза – Фрейсине и Рибо, са елиминирани, поне за известно време напред, от активния политически живот.

Влиянието на тези внезапни катаклизми във френския политически живот върху Гирс и царя е тема, за която има малко пряка информация. (Дневникът на Ламздорф, поне наличната публикувана версия, за съжаление пропуска годината 1893¹⁹⁸.)

В случая с Гирс не е трудно да си представим реакциите. Здравословното му състояние не позволява по-ранно завръщане в Русия, той остава в Западна Европа, първо в Монте Карло, след това в Сан Ремо и Флоренция, през цялата зима на 1892-1893 г. - тоест през всички тези събития, и се завръща в Русия едва през април 1893 г.

Той чете френските вестници, а синът му Николай, сега съветник на руското посолство в Париж, го е държи в течение на онези парижки клюки, които не се появяват в печата. Гирс следи отблизо всички подробности за тези събития; и те само потвърждават силното му нежелание да види Русия в съюз с толкова нестабилна демокрация, каквато представлява Франция от 1892-1893 г. В последвалото му поведение няма нищо, което да подсказва нещо различно.

В случая с царя нещата са по-сложни. Може да предположим, че и той ще се стреми в тази ситуация, да предотврати ратифицирането на военната конвенция в продължение на години. Замайващата бързина на промените в министерските постове във френското правителство, отдавна е източник на опасения и безпокойство за руския цар.

Още в самото начало на царуването си, по време на коронацията си през 1883 г., предупреждава тогавашният френски посланик, присъстващ на събитието: „*Ayez de la stabilite, de la stabilite.*“ (Бъдете стабилни, стабилни).

За четири месеца настъпват три драстични промени във френския кабинет. И то какви промени! Александър III, съвсем наскоро настоява, че информацията за военната конвенция трябва да бъде ограничена от френската страна до Рибо, Фрейсине и Карно. Сега двама от тези тримата внезапно си отиват; а на техни места идват неизвестни хора, на чиято преценка той не иска да се до-

¹⁹⁸ Тетрадките за 1888, 1893 и юни-август 1894 г. се смятат за загубени. (б. пр.)

верява. И очевидно, че новите министри, ще научат подробностите за преговорите. Кой може да каже, дали ще запазят тайната?

И това не е всичко; защото скандалът имаше и друго измерение, което засяга още по-тясно руските интереси. Това са слухове за участието, почти от самото начало, на руския посланик в Париж, барон Артур Павлович Моренхайм в аферата.

Вече видяхме (гл. 4), Моренхайм, е изпратен в Париж от 1884 г., и никога не смятан от Гирс, като подходящ за тази длъжност руски. Католик от галицийско-полски произход, потомък на дядо парвеню (доставчик на провизии за руската армия)¹⁹⁹, той никога не се ползва с доверието или симпатиите на своите колеги или подчинени в руската дипломатическа служба. Много от тях са руски дворяни, предубедени към католици, парвенюта, и поляците. Но тези предразсъдъци не са единствената причина за тяхното отвращение към Моренхайм. Защото Моренхайм, въпреки че е добре образован и интелигентен, е известен с високомерието си, и натрапващата се бърливост, а не с почтеността си. Подчинените му го гледат със скрито презрение, съмнявайки се във финансовата му честност и подозирайки, че често е злоупотребява с парите на посолството. Неговата разточителност (и тази на съпругата му) в разхода на пари, съчетана с навика му да натрупва големи дългове (руското правителство е принудено да го спасява), е предмет на клюки в дипломатическите кръгове.

Той дължи назначаването си на парижкия пост и дългото си задържане там, единствено на благоволенieto на императрица Дагмар, която познава, от времето когато е бил посланик в Копенхаген, и е помогнал за брака ѝ с тогавашния руски престолонаследник, по-късния Александър III.

Моренхайм е изключително амбициозен човек, и силно завижда на Гирс. Обстоятелството че през лятото на 1891 г., е умишлено държан в невидение и далеч от френско-руското споразумение, но е извикан да се яви като подписал и автор на решаващата дипломатическа нота, с която то е установено, по лична заповед на царя²⁰⁰, предизвиква у него въодушевление и собствена важност, толкова високо, че заслепява здравия му разум. Ясно е, че в последвалия период той е хранил големи надежди скоро да измести болния Гирс и да стане негов наследник. Сериозно заболяване от грип в късната есен на 1891 г. изглежда допълнително повлиява равновесието му.²⁰¹

В по-ранните години не липсват доказателства за продажност и съмнителни финансови дейности на Моренхайм, есента на 1891 г. носи нови и по-сериозни улики. В Петербург се носят слухове, че той демонстрира необяснимо заможност, предвид обичайното му състояние на финансови затруд-

¹⁹⁹ Авторът не е точен. С грамота на австрийския император Леополд II (1787 г.) придворният лекар Йозеф Моренхайм (които е австриец, син на лекар) е издигнат, заедно с потомците си, в ранг на барон на Австрийската империя. Впоследствие през 1793 г. се премества в Русия, Той изражда императрица Мария Фьодоровна при третото ѝ раждане, съпругата на император Павел (общо имат 10 деца). Синът му, Павел Осипович Моренхайм (1785–1832), е руският шарже д'афер в Мадрид, а след това посланик в Константинопол. С одобрението от императора (28 февруари 1894 г.) решение на Държавния съвет, на действителния държавен съветник Артур Павлович Моренхайм (1824–1906), заедно с потомците си, е разрешено да използва в Руската империя баронската титла и герб, дадени на дядо му от австрийския император Леополд. (б. пр.)

²⁰⁰ Очевидно под натиска на благотелката му, императрицата. (б. пр.)

²⁰¹ От медицинска гледна точка, няма как да стане! (б. пр.)

нения. Става известно, че парижкият „*Le Caulois*“, монархистки вестник, добре познат с ентузиазираното си застъпничество за френско-руския съюз и отдавна известен, че се възползва от руски субсидии, учредява национална финансова подписка в негова полза, уж като признание за усилията му в полза на френско-руските отношения; и когато е поискано мнението му, не е направил нищо, за да обезкуражи начинанието.

До руския външен министър достига новината, че той се облагодетелства финансово от френските заеми за Русия, отпуснати от консорциума на датско-френския банкер Емил Хоскиер (негов голям приятел), и от злополучния заем от есента на 1891 г.²⁰² Вишнеградски, министърът на финансите, дори се оплаква на Гирс, че Моренхайм, със своите съмнителни спекулации, всъщност е навредил на успеха на този заем.

Няма данни, които да сочат, че Рибо, за разлика от Фрейсине, някога е бил заблуден от Моренхайм, че някога го е смятал за вероятен наследник на Гирс или че го е възприемал като подходящ посредник за комуникация с руското правителство. Но не е могъл да е хранил подобни илюзии дълго време. Лично и поверително писмо, адресирано от Рибо до Монтебело на 14 януари 1892 г., съдържа следния пасаж:

„Г-н Моренхайм се е възстановил от грипа, но е остарял значително. Недостатъците му стават все по-очевидни с всеки изминал ден. Той постоянно прави грешката да се намесва прекомерно във вътрешните ни работи и да не контролира езика си. След скорошното си заболяване си позволява особено неприятни недискретности. В един момент не пести похвали за френското правителство; друг път прибързано твърди, че сме на ръба на катастрофа. Оплака ми се, че Париж е загубил ентузиазма за френско-руското споразумение, че само в провинцията помнят Кронщад, че след посещението на г-н Гирс всичко е развалено и т.н. Ако продължава да използва този език пред много други хора и ако представя нещата на правителството си по погрешния начин, по който той ги вижда, се опасявам, че в дългосрочен план може да се нанесат сериозни вреди“.²⁰³

Тези наблюдения са последвани от указание до Монтебело да разбере чрез Гирс какво докладва Моренхайм и да го предупреди (най-малко той има нужда от подобно предупреждение) за „очевидните грешки“ на неговия посланик в Париж.

Що се отнася до естеството на докладите на Моренхайм в този момент, подозренията на Рибо не го а подвеждат. Само малко преди това, ще си припомним, че Моренхайм настоява за скорошно сключване на военната конвенция, и то дори с цената на фактическо неподчинение на собствения си външен министър. По-горе беше отбелязано, че с настъпването на 1892 г. неговият тон изглежда се променя напълно. Сега той започва не само да говори неблагоприятно за бившия си сътрудник Фрейсине, но и да изобразява състоянието на френските политически дела в най-мрачни цветове и да го посочва като при-

²⁰² Хоскиер е роднина чрез брак с бившия френски посланик в Петербург, генерал Феликс Апер. Съпругата на Апер, с добри връзки в датския двор, е сестра на Хоскиер. Младият Гирс привежда в мемоарите си доказателства, че Моренхайм е получавал напълно неправомерни печалби не само по този заем, но и по всеки друг, предложен от Хоскиер.

²⁰³ Ribot mss., French archives. Letter, Ribot to Montebello, January 14, 1892.

чина, поради която руското правителство трябва да се въздържа, поне засега, от всякакви преговори или дискусии, целящи сключването на военна конвенция.

Всъщност до май 1892 г. докладите му съдържат предупреждения в тази насока, толкова стряскащи, все едно са написани от самия Гирс. „Нищо не може да бъде по-лошо и по-опасно“, пише той на 5 май, „от това да им се позволи [на французите] да се надяват, че могат да разчитат при всички обстоятелства на помощта на Русия, обвързана [с тях] с официални и неразрушими споразумения“. Това се харесва на царя и той е написал срещу този пасаж, в полето на доклада: „Те знаят и усещат това много добре.“

След това Моренхайм продължава, като изрази (за учудване на Гирс) мнението, което неговият външен министър изразява през цялото време: „Съмнявам се, че бихме рискували нещо, като запазим колкото е възможно по-дълго нашата свобода на действие.“²⁰⁴

Моренхайм може да посочи основателни обективни причини за подобна позиция. Наистина има стачки и анархистки протести, за които вече беше споменато. Наистина има и основната нестабилност на френския политически живот. Но промяната на тона е толкова рязка и поразителна, че трябва да се търси скрит мотив.

По време на посещението си в Париж през ноември 1891 г. Гирс ясно показва на Моренхайм, че той възнамерява да държи всички преговори за военната конвенция строго в свои ръце. Но Гирс е болен човек. И е съмнително колко дълго ще запази министерския си пост. Ако той, Моренхайм, има шанс да стане наследник на Гирс, очевидно е по-добре преговорите за такава конвенция да се отложат, докато той не може да вземе въпроса в свои ръце и да получи заслугата. Със сигурност не само от френска страна, лични съображения от този характер имат роля в маневрирането, предшествашо и съпътстващо преговорите за съюза. Независимо дали Моренхайм е знаел или не, преговорите между Боадьофр и Обручев, предстоящи само три месеца по-късно, ще сложат край на каквато и да е надежда за подобни мечти.

Трудностите на Моренхайм във връзка с „Панамската афера“ започват сериозно едва в края на 1892 г. На 25 ноември, редакторът буланжист и парламентарен депутат Жак Делае, по чието искане първоначално е създадена парламентарната комисия (на Брисон) за разследване на панамските обвинения, твърди в показанията пред комисията, че 500 000 франка, изтеглени от фондовете на Панамската компания, са използвани за субсидиране на „Московские ведомости“, влиятелния московски вестник, редактиран и издаван (до смъртта му през 1887 г.) от известния редактор-издател Михаил Катков. Ученият Ели дьо Сион, дългогодишен приятел на Катков и случаен кореспондент на „Московские ведомости“ през 1880-те години, веднага се застъпва за паметта на Катков, като пише писма до вестници както в Париж, така и в Петербург, като правилно посочва, че обвинението се отнася до 1888 г., а Катков е починал през лятото на 1887 г.²⁰⁵ Сион обаче внимава да не се ангажира със събития след смъртта на

²⁰⁴ *Lamsdorf diary, April 27/May 9, 1892.*

²⁰⁵ Тази изключително любопитна личност, чието руско име е Иля Фадеевич Цион, е описан и делата му са разгледани подробно в първата книга от това изследване, Дж. Фр. Кенън, „Упадъкът на Европейският ред създаден от Бисмарк“, особено в глави 4 и 16. Ученият, журналист и политически коментатор Цион, който е живял в Париж от средата на 70-те до началото на 90-те години на XIX век,

Катков. В статия, написана към края на декември за „Нувел Ревю“ , той дори прави характерното за него противоречиво твърдение, че никога не би се осмелил да гарантира неподкупността на „Московские ведомости“, ако обвинението се отнасяше лично до по-късния редактор, наследник на Катков, С. А. Петровски.²⁰⁶

Досега подозрението е хвърлено само върху наследника на Катков и неизвестните френски посредници. Но в началото на януари, когато разкритията за Панама вече пламтят бурно, възникват неочаквани трудности от различно естество.

На 4 януари силно реакционния буланжистки вестник „Лантеме“ предава репортаж от будапещенски вестник написан от парижкия му кореспондент, някой си Секели, чийто точен характер е неясен (авторът не успя да намери копие от този брой на „Лантеме“), но който очевидно разширява обвиненията срещу „Московские ведомости“ и хвърля подозрение върху Фрейсине и Руви, и върху неназован посланик.²⁰⁷

Секели е незабавно експулсиран от Франция и върнат в Будапеща. По същото време подобни заповеди за експулсиране са изпълнени и срещу някои германски и италиански журналисти – обстоятелство, което води до подозрения, че френското правителство се опитва да представи обвиненията срещу Моренхайм като част от кампания на силите на Тройния съюз за накръняване на френско-руските отношения.

Една седмица след изгонването на Секели, обвиненията срещу Моренхайм са подкрепени по много по-ясен и авторитетен начин. Вече е обществено известно, че съществува списък, съставен от съответните фишове за чекове, на законодатели и длъжностни лица, които са получили лични подкупи, или поне субсидии от Панамската компания; и освен това има един случай, в който името на получателя е заличено от списъка и заменено с „X“. Има много спекулации, кой е този „X“.²⁰⁸

Сега, на 12 януари, друг парижки вестник (*Le Petit Journal*) публикува текст на интервю с някой си Артон, бивш агент и лобист на Панамската компания, който е имал водеща роля в разпределението на тайните субсидии. В това интервю Артон твърди, че истинският получател на „мистериозния чек е посланикът на много голяма държава, приятелски настроена към Франция, който е много галантен господин, но чиито финансови затруднения, отдавна са общоизвестни в Париж, и продължават до днес“.²⁰⁹ Посредникът, през чиито ръце

под името Ели дьо Сион, е силен поддръжник на идеята за френско-руски съюз. Но той има голям талант да си създава врагове, сред които Моренхайм заема видно място.

²⁰⁶ Elie de Cyon, *Histoire de Ventente franco-russe, 1886-1894: documents et souvenirs*, 3rd ed. (Paris: Librairie A. Charles, 1895), pp. 441-443.

²⁰⁷ В ръкописите на Рибо, съхранявани във френските архиви, се намира писмо от Моренхайм до Рибо с развълнувано съдържание, датирано само с „понеделник“, но очевидно от 13-ти или 27-ми март 1893 г., към което е приложен документ, озаглавен „Съобщение от агенция Далриел“ и датирано „Будапеща, 21 януари“. Той съдържа дословен текст на изявление на Секели, от което са взети подробностите, споменати в моя разказ.

²⁰⁸ Рибо внася в парламента законопроект забраняващ публикуването на материали, оспорващи доброто име на приятелски настроените държави или техните представители.

²⁰⁹ В оригиналния френски: „le beneficiaire reel du check est a Paris l'ambassadeur d'une tres grande puissance amie de la France, fort galant homme du reste, dont les embarras financiers, jadis tres connus a Paris,

парите са предадени от Компанията до посланика, Артон съобщава, че е „учен чужденец, парижки, физиолог и лекар“.²¹⁰

Двете завоалирани препратки несъмнено се отнасят съответно до Моренхайм и Цион / Сион.

Сион, ужилен до смърт, реагира експлозивно. Той изпраща писма до френски и руски вестници, в които протестира срещу клеветата и иска да свидетелства пред Комисията на Брисон. Тъй като наистина е невинен, той изчиства името си.²¹¹ Вестникът публикува опровержение и обвинението скоро е свалено от вестниците.

Моренхайм също реагира експлозивно, но по-малко успешно. Той веднага се втурва в кабинета на Рибо, силно разгневен, протестирайки срещу факта, че обвинения от този характер са допуснати да се появят във френските вестници, и настоява френското правителство да предприеме действия, за да изчисти името му. Веднага написва писмо до Гирс, изисквайки същото от руското правителство, дори иска незабавно да му бъде присъден орден „Свети Владимир“ като знак за доверие на правителството му в него.

Не знаем как точно всичко това е съобщено в Петербург; но на 19 януари Шишкин, изпълняващият длъжността външен министър, казва на Монтебело, че е обсъдил въпроса с царя; че последният не смята френското правителство за отговорно за епизода и е благодарен на правителството за предприетите мерки, включително уверенията, дадени на Моренхайм, че ще бъде направено всичко, за да се защитят чуждестранните правителства и техните представители от злоупотреба с доброто им име.²¹²

Царят, съобщава Шишкин, подозира заговор за дискредитиране на отношенията между двете страни. Той искал от френското правителство да направи всичко по силите си, за да разкрие източника на тези атаки и да го държи в течение на резултатите.²¹³

На 25 януари Рибо, разпитан за всичко това пред парламента от депутата-буланжист Люсиен Милвоа, отговоря: „Съвсем наскоро името на посланика на приятелска сила е споменато за съжаление във връзка с някои скандални полемики, които само срамът трябва да попречи на споменаването им... Ние защитихме посланика на приятелската сила незабавно и твърдо, както е наш дълг. Това са клевети и безобразия, които не можем да толерираме.“

Моренхайм несъмнено щеше да бъде по-малко доволен от това изявление, ако знаеше, че Рибо съвсем скоро преди това е получил друг документ, този път изпратен му от Секели от Будапеща, в който са описани подробно основанията за историята, която първоначално е изпратил от Париж.²¹⁴

n'ont pas pris fin depuis...” („Действителният получател на чека е посланикът в Париж на една много голяма държава, приятелка на Франция, между другото изключително галантен мъж, чиито финансови затруднения, някога добре известни в Париж, оттогава не са приключили...”)

²¹⁰ Обвинението е съвсем абсурдно. Моренхайм и Цион се мразят и отнасят с крайно подозрение. Цион никога няма да направи подобно нещо за Моренхайм; а посланикът никога няма да се постави в зависимост от Цион, приемайки от него услуга от подобно естество.

²¹¹ *Cyon, Histoire*, p. 446.

²¹² DDF, vol. 10, no. 115, pp. 169-170. Telegram, Montebello to Develle, January 19, 1893.

²¹³ DDF, vol. 10, no. 120, pp. 177-178. Footnote to telegram, Develle to Montebello, January 21, 1893.

²¹⁴ В книгата на Рене Журо *„Emprunts russes et investissements français en Russie 1887-1914“* (Париж: Publications de la Sorbonne. Librairie Armand Colin, 1973), стр. 216-217, се посочва, че Рибо е

В този документ, датиран от 21 януари, се разказва, че Секели се е срещнал в Париж, в началото на януари, с някой си Гросие, собственик на много консервативен френски вестник и роднина на бившия премиер Шарл Флоке. Гросие му е казал, че сензацията на деня е признанието на Рувие, също бивш премиер, пред главния прокурор, че той, в компанията на Фрейсине и трето лице, чието име Гросие е казал, че няма да разкрие, е получил от Панамската компания 200 000 франка, които са предали на Моренхайм. Посредникът, чрез когото парите са изпратени на Моренхайм, е Ербет, брат на френския посланик в Берлин. Секели продължава, казвайки, че първоначално е скептичен и впоследствие е задавал многократно неудобни въпроси на Гросие, но последният се придържа към историята си и го е насърчава да я публикува. Малко след като е изпратил историята, самият Артон е потвърдил подробностите в нея. Докато френското правителство или обвиняемите страни изрично не отрекат истинността на историята, което все още не са направили, Секели пише, че няма да оттегли показанията си.

Не е ясно кога точно Моренхайм е видял писмото на Секели. Доказателствата сочат, че поне в началото на март той го е прочел, защото през този месец той изпраща копие от него на Рибо, прикрито с писмо, което покзва сериозно безпокойство. В това писмо той изразява изненада, че Гросие не е арестуван, и настоява Рувие и други да се явят публично, за да заявят собствената си невинност.²¹⁵

Малко след това нещата приемат още по-тревожен обрат. На 16 март „Льо Голоа“ публикува история, възпроизведена в няколко други вестника, в която се твърди, че Рибо е научил, че самоличността на известния „Х“ е известна на един от нещастните директори на Панамската компания, М. Котю, който сега е осъден и е в затвора; че обжалването на присъдата на Котю ще бъде внесено на следващия ден пред апелативен съд; че на това заседание се очаква Котю, в своя защита, да посочи получателя на чека; и че Рибо се е обърнал към адвокатите на Котю, молейки ги да се намесят и да убедят клиента си да не прави това.

„Льо Голоа“ отбелязва ясно, че самият Рибо е наясно със самоличността на известния „Х“; и го обвинява в неправомерно поведение, че е отправакова ил искане за укриване на истината към човек, осъден и намиращ с в затвора.²¹⁶

Рибо, изправен пред тези обезпокоителни разкрития (и то точно в поредната криза в кабинета), е принуден да се изправи пред парламента в същия ден и да даде обяснения. „Хора се обърнаха към мен от различни страни“, каза той на парламента, да ми каже, че упорито се носят слухове, че известният „Х“ е представител на чужда сила и че утре (това, е неуместна, нелепа и отвратител-

получил на 21 януари 1893 г. писмо от Секели, чийто смисъл, е преразказан от Жиро. Предполагам поради идентичността на датите, и съдържанието, че това е документът, за който пише Жиро.

²¹⁵ За страха на руския посланик, може да съдим от следните изречения: "Il faut que cela finisse. Il faut que M. Grossier rende gorge. Il faut que Messieurs Franqueville et Rouvier parlent, et parlent haute. Il faut que le gouvernement parle à son tour, et qu'il agisse. (Това трябва да приключи. Г-н Гросие трябва да си поеме отговорността. Г-н Франквил и г-н Рувие трябва да се изкажат, и то категорично. Правителството трябва да вземе думата и да предприеме действия)

²¹⁶ Le Gaulois, March 16, 1893, as cited in Adrien Dansette, Les Affaires de Panama (Paris: Perrin, 1934), pp. 164-219.

на клевета) името на някакъв посланик ще бъде споменато на заседанието на Апелативния съд и че хората ще превърнат това в скандал...“.

Рибо продължава, казвайки, че е предал мълвата, и ако „някой“ наистина възнамерява да предизвика скандал (очевидно Котю), трябва да помни, че все пак е французин. Адвокатът на Котю, съобщава още „Льо Голоа“, е отговорил, че е видял неговия подсъдим и че последният няма намерение да споменава въпросното име, особено предвид факта, че няма никаква информация, че въпросното лице е замесено „в тази афера“.²¹⁷

Ефектът от всичко това върху френската общественост може да се разбере, предвид обстоятелството, че по това време тя е наясно, че въпросният „посланик“ е Моренхайм. Никога не е имало съмнение в това.

Във формален смисъл този разговор, включително силен израз на отвърленото от Рибо на обвиненията срещу Моренхайм, и избягване на всякакво конкретно споменаване на името му, се очаква че ще задоволи руснаците. Това обаче далеч не се случва. Самият Моренхайм незабавно се появява отново, силно уплашен в кабинета на Девел, който вече е външен министър, и изразява съмнение, че изявлението на Рибо ще задоволи царя, и иска по-ясно и по-авторитетно оправдание. Девел протестира, че инцидентът само е доказал за пореден път колко абсурдни са обвиненията, в които е споменато името му. Но Моренхайм не се успокоява.

Всъщност, по-внимателното разглеждане на разговора им, подсказва причините за руско недоволство. Думите, описващи инсинуациите като „неподходящи, нелепи и отвратителни“, създават впечатление за повърхностност, дори директна подигравка; а избягването и в двете изявления на каквото и да е пряко опровержение на обвиненията е впечатляващо, както и значението на апела на Рибо към патриотизма на Котю (а не към неговата честност), като го моли да избягва споменаването на името.

В заключение на разказа за тези разкрития, може да отбележим, че само две седмици след това явяване на Рибо пред парламента, той заедно с кабинета си, се оттегля от поста си. Заменен е, както бе отбелязано по-горе, от Шарл Дюпюи.

Преди да обърнем внимание на последиците от тези външения, ще разгледаме дали Моренхайм е виновен по повдигнатите срещу него обвинения.

Разбира се, няма преки и абсолютно убедителни доказателства и в двата случая. Държавните служители, които получават големи подкупи от правителството на друга сила, обикновено не оставят за поколенията документални доказателства, потвърждаващи подобно поведение. Че Моренхайм е продажен човек, свикнал да използва пари от неправомерни източници, е ясно от редица доказателства. В настоящия случай доказателствата, дори косвени и объркани, са толкова убедителни в своята съвкупност, както и при липсата на каквото и да е пряко опровержение от която и да е страна, че не може да се съмнявамве, че обвинението е вярно.

Най-подробният разказ за това, което наистина се е случило, и този, който вероятно е най-близък до истинските факти, е даден от Цион в строго повери-

²¹⁷ DDF, vol. 10, no. 186, p. 271. Footnote to telegram, Deville to Montebello, March 17, 1893.

телно писмо, адресирано до Победоносцев в средата на февруари 1893 г.²¹⁸ Самият Цион е странен човек и мрази Моренхайм; но по времето, когато се твърди, че тези пари са дадени на посланика, той е агент в Париж на руското министерство на финансите. Той следи много внимателно френско-руските отнoшения; и е твърде голям учен, за да бъде директен фалшификатор на статистическа информация. Освен това, писмото му, с тона и детайлите си, създава силно впечатление за правдоподобност.

Чекът, не е за 200 000, а за 500 000 франка, наистина е бил изнуден, пише Сион, от Панамската компания. Той е поискан уж в полза на „Московские ведомости“, но Моренхайм лично е прибрал половината от сумата. Сделката е договорена, според него, от един или двамата агенти на вестника в Париж (Н. В. Щчербан²¹⁹, редовният кореспондент, и някой си Шатохин, изпратен специално за целта). Пълните подробности са съобщени на Комисията „Брисон“ от участващите министри с цел потуливане на случая. Когато Сион, е бил помолен да свидетелства пред комисията, той заявява, че е готов да го направи, но настоява, че ако свидетелства под клетва, ще трябва да разкаже цялата история; след което комисията се съгласява, че е по-добре да не го изслушва.

Това не е, казва Цион, единствената подобна субсидия, която Моренхайм е получил. По време на сватбата на най-голямата му дъщеря (1891 г.) френското правителство му е дало 300 000 франка чрез посредника на американски поляк на име Нахтей, който е основал дружество, наречено „Градски линейки“, чийто председател е г-жа Моренхайм. Тези пари също са предоставени, по споразумение с Фрейсине, от фондовете на Панама. И накрая, Моренхайм е получил още една голяма сума по време на сватбата на втората си дъщеря, този път от Хоскиер и във връзка с неуспешния 3% заем от 1891 г.

Най-убедителното доказателство за вината на Моренхайм ще открием в частно писмо, написано от Монтебело от Петербург до Рибо на 5 юни 1893 г. В него той изразява безпокойството си от възможността Моренхайм да бъде отзован от поста си в Париж. Очевидно се страхува, че ако това бъде направено, Моренхайм може да си отмъсти на двете правителства, като разкрие пълните факти по въпроса. „Разбира ли това царят, както го разбира неговият министър?“ – пита риторично Монтебело.

„Колко опасно е да се премести този посланик в близко бъдеще? Подчертах подробно този аспект на въпроса в разговора си с Гирс, без да му казвам нещо, което той не знае. Обясних му опасността да се представят [на Моренхайм] нови претексти за неговата злонамерена игра с помощта на жълта преса, в чиито ръце той вече неправомерно се е предал. Не исках да казвам всичко, което мислех, но господин Гирс знае как да се справи и той ме разбра. Много е жалко, че се оказваме принудени да изискваме запазването на поста му на посланик, чиято дейност може да бъде само вредна за нашите интереси, но за съжаление не можем да не осъзнаем, че дълго ще останем изложени на организи-

²¹⁸ К. Р. Pobedonostsev, K. P. Pobedonostsev i ego Korrespondenty, vol. I (Moscow: Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1923), part 2, pp. 984-986. Letter, Cyon to Pobedonostsev, dated merely February 1893, received February 7.

²¹⁹ Николай Васильевич Щчербан (1834 – 1893) е руски журналист и публицист, кореспондент на „Московские ведомости“ в Париж, от 1863 г. до смъртта си. (б. пр.)

рано изнудване от негова страна. Най-доброто, на което можем да се надяваме, е това изнудване да не се повтори в момент, опасен за нас“.²²⁰

От това любопитно писмо е ясно, че ако двете правителства знаят редица неща, дискредитиращи Моренхайм, той също знае някои неща, които ако разкрие, ще са неудобни за тях. Само това обяснява, че сериозно дискредитирания и невъзприеман сериозно от никого посланик, трябва да остане на поста си в Париж още пет години - до 1898 г.

Не може да се поставя под въпрос, че Гирс е знаел за участието на Моренхайм в тези мръсни сделки, и лично се чувства унижен и отвратен от поведението на посланика. Той никога не му е имал доверие, нито е одобрявал назначаването му на поста в Париж.

Реакциите на царя са по-сложни. Той също знае всички „факти“. Победоносцев не би пропуснал да му предаде всичко, което Цион му е написал. Но руският правителствен ум е вродено зает с привидностите и второстепенно - с фактите. Царят смята, че дори Моренхайм да е виновен, това трябва да се крие, защото Моренхайм е негов, на царя, личен представител и неуважението към Моренхайм, заявено публично, е еквивалентно на неуважение към господаря му. Това, обяснява гнева на Александър, от неадекватното изявлението на Рибо пред парламента. На руските вестници веднага е забранено да споменават въпроса. И монархът уведомява французите чрез Шишкин (на 29 март, денят преди падането на кабинета на Рибо), че не намира изявлението на Рибо за достатъчно, за да освободи френското правителство от задължението му да премахне всички петна от името на Моренхайм.²²¹

След получаването на тази новина, Девел веднага пише на Моренхайм, като официално изразява съжалението на френското правителство, че името му е било споменато. Моренхайм забавя с близо месец изпращането на това писмо до Петербург; но копие е предадено от Монтебело на изпълняващия длъжността външен министър Шишкин; и последният незабавно го изпраща по куриер на царя, който тогава се намира в Крим.²²²

Докато чакат реакцията на царя, Гирс най-накрая се завръща от седеммесечния си престой в Западна Европа. Все още не е възстановил напълно от болестта си, много физически отслабнал, но с бистър ум, и приема Монтебело на 5 май, за да обсъдят подробно случая с Моренхайм. Гирс не знае повече от Шишкин за това къде се намират нещата в момента. Той е суров в критиките си към Рибо, и се преструва, че е разочарован. Но се страхува от силна реакция от царя срещу Моренхайм, който „ги поставя всичките в неудобно положение“. Освен това, съобщава Монтебело, Гирс многозначително мълчи за поведението на Моренхайм. Въпреки това, добавя Монтебело, човек никога няма да критикува никого, и най-вече посланик, ако личният му живот е безупречен, но Гирс ясно разкритикува Моренхайм, и му казва „За това човек не бива да си правим никакви илюзии.“²²³

²²⁰ Ribot mss., French archives. Private letter, Montebello to Ribot, June 5, 1893.

²²¹ DDF, vol. 10, no. 195, p. 283. Telegram, Vauvineux to Develle, March 29, 1893.

²²² DDF, vol. 10, no. 212, pp. 308-310. Personal letter, Montebello to Develle, April 21, 1893.

²²³ DDF, vol. 10, no. 229, pp. 334-338. Personal letter, Montebello to Develle, May 6, 1893.

В средата на май реакцията на царя на писмото на Девел е получена под формата на следната кратка бележка: „Смятам всичко това за напълно недостатъчно. Считам се в право да очаквам, че самият господин Карно ще напише на Моренхайм писмо със съжаления и извинения. Тук не става въпрос за личността на Моренхайм, а за самата Русия.“²²⁴

Изпратено незабавно по телеграфа до Моренхайм в Париж, това писмо след два дни, изнудва желаното писмо, адресирано до него от френския президент Карно.

„В желанието“, написа президентът, за да сложи край на клеветническите твърдения, отправени по време на панамската афера, министър-председателят [Рибо] счете за необходимо да представи на парламента обясненията, в които фигурира вашето име. Думите, които използва, породиха недоразумение, което, за съжаление, не е изяснено и до днес.

Разбрах, че този инцидент е предизвикал в Русия емоционална реакция, която все още не е утихнала, и бързам да Ви изразя искреното си съжаление.

Чувствам се още по-свободен да направя това, защото съм уверен, че по този начин откликвам на дълбоките чувства на страната, която споделя моето високо уважение към Негово Величество император Александър и която не е забравила колко много Ваше Превъзходителство е допринесло полезно за укрепването на връзките, които обединяват Русия и Франция“.²²⁵

Копие от това писмо (французите не се доверяват на Моренхайм да го препрати и не поемат никакви рискове) е изпратено със специален куриер до Монтебело, в Петербург. То е придружено с придружаваща бележка от Девел, в която се обяснява, че не е предвидено писмото на Карно да бъде оповестено публично. Позовавайки се на вече разпространените слухове, че Моренхайм ще бъде оттеглен от поста си в Париж, Девел продължи: „Няма да съжаляваме за неговото напускане. Яростта, с която преследваше г-н Рибо, унижението, което ни нанесе, недискретните изявления, които направи публично, и интригите, в които се забърка, ни дават право да желаем неговата замяна. Но аз смятам, и това е мнението на президента на републиката, че би имало най-лошия възможен ефект, ако той бъде сменен преди октомврийските избори“.

В допълнение към това писмо, Монтебело вече е получил копие от дълго писмо, адресирано от Рибо до Моренхайм някъде през май, в което той оправдава поведението си като премиер, за което Моренхайм го критикува. Монтебело занася двата документа във външното министерство на 1 юни и ги оставя при Гирс за представяне пред царя. Гирс се среща с царя на 10-ти и на следващия ден докладва на Монтебело, че монархът е доволен от писмото на Карно и го намира за напълно приемливо. Той също одобрява запазването на Моренхайм засега в Париж. „През цялата тази история“, казва царят на Гирс, „това, което имах предвид, не е личността на Моренхайм, което е нелепо, а посланикът в официалното му качество.“²²⁶

²²⁴ DDF, vol. 10, no. 241, p. 352. Note by Shishkin, May 16, 1893, transmitted by Mohrenheim to the French foreign office. (Б. пр.: руската нагласа и глупост в най-чист вид)

²²⁵ DDF, vol. 10, no. 243, p. 354. Letter, Carnot to Mohrenheim, May 18, 1893.

²²⁶ DDF, vol. 10, no. 264, pp. 388-390. Personal letter, Montebello to Develle, June 11, 1893. (Ribot's letter, referred to therein, appears as no. 253, pp. 365-368.)

Така аферата с Моренхайм най-накрая е потушена, след като заедно с дългото отсъствие на Гирс, изключва всякакви по-нататъшни обсъждания на военната конвенция в продължение на близо половин година.

Колко дълбоко този въпрос повлиява на възгледите на царя относно конвенцията и френския съюз като цяло. Както Монтебело многократно изтъква пред своите парижки началници, докато Гирс отсъства, Александър е зависим от докладите на Моренхайм, предадени от Шишкин (на когото Монтебело няма доверие) за информация по случая. Когато Гирс се завръща, раздразнението на монарха бързо се разсейва. Монтебело смятал, че ако Гирс беше там през цялото време, проблемите никога нямало да възникнат.

Това може би е вярно; и с пристигането на Гирс и с представянето писмото на Карно въпросът сякаш е забравен от Александър. Но това обстоятелство е интересно само по себе си. Фактът, че френски държавници, включително поне един по-специално, на когото царят е гласувал доверието си, са подкупили неговия посланик с цел да насърчат сключването на съюза, прави голямо впечатление на този любопитен човек. За момент той е разстроен от ефекта, който всичко това може да има върху обществеността; но очевидно не отдава сериозно значение на обвиненията срещу Моренхайм или на доказателствата за вината му.

На какво да отдадем това? От малкото, което се знае за състоянието на монарха по това време, оставаме с впечатлението за реална промяна в реакциите му в сравнение с 80-те години. Сега се забелязва известно отчуждение или загуба на интерес към въпроси, които по-рано ще го засегнат силно. Сега той не само е по-възрастен, но е на по-малко от две години от смъртта си. Възможно е вече да е страдал от началните стадии на болестта, която ще го доведе до гроба. Слухове, че е сериозно болен, се появяват в чуждестранния печат още през септември. В последно време напълнява много. Прекарва дори повече време далеч от Петербург. Не показва никакво неудобство, че по време на дългите си отсъствия от Русия, предвид болестта на Гирс, на практика оставя държавата без външен министър. Оставяме с впечатлението, че Александър, уморен и безразличен, просто е започнал да negliжира, че многото усложнения, включително и това, са с малко значение.

Монтебело усеща нещо от това. Той споменал в доклада си до Девел за първия си разговор с Гирс (6 май) след завръщането му от Европа. „Това, което е много жалко в този момент“, пише той, е че императорът няма в обкръжението си никой, който може, ако не да го посъветва (което според мен е много трудно предвид твърдоглавия му характер), то поне да му повлияе малко. Царят е оставен на себе си и на собствените си впечатления. Той е зает с определени интимни проблеми, засягащи втория му син²²⁷. Самият той е болен от известно време; и неговите убеждения, винаги много категорични, са може би по-силни от всякога в този момент. Миналата година той загуби приятел от детството си - княз Оболенски, който винаги е бил много близък с него като довереник, обичан, надежден и изгълнен със съчувствие към Франция. След това, няколко

²²⁷ Има предвид, Георги Александрович, който е бил болен от туберкулоза и умира малко след него, в 1899 г. на 28 години. Всъщност е трети поред син, вторият Александър, умира като дете в 1870 г., на 1 год. възраст. (б. пр.)

седмици по-късно, смъртта отне друг човек, който беше способен да упражни известно влияние върху него и който също беше един от нашите приятели. Днес не виждам около него никого, на когото да се разчита или който да замес-ти онези, чиято смърт преживя и чиято загуба²²⁸ го е засегнала дълбоко.“²²⁹

Доколкото показват самоизолацията на царя, тези наблюдения са основателни. Що се отнася до политическите възгледи на Александър и перспективите за завършването на съюза, Монтебело се тревожи повече. Тук реакциите на царя, както бъдещето скоро ще покаже, произтичат от дълбоко вкоренена емоционална травма, свързана с омразата му към германците; и той не се нуждае от подтикване от обкръжението си, за да реши какви действия французите искат да го видят да следва.

Преди да приключим с този разказ за скандала с Панамската компания и неговото влияние върху френско-руските отношения, ще кажем няколко думи за поведението на няколкото замесени видни френски държавници.

За Рибо може веднага да се каже, че никога не е бил обвинен в някакво неправомерно поведение; нито пък има причина да се предполага, че е виновен. Ако се опитва да успокои шума и да потуши най-сензационните му проявления, това е от желание да защити интересите на Републиката, и да избегне ненужните вреди за външните отношения на Франция.

За тримата бивши премиери Флоке, Рувие и Фрейсине, доказателствата сочат, че и тримата са използвали панамските фондове, но не за пълнене на собствените си джобове, а за обществени цели, които смятат за достойни.

От тях най-малко почтенната е на Флоке: да победи буланжистите на предстоящите избори през 1889 г.

За останалите това е каузата за френско-руския съюз, към който са насочени въпросните ресурси; и тук използването им е препоръчало на премиерите като средство за избягване на необходимостта да се иска бюджетни средства от парламента, където веднага ще стане известно на вестниците и ще опорочи цялото начинание. В такова обкръжение лесно могат да попаднат държавниците, когато искат да използват пари за цели, които не искат да признаят пред обществеността.

Глава 13. ПРИЕТАТА КОНВЕНЦИЯ

През зимата и пролетта на 1893 г. въпросът за окончателния статут на военната конвенция, подписана през предходния август от Боадьофр и Обручев, остава нерешен. Формално царят очаква преценката на Гирс за политическите последици от споразумението. Френското правителство остава ангажирано с идеята да представи на руснаците в някакъв момент предложенията на Фрейсине за изменение на проекта на Боадьофр-Обручев; но все още не е предприело тази стъпка.

²²⁸ Монтебело споменава и смъртта през септември 1891 г. на великата княгиня Александра, съпругата на брата му Павел, към които е бил дълбоко привързан. (Дъщеря на родения в Дания крал на Гърция, тя е племенница на Дагмар.).

²²⁹ DDF, vol. 10, no. 229, pp. 334-338. Personal letter, Montebello to Develle, May 6, 1893.

От руска страна: болестта на Гирс и дългото му отсъствие от Петербург му попречват да даде каквото и да е мнение до зимата. Няма доказателства, че той вече е имал възможност да проучи проекта на конвенцията. Естествено, той не иска да даде мнението си формално, дори и да беше в по-добро здраве, предвид несигурността, породена от Панамската афера и участието на Моренхайм в нея, изяснено до средата на юни 1893 г.

Французите също не настояват по въпроса през този период. Драматичните вътрешнополитически промени, довели до отстраняването на Фрейсине и Рибо от министерски постове, ангажират изцяло тяхното внимание с вътрешнополитическите проблеми, до момента на тяхното заминаване.

Новите, Дюпюи и Девел, се нуждаят от време, за да се ориентират в новите си и неочаквани отговорности.

Очевидно, в средата на юни 1893 г., новите френски министри трябва да обърнат внимание на въпроса за руския съюз. Първата им инициатива е да информират Монтебело (с писмо от Девел от 22 юни), че са решили, по негова препоръка, да не настояват за предложените от Фрейсине изменения, а да продължат с настояването за окончателно приемане от Русия на проекта за конвенцията, както вече е подписана от двамата генерали.²³⁰

Това решение се харесва на Монтебело; но Обручев предупреждава да не се повдига темата пред царя в този момент.²³¹ И въпреки че Монтебело очевидно е ходил многократно до Царское село, на около 15 мили от столицата, за да види болния Гирс²³², който е настанен там за лятото в някакъв вид полупензионирание, въпросът изглежда не е споменат по време на срещите им.²³³

Мулен обаче не е склонен да се откаже толкова лесно. На 16 юли, след няколко месеца обществени дебати и спорове между кайзера и парламента, германският Райхстаг най-накрая приема нов и широкообхванат законопроект за армията. Той предвижда увеличение на германските военни сили в мирно време с около 72 000 души и въвежда нова система за резервни подкрепления, която ще позволила мобилизиране в много кратък срок на 520 000 запазни. Всъщност това не много в сравнение с френските и руските постоянни сили; но предвид военните реакции, е достатъчно, за да развълнува висшите военни в Петербург и Париж, и да бъде възприето от тях, като доказателство за агресивни германски намерения и служи като стимул за исканията в двете столици за

²³⁰ Авторът не е успял да установи дали французите някога официално са представили предложенията на Фрейсине на руското правителство. Очевидно към есента на 1893 г. те имат впечатление, че са го направили; но авторът не е успял да намери доказателства, че са го направили.

²³¹ Peter Jakobs, *Das Werden des französisch-russischen Zweibundes 1890-1894* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1968), pp. 153-154. При подготовката на това отлично изследване, професор Якобс е имал по-широк достъп от мен както до ръкописите на Буадьофр, така и до френските военни архиви във Венсан. Затова използва неговата работа относно съдържанието на документите, които аз самият не успях да видя.

²³² За да избегне трудностите с комуникацията, поради отдалечеността на вилата му във Финландия, царят осигурява на Гирс помещения в някогашния лицей, прикрепен към двореца в Царско село, където самият той някога е бил ученик. Тук той вече не провеждаше редовните си дни за посещения на дипломатическите ръководители на мисии, а това се извършва от неговия заместник Шишкин в министерството в Петербург. Но от време на време Гирс приема посланиците, при изрична тяхна молба за по-важните въпроси, свързани с външните работи.

²³³ Montebello's confidential letters to Develle in DDF, vol. 10, no. 290, pp. 425-427, July 11, 1893; and in French archives, vol. 31, August 26, 1893.

компенсиране с увеличения на съответните руските и френските ефективни сили.

Мулен, съзнавайки успеха на меморандума на френския Генерален щаб от март 1892 г., с който започват първите преговори за военната конвенция, вижда в приемането на този германски законопроект, благоприятен повод за повторение на действието. Неговото предложение е представено на посланика Монтебело, който го предава на генерал Мирибел с писмо от 29 юли. Мирибел е възхитен от идеята. В Париж под негово ръководство, незабавно е написан отговор и изпратен в Петербург на 8 август.²³⁴

В този документ са описани новите германски промени; и е посочено, че когато бъдат завършени, германската армия ще представлява „най-страшната нападателна сила, организирана някога“. Не е отправено искане към руснаците за укрепване на силите им и не е казано нищо за официалното признаване на военната конвенция. Само е съобщено, че французите ще пристъпят към допълнително укрепване собствените си сили. Изразена е увереността, че руснаците ще направят същото.

Интересна особеност в меморандума на Мирибел е формулировката на първоначалното изречение. То започва с думите: „Поради съществуващите военни конвенции между Франция и Русия, големите държави на двете армии се сблъскват...“ Тази формулировка е любопитна в два аспекта: първо, че се отнася до „конвенции“ в множествено число, сякаш има повече от една; и второ, че се отнася до проекто-конвенцията Боадефр-Обручев, сякаш е нещо, което вече е прието от двете правителства и е обвързващо за двата щаб.

Монтебело бързо забелязва тези аномалии и променя изречението, така че да гласи: „С клауза от проекта за военната конвенция, приета през месец октомври 1892 г. между генерал Обручев и генерал дьо Боадьофр...“, като уважава настояването на Гирс, че документът все още е чернова, който не е официално приет. Но употребата на множествено число за думата „конвенции“ остава неизяснена. Не може да го приемем, просто като правописна грешка, в документ с толкова голямо значение, или допусната грешка в сборника „Френските дипломатически документи“, толкова щателно редактиран, преди публикуването си. Следователно възниква въпроса, дали конвенцията, договорена през 1892 г., е наистина единственото съществуващо разбирателство между двата генерални щаб – дали нещо повече не е сключено без знанието на двете външни министерства.

По времето, когато този документ стигна до Монтебело в Петербург, царят е заминал за годишната си почивка в Дания. Обручев също е заминал за Франция. На 26 август Монтебело потвърждава получаването на документа в писмо до Девел изразявайки одобрението си; но обяснява трудността да се направи нещо ефективно с него в този момент. Дори Гирс, пише той, е слаб и изтощен, претърпял рецидив и се очаква да остане на легло известно време в Царско село. Но в това писмо, той посочва, че ситуацията не е напълно неблагоприятна. Царят очаква с нетърпение резултата от първия тур на френските избори, проведени в края на август и септември, които обикновено се разглеждат като из-

²³⁴ Jakobs, *Das werden*, p. 156., DDF, vol. 10, no. 331, footnote 2, p. 484. Letter, Miribel to Develle, August 8, 1893.

питание за френската политическа система да възвърне стабилността си след скандалите с Панамската афера.²³⁵

Резултатите от първия тур на изборите са успокояващи; и царят, както е чул Монтебело, беше благоприятно впечатлен.

По въпроса за военната конвенция, посланика уверява Девел, че царят смята въпроса за приключен. Въпросът за начина, по който той ще бъде окончателно одобрен, на който французите отдават такова значение, едва ли е ангажирал вниманието му. Разбираемо е, че той не е можело да повдигне въпроса пред монарха, по време на аферата с Моренхайм; а след това все още е имало несигурност около изборите. Но тези пречки вече са в миналото; и той предлага да продължи с въпроса, когато царят се завърне.²³⁶

След като докладва всичко това в Париж, Монтебело предава меморандума на Мирибел (6 септември) на Гирс, който веднага го изпраща на Вановски, за да получи неговото мнение, преди да го изпрати на царя в Копенхаген. Вановски го задържа няколко седмици, след което го връща (23 септември) с писмо до царя. В това писмо той се присъединява към френското мнение, че законопроектът за германската армия е вдъхновен от агресивни намерения. Руснаците, добавя той, вече са предприели действия (28 юли), за да противодействат на германския ход; и продължава с обяснението в какво се състои това действие – изпращането на два нови артилерийски корпуса на западната граница.

С това цялото досие – меморандумът на Мирибел и писмата от двамата министри, е изпратено по куриер до Копенхаген, където царят го получава едва в първите дни на октомври.²³⁷

Когато Монтебело предава меморандума на Мирибел на Гирс на 6 септември, той разговаря с Гирс за съществуващата ситуация и за шансовете за окончателно регулиране на военната конвенция. В доклада, който представи в Париж след тази среща, не цитира директно Гирс, но прави две интересни наблюдения, които отразяват реакцията на Гирс, и чрез Мулен – на Обручев.

Първо, той посочва, че през цялата изминала година царят всъщност се е придържал във военните си разпореждания към разпоредбите на конвенцията и се очаква да продължи да го прави. Монтебело е много по-оптимистичен, отколкото е месец по-рано, относно шансовете за бързо разрешаване на статута на конвенцията. „По този начин напредваме“, пише той, бавно, може би, но въпреки това сигурно, към нашата цел. ... Убеден съм, че след като сме освободени от загрижеността за предложените изменения (на Фрейсине) в проекта за конвенцията, и предвид благоприятния ефект от изборите, съвсем естествено ще стигнем следващата зима до завършването на проекта, който вече можем да считаме за приет от императора и всичко което липсва, е въпрос на форма“.²³⁸

²³⁵ Парламентарни избори във Франция се провеждат на 20 август и на 3 септември 1893 г. Съществуващото правителство на опортюнистите набра сила за сметка на консервативните партии; губи известна преднина от по-радикалните елементи, но излиза като цяло по-силно от изпитанието. Това е общоприето като демонстрация на стабилността на Републиката и доказателство, че тя успешно е преживяла Панамската афера.

²³⁶ French archives, vol. 31. Letter, Montebello to Develle, August 26, 1893.

²³⁷ Russian archives, Delo 373. Unsigned and undated memorandum, evidently placed in the file by Lamsdorf.

²³⁸ DDF, vol. 10, no. 362, pp. 521-524. Letter, Montebello to Develle, September 7, 1893.

Тези думи, както се оказа съвсем точно, са пророчески, и може би щяха да бъдат още по-радостни, ако Монтебело знаеше още нещо, случило се точно преди заминаването на царя за Дания в края на август.

Преди да замине, Александър III инструктира Гирс да разгледа сега, на спокойствие, текста на конвенцията и да даде своето мнение по нея. Резултатът от това е, че на 23 септември, преди да замине за Западна Европа, Вановски изпраща на Гирс цялото досие за преговорите, заедно със самия текст на конвенцията, както е договорена предходната година от двамата генерали.²³⁹

Значението на тези дати, от гледна точка на мотивите на Александър за окончателното разрешаване на размяната на ноти, формализиращи конвенцията, не може да бъде надценено. Той няма да даде тези инструкции на Гирс, ако вече не е решил, че е дошло времето да се даде окончателно правителствено одобрение на споразумението. Датата, на която са дадени инструкциите, може да се стесни до периода между 12 и 23 август, когато царят заминава за Копенхаген. И може да бъдем уверени, че действителният повод е последната аудиенция на Гирс, един или два дни преди заминаването на царя и точно след получаване на новината за благоприятния резултат от френските избори.

Всичко това категорично подсказва, че Александър никога не се е отказвал от желанието си да види конвенцията узаконена веднага, щом това може да се направи безопасно и удобно. Той не желае да предприеме окончателното действие, докато Гирс не е ангажиран. Ако по някаква причина съюзът се развие зле и след това се разкрие, че не е получил благоприятното мнение на Гирс, по-късно може да бъде обвинен, че е поел прибързано неразумен ангажимент, без да се е консултирал с уважавания си и опитен министър на външните работи, или е пренебрегнал неблагоприятното му мнение.²⁴⁰ Няма смисъл да се бърза с това мнение преди лятото, предвид дългата болест на Гирс, скандала с Панамската компания, затрудненията с поведението на Моренхайм и несигурното състояние на вътрешнополитическия живот на Франция. Сега обаче, когато Гирс, е сравнително по-добре и работи от квартирата си в Царское село и когато тези други несигурности са отстранени, Александър е готов - уж под настояването на Обручев, да повдигне отново въпроса.

Оттук нататък, ако французите го знаеха, всичко щеше да е наред. Всичко, от което се нуждаят, е търпение. Защото, ако Гиерс всъщност не одобрява Конвенцията (а той никога не я е одобрявал), руските условия са такива, че има ограничения за продължителността на времето и твърдостта, с която може да ѝ се противопостави, въпреки силните емоции на своя имперски господар. От края на август 1893 г. жребият наистина е хвърлен.

²³⁹ Руски архиви, дело 373. Още един меморандум на руски език без дата, написан от Ламздорф. Първият параграф на това меморандум гласи следното (в превод): „През лятото на 1893 г. Негово Величество разпореди... Гирс да преразгледа проекта за военна конвенция, съхраняван в архивите на Генералния щаб, но докато се очаква мнението на министъра на външните работи, конвенцията е все още непотвърдена.“ Останалата част от съдържанието на този документ ясно подсказва, че тези заповеди са дадени на Гирс от царя малко преди заминаването му за Дания, на или около 23 август.

²⁴⁰ Все пак, трябва да се има предвид, че в условията на руската автократия, мнението на министъра има само съвещателно значение, последният който решава е императорът и има пълното право да не се съобрази със своя подчинен. Малко по-ограничени но практически подобни са правата и на колегите му от Берлин и Виена. По-скоро е някакво вътрешно колебание на Александър III, който зад привидна грубата и непокистка външност, е много нерешителен, колеблив и страхлив. (б. пр.).

Въпреки това, преди окончателното ратифициране в края на годината, имае някои междинни събития; и е интересно да се вземат предвид.

Първо, от 13 до 27 октомври 1893 г. руска военноморска ескадра прави официално и церемониално посещение в голямото френско военноморско пристанище Тулон, недалеч от Марсилия. Времето на посещението няма пряка връзка с въпроса за окончателното одобрение на военната конвенция. Във формален смисъл ставало дума за връщането на визитата, след посещението на френската ескадра в Кронщад, две години по-рано, през 1891 г. Плановите за събитието са договорени по принцип около три месеца по-рано; но дата не е определена и не е направено никакво съобщение непосредствено преди посещението.

Ако посещението на Кронщад е безпрецедентно събитие в Русия, то ответната визита на руския флот в Тулон е не по-малко значим и във Франция. Събитието се оказва повод за народна демонстрация на емоции и ентусиазъм, каквато Франция също не е виждала в миналото или никога няма да види в бъдещето. Ескадрата, командвана от контраадмирал Теодор Авелан и съставена от един флагмански линейен кораб „Памет Азова“, два бойни крайцера и три по-малки кораба, влиза в пристанището на Тулон, сутринта на 13-ти. (Празничното настроение е помрачено от инцидент, два от руските кораби се сблъскват в открито море по пътя си към Тулон, а носът на единия бе сериозно повреден.²⁴¹) Тържественото посрещане на адмирал Авелан на пристанищния док е само първото събитие в един бурен и непрекъснат кръговрат от официалности, приеми, церемонии, обяди, вечери, посещения, покани, тостове и речи, четири пълни дни проведени в Париж и Марсилия, всичко това под съпровода на масови народни демонстрации, достигащи в много случаи тационалистическа екзалтация, която може да се опише само като делириум.

Заради щедрото гостоприемство, на което френските офицери се радват при посещението си в Кронщад две години по-рано, сега руски офицери получават още по-голямо внимание. Преситени, пияни, прехранени и изморени, от събитие на събитие сред ликуващи развълнувани тълпи, затрупани с цветя, целувани от безброй ентусиазирани жени, принудени да прегръщат безкрайната процесия от деца с носещи букети, възхвалявани, черпени с вино, официални вечери, празненства и обсипвани с подаръци, тези нямащи време да изтрезнеят мъже, обикалящи насам-натам ден след ден, само с „най-героични усилия“ успяват да изпълнят своята роля. Положението им не се улеснява от факта, че само двама или трима от по-младите говорят дори сносен френски.

Цялата тази лудост, налива вода в мелницата на различните френски шовинисти, както организации, така и отделни лица и именно шовинистите са основните нейни изразители. Хилядите подаръци, затрупват с гостуващите руснаци, включваха няколкостотин гривни за съпругите на членовете на екипажа, гравирани от едната страна с „Кронщад 1891“ с руски букви, а от другата с „Тулон 1893“ с латински, всички осигурени с усилията на известната френска

²⁴¹ Французите сътрудничат лоялно с руснаците, за да скрият от обществеността сериозността на този инцидент, който е достатъчно сериозен, за да предизвика заседание на Военния съвет в Петербург. Френския печат е успешно убедена да мълчи за това. С помощта на французите в Тулон са извършени ремонти на повредените кораби; и посещението преминава нормално.

шовинистка-публицистка Жулиет Адам и донесени в Тулон (за голямо неудобство на руското посолство, където тя е гледана с неодобрение) от самата нея, трепереща от патриотични чувства.²⁴²

Паметен знак от посещението в Тулон, 1893 г.

Чиния изработена в памет на събитието

Руски плакат от посещението в Тулон, 1893 г.

И когато офицерите пристигат със специален влак на гара Орлеан в Париж и минават през града през безкрайно ликуващи тълпи до Военния център – клуба на висшите офицери на площад Опера, не кой да е, а генерал Феликс Гюстав Сосие, човек отдавна известен със застъпничеството си за съюза и многократно обект на благодарни почит и подаръци от профренските руски националисти, като

военен комендант на град Париж, поздравява руския адмирал сред изблик на ентузиазъм от тълпата, струпала се в подножието на стълбището на сградата. Такива примери могат да бъдат посочени много.

Разстоянието, разбира се пречи на повечето подобни руски шовинисти да участват в тази драма, както биха искали. Но те не са по-малко развълнувани от събитието. Делегацията, изпратена да представлява руската журналистическа асоциация на различните мероприятия, присъства на посещението, и е водена от не кой да е,

а от полковник В. В. Комаров²⁴³, самият той офицер, брат на двама високопоставени руски генерали и редактор-издател на седмичника „Свет“, силно националистически и панславистки вестник, считан за рупор на най-националистическата фракция сред висшите армейски офицери.

Като оставим настрана царя, който по това време е в Копенхаген и за чиито реакции ще стане дума по-късно, руското

външно министерство и очевидно някои други високопоставени лица в Петербург гледат с известно безпокойство и с явна липса на ентузиазъм на целия този демонстративен изблик на политически емоции във Франция. Те се страхуват,

²⁴² Твърди се, че само даровете, получени от адмирал Авелан, са на стойност над половин милион франка.

²⁴³ Комаров отдавна е застъпник на тесни военни отношения с Франция; и именно той организира официалната вечеря в Петербург в чест на френския поет-шовинист Пол Дерулед, когато посещава Русия през 1886 г.

че това ще се провокира германците и може да предимвика сериозни политически, дори военни усложнения.

Поради тази причина Моренхайм не е изпратен в Тулон, за да присъства на събитията и да придружава руските офицери, а мястото му е заето от неговия заместник, синът на Гирс. Показателно е също, че изборът на адмирал Авелан (дело на Гирс) за командир на руската ескадра е прати незнанието на френски език²⁴⁴ от адмирала, като се смята, че това ще предотврати твърде емоционалните и ентусиазирани речи, и необмислени тостове, произнасяни на различните вечери, които ще се появят във вестниците още на следващата сутрин. Още по-значителен е фактът, че руският министър на флота, братът на царя, великият княз Алексей Александрович, не присъства, въпреки, че в момента е съвсем наблизил, в курорта Биариц. Той дори отлага заминаването си от Биариц, за да избегне присъствието си в Париж по времето, когато руските офицери посещават столицата. А съдържаният тон на телеграмата за благодарност на царя до френския президент в края на посещението (отново влиянието на Гирс) е широко забелязан в цяла Европа.

Руските опасения относно ефекта от посещението върху германците не са напълно неоснователни. Три седмици преди посещението германският канцлер Каприви, пише в таен ръкописен меморандум до германския външен министър, че очаква събитието с тревога: „Няма да е нужно много, за да предизвика последици от най-сериозно естество“. Той дори настоява, ако се стигне до военен конфликт, италианците да бъдат насърчавани да поемат военна инициатива, с надеждата, че това ще привлече Англия на германска страна.²⁴⁵

Тези мрачни германски опасения са донякъде успокоени от депеша, получена по време на посещението от германските посланици в Париж и Петербург. Мюнстер, в Париж, съобщава, че французите се надяват да си възвърнат предишното си превъзходство с помощта на руснаците, те не искат война сега и смята че е твърде рано.²⁴⁶ А Вердер, новият посланик в Петербург, пише, че вижда в това тясно френско-руско побратимяване реална заплаха за мира (с което кайзерът категорично се съгласява), но не трябва да се очаква, военна заплаха, докато Гирс е министър, а Александър III е все още на трона си, освен ако, френско-руският ентусиазъм не развие такава инерция, на която царят вече не може да устои.²⁴⁷

Посещението, съпътствано от сензационни демонстрации, преминава без да сериозни непосредствени усложнения. Но ефектът му върху обществените нагласи и популярния поглед върху френско-руските отношения е дълбок. Ако посещението в Кронщад убеждава цяла Европа, че вече съществува нещо като политическо „съглашение“ между френското и руското правителство, посещението в Тулон не оставя никакво съмнение в общественото съзнание, че двете правителства вече са в реално състояние на съюз, какъвто и да е характерът на документите или договореностите, на които се основават тези отношения.

²⁴⁴ Адмиралът е от шведско-финландски произход. (б. пр.)

²⁴⁵ *Grosse Politik*, vol. 7, no. 1530, p. 247. Excerpt of letter, Caprivi to Marschall, September 24, 1893.

²⁴⁶ *Grosse Politik*, vol. 7, no. 1533, pp. 250-253. Dispatch, Minister to Caprivi, October 30, 1893.

²⁴⁷ *Grosse Politik*, vol. 7, no. 1533, pp. 250-253. Dispatch, Minister to Caprivi, October 30, 1893.

Всъщност е забележително колко тясно инстинктивните заключения на широката европейска общественост съвпадат с тона на тайните договорености, до които се стигна по времето на съответните военноморски посещения.

От времето на посещения в Тулон до 1914 г. може да се каже, че френско-русият съюз съществува като реалност в очите на обществеността, въпреки че документалната основа за него е остава скрита през целия този период в най-дълбоките кътчета на съответните правителствени сейфове.²⁴⁸

Междувременно Александър III прекарва обичайната си ваканция в края на лятото и есента в Дания със семейството си, в кралския летен дворец Фреденсборг, недалеч от Копенхаген, където датското кралско семейство обикновено го настанява. Той напуска Петербург на 23 август. С намерението да пътува до Копенхаген с яхтата си²⁴⁹, той е задържан за два - три дни поради лошо време в Либау²⁵⁰, и използва това време, за да даде официално откриване на строителството новата военноморска база на Русия (Кронщад обикновено замръзва през по-голямата част от зимата).

Първите седмици от датската ваканция на царя преминава спокойно, с поредица от обяди, вечери, пикници, разходки и лов, на които обикновено е посветен царския отдих. Ако има нещо необичайно, това за само гневните изблици на руския цар, когато се споменава германския кайзер. В началото на септември кайзерът присъства, заедно с италианския престолонаследник, на маневри на германските сили в Лотарингия, и произнася реч пред събралите се войски, в неговия провокативен, хаплив, непремерен и темпераментен стил. Словесните реакции на царя, след като научава за тези изявления, са описани като остро нецензурни. И когато в датското кралско семейство се заговоря за възможността за посещение на кайзера в Дания, Александър заявява на събралите се родственици на жена му, и негови домакини, че ако Вилхелм II стъпи на датска земя, той ще напусне двореца веднага, за времето на посещения на кайзера.²⁵¹

Не след дълго след този епизод, датското кралско семейство, заедно със събралите се гости, е измъчвано от болезнено напрежение, поради политическите емоции и злополучното поведение на един член на семейството: орлеанската принцеса Мари, съпруга на принц Валдемар, най-малкият син на датската кралска двойка. Пламенна френска патриотка, Мари (Мария Орлеанска) винаги изразява пред датските си роднини своята страстна привързаност към родната си Франция. По време на това посещение на руската императорска двойка, както и на предишните, тя обръща старателно внимание на руския монарх,

²⁴⁸ Същото се отнася за френско-английското военно споразумение и руско-английското, които оформят Антантата през 1914 г. като изключително агресивен съюз, поставил си задачата да унищожи Германия. (б. пр.)

²⁴⁹ За да не минава през омразната му Германия (б. пр.)

²⁵⁰ Проектът за изграждане на тази база в Либау е предмет на ожесточени спорове в Петербург; групата около Вите подкрепя като алтернатива, избора на Мурманск, защото Мурманск, за разлика от Либау, не замръзва през цялата година и има безпрепятствен достъп до световните океани. Окончателният избор на Либау е повлиян от неотдавнашното придобиване на остров Хелголанд от Германия и строителството (в ход от 1887 г.) на Килския канал.

²⁵¹ Jakobs, *Das Werden*, p. 162.

често го придружава на разходки и не пропускайки никаква възможност да му повлияе за каузата на френско-руския съюз.²⁵²

Подобно поведение е достатъчно съмнително за някой, който вече е приел статута на член на датското кралско семейство; но то е влошено през това лято от крайно неразумните отношения, които принцесата поддържа с френското посолство в Копенхаген, с френския шарже д'афер, господин Пастър, и военния аташе, капитан Бошан. Наличните документи показват пределно ясно, че и за двамата тя е била, редовен източник на информация за всичко, което се случва в кръга на датското кралско семейство и в обкръжението на царя, което представлява интерес за французите.²⁵³

Мария Орлеанска

Поведението на принцесата, естествено рано или късно ще доведе до проблеми; и те не закъсняват. Това е лятото на Сиамската криза - поредица от събития, в които френското правителство е силно замесено. В един от дните в края на септември 1893 г. в Копенхаген е получен доклад и веднага предаден на краля във Фреденсборг, в който се казва, че френското правителство иска от сиамското правителство всички чуждестранни съветници на краля на Сиам, включително някои датски военни офицери, които тогава са на служба при този монарх, да бъдат незабавно уволнени. Този инцидент води до оживена и болезнена дискусия в кралския семеен кръг. Френските действия, предизвикват общо негодувание. Принцеса Мария обаче веднага се застъпва за френското правителство. Настроението се повишава. Снахата на Мария, Александра, бъдеща кралица на Англия, я упреква остро за липсата на лоялност към Дания. Царят, към когото датският крал се обръща за подкрепа, усуква уклоничаво и призова за търпение. Настъпва неловък и неприятен момент.

И по-лошото тепърва предстои. Нясно къде, но със сигурност не в датското правителство или кралското семейство, възниква идеята да се попита френс-

²⁵² Датският историк Хенинг Нилсен отбелязва в своята „Dansk udenrigspolitik 1875-1894“ (Оденсе: 1977), че Мари е замесена и през 1887 г. в предаването на царя във Фреденсборг на фалшивите документи (по-късно известни като „Документите на Фердинанд“), изпратени му по това време от френския външен министър по това време Емил Флуренс. Съжалявам, че тази подробност не ми беше известна, когато писах за въпросния инцидент, в първата книга от настоящата поредица (Дж. Фр. Кенън, „Упадъкът на Европейския ред създаден от Бисмарк“, гл. 19), така и в моята статия публикувана във „Fahrbücher für Geschichte Osteuropas“ бр. 26 (1978) под заглавие „Мистерията на документите на Фердинанд“. Очевидно Бисмарк е прав, в подозренията си, че орлеанистите са замесени в тази мръсна афера.

²⁵³ Данните за напрежението в кралското семейство във Фреденсборг и за посещението на царя на френския военен кораб са взети от няколко източника, сред които: Х. Нилсен, „Dansk udenrigspolitik 1875-1894“ (Оденсе: 1977); т.нар. Taffeljournaler (списък на присъстващите на трапезите, на които са присъствали кралят и кралицата на Дания); и подобните Dagjournaler, в които са описани ежедневните дейности на кралските двойки. Датски национален архив, Overhofmarskallatets arkiv, Q. I. 13. Dagjournaler, Q. III. 9. Taffeljournaler; документи от архивите на датското външно министерство, по-специално: бележка от 10 октомври 1893 г., Пастър до външното министерство, и депеша от 1, 2 и 3 март 1894 г. от датския министър в Париж; различните доклади на Пастър в DDFy, том 10, № 374, 376, 381, съответно от 1, 2 и 8 октомври 1893 г., и преди всичко № 400, стр. 583-586, от 2 октомври; изрезки от френски вестници от този период, приложени към документите на датското външно министерство; депеша от сър Ф. Денис, британски министър в Копенхаген, от 4, 9, 12, 14, 23 септември и 17, 18 и 29 октомври 1893 г., Public Record Office, Лондон.

кото правителство да изпрати военни кораби в Копенхаген през октомври, като жест на почит към царя, отговор на руското посещение в Тулон. Изглежда неправдоподобно, царят да е пдхвърлил идеята, както понякога се съобщава. Това не е в неговия характер. Но той по някакъв начин, е знаел за това, или го е одобрил, а най-вероятния източник на идеята е френското посолство в Копенхаген.

На 14 септември Пастър предварително уведомява датското външно министерство, че някои френски кораби може скоро да акостират в Копенхаген, но не дава дата или други подробности. В предходни години френски риболовен патрулен кораб от време на време, акостира в Копенхаген и датчаните първоначално предполагат, че става въпрос за нещо подобно.

Едва на 3 октомври на датските власти става ясно, че въпросните кораби действително ще пристигнат следващата седмица. И едва в последния момент датчаните са информирани, че това ще бъде военноморско посещение. На 10 октомври, три дни преди пристигането на руската ескадра в Тулон, въпросните кораби – два френски военни кораба, „Исли“²⁵⁴ и „Сюркуф“ – се появяват на вълнолома в Копенхаген.

Датчаните са сериозно раздразнени от неканеното посещение. Няма покана от датското правителство; нито пък правителство е питано. Ясно е, че посещението е замислено като жест към царя. Но това не е територията на царя; той е само гост в Дания; суверенът на тази страна е датският крал.

Изпращат военноморски кораби, да да поздравят царя без одобрението и дори покана на неговия датски домакин, е грубо нарушение на датския суверинитет и неуважени към тази страна.²⁵⁵ Датчаните са в деликатно положение, малка страна на границата с Германия, (доп. пр. с която не са в добри отншение, по Шлезвигския въпрос²⁵⁶), не желаят да бъдат арена на френско-руските демонстрации, опасявайки се от допълнителни усложнение на отношенията се с германците.

След като корабите пристигат, е немислимо да бъдат изгонени; и целият въпрос сега е дали царят трябва да ги посети. Принцеса Мария горещо настояваше той да го направи точно на 13 октомври, деня на пристигането на руската ескадра в Тулон. Според протоколните правила, кралят на Дания трябва пръв да посети корабите, да приеме поздрава им и да позволи знамето му да се развее от мачтите им, по време на неговото присъствие на борда. Но крал Кристиан IX, разгневен от грубия начин, по който е организирано посещението, няма

²⁵⁴ „Исли“, е нов брониран кораб, много бърз по стандартите на онова време и е харесан, дори от британското посолство, когато се появява в Копенхаген.

²⁵⁵ Неспособността, или нежеланието на френското посолство, да съобщи на датчаните какви кораби се изпращат е още по-обидно, защото когато предходната година французите предлагат да изпратят два военноморски кораба в Копенхаген, за да поздравят краля и кралицата на Дания за златната им сватбата, датчаните, страхувайки се от политическото неудобство с южния си съсед, любезно отклоняват вицитата.

²⁵⁶ При сключването на мирния договор с Дания през 1864 г., има клауза за провеждането на референдум в северната част на Шлезвиг, където датчаните са мнозинство, за прокарване на етническа граница, т.е. с малки поправки на съществуващата, но Германия не се съгласява да го проведе. Едва след ПСВ, северните части на Шлезвиг са върнати на Дания и тази нова граница остава и до днес. (б. пр.)

намерение да прави подобно посещение.²⁵⁷ Но царят е склонен и задължен да го направи.

За пореден път в двореца Фреденсборг цареше силно напрежение. Александър решава, уж против волята на краля, да включи посещение на френските кораби в програмата си от други изяви в Копенхаген (една от тях церемония по полагане кила на новата руска императорска яхта, която ще бъде построена в датска корабостроителница) в деня след пристигането на френските кораби.

Това решение той надлежно изпълни в компанията на двама от синовете си. Дагмар, императрицата, като член на датското кралско семейство, благодарно избира да не го придружава. Френската принцеса страстно желае да бъде включена в компанията; но в този момент крал Кристиан, на когото вече му е дошло до гуша, удря по масата, и заповядва, снаха му да бъде затворена, плачейки, в стаята си в двореца до края на деня. Изправен пред неблагоприятната ситуация в двореца, Александър прави всичко възможно, за да намали демонстративния характер на посещението. Той заявява, че желае то бъде неофициално, заповядва да се развее съответното знаме от яхтата му и облича (униформата на руски адмирал, за случая. Но французите игнорират тези сигнали, издигат руския императорски щандарт на мачтите и му отдават всички почести на гостуващ държавен глава, включително салют с 31 оръдия, като принуждаващите руската императорска яхта, ескортиращи руски военноморски и други кораби в пристанището последват примера им, доколкото могат.²⁵⁸

При тези обстоятелства посещението получава широк международен отзвук дотолкова, че се възприема като символично значение, равностойно на посещението на руския флот в Тулон, започнало предния ден. Това не може да не окаже допълнително неблагоприятно въздействие върху отношенията между царя и неговите датски домакини; и може би не е съвсем съвпадение, че когато пет дни по-късно Александър се сбогува с датската кралска двойка и се качва на яхтата си за връщане в Петербург, той независимо дали го знае или не, завършва последното си посещение в датския двор.

Опасенията, че посещението на френския флот може да повлияе на отношенията на Дания с Германия, се оказват основателни. Германският посланик в Копенхаген, барон фон ден Бринкен, докладва на правителството си „за изключително важно събитие, което премества истинския център на тежестта на френско-руското побратимяване, от Тулон в Копенхаген“. Той намира за странно, че Александър не разбира, че подобен вид демонстрация съвсем естествено ще е обидина в Берлин; и смята (съвсем неправилно и заблуждаващо), че всичко това е станало с датското съучастие. На което кайзерът отбелязва в поле-

²⁵⁷ Принцесата казва на френското посолство, че кралят е получил писмо от кайзера, в което той го моли да не посещава корабите. Авторът не знае други доказателства за това твърдение.

²⁵⁸ Посещението е помрачено с нещастен инцидент. Когато екипажът на „Царевна“, руският торпедоносец ескортиращ царската яхта, се опитва в бързината, да отговори на френския оръдейен салют, някой забравил да махне дървената запушалка от оръдейното дуло. Последващият изстрел изхвърля дървената запушалка, която случайно уцелва и убива моряк на друг руски военноморски кораб, който по това време е в пристанището. Царят след това, на следващия ден присъства на погребална литургия за жертвата.

то на доклада: „Напълно съм съгласен. Това е много добър доклад, който за съжаление само потвърждава моите собствени впечатления.“²⁵⁹

Епизодът засяга отношенията на Дания с Германия, но и има изключително болезнени последици за французите. Около три месеца по-късно парижкият вестник „Фигаро“ публикува статия (25 февруари 1894 г.) за цялата история. Четири дни по-късно последва подобна статия в „*Le Gaulois*“. Във всяка от тези статии са изсипани похвали както за принцесата, така и за капитан Бошан, за техните храбри усилия да повлияят на царя; и е изяснено, с поразителна откровеност, стигаща до глупост, че принцесата е била редовен информатор на френското посолство, предоставяйки информация „за мислите, разпорежданията и впечатленията на руския император“ (*Le Figaro*). Скоро след това е разкрито, че статията във „Фигаро“ е вдъхновена, вероятно и написана, от самия френския посланик в Копенхаген, г-н д'Оне, който, отсъства от поста си във въпросния момент, но сега аплодира по този тлулав начин „големите патриотични подвизи“ на своите подчинени.

Последиците са ужасяващи. И тримата замесени – д'Оне, Пастър и Бошан са отстранени. Кариерата на последните двама е сериозно накърнена. Д'Оне не само губи работата си в дипломатическата служба, но е обвинен и принуден да защитава поведението си пред Държавния съвет. Какъв е бил ефектът върху принцесата, протоколът не разкрива. Когато въпросът е споменат на императрица Дагмар няколко дни по-късно на един от зимните балове в Петербург, единственият ѝ коментар е: „Горката ми снаха!“

Този епизод, очевидно оставя лоши спомени за всички. Всъщност, той е странно несъвместим с по-ранното поведение на Александър. През 1887 г., във връзка с „документите на Фердинанд“ (виж по-горе), той показва голяма загриженост да не изглежда, че се е държал неподходящо в качеството си на гост в датския двор, като е позволил документи с високо политическо значение да му бъдат доставени от агенти на френския външен министър, по време на посещението му там. Сега, през 1893 г., той дори стига дотам, че създава голямо неудобство за датските си домакини; но този път от негова страна няма никакви признаци на разкаяние или загриженост за този факт. Може да се запитме дали в този епизод не се вижда друг знак за онзи упадък на личността на Александър по това време, за което вече беше споменато.

В ранните години на царуването на Александър III, датчаните все още страдат от унижението, нанесено им във войната с Прусия през 1864 г. Влиянието на датската съпруга на Александър, както и на майка ѝ, кралица Луиза, със сигурност има значителна роля по това време за засилване на вродената неприязън на Александър към германците и подтикването му, да преодолее недоверието си към френската демокрация.

Но до 90-те години, травмата от войната от 1864 г. отшумява в датския двор. Чуждестранните бракове, сключени от няколко от датските кралските деца, предоставящи обширни контакти в цяла Европа, с течение на времето насърчават в Копенхагенския двор на по-широк поглед върху сложността на европейската сцена, отколкото преобладаващия в по-ранните години.

²⁵⁹ *Grosse Politik*, vol. 7, no. 1531, pp. 247-248. *Dispatch, von Brincken to Caprivi*, October 13, 1893.

Датското правителство вижда как Европа сега се разделя на два враждуващи съюза, и проявява подчертана загриженост за запазването и защитата на своя неутралитет. Затова датският крал се опасява много, да не бъде заподозрян, като морален съюзник на френско-руския съюз. При тези обстоятелства присъствието и поведението на царя в Дания, по време на посещението в Тулон и общата екзалтация на френско-руското „побратимяване“, са разбираемо тежко бреме за краля и правителството на малка страна като Дания. Изненадваща е само очевидното безразличие на царя към тази ситуация.

Когато Александър III се завръща в Петербург през последната седмица на октомври 1893 г., той вече е взел решението. Вероятно го е взел преди да замине за Дания, но впечатленията, които се случват, не отслабват решимостта му.

В последната седмица от престоя си в Дания той получава меморандума на Мирибел, заедно с писмото от Вановски, подкрепящо мнението на Мирибел, че законопроектът за германската армия отразява агресивните намерения на кайзера и неговите военни лидери.²⁶⁰ След това получава множество сведения за страхотния прием на руския флот в Тулон и е доволен от прочетеното. Всичко това може само да подкрепи решимостта му да види военната конвенция да одобрена от правителството веднага щом може да бъде удобно уредено.²⁶¹

По време на завръщането на царя Монтебело е на почивка във Франция. Вановски също. Гирс вече е твърде болен, за да бъде фактор. Царят все още иска мнението му за конвенцията, но това е само формалност. Неговата собствена убеденост е силна и е малко вероятно, мнението на Гирс да има решаващо значение за него, по-скоро, той е твърдо решен да направи каквато иска, независимо какво ще каже външния му министър.

Обручев, възползвайки се от временния си статут на заместник-военен министър в отсъствието на Вановски, не губи време и иско аудиенция при царя. Все още в първите дни на декември той е приет; и Александър все още има някакви съмнения за необходимостта от стъпката, която се колебае да предприеме, Обручев ги разсейва изцяло. Защото това е поводът, при който победата на генерала е наистина спечелена. Когато срещата приключва, той веднага изпраща чрез Мулен поверително писмо до Боадьофр, в което му съобщава, че този път всичко е протекло в съответствие с техните желания: когато Монтебело се върне в Петербург, размяната на ноти ще бъде подписана.²⁶²

Обручев очевидно вече е предложил французите междуременно да изготвят текста, така че Монтебело да разполага с черновата, когато се завърне. Архивите на Ке д'Орсе съдържат три проекта, единият от които е написан от Монтебело, всички датирани с „ноември 1893 г.“

Предвид доказателствата, че нещата бързо наближават своя край, Монтебело иска да ускори датата на завръщането си в Русия, вече определена за началото на декември. Обручев обаче, ясно предупреждава срещу това. Царят, смята той, ще възприеме това, като опит на французите да форсират темпото.

²⁶⁰ Кое то изобищо не е така, мерките имат изцяло одбранителен характер, реакция на френско-руското сближаване, което вече не е тайна за никого в Европа. Взаимното недоверие поражда ескалацията във въоръжението и увеличаването на числеността на армиите. (б. пр.)

²⁶¹ Руски архиви, дело 373. Меморандум от Ламздорф, датиран само с „1893 г.“, на френски език, в който се описва разпореждането на Гирс за меморандума на Мирибел.

²⁶² Jakobs, *Das Werden* p. 164.

През целия този период Обручев постоянно предупреждава французите да не предприемат каквато и да е самостоятелна инициатива по въпроса. Нещата, както той смята, вървят по план. Всичко може да бъде развалено от признаци на прекомерна нетърпение от тяхна страна.

Монтебело приема съвета му и се завръща според плана на 9 декември. Може да се предположи, че се завърнал разтревожен, тъй като на 25 ноември правителството на Дюпюи пада в Париж, а премиерският пост е поет на 3 декември от бъдещия президент Жан Казимир-Перие.

В съзнанието на всички френски личности, замесени в този въпрос, веднага възникнал въпросът дали това отново няма да уплаши царя и да го накара да отложи ратифицирането на конвенцията. Но това безпокойство (интересно) се оказва напълно неоснователно. Веднага щом Монтебело пристига, той е посрещнат от Гирс, който му връчва от името на царя орден „Александър Невски“.²⁶³

Четири дни по-късно, на 13-ти, посланикът се озова като почетен гост на грандиозна вечеря за 400 гости, приготвена му от събранието на водачите на дворянството от различни части на империята – повод, на който, несъмнено носейки ордена „Александър Невски“, той приема много поздравителни телеграми и вдига дълга поредица от тостове. Сред гостите са видни фигури на империята, цивилни и военни, включително всички министри на правителството, с изключение (показателно) на двама Вановски, който все още е в чужбина, и Гирс, който е болен, както ще видим по-късно, има и други причини за отсъствието си. А три дни по-късно (16 декември) Монтебело е приет от императора в Гатчина и това за първи път през цялата му служба в Русия, по покана на самия монарх, а не по негово собствено искане.²⁶⁴

Царят го приема с голяма сърдечност, говорил най-топло за приема, останан на руската ескадра при неотдавнашното ѝ посещение в Тулон, и още по-топло за удоволствието, което самият той изпитал при посещението си на френските кораби в Копенхаген. И е особено благодарен за мирното разположение на френското правителство. Монтебело по-късно го цитира: „Чувам приказки, за реваншистките идеи, които вие, французите имате, и някои виждат в тях заплаха. Не бихте били добри патриоти, всъщност не бихте били французи, ако не се вкопчите в мисълта, че ще дойде денят, в който ще си върнете владението на загубените провинции; но между това съвсем естествено чувство и идеята да се предприеме някаква провокация с цел осъществяването ѝ, накратко, идеята за реванша, има голяма дистанция; и вие многократно сте показвали, съвсем наскоро го показахте отново, че желаете преди всичко мир и че знаете как да го очаквате с достойнство“.²⁶⁵

Дори по време на тази аудиенция и въпреки всички доказателства за благоприятната посока, в която се движат нещата, Обручев съветва Монтебело да не повдига пред царя въпроса за окончателното одобрение на военната конвенция. Двадесет пъти по време на аудиенцията, както по-късно съобщава

²⁶³ DDFy vol. 10, no. 475, pp. 692-695. Footnote on p. 694 in Dispatch, Montebello to Casimir-Perier, December 17, 1893.

²⁶⁴ DDF7 vol. 10, no. 466, p. 682. Telegram, Montebello to Casimir-Perier, December 13, 1893; *ibid.*, no. 475, pp. 692-695. Dispatch, Montebello to Casimir-Perier, December 17, 1893.

²⁶⁵ DDF7 vol. 10, no. 475, pp. 692-695. Dispatch, Montebello to Casimir-Perier, December 17, 1893.

Монтебело, той е бил на ръба да игнорира този съвет и да повдигне темата; но всеки път се е въздържал. (Така деликатно се правят нещата в руската столица през 1893 г.)

Тази среща на Монтебело с царя се състоя на 17 декември. На следващия ден Гирс капитулира. До този момент той никога не е отговарял на искането на царя за мнението му по политическата целесъобразност на военната конвенция. Не го направи, защото никога не се колебае в противопоставянето си на това документът да се превърне в задължение както за руското правителство, така и за Генералния щаб, и знае, че докато можеше да забави нещата, като не изрази мнението си, фаталната стъпка няма да бъде предприета. Но човекът, на когото служи, е абсолютен владетел и има ограничения за допустимия характер и продължителност на всяко противопоставяне на твърдо изразените му желания. Не може, както в демократична страна, просто да „запише“ несъгласието си и да подаде оставка. В определен момент, ако монархът е толкова ентусиазиран от някаква фикс-идея, няма какво друго да се направи, освен да се преглътнат колебанията и да се приеме. Освен това, царят вече е взел ситуацията в свои ръце и е довел нещата дотам, че няма връщане назад.

Гирс никога не е крил от царя опасенията си от конвенцията или дори демонстрациите на солидарност с Франция, с които френският посланик е посрещнат обратно в руската столица. Нито той, нито който и да е друг висш служител на руското външно министерство са присъствали (той уведомява веднага германския посланик) на неотдавнашната вечеря в чест на Монтебело. Но сега, след аудиенцията на Монтебело с царя на 17-ти, монархът явно е предал на Гирс някакви указания, което направи по-нататъшната му съпротива невъзможна.

Монтебело, действайки по съвет на Обручев, никога не информира руското външно министерство за готовността на френското правителство, съобщена му шест месеца по-рано, да се откаже от предложените от Фрейсине, изменения на конвенцията. Така Гирс вече разполага не само с оригиналния текст на конвенцията, но и с предложените промени. Вановски приема онези от предложените изменения, които се отнасят до военните въпроси, но отстъпва пред Гирс за промяната на член VII, който задължава, споразумението да се пази в строга тайна. Сега Гирс изпада в окончателната си и официална капитулация. Той изготвя за представяне на царя (може да си представим с какви чувства) „известие за тайната“ (както го нарича Ламздорф), в което казва, че намира оригиналната формулировка на член VII за предпочитана от тази, предложена от Фрейсине, в други отношения той *„ne verrait point d'inconvenient à l'adoption des clauses stipules entre les Etats-Majors Russes et Franqais dans leur forme actuelle qui a ete sanctionnee par l'approbation principale de Sa Majeste l'Empereur et n'exclue pas la possibilite de developpements ulterieurs, si les circonstances les exigeaient par la suite.“* („няма да възрази срещу приемането на клаузите, договорени между руския и френския генерален щаб в настоящия им вид, който са утвърдени с принципното одобрение на Негово Величество Императора, и не изключва възможността за последващи промени²⁶⁶, ако обстоятелствата наложат това в бъдеще.“)²⁶⁷

²⁶⁶ Какво е замислено под тези възможни *„developpements ulterieurs“* (последващи промени), е неясно. Има доказателства, че в последните етапи на дискусиите за военната конвенция двата генерали

22 Той отнесе това парче хартия в Гатчина и го представи на царя на следващия ден (на 19-ти). Александър го запазил за една нощ и му го върнал на 20-ти с бележка в полето с червен молив, чието естество не е известно на автора. На следващия ден Обручев дошъл да види Гирс и му казал, че французите са готови да се откажат от настояването си за някои или всички предложени изменения.

Четиридесет и осем часа по-късно верният Ламздорф беше натоварен с изготвянето на размяната на ноти, слагащи печата на правителственото одобрение върху конвенцията. Гирс занесе проекта на Ламздорф на царя на 26-ти. След това, на 27-ми, след като се посъветва още веднъж със своя императорски господар, той адресира и подписа писмото си до Монтебело – кулминацията на година и половина усилия за постигане на обвързващ военен съюз между двете правителства. Бегата, датирана от 27 декември 1893 г., гласи в английски превод следното:

След като разгледах, по заповед на най-висша инстанция, проекта за военна конвенция, изготвен от руския и френския генерален щаб през август 1892 г., и след като представих на императора моето мнение за него, е мой дълг да уведомя Ваше Превъзходителство, че текстът на това споразумение, одобрен по принцип от Негово Величество и подписан от адютант-капа на Негово Величество, генерал Обручев, и от генерала на дивизията Боадефр, може да се счита отсега нататък за окончателно приет в настоящия му вид. По този начин двата генерални щабъа ще имат право да съгласуват становищата си по всяко време и да си съобщават взаимно всякаква информация, която сметнат за полезна за тях.

В съответствие с дългия път, довел до този резултат, както често се е случва с малки препятствия, дори изпълнението на заповедта, подразбираща се в одобрението на царя на този проект, не протича без обичайната малка спънка. Гирс, въпреки болестта си, успява да направи краткото пътуване до Гатчина, за да покаже черновата на писмото на царя и да получи неговото разрешение да го предаде. Обручев, по някакъв начин уведомен за окончателния успешен край на това дълго и търпеливо усилие, веднага съобщава на Монтебело добрата новина: царят, каза той, е дал благословията си; подписаното писмо скоро ще пристигне от Гирс. Монтебело, също толкова ликуващ и изпълнен с гордост от това потвърждаване на собствената си тактика на търпение и сдържаност, написа писмо до Боадефр, което да бъде занесено по куриер, с важната вест. Но Гирс, отново съкрушен от умората от пътуването си до Гатчина, вече не е в състояние да приеме Монтебело, за да му връчи писмото лично; от друга страна, нямаше никой друг, на когото да се осмели да го повери за предаване. Следователно Монтебело най-накрая го получава едва на 30 декември. Той отговори на него на 4 януари 1894 г. с писмо, в което просто повтаря езика на съобщението на Гирс и потвърди, че и френското правителство счита конвенцията за влязла

щаба са много заети с въпроса как могат да комуникират телеграфно в случай на война с германците. Най-обещаващият отговор очевидно е чрез Дания и Англия. Но това изисква по-нататъшно проучване и споразумение.

²⁶⁷ Руски архиви, дело 373. Допълнителна бележка без дата от Ламсдорф, написана на френски език, съдържаща текста на „Строго секретно съобщение“ на Гирс от 6 декември 1893 г. и описваща събитията, последвали представянето му.

в сила.²⁶⁸ (Оригиналните френски текстове на двете писма са възпроизведени в приложение III към този отчет.)

С това приключва разказът за историята на двата документа, които първоначално представляват писменото и договорно оформяне на френско-руския съюз. Това не е подходящата точка за обща оценка на значението на този резултат. Но има няколко характеристики на крайното действие, на които ще се спрем, преди да оставим темата напълно.

(1) За съюз с историческо значение, предопределен да играе важна роля в определяне, разпределението на силите в Първата световна война, двата комплекта ноти, разменени през 1891 и 1893-1894 г., плюс военната конвенция, към която се отнася вторият комплект, представляват много крехка основа. Първите просто задължават двете правителства, чрез словото на техните външни министри по това време, да действат съгласувано по всички въпроси, свързани със заплахите за мира, и в случай че мирът бъде застрашен, да обсъдят какви „незабавни и едновременни мерки“ могат да предприемат за защита на взаимните си интереси.

Вторият признава ангажимент на двата генерални щаба, че ако една от страните в Тройния съюз се мобилизира, всяка от тях ще направи същото; и че ако Франция бъде нападната от Германия или от Италия и Германия заедно, Русия ще ѝ се притече на помощ; докато ако Русия бъде нападната от Германия или от Австро-Унгария и Германия заедно, Франция ще се притече на помощ на Русия. Освен това има споразумение за размера на войските, които всяка страна ще мобилизира и използва в случай на война срещу Германия, както и споразумение тези войски да бъдат използвани по такъв начин, че да принудят германците да водят война на два фронта едновременно, тоест на изток и на запад.

Има клауза за обмен на военна информация и взаимен ангажимент да не се сключва сепаратен мир по време на каквато и да е война, предвидена в договора.

С други думи, това е чисто военен документ. В него не се казванищо за политическите цели, за които може да се воюва. Документът отразява начин на мислене, в който се признават само военните фактори. Военните действия, подразбиращо се, се разглеждат като достатъчни за всички цели. В тази концепция неща като духа и идеалите на правителствените системи, политическите цели, за които могат да се водят военни действия, а въпросът за мирните условия изобщо не е разгледан. Документът предписва обстоятелствата, при които трябва да се предприемат военни операции, и поставя определени ограничения върху начина, по който трябва да се провеждат; но не разглежда въпроса защо изобщо трябва да се провеждат или с каква цел.

(2) Нито един от документите не носи от руска страна подписа на царя. Вторият съдържаше подразбиращ се ангажимент от негова страна под

²⁶⁸ 4 януари 1894 г. е по григорианския календар, а в юлианския календар използван в Русия по това време, датата е 23 декември 1893 г. Това обяснява защо съюзът обикновено описван в западната терминология като „от 1894 г.“, често е наричан в руските текстове „от 1893 г.“.

формата на фразата *d'ordre supreme* (по височайша заповед); но нито един от документите не носи неговия подпис.

(3) Въпреки че писмото на Гирс, се споменава военната конвенция като „окончателно приета“, в него не се казва от кого е приета, от правителствата или от генералните щабове. Най-близкото заключение е, че е приета като споразумение между щабове, одобрено от правителствата.

(4) Както е отбелязано по-горе, няма доказателства, че Гирс някога наистина е одобрил приемането на конвенцията. Ясно е, че той се отказва от официалното си противопоставяне на окончателното действие, поради силният натиск от Обручев и царя. Но това е просто отстъпване пред силата на обстоятелствата. Трябва да отбележим, че в окончателния текст на писмото, което той изпраща на Монтебело, няма нищо, което да показва или дори да подсказва, че писмото отразява желанията и възгледите на човека, който го е подписал. Тук се посочва, че Гирс представя на царя мнението си за конвенцията. Да, но няма нищо, което да показва, че това мнение е одобрително. И като информира френския посланик, че текстът на конвенцията е окончателно приет, Гирс не намеква, че това действие произтича съвпада с неговите собствени възгледи или мотиви; напротив, той съобщава тази информация, като въпрос на дълг.

(5) От руска страна имаше много малко хора, които знаят каквото и да е за подписването на този документ или за конвенцията, на която той даде правителствена санкция. Гирс, Ламздорф, Обручев, Вановски и заместникът на Гирс, Шишкин, са единствените, освен царя, за които е известно, че знаят за преговорите. Шишкин е само частично информиран и никога не е питан за мнението си. Ламздорф също никога не е питан, и не е носи отговорност за окончателното решение; той просто изпълнява това, което му е казано. Вановски, който никога не е склонен към сключване на такава конвенция, отсъства от страната по време на окончателното ѝ одобрение и не участвал в това окончателно решение. Гирс явно не я одобрява и се съгласява само с най-голямо нежелание и по височайшая заповед да играе своята роля в окончателното формализиране на конвенцията. Следователно цялото действие трябва да се разглежда като отговорност на двама мъже: царя и Обручев, като се игнорират, противоположните съвети на министрите на войната, и на външните работи.

Какъв малък набор от експертни познания и преценки, на които да се поверят за двадесет години напред съдбите на една велика империя и на династията, която я е оглавява! И какъв тънък пиедестал, върху който се основава бъдещото поведение на голям корпус от руски чиновници, цивилни и военни, от които нито 1 на 10 000 не знае нищо за за документа или някога ще го види!

(6) От френска страна със сигурност е има много по-широк кръг от хора, които са запознати със споразумението, и дори от тези (очевидно по-малък брой), които действително са виждали текста. Те имат поне утехата да знаят, че сключвайки подобно споразумение, въпросните френски държавници са действали в съответствие с непреодолимата емоционална ангажираност на голяма част от френското гражданство, включително огромното мнозинство от онези, които са съставлявали образованите класи. Няма съмнение, че ако споразумението от 1894 г. е представено по това време на френския парламент, то е ще бъде незабавно и вероятно единодушно одобрено.

По този начин френските служители, които договарят споразумението, не само вярват в неговата желателност, но и осъзнават, че действат в отговор на мощна тенденция в общественото мнение.

Дали решението е мъдро или не, е въпрос, и то много важен, на който по-късното десетилетие ще даде отговор. За френските държавници от периода 1890-1894 г. това изобщо не е въпрос, върху който се замислят.

Глава 14. ПОСЛЕДСТВИЯТА

В този несъвършен свят отношенията между народите представляват флуидна субстанция, винаги в движение, променяща се фино ден след ден по начини, които са трудни за откриване от късогледството на отминаващия момент и дори трудни за разграничаване в перспективата на бъдещето.

Ситуацията в един конкретен момент никога не е съвсем същата като ситуацията пет години по-късно, всъщност понякога е много съществено различна, въпреки че етапите, през които настъпва тази промяна, рядко са видими в дадения момент. Ето защо мъдрите и опитни държавници обикновено се отдърпват от ангажименти, които представляват ограничения върху поведението на правителството си, в неясното бъдеще, предвид непредсказуемите ситуации. Това е и причината, поради която споразуменията, които са в процес на дълго договаряне, особено когато са договорени в голяма тайна, рискуват да остарееят дори преди да бъдат завършени.

Имайки това предвид, е интересно да разгледаме накратко развитието на международната обстановка в периода непосредствено след окончателното приемане на френско-руската военна конвенция.

Първо, един поглед към случващото се в периода от януари 1894 г. до януари 1895 г. по отношение на личностите, които са най-активно ангажирани в преговорите за съюза:

През въпросната година както Александър III, така и Гирс продължават бързо да се влошават физически, с всички психически, емоционални и практически странични ефекти, които болестта носи със себе си. През първите месеци на 1894 г. болестните пристъпи на царя са епизодични: има моменти, когато той е относително в дора форма (което в неговия случай не означава проява на много активност); в други моменти просто не е в състояние да продължи с официални дейности. Въпреки че през юни и юли той отива със семейството си на обичайния круиз с яхта във финландски води, няма доказателства, че е мислил да за обичайното посещение в Дания. (Може би причината, е споменът от неприятностите свързани с последното му посещение там.)

След завръщането му от финландското му плаване, има няколко дни, в които се чувства много добре; и дори има намерение да присъства на годишните полски маневри, планирани да се проведат през август в околностите на Смоленск. Но преди маневрите да започнат, той се влошава сериозно, и се оттегля в Беловежката гора (днес резерват за диви животни в Беларусия), недалеч от мястото, където ще се проведат маневрите, с надеждата, че чистият въздух там ще му се отрази добре. Ефектът от престоя му е точно обратен; и затова заминава за Крим в двореца Ливадия, близо до Ялта, където половин век по-

късно ще да се проведе известната Ялтенска конференция на „Голямата тройка“²⁶⁹.

Там той прекарва месеците септември и октомври; и там умира, само на 49 години, на 2 ноември, от нефрит (или вероятно от рак), след всички трагични и полуромантични семейни събития, толкова често и толкова добре описани в различните разкази за живота и царуването на сина му и наследник Николай II. Той преживява окончателното приемане на френско-руската военна конвенция само с около десет месеца.

Последните дни на Александър III, худ. М. Зичи

Що се отнася до Гирс: както видяхме, по времето, когато конвенцията е санкционирана официално, той вече е доста болен и възрастен човек, превърнал се в сянка на предишното си „аз“. Не бива да остава толкова дълго на поста външен министър; това не е честно нито към него, нито към страната. Още по-малко трябва да бъде помолен да продължи да носи тази отговорност през следващата година (1894).

През тази година той така и не успява да се върне отново в работния си кабинет на Певчески Мост в Петербург. Голяма част от времето прекарва в Царское село. Запазените описания на състоянието му през тези месеци са показателни. „Преди три дни“, пише неговият заместник Шишкин на 28 септември 1894 г., идва де Стаал, руския посланик в Лондон, и „той (Гирс) не можеше да стане от стола си. Трудно е да водиш битките си, дори за най-добри каузи, когато не можеш да стоиш на собствените си крака; и разговора става мъчителен, когато равновесието между психическото и физическото е толкова силно нарушено.“²⁷⁰ Рядките посещения на чуждестранни посланици толкова очевидно изморяват външния министър, че те често се оттеглят бързо, от чисто съжаление, без дори да повдигнат основните теми, за които са дошли да го видят.

През последните месеци от живота му, двама от синовете му Михаил и Константин, са при него, за да се грижат и да бъдат връзка със света извън болничната му стая. Ламздорф също го посещава и да му казва каква е дневната поща; но има дни, когато дори това не може да бъде осъществено.

Гирс преживява царя, но не с много. На 16 януари 1895 г., по-малко от два месеца след смъртта на Александър, Ламздорф, е спешно извикан в кабинета на министъра, и заварва двамата му сина със сълзи на очи, до тялото на баща си, който току-що е починал. Публикуваните фрагменти от дневника му не показват какви са чувствата на Ламздорф в този момент.²⁷¹ Но няма съмнение, че той дълбоко уважава и обича своя началник и учител в дипломатията.

²⁶⁹ Голямата тройка – тримата военнопредставници отговорни дори повече от Хитлер за ВОВ. (б. пр.)

²⁷⁰ M. de Staal, *Correspondence Diplomatique de M. de Staal (1884-1900)*, vol. 2 (Paris: Publiee par le Baron A. Meyendorff, Librairie des Sciences Politiques et Sociales, 1929), p. 229.

²⁷¹ Освен двата тома от дневниците на Ламздорф („Дневник“, т. 1 [Москва: Госиздат, 1926] и т. 2 [Москва: Академия, 1934]), в поредицата „Красный архив“, т. 46, се появи още един фрагмент от периода около смъртта на Александър III и Гирс.

В продължение на много години той е човекът, най-близък до Гирс по всички професионални и политически проблеми, които ангажират вниманието на министъра. В това ежедневно сътрудничество двамата мъже се радваха на близост, и искрено приятелство. И няма съмнение, че Ламздорф, дори понякога да не одобрява решенията на своя началник и обикновено да очаква по-голяма оценка и похвала за собствените си усилия, отколкото Гирс е склонен да му даде, наистина обича стареца и със сигурност много му липсвал.

От двамата мъже Гирс, е по-балансирана личност, по-опитен и умел като политически оператор. Ламздорф обаче е по-добър в концептуалното разбиране на международните проблеми и техните последици; той всъщност превъзхожда всеки в Русия по негово време или доколкото ми е известно, където и да е другаде в Европа, с изключение на Бисмарк. Но неговата ефективност е ограничена от стеснителността му²⁷², саможивия ме характер, педантична уединеност и пълната му липса на вкус към онзи особен вид бюрократични вътрешни борби, без които, не може да съществува нито един голям външен министър и в чието функциониране са създадени толкова много недостойни кариери и толкова много достойни, са разрушени.

С отслабването на физическите сили на Гирс през последните месеци и години от живота му, така се променя и неговият образ, никога не особено ясен, в очите на различните социални кръгове – бюрократични, благороднически и журналистически, които доминират в руската столица. Той е почти забравен още преди да почине. В петербургския вестник, най-близък до външното министерство „Новое время“, новината за смъртта му се появява в четириредово съобщение, в долната част на първа страница, вмъкно между статия за лекция за корабоплаването в Карско море, посетена от двама велики князе и друга за отказа на турците да допуснат двама английски журналисти, изпратени от лорд Кимбърли да проучават арменския въпрос в Турция.

Така с лекота руското официално правителство и общество погребват не само тленните останки, но и паметта за човек, който в продължение на 15 години безкористно и безропотно носи тежестта на руската външна политика и който, ако мъдростта му беше призната и уважавана, щеше да спаси страната си, от най-големите бедствия, които много скоро предстоят.

Тялото на Гирс е погребано, в присъствието на няколко членове на семейството и официални лица, в така наречената Сергиевска обител, манастир на брега на Финския залив, по пътя за Петерхоф, на 31 януари 1895 г., студен и мрачен зимен ден.²⁷³ През нощта е валил сняг. Стеден вятър духа от частично

²⁷² Има и друго, което го е притеснявало, хомосексуалните му наклонности, които в онова време, изобщо не се толерират, както е днес. (б. пр.)

²⁷³ Гирс умира на 14 (26) януари 1895 г. Император Николай II и няколко други членове на императорското семейство присъстват на поменната служба, проведена в дома му на 15 (27) януари. На 18 (30) януари тялото му е пренесено от Санкт Петербург в манастира „Свети Сергей“, а на 19 (31) януари е погребано в семейната крипта. В наше време на 26 юли 2023 г. във възстановения манастир,

замръзналите води на залива. Малката група опечалени несъмнено се бързат да се приберат у дома след церемонията и да се стоплят с по чаша водка, в негова памет, въпреки че забрава бързо обзема паметта на държавници, работили твърде скромно и живели твърде дълго.

Пътешественикът, който иска, почти век по-късно, да види гроба му, ще бъде уведомен с учудването, че въпросният манастир сега е милиционерско училище, където никога не се допускат посетители; точно както ще му бъде казано, ако поиска да види кабинета на Гирс в някогашното външно министерство, което сега е превърнато в милиционерска болница, също толкова недостъпна.²⁷⁴

Още преди смъртта на Гирс, руското външно министерство, лишено от твърда ръководна ръка, е в процес на частична деморализация и разпадане. Шишкин, заместник-министърът, предпазлив, резервиран и отчаяно циничен, не е човекът, който може да поеме отговорност, ако може да я избегне, или да упражни каквато и да е по-строга власт в министерство, което всъщност не е негово. Азиатския депатамент, традиционно полуавтономно звено, обръща малко внимание на Шишкин и поема по свой собствен националистически път с почти пълна независимост.

А що се отнася до Ламздорф: неговата позиция е в продължение на повече от десетилетие, е на истински „сив кардинал“ чието влияние се основава на изключителното доверие, гласувано от външния министър.

Сега, когато Гирс си отиде тази власт започва да изчезва; и той се оттегля, знаейки, че като като дипломат, специалист и познавач на руската външна политика, по своята проникателност и способности, далеч превъзхожда колегите си, но не се впуска в борбата, за поста, който му е необходим, за да се осигури продължаването на неговото влияние.²⁷⁵

Следователно, от лятото на 1894 г., през останалата част от годината и чак до 1895 г., руската дипломация е дезорганизирана и полупарализирана.

Първоначално има само сянката на цар и на външен министър, а след това изобщо няма такава, нито министър-председател, нито организиран кабинет (защото такъв не е съществувал в руската правителствена система по онова време), които да държи нещата заедно. Всеки служител, независимо дали е във външно министерство или на дипломатически пост в чужбина, прави горе-долу каквото си мисли, че може да му се размине. И всички те, с две изключения (Ламздорф и Шишкин), правят това, без да знаят за официалните военни

гробът на Гирс е намерен и възстановен, като и поставен мраморен руски кръст върху малък паметник и мраморна плоча. На откриването на паметника присъстваха руският външен министър Сергей Лавров, губернаторът Александър Беглов, представителят на руското външно министерство в Санкт Петербург Владимир Запевалов, ректорът на МГИМО Анатолий Торкунов и потомъкът правнук на министъра, Михаил Гирс, според уебсайта на администрацията на Санкт Петербург. (б. пр.)

²⁷⁴ Последният съветски ентусиазъм за опазване на историческите паметници е впечатляващ и е довел до някои забележителни резултати; но изглежда, че той има своите граници, когато се сблъсква с интересите на милиционерското управление. Настоящото пренебрежение към паметта на Гирс, по ирония на съдбата, съвпада с това, което и изпитвал приживе от подобни органи на вътрешната власт в Русия от неговото време.

²⁷⁵ Въпреки всичко това, Ламздорф ще стане, за кратко руски външен министър няколко години по-късно.

споразумения, свързващи страната им с Франция, чието сключване току-що имаме възможност да наблюдаваме.

И във Франция тринадесетте месеца след окончателното приемане на военната конвенция са белязани от големи промени в управлението. Правителството на Дюшои пада в края на ноември 1893 г. и е заменено от правителство на предишния председател на Националното събрание, Жан Казимир-Перие, който поема и ръководството на министерството на външните работи. Казимир-Перие, в традицията на демократичните политици, няма значителен предишен опит във външните работи.

Жан Казимир-Перие

При встъпването си в длъжност в началото на декември 1893 г. той е стреснат да научи, че френско-руската военна конвенция всъщност е договорена повече от година по-рано, но че руснаците все още не са склонни да я одобрят от правителството. Това го разстроива толкова много, че първият му импулс да постави на руското правителство ултиматум: или да одобри конвенцията незабавно, или Франция ще се откаже от цялото споразумение с Русия и ще търси други начини за осигуряване на сигурността си.

Този импулс го обзема точно по времето, когато, ще си припомним, успехът най-накрая е наблизил след много месеци умела и тиха дипломатия. Всичко, което е необходимо, са още две седмици съдържаност от френска страна, за да позволи на емоционалния цар да прави нещата по свой начин. За успеха на начинанието, Казимир-Перие е разубеден от уплашените подчинени да продължи с упорството си, което със сигурност ще провали целия проект поне до края на царуването на Александър III.

Правителството на Казимир-Перие просъществува само до 27 май 1894 г., когато обичайното парламентарно разместване го кара да отстъпи отново премиерския пост на Шарл Дюшои. Външин министър става Габриел Аното. Аното се оказва човек с отлична квалификация, интелигентен, и достоен за този пост. Твърд привърженик на руския съюз, той е също така добре подготвен да прегледа и разбере процесите, чрез които се осъществява размяната на ноти от 1891 г. и военната конвенция от 1892 г.

Тези качества на Аното компенсират удара, нанесен само четири седмици след току-що споменатата смяна на правителството, от убийството на президента Сад Карно в Лион на 24 юни 1894 г. от италиански анархист. Това отстранява от сцената на активния политически живот, последната от трите френски фигури, които бяха инициаторите и основните участници в преговорите за съюза. Бес съмнение, убийството на Карно има силно емоционално въздействие и безпокойство у царя и Гирс, които осъзнават, че ръководството на външните и военните работи в правителство, с което току-що тайно се бяха съюзили, сега е изцяло в ръцете на нови хора, за които не знаят почти нищо. Но не могат да направят нищо по въпроса; а дори и да можеха, умората и влошаващото се здраве, не им позволяват да се възползват от възможността.

След смъртта на Карно, Казимир-Перие поема президентския пост, като отново предава премиерския пост на своя съперник Дюшои, но оставя Аното като министър на външните работи. Мандатът му като президент обаче е кра-

тък. След малко повече от шест месеца на поста, разочарован от опозицията, която получава както от лявото, така и от дясното на политическия спектър, и силно негодуващ срещу опитите на Дюпюи да лиши президентството от традиционните му прерогативи, той подава оставка през януари 1895 г., един ден след смъртта на Гирс. Наследен е на президентския пост от Феликс Фор, който ще заеме поста до края на века.

Тази поредица от промени в заемането на водещите позиции във френското правителство наистина е голяма; но тя не предизвиква толкова рязко прекъсване на приемствеността, както това се случва в Русия по същото време; сега отново на премиерския пост, поне за няколко месеца се връща Александър Рибо. С него начело на правителството и с Аното във външното министерство, попечителството над съюза, ако така може така да се нарече, отново е в компетентни ръце.

Не само поради бързата смяна на личностите, съюзът сякаш бързо се плъзга в миналото, преди да бъде официално договорен. Годишите 1894-1895 несят цяла поредица от нови въпроси и ситуации, толкова завладяващи, че напълно заличава от съзнанието на отговорните служители от двете страни, всякаква представа, която може да имат за току-що сключения съюз, или дори всякаква загриженост за проблемите, към които той беше насочен.

Тези нови проблеми и ситуации са от вътрешнополитическо и международно значение. Вече имаме възможност да отбележим хаоса, в който руското правителство е хвърлено от смъртта на Александър III и последвалото наследяване на трона на младия цар Николай II, чиито ужасни недостатъци, от гледна точка на правомощията и отговорностите, които сега му са възложени, ще я доведат до най-трагичните последици през следващите години.

И във Франция, през 1894 г. настъпва друга вътрешнополитическа криза – такава, предопределена този път да разтърси френската политическа общност из основи дори по-силно от Панамския скандал и да отвлече вниманието както на политиците, така и на обществеността до последните години на века.

Разбира се, това е случаят с Драйфус – „аферата Драйфус“. В края на септември 1894 г. майор Анри донася известното бордеро на вниманието на висшите си военни началници, включително Боадьофр и новия военен министър, генерал Мерсие. На 1 ноември, денят преди смъртта на Александър III, името на капитан Алфред Драйфус, като предполагаем виновник, е разкрито на френската общественост. И в края на януари 1895 г., когато Гирс лежи на смъртния си одър и френското президентство преминава от Казимир-Перие към Феликс Фор, Драйфус, вече осъден при закрити врати, за държавна измяна и публично унижен, очаква депортирането си на Дяволския остров (във френска Гвинея в Южна Америка). От този момент нататък много повече внимание ще се обръща публично на отношението към и съдбата на този човек, отколкото на милионите млади мъже, които сега вярно се обучават за войната, предвидена от военната конвенция.

И във външните работи 1894 г. донася нови проблеми, предвидени само бегло, ако изобщо са били предвидени, от мъжете, сключили съюза. За Франция това са проблемите на отвъдморския колониализъм: съперничество с британците и германците в Африка; острият конфликт с правителството на Сиам

и съпътстващите го усложнения с британците, които занимават съответните външни министерства през по-голямата част от лятото на 1894 г.; новите развития в вечния египетски проблем; и новите търкания с Италия, произтичащи от присъствието на италиански работници във френските мини и убийството на част от тях в Ег-Морт при сблъсък с френските им колеги работници.

Руснаците също имат нови неща, за които да мислят. От една страна, ситуацията в отношенията им с Германия се промени донякъде. Лятото на 1893 г., както вече беше отбелязано (виж гл. 8), става свидетел на влошаване на руско-германските търговски отношения в пълномащабна митническа война. През октомври същата година руска делегация е изпратена в Берлин, за да започне преговори с германците за уреждане на конфликта. В продължение на няколко седмици е постигнат малък напредък; но през зимата на 1894 г. и двамата императори изглежда оказват натиск върху съответните преговарящи да направят отстъпки; и в средата на февруари проектът на нов и в много отношения широкообхватен търговски договор е вече договорен. Все още остава проблемът с ратифицирането от Райхстага; и това отнема известно време, защото има силна опозиция срещу договора от германските земевладелци (юнкерите), които продължаваха да се страхуват от конкуренцията на руското зърно. Но кайзерът се намесва решително; и на 16 март 1894 г. договърът е ратифициран.

Германските преговарящи са на мнение, за да осигурят окончателния успех на преговорите, са направили на руснаците, най-големите отстъпки в последния момент.

Както и да е, окончателното руско споразумение не се получава без съгласието на Александър III. Въпреки че той не признава, такива за него банални въпроси като митническите войни и търговските договори, все пак те имат някакво значение за политическите отношения между великите сили. Той приема мнението на Гирс чак през лятото на 1893 г., вероятно е видял в търговския договор с Германия от зимата на 1894 г. средство за балансиране на военната конвенция с Франция, като презастраховка, ако има изтичане на информация в печата за военната конвенция (а възможността за подобно нещо никога не може да бъде напълно изключена), сключването на търговския договор с Германия ще послужи за смекчаване на част от шока и за заблуда на германците, да възприемат военната конвенция, като акт на неограничена враждебност към Германия.

Всъщност новината за сключването на руско-германския търговски договор е голяма сензация в Европа. За много хора (включително повечето служители на руското и френското правителство), незнаещи за съществуването на военната конвенция и неосъзнаващи, че Русия не е запазила пълната си свобода на действие в европейската политика, търговският договор изглежда като знак за значително германо-руско сближаване.

Дори кайзерът е склонен да вярва, че той може да има реално значение в отношенията между двете страни.

А впечатлението за значителна, започваща промяна във взаимоотношенията на европейските велики сили се засилва, защото кайзерът точно през тази 1894 г., полага усилия да подобри отношенията на Германия и с Франция. В края на краищата той е човек, способен да бъде едновременно добронамерен и

очарователен в някои случаи и отблъскващ в други. Така реакцията му на новината за убийството на Карно (съчувствените думи, с които изпраща венеца, за гроба му, и помилването на двама френски офицери, затворени в Германия за шпионаж, като жест към французите в момент на скръб) предизвиква истинска признателност във Франция както в правителството, така и сред обществеността.

Доколко тогава съобщенията за демонстративно благосклонното отношение, оказано на Монтебело след завръщането му в Русия през декември 1893 г., насърчава впечатлението, че френско-руските отношения достигат някакъв нов и важен поврат, сега намалено напрежение между тези две страни и Германия, сякаш заличават ефекта от постигнатото споразумение.

Накрая, вниманието на руското външно министерство и до известна степен и на френското, се насочва към нововъзникващата ситуация в Далечния изток. Тази част на света изобщо не интересува личностите започнали и водили преговорите за френско-руския съюз. Но до 1894 г. строителството на Транссибирската железница е в пълен ход. Това все повече привлича вниманието на руското правителство към събитията в манджурско-корейския регион. И сега, с появата на усложнения между Япония и Китай заради Корея през първите месеци на 1894 г., а след това и с избухването на войната между тях на 3 август същата година, Русия не може да остане безразлична към случващото се в този регион, след като първоначалните японски военни успехи давад повод за китайски призови за съвместна намеса на европейските сили за защита на дипломатическия корпус в Пекин. Този призив стимулира нови подозрения, но вадинаяве и неоткрити досега общи интереси между силите, до които е адресиран. И реакциите на тези събития, както ще покаже близкото бъдеще, отново прекъсва модела на отношенията, които френско-руският съюз отразява, дори обединява Франция, Германия и Русия в съвместни действия, от които британците бяха изключени.

Всички тези събития обвъркват не само европейската общественост, която не знае за сключването на съюза, но дори и официалните лица в различните столици, които също не знаят какво се е случило в Петербург и Париж през 1893-1894 г. Тъй като военната конвенция вече не се нуждае от по-нататъшно разглеждане или внимание на политическо ниво от двете правителства и повечето от онези, които сега са отговорни за формирането на политиката в двете правителства, знаят само смътно, ако изобщо знаят, за нейното съществуване, тя престава за няколко години да бъде значителен фактор в развитието на взаимните им отношения. Само в тясно скритата, дълбоко заровена вътрешна мрежа на съответните генерални щабове тя остава активен фактор при определянето на реалностите през последните години на века.

Последният акт в преговорите за френско-руския съюз не е тогава велико събитие в съзнанието на народите на Европа, които като цяло имат впечатлението, че нещо подобно отдавна съществува; нито пък е истинският повратен момент в международните отношения на времето. Истинското „събитие“ в очите на европейската общественост е комбинацията от военноморските посещения в Кронщад и Тулон – зрелищни, показателни, но не и окончателни. А що се отнася до повратния момент: той наистина се случва в началото на 1894

г., когато съюзът се формализира, но по съвсем други причини. Става така, че по-видните личности от последните години бързо изчезват от сцената и се появяват нови проблеми, които привличат вниманието на различните европейски канцеларии.

Всъщност съюзът е споразумение, замислено като отговор на различните събития от 70-те и 80-те години на XIX век: френско-пруската война, руско-турската война, доминацията на Бисмарк в европейската дипломация, австро-унгаро-пруският съюз от 1879 г., Тройният съюз, разочарованията, преживени от политиката на Русия на Балканите.

Той е закъснял отговор на всички тези ситуации. Той е толкова закъснял, че към момента на формализирането си вече е остарял. Той предвижда свят, който постепенно изчезва, свят, чиито проблеми все още изглеждат важни за онова малцинство, което създава съюза, но са далеч по-малко непосредствени в съзнанието на широката европейска общественост, която преминава към други въпроси на епохата. Така работата на неговите автори започва да се лишава от смисъл към момента на завършването си.

Но само очисти лишен, защото за двата генерални щаба, съюзът запазва цялата си валидност през следващите години. Ако в случая с дипломатите това е споразумение, насочено към миналото, за военните ведомства то е насочено към бъдещето - към бъдещата война, чиято огромна вероятност те предполагат и чиято неизбежност те осигуряват по силата на точно това предположение.

Тук не е необходима изрична санкция на общественото мнение - всъщност дори пълна осведоменост от страна на общественото мнение за това, което се случва. Работата на двете големи военни машини е намерила предварително своята обществена санкция - безкритична и негласна санкция; намира я в треската на национализма, от която е завладяна образованата част от обществото във всяка страна. Във Франция има от време на време преодолявани пречка при гласуването на законопроект за военни бюджети, в Русия няма такива проблеми. Отвъд тези незначителни пречки военните имат свобода на действие. За господарите на двете велики военни машини е без значение дали цивилни държавници идват или си отиват, дали настъпват промени в настроенията на общественото мнение, дали нови дипломатически проблеми се появяват или не на хоризонта на различните външни министерства. Важното за тях е само, че на тях, военните щабове и командвания, им е позволено да се отдават на вътрешните си импулси по обичайния си начин и че енергията им никога не се отклонява твърде рязко от големите начинания, като тези, възпътени във френско-руския съюз, на който те са посветени. Тези военни машини всъщност представляват неустойимата и определяща сила. Вълнението от публичната политика и журналистиката е само пияна, видима на повърхността на онези дълбоки, мощни течения, породени от военното мислене, по които народите са отведени, несъзнаващи и нищо неподозиращи, към трагедията от 1914-1918 г.

ЕПИЛОГ

В горното повествование имаме възможност да наблюдаваме процесите, чрез които двете държави стигат до известния френско-руски съюз от 1894 г.

Заклученията, до които води това изследване, свързани с историческите факти, са изтъкнати в самото повествование. Съществуват обаче и по-широк размисъл, които разказът поражда; и нека го разгледаме, преди това изследване бъде приключено и му бъде отредено скромното място сред множеството изследвания, посветени на неотдавнашната дипломатическа история.

Ще припомним, че от четирите велики сили, най-непосредствено засегнати от френско-руския съюз са Франция, Русия, Германия и Австро-Унгария. Но единствените две сили, които имат ясни експанзионистични мотиви, са двете страни в съюза – Франция и Русия.

В случая с французите въпросните цели са пределно ясни, реванш и връщане на Елзас-Лотарингия и евентуално нещо отвъд това, по-скоро латентни, отколкото активни очаквания. Повечето влиятелни френски фигури, естествено, силно се надяват на крайното постигане на тези цели; но те не обмислят, при предвидимите тогава обстоятелства, да започнат агресивна война за тази цел. Всяко подобно начинание ще има вътрешнополитически последици, с които никой от тях не иска да се сблъска. Ако войната се развие по други причини, тогава, със сигурност за такива цели французите щяха да се бият на първо място. Но умишленото разпалване на война за такива цели не е в намеренията на френските държавници от онова време.

В случая с руснаците нещата са малко по-различни. Имаше сериозни различия в мненията на малкия кръг от хора, участващи от руска страна в подготовката на съюза. Гирс и Ламсдорф последователно отричат необходимостта или желателността на каквито и да било експанзионистични начинания и енергично се противопоставят на всички решения в тази посока. Но те са безпомощни. Докато противоположните възгледи на военните, представени от Обручев, на цивилните шовинисти и на самия цар, надделяват; и тук нещата не са толкова прости. Някой иска да придобие за Русия австрийската част от раз-

делена Полша. Друг искаше да установи руски пост в турските проливи, който да пречи на чуждестранни военни кораби да влизат в Черно море. Александър III, много искал да подчини България, и да превърне тази страна в ефективен военно-политически сателит на Русия.

Нищо в наличните документи не подсказва, че руските военни, ако имат военно-технически паритет достатъчен да водят успешна война срещу Австро-Унгария и ако може да се попречи на германците да не подкрепят съюзника си и да не участват в конфликта или да се възползват от него, ще се колебаят и миг да провокират, или направо да започнат, въпросната война.²⁷⁶

Тяхната основна цел в отношенията им с френските им колеги е да намерят начин, дори това да включва война на Русия с Германия, както и с Австро-Унгария, да попречат на германците да извлекат печалба от руско-австроунгарска война и в края ѝ да излязат в по-добра позиция спрямо двете сили.

Имайки предвид тези размисли, ще се обърнем още веднъж към формулировката на военната конвенция, както е окончателно договорена, и към обстоятелствата около нейното сключване.

Очевидно е, че основата на този документ се крие във втората клауза, отнасяща се до мобилизацията. И двата генерални щаба разглеждат мобилизацията като откровен военен акт, и настояват всички нормални оперативни решения да се основават на това предположение, е ясно, че тази клауза е по-важна от първата, отнасяща се до вероятността на нападението; защото н може да има нападение без някаква форма на предходна мобилизация.

Тя също така засенчва условията на размяната на ноти от 1891 г. Последните призовават за обсъждане про заплахата за мира в Европа или опасност от военна агресия. Тук съгласно условията на военната конвенция, френско-руският отговор, в случай на мобилизация от която и да е от страните по Тройния съюз, трябва да бъде незабавното започване на военни действия срещу всички тях, „при първото обявяване на събитието и без необходимост от предварително съгласуване на политиката между тях“. Нищо не можеше да бъде ясно от това; и не е чудно, че горкият Гирс вижда в тази разпоредба провала на последния си голям опит да ограничи френско-руското сближаване до граници, в които Русия би запазва известна гъвкавост на решение при положение, че сега е невъзможно да се предвидят непредвидими обстоятелства.

Текстът на конвенцията изискваше Франция и Русия да отговорят по този начин – тоест, като влязат незабавно във война с Германия, ако се мобилизира която и да е от страните по Тройния съюз, дори мобилизация, с която Германия не може да бъде свързана по никакъв начин. И това не е само обща мобилизация на някоя от тези страни, на която французите и руснаците се споразумяват да реагират, но и дори частична мобилизация. Любопитна черта на този решаващ член II е, че задължава двете договарящи се страни да отговорят с незабавна обща мобилизация, „*de la totalite de leurs forces*“ (с всичките си сили), на всяко мобилизационно действие на страна от Тройния съюз, но не прилага такъв критерий, когато ставаше дума за враждебната мобилизация, на която те веро-

²⁷⁶ По това време в Русия все още не знаят колко изостанала и слаба е австроунгарската армия, раздирана от националистически противоречия и недостиг на средства. (б. пр.)

ятно ще реагират. Ако трябва да приемем формулировката на конвенцията за чиста монета, всякакъв вид мобилизация от която и да е страните по Тройния съюз, дори частична от Италия или Австро-Унгария, действащи самостоятелно, е достатъчна, за да предизвика обща мобилизация от френско-руска страна и да осигури започването на военни действия срещу Германия, както и срещу останалите. Документът дори не уточнява, че мобилизацията, на която договарящите се страни ще реагират, трябва да бъде насочена единствено срещу някоя от тях. Тя може да бъде насочена срещу трета страна и да предизвика руско-френска мобилизация. Например частична австрийска мобилизация срещу Сърбия, може да бъде повод за започване на общоевропейска война, както и става през 1914 г.

Фрейсине е забелязва някои от тези слабости и е протестира срещу тях, настоявайки за промени във формулировката на клаузата. Но желанието на другите френски държавници да продължат със сключването на съюза е толкова силно, че възраженията му, не са повдигани и в крайна сметка са отхвърлени.

Този конкретен момент – неуточнението, че мобилизацията, на която партньорите се задължават да реагират, трябва да бъде обща, а не частична, и да се извършва от страна на Тройния съюз, е от голямо потенциално значение; защото за руснаците не е трудно да провокират частична австроунгалска мобилизация, когато им е удобно. Известен сериозен военен натиск върху българите лесно може да бъде достатъчен за тази цел; защото австрийците и унгарците, добре осъзнавайки опасностите от руското панславистското влияние върху неспокойните славянски националности в Австро-Унгария е изключително чувствително към всякакви действия на балканските славяни, могат да засилят това неспокойство; и това със сигурност ще ефектът от желанието за ясно включване на България в руската сфера на влияние.²⁷⁷

Централният орган на руското външно министерство (т. нар. Голама канцелария) никога няма да бъде използван, особено под ръководството на Гирс, за е начинание от този характер. Но същото не може да се каже за Азиатския департамент на министерството, което отговаря за балканските въпроси и е само формално под контрола на външния министър. Този отдел, подобно на военните и тайните разузнавателни органи, с които си сътрудничи широко, се занимава самостоятелно с различни форми на балкански интриги; и дипломатите там, са известни със своята безскрупулност, липса на отговорност и липса на широта на погледа.

Очевидно е, че окончателният текст на френско-руската военна конвенция има някои странни и обезпокоителни черти, като давал в руски ръце правомощията да разпалят голяма европейска война, когато това е подходящо за руските цели – и то в неопределени бъдещи ситуации, тогава невъзможни за предвиждане. Нищо чудно, че Гирс никога не го одобрява. Но още по-съдбоносни, поотделно или в комбинация с тези явни недостатъци, са някои пропуски – определени неща, които документът изобщо не споменава.

²⁷⁷ България обаче се оказва неподходяща и затова Русия я заменя със Сърбия, която има пряк интерес от разпада на Австро-Унгария. Авторът разсъждава от гледната точка на Александър III, който няма влияние над Сърбия. (б. пр.)

Както видяхме, конвенцията е била адресирана до две специфични възможности: (а) мобилизация от която и да е страна на Тройния съюз; и (б) нападение срещу Франция или Русия от Германия самостоятелно, или от Германия в комбинация с една или друга от страните в Тройния съюз.

Но напразно се търси, не само в текста на документа, но и в протокола от различните разговори, довели до сключването му, доказателство за сериозно проучване на правдоподобността на тези възможности или на обстоятелствата, при които те могат да възникнат.

Германският кайзер Вилхелм II си има своите недостатъци. Но за него се отнася поговорката „куче което лае не хапе“, както потвърждават френският и руският посланици в Берлин; а принципите на Бисмарк, които изключват непровокирана германска атака срещу Франция или Русия, както и германската подкрепа за всяко подобно действие от други членове на Тройния съюз, все още са силно убедителни сред обкръжението на кайзера, дори когато самите те не са напълно наясно с тозва или не са склонни да го признаят.

За историка е трудно да си представи, в ретроспекция, каквито и да е обстоятелства, при които Германия, при тогавашните условия, ще е принудена да се отклони от тези принципи. Германия достига териториалната си цялост и няма териториални претенции в Европа, защото не можела да спечели много от голяма война на континента. Това е ясно видимо за Бисмарк и вероятно е така и за неговите наследници. Това не означава, че тези наследници не могат да предвидят възможността за възникване на подобни обстоятелства в по-далечно бъдеще. Но ситуации от този характер тогава не са видими или дори напълно представими.

Следователно възниква въпросът дали, целите на двете страни по френско-руската военна конвенция са наистина отбранителни, е разумно за тях да се обвързват взаимно, (и обвързвайки така своите наследници от следващото поколение) с дадено изключително широкообхватно и съдбоносно действие, основано на реализацията на невероятни хипотетични вероятности.

Това е и гледната точка на Гирс, защото осъзнава, че бъдещето никога не може да бъде предвидено ясно и във всичките му аспекти и никога не изглежда точно както си го представяме. Затова се опитва да ограничи задължението на Русия към Франция до споразумение за преговори, когато дойде моментът, вместо тя да се обвързва, за много години преди самото събитие, да започне голяма европейска война, автоматично и без допълнителни консултации, в ситуация, която никой в момента не може да предвиди или си представи.

Вторият въпрос, който не е разгледан в самата конвенция и само бегло споменат по време на преговорите, е за целите на войната, която съюзниците ще водят. Александър III веднъж е споменава на Гирс, а не на французите, че неговата крайна цел при успешна война срещу Германия ще е разпадането на Германската империя.

А Обручев, разговаряйки с Боадьофр в Дордон, съобщава за руските стремежи за придобиване на Галиция и „ключ“ към турските проливи. И разпитва Боадьофр за съответните френски цели. Но Боадьофр, освен очевидното споменаване на Елзас-Лотарингия, е неясен и само каза: „Нека започнем с победата над тях; след това всичко ще бъде лесно.“

И двамата след това изоставят темата, съгласявайки се, че това всъщност са въпроси, които трябва да се решават на политико-дипломатическо ниво (което никога не става)²⁷⁸.

Днешният читател може би ще се запита: Защо двамата силите да се споразумеят предварително за конкретни военни цели? Защо всъщност някоя от тях изобщо би трябвало да изяснява мнението си по този въпрос на този етап от играта? И двете страни, макар и по различни причини, искаха да победят Германия, да разбият тази страна до известна степен или във всеки случай да я отслабят и смирят. Освен това руснаците чихаха определени цели по отношение на Австро-Унгария и евентуално Турция, които не тревожеха особено французите. Не беше ли това достатъчно, за да се поддържа ефективно военно партньорство в общоевропейската война, която те предвиждаха? Къде беше нуждата от по-конкретни цели от тези и от предварително споразумение за тях между страните в Алианса? Може да се попита, че ние от това поколение нямаме пред себе си, в примерите на двете големи европейски войни на този век, доказателствата, че в съвременната епоха човек така или иначе не води войни за конкретни цели? Че непосредствените проблеми, които са предизвикали започването на военни действия, като например Сараево, Данциг или Пърл Харбър, бързо се забравят, щом военните действия се развият – погълнати от по-широките усилия за довеждане на противника до пълно поражение, безусловна капитулация, пълно подчинение на волята на победителя? Едва след като всичко постигнато, идва въпросът за това как човек иска да използва победата си. След това, уж, „всичко ще бъде лесно“.

Тази гледна точка беше отражение, тогава, както и сега, на дълбока и изключително значителна промяна в преобладаващите нагласи към военния конфликт. С риск да се повтори (защото това беше споменато в глава 10 по-горе), трябва да отбележим още веднъж естеството на тази промяна.

Чак до осемнадесети век войните, водени от името на династични владетели, а не на цели нации, обикновено са били водени за специфични ограничени цели. Количеството сила е било, ако е възможно, съизмеримо с целта – нито повече, нито по-малко. Когато непосредствената цел е била постигната или се е оказала непостижима, човек се е въздържал. Не се е опитвал да води военни действия до степен на пълно унищожаване на въоръжената мощ на противника и неговото пълно унижение и политическо осакатяване. За това е имало твърде силно осъзнаване на крайната общност на съдбата на всички династии, дори на тези, с които човек може би в момента се е борил.

Предимствата на това ограничаване на въоръжените конфликти не са забелязани от съвременниците. Едуард Гибън, размишлявайки върху причините за упадък и падението на Римската империя, казва че европейските армии по негово време, са „обечени само за умерени и нерешителни битки“ и предполага, че заради това Европа няма да се изправи пред бедствията, които сполетяват древния Рим.

Промяната настъпва постепенно. Признаци за нея са видими още по време на Наполеоновите войни. Но в преговорите, описани в тази книга, тя се проявява с голяма яснота. Достатъчно е да вземем предвид меморандумът на Об-

²⁷⁸ Става едва в хода на ПСВ. (б. пр.)

ручев от май 1892 г. Войната не трябва да бъде локализирана, да бъде ограничена по брой на участниците. Според него дори не е желателно от гледна точка на Русия това да стане. „Силите, които първоначално остават встрани“, рано или късно трябва да станат „участници в конфликта“. Защо?

Защото войната, която той има предвид, е война на изпреварване – война, в която всичко ще бъде заложено на карта и от която ще се определи крайната съдба на цяла Европа. „Пред лицето на готовността на цели въоръжени народи да воюват“, пише той, „не може да се предвиди друг вид война освен най-решителния вид война, която ще определи за дълго време относителното политическо положение на европейските сили.“

И дори тази формулировка не предава пълния смисъл на това, което означава; защото войната, която си представя, предполагаше, независимо дали е осъзнавал това или не, унищожаването както на Германия, така и на Австро-Унгария – с други думи, унищожаването и на двамата потенциални противници на Русия като политически субекти.

Можем да попитаме: Откъде идва тази промяна? Какво я е причинява? Истинският отговор без съмнение е: много фактори, но два от тях заслужават специално внимание тук.

Индустриалната революция и бързото нарастване на населението, което я съпътства, имаа основна роля за осигуряването и поддържане в мирно време на големи постоянни армии. Тези армии са не само числено по-големи от всичко познато в прединдустриалната епоха, но и бързо придобиват технологични възможности, по отношение на огнева мощ и мобилност, което им дава възможност не само да нанасят огромни и опустошителни удари и поражения върху въоръжените сили на друга държава, но и да заплашват целостта на нейната политическа система, а дори самата ѝ идентичност като суверенен член на семейството на народите. И наред с техническото развитие във възход е нов военен професионализъм, съпроводен (по начин, непознат в други професии) от стесняване, а не от разширяване на хоризонта. Заради по-високата на специализация и професионална концентрация, на която е подложен, висшият офицер професионалист, то фокусира вниманието си изключително върху техническо-военните аспекти на своето направление, отколкото неговите колеги от по-ранните времена и става все по-малко запознат и ангажирани с по-широките политически интереси, на които военните сили трябва да служат.

За държавника и военния лидер тези нови и безпрецедентни възможности стимулират, нови амбиции и нови тревоги. И тревогите са по-опасни; защото предизвикват отбранителни реакции, по-екстремни и разрушителни от проявите на амбицията. И към двата импулса, военните лидери, и особено военните плановици в щабове, са особено уязвими, принудени да се справят с хипотетични военни състезания, откъснати от всякакъв политически контекст, натоварени с отговорността да разберат как войните могат да бъдат „спечелени“, а не как могат да бъдат избегнати, принудени да постулират пълната враждебност към потенциалния противник и да игнорират политическите ограничения, които могат да повлияят на поведението му.

Всичко това или комбинираният ефект от индустриализацията, нарастването на населението и засилената военна специализация, е един от основните фактори за възникването на нов поглед върху войната.

Втори, също толкова важен, ако не и по-силен, е нарастващата сила, бурната, всеобхватна, неудържима сила на съвременния национализъм върху умовете и емоциите на хората. Това може да се разглежда като продукт на демокрацията, на преминаването на правомощията за вземане на решения от монарсите и техните лични помощници към парламентарните органи и избирателните райони, които те представляват.²⁷⁹ Но това е нова, непозната досега сила. Можеше да се види и да се усети дори в Русия, където изобщо няма демокрация. Това е треската на времето и толкова вирулентна, че силата ѝ не е сломена и до днес, почти век след събитията, описани в тази книга. И това оказва дълбоко влияние върху отношението към войната.

Нацията, за разлика от династичния владетел от по-ранни времена, е дори на теория светска сила. Въпреки че призовава благословията на Всемогъщия за военните си начинания, тя не може да претендира за божественото право на монарсите или да признае моралните ограничения, които това право предполага. И е изключително самодоволна до степен на самообожаване и самоидеализация, спрямо всяка друга нация която се противопоставя на целите ѝ или заплашва сигурността ѝ. Кралете и принцовете от по-ранните времена обикновено са цинични; но техният цинизъм е разочароващ, както към самите тях, така и към техните съперници.

Националната държава също е цинична, дори патологично, но само по отношение на противопоставящата се военно-политическа сила (другата нация). Тя се приема обсолютно безкритично, тя се самовъзхищава на себе си до краен нарцисизъм.²⁸⁰ Нейните символи винаги изискват най-висше благоговение; нейната кауза заслужава най-високата жертва; нейните интереси са свещени. Символите, каузите и интересите на нейните международни съперници, за разлика от нейните, са недостойни, безпочвени, и трябва да бъдат стъпкани. Веднъж въввлечена във война, независимо от конкретните обстоятелства, които са довели до нея, националната държава воюва с неясни, емоционални, по същество отмъстителни цели. Те, противниците, трябва да бъдат наказани, накарани да съжаляват за непокорството си, да се разкайват.

Ние трябва да бъдем реабилитиран чрез победа; справедливостта на нашата кауза трябва да бъде потвърдена (сякаш това доказва нещо) чрез самия ни военен триумф; нашата възхитителност трябва да бъде документирана чрез тяхното окончателно признание на нашето превъзходство.

²⁷⁹ Авторът пропуска нещо много важно, демокрацията, особено парламентарната демокрация винаги е свързана с популизма и демагогията, а патриотизма, национализма и шовинизма, са плавно преминаващи един в друг етапи на масова психоза, и са много удобни за демагогия, която всеки един политик, желаещ да се хареса на масите, може много лесно да използва. А свър. демокрации се крепят изцяло върху демагогията и корупцията. Народите не са умни, те са като стада, водени и направлявани от умели демагози, т.нар. народни водачи, трибуни и пр. Както казва Хитлер народът е „сбор от абсолютни нули, но когато пред тях застанат единици, се превръща в голяма сила“ и неговия възход е много показателен за това. (б. пр.)

²⁸⁰ Типичен пример е сръбската мегаломания и патологичен шовинизъм! А в конкретния случай – френският реваншизъм. (б. пр.)

Както лесно ще се види, това са всичко друго, но не и ясно очертани цели. И не е трудно да се види колко красиво се съчетават те с надеждите и тревогите на военните, натоварени с планирането или преследвани от мечтите за убедителни военни победи над хипотетични противници в по същество безцелни войни. Националистическата еуфория осигурява морално-политическо оправдание за онези видения за всеобхватни военни усилия за пълна военна победа, които неизбежно владеят въображението и оформят усилията на военния щабни плановик. И тези фактори могат да заличат в съзнанието на държавниците, така и народните маси, всяко съзнание за онази съществена общност на съдбата, която свързва всички велики нации на съвременния свят и унищожаването на една от тях, води и до унищожението на победителя, страната, която я унищожила.

В историята на преговорите за френско-руския съюз можем да наблюдаваме нарастването на цяла поредица от тези отклонения, недоразумения и обърквания, които имат толкова трагична и съдбова роля в развитието на Западната цивилизация през следващите десетилетия. Вижда се как неоправданото допускане на вероятност за война може да се превърне в причина за нейната окончателна неизбежност. Вижда се растежът на военно-технологичните възможности до степен надвишаваща способността на човека да ги използва рационално и интелигентно. Вижда се как късогледството, предизвикано от отдаването на масовите емоционални импулси на съвременния национализъм, разрушава способността да се формира последователен, реалистичен поглед върху истинския национален интерес. Вижда се и накрая, неспособността на иначе интелигентните хора да възприемат присъщото саморазрушително качество на войната между големите индустриални сили на съвременната епоха.

Правителствата, които договорят френско-руския съюз, са както видяхме, неспособни да разпознаят и да се противопоставят на тези тенденции; и страданията, които двете големи европейски войни от следващия век ще донесат на техните деца и внуци, са отчасти ужасното наказание за тяхната ограничена визия. Но тези войни, нека отбележим, се водят с конвенционални оръжия; и въпреки, че не всичко ценно в стара Европа оцеля, част от него все пак одстана.. Животът и потенциалният принос на 15-те - 20-те милиона млади мъже, каймакът на европейската младеж, които загиват в касапницата на войните, никога не може да бъдат възстановен или компенсирани; а самата генетична загуба можеше да бъде абсорбирана само през поколенията. Но физическата инфраструктура на европейския живот до голяма степен, беше възстановена; и огромните културни постижения на европейската цивилизация, като цяло не са загубени за поколенията, които последваха. Оръжията, с които мъжете се сражаваха в тези два големи пожара, са образно казано частично, а не напълно, саморазрушителни. Може да има и има и следващ ден.

За нас, от края на XX век, тези реалности вече не преобладават. Ядреното оръжие променя всичко. Ако днес правителствата все още не са в състояние да разпознаят, че съвременният национализъм и милитаризъм, в комбинация, са саморазрушителни сили, и то напълно; ако не са в състояние да погледнат ясно на тези сили, да разпознаят истинската им природа и да ги поставят под някакъв контрол; ако продължат, независимо дали от страх или от амбиция, да кул-

тивират тези сили и да се опитват да ги използват като инструменти за егоистични конкурентни цели, този път ще подготвят катастрофа, от която не може да има възстановяване и връщане назад.

Обручев и Боадьофр са слепи за тези реалности. Те имат някаква причина да бъдат такива; защото им липсват онези уроци от опита, с които разполагат държавниците на днешната епоха; и имат по-голям марж²⁸¹, независимо дали го осъзнават или не, в който да правят грешки. Ние от това поколение не можем да се позоваваме на нито едно от тези смекчаващи вината обстоятелства. Ако не можем да преодолеем слепотата си и да се научим да гледаме реалността в лицето, нашият провал ще бъде окончателен – за нас самите и за всички бъдещи поколения.

ПРИЛОЖЕНИЕ (документи)

M. de Giers, Minis tre des Affaires Etrangeres de Russie, a M. de Mohrenheim, Ambassadeur de Russie a Paris

L. Saint-Petersbourg, 9/21 aout 1891

La Situation creee en Europe par le renouvellement manifeste de la Triple Alliance et Tadhesion plus ou moins probable de la Grande-Bretagne aux visees politiques que cette alliance poursuit a motiv entre Tancien Ambassadeur de France et moi un echange d'idees tendant ä definir Tattitude qui, dans les conjonctures actuelles et en присъствие de certaines eventualites, pourrait le mieux convenir ä nos Gouvernements respectifs, lesquels, restes en dehors de toute ligue, n'en sont pas moins sincerement desireux d'entourer le maintien de la paix des garanties les plus efficaces.

C'est ainsi que nous avons ete amenes ä formuler les deux points ci-dessous:

1° Afin de definir et de consacrer l'entente cordiale qui les unit et desireux de contribuer d'un commun accord au maintien de la paix qui forme l'objet de leurs voeux les plus sinceres, les deux Gouvernements declarent qu'ils se concerteront sur toute question de nature ä mettre la paix generale en cause.

2° Dans le cas ou cette paix serait effection en danger et specialement pour celui oü Tune des deux partys serait menacee d'une aggression, les deux partys conviennent de s'entendre sur les mesures dont la realization de cette eventualite imposerait Tadoption immediate et simultanee aux deux Gouvernements.

En vous faisant part de ces dispositions souveraines, je vous prie de vouloir bien les porter ä la connaissance du Gouvernement frangais et de me communiquer les resolutions auxquelles, pour sa part, il pourrait s'arreter.

превод:

Г-н Гирс, министър на външните работи на Русия, до г-н Моренхайм, посланик на Русия в Париж

Секретно Санкт Петербург, 9/21 август 1891 г.

²⁸¹ Излишък, разлика - разликата в цената между покупката и продажбата на нещо изобищо.

Ситуацията, създадена в Европа от очевидното подновяване на Тройния съюз и предполагаемото присъединяване на Великобритания към политическите цели, които този съюз преследва, дава повод за разговор между мен и бившия френски посланик, за да определим позицията, която, в настоящите обстоятелства и при наличието на определени вероятности, най-добре ще отговаря на нашите правителства, които, дори да остават извън всякакъв съюз, не по-малко искрено желаят да осигурят най-ефективните гаранции за поддържането на мира.

По този начин стигнахме до формулирането на следните две точки:

1. С цел да определят и утвърдят „сърдечното съгласие“, което ги обединява, и желаещи да допринесат по общо съгласие за поддържането на мира, който е предмет на най-искрените им желания, двете правителства декларират, че ще обсъдят всеки въпрос, който може да постави под въпрос общия мир.

2. В случай че този мир бъде изложен на опасност, и особено в случай че една от двете страни бъде заплашена от агресия, двете страни се съгласяват да се споразумеят относно мерките, чието прилагане в такава ситуация, изисква тяхното незабавното и едновременно приемане от двете правителства.

Като Ви съобщавам тези височайши разпоредби, моля Ви да ги доведете до знанието на френското правителство и да ми съобщите решенията, които то от своя страна ще вземе.

M. de Mohrenheim, Ambassadeur de Russie a Paris, a M. Ribot,
Ministre des Affaires Etrangeres
L. Secret Paris, 15/27 aout 1891

Durant mon recent sejour a Saint-Petersbourg, ou j'ai ete mande d'ordre de mon auguste Souverain, il a plu a l'Empereur de me

d'instructions speciales, consignees dans la lettre ci-jointe en copie que m'a adressee Son Excellence M. de Giers, Ministre des Affaires etrangeres, et dont Sa Majeste a daigne me prescrire de donner communication au Gouvernement de la Republique.

En execution de cet ordre supreme, je me fais un devoir de porter cette piece ä la connaissance de Votre Excellence, dans le ferme espoir que son contenu, prealablement concerte et formula d'un commun accord entre nos deux Cabinets, rencontrera le plein suffrage du Gouvernement frangais et que vous voudrez bien, M. le Ministre, conformement au voeu exprime par M. de Giers, m'honorer d'une response temoignant du parfait accord heureusement etabli desormais entre nos deux Gouvernements.

Les developpementpements ulterieurs dont les deux points ainsi convenus sont non seulement susceptibles, mais qui en formeront le complement necessaire, pourront faire l'objet de pourparlers confidentiels et intimes ä tel moment, juge opportun par Tun ou l'autre Cabinet, oü ils estimeront pouvoir y proceder en temps utile.

Me tenant ä cet effet ä l'entiere disposition de Votre Excellence, je suis heureux de pouvoir me prevaloir d'une reason pareille pour la prier de vouloir bien accepter l'hommage etc.

превод:

Г-н Моренхайм, руски посланик в Париж, до г-н Рибо, министър на външните работи

Секретно, Париж, 15/27 август 1891 г.

По време на неотдавнашния ми престой в Санкт Петербург, където бях изпратен по заповед на моя августейши владетел, императорът благоволи да ми даде специални инструкции, записани в приложеното писмо, което ми изпрати Негово Превъзходителство г-н Гирс, министър на външните работи, и за което Негово Величество благоволи да ми нареди да уведомя правителството на Републиката.

В изпълнение на тази върховна заповед считам за свой дълг да доведа този документ до знанието на Ваше Превъзходителство, с твърдата надежда, че съдържанието му, предварително съгласувано и формулирано по взаимно съгласие между нашите два кабинета, ще срещне пълната подкрепа на френското правителство и че Вие, господин министър, в съответствие с желанието, изразено от господин Гирс, да ме удостоите с отговор, свидетелстващ за съвършеното съгласие, което вече е установено между нашите две правителства.

По-нататъшните развития, които не само са възможни, но и ще съставляват необходимото допълнение към двете така договорени точки, могат да бъдат предмет на поверителни и тайни преговори в момент, счетен за подходящ от единия или другия кабинет, когато те преценят, че могат да пристъпят към това в подходящо време.

Като оставам напълно на разположение на Ваше Превъзходителство, с радост се възползвам от този повод, за да Ви помоля да приемете моите почитания и т.н.

M. Ribot, Ministre des Affaires Etrangeres, a M. de Mohrenheim, Ambassadeur de Russie a Paris

L. Secret Paris, 27 aout 1891

Vous avez bien voulu, d'ordre de votre Gouvernement, me communiquer le texte de la lettre du Ministre des Affaires etrangeres de l'Empire ou sont consignees les instructions speciales dont rEmpereur Alexandre a decide de vous munir, a la suite du dernier echange d'idees auquel la situation generale de l'Europe a donne lieu entre M. de Giers et l'Ambassadeur de la Republique française a Saint-Petersbourg. Votre excellence etait chargee d'exprimer en meme temps Tespoir que le contenu de cette piece, prealablement concertee et formule d'un commun accord entre les deux Cabinets, rencontrerait le plein suffrage du Gouvernement français. Je m'empresse de remercier Votre Excellence de cette communication.

Le Gouvernement de la Republique ne pouvait qu'envisager comme le Gouvernement imperial la situation creee en Europe par les conditions dans lesquelles s'est produit le renouvellement de la Triple Alliance et il estime avec lui que le moment est venu de definir Tattitude qui, dans les conjonctures actuelles et en presence de certaines eventualites, pourrait le mieux convenir aux deux

Гувернеленте, егалелент д'ассурелент ау малнтен де ла пах лел гарантелел куи ресултелент де Текуллбре ентре лел форсел еуропелленел.

Je suis heureux en consequence de faire savoir a Votre Excellence que le Gouvernement de la Republique donne son entiere adhesion aux deux points qui font Tobjet de la communication de M. de Giers et qui sont ainsi formulees:

1° Afin de definir et de consacrer Tentente cordiale qui les unit et desireux de contribuer d'un commun accord au maintien de la paix qui forme Tobjet de leurs voeux les plus sincerel, les deux Guvernementel declarent qu'ils se concerteront sur toute question de nature a mettre la paix generale en cause.

2° Dans le cas ou cette paix serait effectivement en danger et specialement pour celui ou Tune des deux parties serait menacee d'une aggression, les deux parties conviennent de s'entendre sur les mesures dont la realisation de cette eventualite imposerait Tadoption immediate et simultanee aux deux Guvernementel.

Je me tiens d'ailleurs a votre disposition pour examiner toutes les questions qui, dans Tetat actuel de la politique generale, s'imposent plus particulierement a Tattention des deux Guvernementel. D'autre part, le Guvernement imperial se rendra compte sans doute, comme nous, de Tinteret qu'il y aurait a confier a des deleguel speciaux, qui seraient designel le plus tot possible, Tetude pratique des mesures destineeel a parer aux eventualitel prevuel par le second point de Taccord.

En vous priant de porter a la connaissance du Guvernement de Sa Majeste la reponse du Guvernement fran^aais, je tiens a marquer combien il m'a ete precieul de pouvoir concourir, en ce qui me concerne, a la consecration d'une entente qui a ete constamment Tobjet de nos communs effortel.

превод:

Г-н Рибо, министр на външните работи, до г-н Моренхайм, руски посланик в Париж

Секретно, Париж, 27 август 1891 г.

По нареждане на Вашето правителство любезно ми съобщихте текста на писмото от министъра на външните работи на Империята, съдържащо специалните инструкции, които император Александър е решил да Ви предостави след неотдавнашния разговор между г-н Гирс и посланика на Френската република в Санкт Петербург относно общото положение в Европа.

Ваше Превъзходителство беше натоварено и с това да изрази надежда, че съдържанието на този документ, предварително обсъден и формулиран по взаимно съгласие между двата кабинета, ще срещне пълното одобрение на френското правителство.

Бързам да благодаря на Ваше Превъзходителство за това съобщение. Правителството на Републиката, подобно на Императорското правителство, можеше само да обмисли ситуацията, създадена в Европа от условията около подновяването на Тройния съюз, и е съгласно с Императорското правителство, че е дошло времето да се определи подходът, който при настоящите обстоятелства и при определени вероятности е най-подходящ и за двете правителства, едновременно желаещи да осигурят поддържането на мира чрез гаранциите, произтичащи от баланса на силите между европейските нации.

Следователно, с удоволствие информирам Ваше Превъзходителство, че правителството на Републиката дава пълната си подкрепа на двете точки, които са предмет на съобщението на г-н Гирс и които са формулирани по следния начин:

1. За да определят и затвърдят сърдечното съглашение, което ги обединява, и желаейки да допринесат съвместно за поддържането на мира, което е обект на най-искрените им желания, двете правителства декларират, че ще обсъдят помежду си по всеки въпрос, който би могъл да застраши общия мир.

2. В случай че мира наистина бъде застрашен, и особено ако една от двете страни е заплашена от агресия, двете страни се съгласяват да постигнат споразумение относно мерките, чието незабавно и едновременно приемане от тях, е необходимо в случай на такава вероятност.

Освен това, съм на Ваше разположение, да разгледам всички въпроси, които при сегашното състояние на общата политика изискват особено внимание и на двете правителства.

Освен това, императорското правителство несъмнено ще осъзнае, както и ние, предимството да повери на специални делегати, които ще бъдат назначени възможно най-скоро, практическото проучване на мерките, предназначени да се справят с вероятностите, предвидени във втората точка на споразумението.

Като Ви моля да доведете до вниманието на правителството на Негово Величество отговора на френското правителство, искам да подчертая колко ценно беше за мен да мога да допринеса, доколкото мога, за установяването на споразумението, което е постоянно обект на нашите общи усилия.

Меморандум на генерал Н. Н. Обручев, приложен към писмо на военния министър П. С. Вановски до външния министър Н. К. Гирс, 7/19 май 1892 г.

Източник. Архив на външната политика, Москва. Секретен архив, дело 373.

Искрено уважаеми, Николай Карлович:

... Във връзка с предложението за сключване на военна конвенция с Франция, на първо място е необходимо да се имат предвид следните обстоятелства.

(1) Въоръженията на европейските страни вече достигат до крайни предели, а готовността им за мобилизация вече се измерва не със седмици, а с дни и часове. Успехът на бойното поле сега зависи (при равни други условия) от възможно най-бързото разполагане на възможно най-голяма маса войски и от това да се изпревари врага. Който пръв съсредоточи силите си и удари срещу все още неподготвения враг, си осигурява най-голямата вероятност за първа победа, което улеснява успешното провеждане на цялата кампания. Предприемането на мобилизация вече не може да се счита за мирен акт; напротив, тя представлява най-решителния военен акт.

Това води до заключението, че днес, в светлината на неизбежното приближаване на войната, мобилизацията и от двете страни трябва да се извърши, доколкото е възможно, в един и същи час, защото страната, която се забави дори с 24 часа, може да плати горчиво за това.

Терминът „мобилизация“ вече означава самото започване на военни операции, поне от предните отряди, които от двете страни ще се стремят да осигурят мобилизацията и концентрацията на собствените си сили, като същевременно възпрепятстват подобните операции на противника.

Невъзможността за отлагане на действителното започване на война означава, че в момента на обявяване на мобилизацията не е допустимо по-нататъшно дипломатическо колебание. Всички дипломатически решения трябва да се вземат предварително, въз основа на напълно ясно осъзнаване на военно-политическата страна на борбата.

(2) За да може в момента на мобилизацията нашата дипломация да установи точно срещу кого започваме войната, трябва да се има предвид следното:

Предвид настоящото състояние на изключително военно напрежение в Европа, белязано от натрупването на милиони армии с цялото им оборудване, е трудно да си представим, че каквато и да е война, започваща на континента, тя ще се ограничи до изолиран сблъсък между две държави. Силите, които първоначално остават встрани, рано или късно ще станат участници в конфликта: една от тях ще използва откритата сила, а друга ще използва политическото си влияние.

Със сигурност конфликтът ще приключи с общ конгрес; и на този конгрес държавата, която в момента представлява най-голямата сила, ще носи най-голяма тежест. Мирният договор ще бъде диктуван не толкова от победителя, ако последният е изчерпал силите си, колкото от страната, която е запазила силите си и може да заплаши със започване нова война при условия, изгодни за нея.

По-малко от всяка друга дипломация, може да разчита на изолиран конфликт на Русия, например с Германия, Австрия или Турция. Берлинският конгрес беше достатъчен урок за нас и ни научи кого трябва да считаме за най-опасен враг, този, който воюва с нас директно, или този, който чака нашето отслабване и след това диктува условията на мира?

Поради тази причина, въпреки че договорът, обвързващ страните от Тройния съюз, съдържа клауза, признаваща възможността за самостоятелни и отделни действия от едната или другата страна на неин собствен риск и освобождаваща останалите страни в този случай от отговорност за последиците от започването на война, но ние не бива да придаваме сериозно значение на тази клауза, защото същността на Тройния съюз по отношение на Русия остава винаги една и съща и клаузата само предоставя на нашите съседи удобно средство за прикриване на реалния обхват на техния договор в самия момент на разрива.

В началото на всяка европейска война винаги съществува голямо изкушение за дипломатите да локализират конфликта и да ограничат последиците му, доколкото е възможно. Но в сегашното въоръжено и неспокойно състояние на континентална Европа, Русия трябва да гледа на всяка подобна локализация на войната с особен скептицизъм, защото това неправомерно ще увеличи възможностите не само за онези от нашите врагове, които се колебаят и не са се демаскирали, но и за колебливите ни съюзници.

Прилагайки тези съображения към желанията за сключването на военна конвенция, изразени от френска страна, става ясно следното:

(1) Французите говорят не за съюзен договор, а само за военна конвенция, която ще предвиди едновременна мобилизация на френската и руската армии и предварително договорен план за техните операции.

Тази процедура изгодна за тях, защото сключването на съюзен договор, подобно на обявяването на война, изисква парламентарно ратифициране, докато мобилизацията на армията може да бъде обявена от президента на републиката, заобикаляйки парламента, без да се губи време за дебатите в парламента, който ще бъде поставен пред вече свършен факт.

Този начин на разглеждане на въпроса изглежда напълно разумен. Като се налага да работим само с френското правителство, ние защитаваме споразумението от влиянието на политическите партии, чиито спорове са напълно разрешени в парламента. Поради тази причина е напълно приемливо да оформим нашето споразумение под формата на военна конвенция.

(2) Що се отнася до едновременността на мобилизацията на армиите: тази напълно рационална разпоредба не само може, но и трябва да бъде поставена в самата основа на конвенцията; но тук трябва да се определи и самият повод за мобилизация.

Французите гледат почти изключително на Германия, като на свой непосредствен враг; на Италия те отдават само второстепенно значение; а към Австрия дори изпитват известна симпатия, продължавайки да виждат в нея историческия противник на Германия.

До известна степен това положение на нещата е взаимноизгодно за нас; но трябва да отбележим, че е значително по-изгодно за Франция, отколкото за нас. След като си е осигурила гаранция срещу най-опасния си враг, Франция, в случай на война между Русия и Австрия, и дори такава, провокирана от Германия, може да остане безпристрастна и да изчака развитието на събитията, които могат да имат за нас най-катастрофални последици. Предвид изключително миролюбивия нрав на френския народ и хитростта на германската дипломация, тя е напълно способна да възпре Франция от влизане във войната (само временно), като ѝ предложи някои важни отстъпки, а ние ще бъдем оставени на произвола на съдбата и тогава ще бъдем принудени да се бием не само с Австрия, но и с по-голямата част от германските сили, а много вероятно дори и с други германски съюзници.

Изключително неизгодно е за нас да се впусκαе сами в театъра на военните действия. Нашата изолация винаги ще има окуражаващ ефект върху всички наши противници. Но колкото и ефективни да са внушителните обединени сили на Русия и Франция във възпирането на други от намеса в конфликта, със същата лекота може да се сформира коалиция срещу Русия, която след ще бъде принудена да се защитава от всички страни.

Поради тази причина едва ли е приемливо за нас да сключим Конвенцията изключително насочена към война с Германия. Изправени сме пред Троен съюз, тясно свързан във военно отношение. При никакви обстоятелства не можем да предвиждаме отделни действия срещу нас от Австрия или Германия. Поради тази причина трябва да предвидим в конвенцията едновременна мо-

билизация на френската и руската армия в случай на нападение срещу тях не само на Германия, а на която и да е от силите на Тройния съюз, считайки ги за здраво и неразривно обединени.

От дипломатическа гледна точка може да се критикува задължението ни, произтичащо от тези съображения: т.е. да започнем война незабавно на западната си граница в случай на конфликт между Италия и Франция; но само чрез приемането на такова задължение, ще можем да балансираме задължението, наложено на Франция, да се мобилизира и да започне война в случай на нападение срещу нас, дори само от Австрия. Само тази разпоредба ще премахне всякаква неяснота, ще ни осигури защитата на непоколебим съюзник при всякакви обстоятелства и ще ограничи обхвата на коалицията, образувана срещу нас.

(3) След това въпросът за съгласуване на военните операции на двете договарящи се страни може да бъде решен по различни начини.

Доколкото е известно, страните от Тройния съюз са се споразумели да разположат при определени обстоятелства определен брой военни части. Например: при най-вероятния случай или война между Австрия и Русия, към тях да бъдат прикрепени две спомагателни германски армии (6-7 корпуса) и 2 италиански корпуса.

Австрийски сили. По подобен начин, в случай на сключване на конвенция от Русия с Франция, може да се предложи взаимното им участие във войната да се определи чрез определен брой корпуси. Изглежда, че подобно решение не е подходящо от наша гледна точка.

След като сме въввлечени във войнат, не можем да водим тази война по друг начин, освен с всичките си сили и срещу двамата ни съседи. Изправени пред готовността на цели въоръжени народи да воюват, не може да се мисли за друг вид война освен от най-решителния вид – война, която ще определи за дълго време относителните политически позиции на европейските сили, и особено на Русия и Германия. Влизайки във военни операции по цялата ни западна граница, не можем да се обвържем със задължение да разположим толкова и толкова корпуси или 150 000 души срещу Германия и толкова и толкова срещу Австрия. Трябва да запазим пълната свобода да разпределим силите си по такъв начин, че да нанесем решителен удар на армиите на Тройния съюз. Възможно е за постигането на тази цел да се окажем задължени да разположим основните си сили срещу Германия, като най-опасния и силен противник; но може да се окаже още по-изгодно да разбием австрийците възможно най-скоро, за да се справим след това с изолирана Германия.

Трябва да запазим за себе си абсолютна свобода на действие и поради тази причина е най-добре, по въпросите на съвместните действия с французите, да се обвържем само с общото задължение: в случай на нападение срещу Франция от една от страните в Тройния съюз, незабавно да мобилизираме армията си и да започнем военни операции срещу най-близките до нас сили на този съюз – Германия или Австрия, като същевременно изискваме подобно задължение от французите.

Генерал-адютант Обручев

Върху горния документ царят направил следната бележка: „Прочетох го. Искам този меморандум да бъде даден на Н. К. Гирс, да бъде прочетен от него и да получа мнението му за политическите му аспекти.“

M. de Giers, Ministre des Affaires Etrangeres, a M. de Montebello, Ambassadeur de France a Saint-Petersbourg

L. Tres secret Saint-Petersbourg, 15/27 decembre 1893

Apres avoir consider, d'ordre supreme, le projet de convention militaire elabore par les Etats-majors russe et français en août 1892 et en avoir soumis mon appreciation à l'Empereur, je me fais un devoir d'informer Votre Excellence que le texte de cet arrangement, tel qu'il a ete approuve en principe par Sa Majeste et signe par MM. l'aide de camp general Obroutcheff et le general de division Boisdeffre, peut etre considere desormais comme ayant ete definitivement accepte dans sa forme actuelle.

Les deux Etats-majors auront ainsi la faculte de se concerter en tout temps et de se communiquer reciproquement tous les renseignements qui pourraient leur etre utiles.

Писмо от руския външен министър Гирс до френския посланик в Санкт Петербург, Монтебело

Санкт Петербург, 15/27 декември 1893 г. Строго секретно.

След като проучих, по императорска заповед, проекта за военна конвенция, изготвен от руския и френския генерален щаб през август 1892 г., и след като представих мнението си на императора, считам за свой дълг да уведомя Ваше Превъзходителство, че текстът на това споразумение, одобрен по принцип от Негово Величество и подписан от генерал-адютант Обручев и дивизионен генерал Боадьофр, отсега нататък може да се счита за окончателно приет в сегашния му вид. По този начин двата генерални щаба ще имат възможност периодично да се консултират и взаимно да обменят полезна информация.

M. de Montebello, Ambassadeur de France a Saint-Petersbourg, a M. de Giers, Ministre des Affaires Etrangeres de Russie

L. Secret Saint-Petersbourg, 24 decembre 1893/4 Janvier 1894

J'ai reçu la lettre que Votre Excellence m'a fait Thonneur de m'adresser le 15/27 decembre 1893, par laquelle eile m'annonce qu'apres avoir, par ordre supreme, consider le projet de convention militaire elabore par les Etats-majors russe et français et soumis ses appreciations à l'Empereur, eile se fait un devoir de m'aviser que cet agreement, tel qu'il a ete approuve, en principe, par Sa Majeste et signe en août 1892 par M. l'aide de camp general Obroutcheff et le general de division de Boisdeffre, delegues tous deux à cet effet par leurs Gouvernements respectifs, peut etre considere desormais comme definitivement accepte.

Je me suis empresse de faire part de cette determination à mon Gouvernement et je suis autorise à declarer à Votre Excellence, en la priant de porter cette resolution

à la connaissance de Sa Majeste l'Empereur, que le President de la Republique et le Gouvernement français considerent egalement ladite convention militaire, dont le texte est approuve de part et d'autre, comme desormais executoire.

En posledic de cet accord, les deux Etats-majors auront, des à present, la faculte de se concerter en tout temps et de se communiquer reciproquement tous les renseignements qui pourraient leur etre utiles.

превод:

Писмо от френския посланик в Санкт Петербург, Монтебело, до руския министър на външните работи, Гирс

Санкт Петербург, 23 декември 1893 г./4 януари 1894 г.

Получих писмото, което Ваше Превъзходителство благоволи да ми изпрати на 15/27 декември 1893 г., с което ме уведомявате, че след като сте проучили, по заповед на Негово Величество, проекта за военната конвенция, изготвен от руския и френския генерални щабове, и след като сте докладвали всички Ваши съображения на Императора, Вие сметнахте за свой дълг да ме информирате, че това споразумение, както е било одобрено по принцип от Негово Величество и както е подписано през август 1892 г. от съответните представители на страните, упълномощени за тази цел от техните правителства: генерал-адютант Обручев и дивизионен генерал Боадьофр, отсега нататък може да се счита за окончателно прието.

Побързах да информирам моето правителство за това решение и съм упълномощен да информирам Ваше Превъзходителство, с молба това решение да бъде доведено до знанието на Негово Величество Императора, че президентът на Републиката и френското правителство също считат гореспоменатата военна конвенция, чийто текст е одобрен от двете страни, за подлежаща на прилагане. По силата на това споразумение двата генерални щабъ вече ще имат възможност периодично да се консултират и взаимно да обменят полезна информация.

Монтебело.

Convention Militaire Signe en Août 1892 par M. L'Aide de Camp General Obrutcheff et le General de Division de Boisdeffre

1° Si la France est attaquée par l'Allemagne ou par l'Italie soutenue par l'Allemagne, la Russie emploiera toutes ses forces disponibles pour attaquer l'Allemagne. Si la Russie est attaquée par l'Allemagne ou par l'Autriche soutenue par l'Allemagne, la France emploiera toutes ses forces disponibles pour combattre l'Allemagne;

2° Dans le cas où les forces de la Triple Alliance ou d'une des Puissances qui en font partie viendraient à se mobiliser, la France et la Russie, à la première annonce de l'événement et sans qu'il soit besoin d'un concert préalable, mobiliseront immédiatement et simultanément la totalité de leurs forces et les porteront le plus près possible de leurs frontières.

3° Les forces disponibles qui doivent etre Служители contre l'Allemagne seront, du côté de la France, de 1,300,000 hommes, du cote de la Russie, de 7 à 800,000 hommes.

Ces forces s'engageront à fond et en toute diligence, de maniere que l'Allemagne ait à lütter à la fois à l'Est et à l'Ouest;

4° Les Etats-majors des armements des deux pays se concerteront en tout temps pour preparater et faciliter l'execution des mesures prevues ci-dessus.

Ils se communiqueront, des le temps de paix, tous les renseignements relatifs aux armements de la Triple Alliance qui sont ou parviendront à leur connaissance.

Les voies et moyens derespondre en temps de guerre seront etudies et prevus d'avance.

5° La France et la Russie ne concluront pas la paix separement.

6° La presente convention aura la meme duree que la Triple Alliance.

7° Toutes les clauses enumerees ci-dessus seront tenues rigoureusement secretes.

превод:

Военна конвенция, подписана през август 1892 г. от генерал-адютант Обручев и генерал-майор дьо Боадьофр

1. Ако Франция бъде нападната от Германия или от Италия, подкрепяна от Германия, Русия ще използва всичките си налични сили, за да атакува Германия.

Ако Русия бъде нападната от Германия или от Австрия, подкрепяна от Германия, Франция ще използва всичките си налични сили, за да се бори срещу Германия;

2. В случай че силите на Тройния съюз или на една от принадлежащите към него държави се мобилизират, Франция и Русия, след първото уведомление за събитието и без необходимост от предварително споразумение, незабавно и едновременно ще мобилизират всичките си сили и ще ги доближат възможно най-близо до границите си.

3. Наличните сили, които ще бъдат разположени срещу Германия, дъот-ветно, от френска страна, 1 300 000 души, а от руска страна - 700 000 до 800 000 души.

Тези сили ще бъдат ангажирани изцяло и с цялото си старание, така че Германия ще трябва да воюва както на Изток, така и на Запад.

4. Щабовете на двете страни ще се консултират помежду си по всяко време, за да подготвят и улеснят изпълнението на предвидените по-горе мерки. Те ще се уведомяват, дори в мирно време, за цялата информация, свързана с въоръженията на Тройния съюз, която знаят или ще попадне на тяхното внимание.

Средствата за реагиране във военно време ще бъдат проучени и планирани предварително.

5. Франция и Русия няма да сключват мир поотделно.

6. Тази конвенция ще има същата продължителност като Тройния съюз.

7. Всички клаузи, изброени по-горе, ще се пазят в строга тайна.

СЪКРАЩЕНИЯ

Austrian archives DDF - Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Vienna. (Династичен, дворцов и държавен архив, Виена)

French archives, vol. 30 - Documents diplomatiques français, First Series (1871-1900). "Russie: Politique étrangère: Relations avec la France: Négociations franco-russes. Août, 1890-juin, 1892," vol. 30, Archives des affaires étrangères, Paris. (Френски дипломатически документи, първа част (1871-1900). „Русия: Външна политика: Отношения с Франция: Френско-руски преговори. Август 1890 - юни 1892 г.“, том 30, Архив на външните работи, Париж.)

French archives, vol. 31 - Russie: Politique étrangère. Relations avec la France: Négociations franco-russes. Août, juin, 1892," vol. 31, Archives des affaires étrangères, Paris. (Френски архиви, том 31 - Русия: Външна политика. Отношения с Франция: Френско-руски преговори. Август - юни 1892 г., том 31, Архив на външните работи, Париж.)

French military archives - Archives de l'armée française, Vincennes. (Френски военен архив, Венсан)

Grosse Politik - Die grosse Politik der Europäischen Kabinette. (поредица „Големата политика на европейските кабинети“)

Kennan, Bismarck's European Order - George F. Kennan, The Decline of Bismarck's European Order (Princeton: Princeton University Press, 1979). (Джордж Фр. Кенън. Упадъкът на европейския ред, създаден от Бисмарк, Принстън, университетско изд., 1979)

Lamsdorf diary - V. N. Lamsdorf, Dnevnik, 1891-1892 (Moscow: Akademia, 1934). (В. Н. Ламздорф. Дневник 1891-1892 гг. Москва „Академия“, 1934)

Ribot mss., French archives - Ribot mss., Archives des affaires étrangères, Paris. (Документи на Рибо, Архив на външните работи, Париж)

Russian archives - Arkhiv vneshnei politiki Rossii [Archive of the foreign policy of Russia], Moscow, file Sekretny arkhiv 1891-1894. (Архив внешней политики России, Москва, Секретен архив, 1891-1894)